

İZZEDDİN ÇALIŞLAR

Cumhuriyet'e Doğru 52 Hafta

Remzi Kitabevi

İZZEDDİN ÇALIŞLAR 1984'te Galatasaray Lisesi'nden mezun oldu. Lise yıllarında başladığı yazma denemelerini, İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde okuduğu yıllarda da sürdürdü. Ortağı olduğu Panajans ve Her Mecra'da reklam yazarlığı, Nöbetçi Tiyatro'da amatör tiyatro, Yeşilçam'da senaristlik ve yönetmen asistanlığı yaptı. On yıllık reklamcılıktan sonra serbest yazarlığa yöneldi. Kendi adını taşıyan şirketiyle kurumsal iletişim destek hizmetleri verirken birçok farklı alanda yazarlık yaptı. Gezi yazısı, senaryo ve radyo yazarlığında ödüller aldı. 1993-2017 arasında elli gazete ve dergide beş yüz makalesi yayımlandı. Eser verdiği edebi türler dışında yazmayla zanaatkârlığı birleştirerek bir tür tüccar-yazarlık geliştirdi ve 1996'dan bu yana 200'e yakın kitaba yazar ve editör olarak imza attı. 2014 yılında Fransa'nın resmi kurumu CNL bursuyla gittiği yazarlık rezidansında yazdığı oyun, Bibliothèque de Théâtre Armand Gatti tarafından düzenlenen etkinliklerde okundu ve Cahiers de l'Égaré tarafından yayımlandı. Yakın tarihe dair yayınları arasında *On Yıllık Savaşın Günlüğü* (Yapı Kredi Yayınları, 1997), *Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), *On Yıllık Savaş* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), *Balkan Savaşları* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), *Savaşan Çizgiler* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), *Oya Başak: Kahkahanın Derinliği* (Remzi Kitabevi, 2017), *TBMM ve Galatasaraylılar* (Galatasaraylılar Derneği, 2020) sayılabilir. İletişim ve pazarlama odaklı yazarlık alanlarında 18 farklı yüksek eğitim kurumunda dersler verdi, birçok sergiye katkıda bulundu ve küratörlüklerini üstlendi.

İZZEDDİN ÇALIŞLAR

Cumhuriyet'e Doğru 52 Hafta

Remzi Kitabevi

CUMHURİYET'E DOĞRU 52 HAFTA / İzzeddin Çalışlar

© Remzi Kitabevi, 2023

Her hakkı saklıdır.
Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Yayına hazırlayan: Özlem İşbilir
Kapak tasarımı: Ömer Erduran

ISBN 978-975-14-2162-3

BİRİNCİ BASIM: Aralık 2023

Kitabın basımı 2000 adet yapılmıştır.

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul
Sertifika no: 10705
Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Seçil Ofset, 100. Yıl Mah., Matbaacılar Sitesi
4. Cad. No: 77 Bağcılar-İstanbul
Sertifika no: 44903 / Tel 212 629 0615

İçindekiler

Sunuş 7

Cumhuriyet'e Doğru 52 Hafta 9

1. Bir devrin kapandığı tarih / *31 Ekim-6 Kasım* 10
2. Barış Konferansı için Avrupa'ya giden heyet Lozan'a vardı / *7-13 Kasım* 16
3. Vahdettin Malta'da / *14-20 Kasım* 22
4. Dünyanın gözü Lozan'da / *21-27 Kasım* 28
5. Çantada keklik yok! / *28 Kasım-4 Aralık* 34
6. İnsan yerine koymama cüreti / *5-11 Aralık* 40
7. İngiliz hava saldırısı / *12-18 Aralık* 46
8. Yine savaş çanları / *19-25 Aralık* 50
9. Dünya bizi konuşuyor / *26 Aralık-1 Ocak* 54
10. Talep yağmuru altında / *2-8 Ocak* 60
11. Lider halkıyla birlikte / *9-15 Ocak* 66
12. Uygarlık çağrısı / *16-22 Ocak* 72
13. Zaferin yeni tanımı / *23-29 Ocak* 78
14. Ordudan gövde gösterisi / *30 Ocak-5 Şubat* 84
15. İzmir kongre için hazır / *6-12 Şubat* 90
16. İktisat Kongresi açılıyor / *13-19 Şubat* 96
17. ABD'den U dönüşü / *20-26 Şubat* 102
18. Kongre kararları / *27 Şubat-5 Mart* 108
19. Hükümete güvenoyu / *6-12 Mart* 114
20. Adana-Mersin-Tarsus hattı / *13-19 Mart* 120
21. Konya'dan yükselen ses: Kadın hakları! / *20-26 Mart* 128
22. Mecliste cinayet var! / *27 Mart-2 Nisan* 134
23. Seçimler için 9 ilke / *3-9 Nisan* 140
24. İlk meclisin son oturumu / *10-16 Nisan* 148
25. Ulusal egemenlik üç yaşında / *17-23 Nisan* 154
26. Ya Karaağaç ya savaş! / *24-30 Nisan* 160

27. Yüz yıl önceki ilk seçim / *1-7 Mayıs* 166
28. İttihatçı tehdidi / *8-14 Mayıs* 172
29. Yunan yönetimi kaşınıyor / *15-21 Mayıs* 178
30. Son düşmanla ilk el sıkışma / *22-28 Mayıs* 184
31. Yeni demir yolu politikası / 29 *Mayıs-4 Haziran* 190
32. "Oy kullanmak farzdır." / *5-11 Haziran* 196
33. Kelkit'te seçmene müdahale / *12-18 Haziran* 202
34. Başkente mecliste on koltuk / *19-25 Haziran* 208
35. İstanbul için seçim vakti / *26 Haziran-2 Temmuz* 214
36. Dağlık Karabağ'da çözüm / *3-9 Temmuz* 220
37. Elâlemin derdi yine Chester / 10-16 *Temmuz* 226
38. Uzlaşma ve pişmanlık / 17-23 *Temmuz* 232
39. Lozan'da imza töreni / 24-30 *Temmuz* 238
40. Dünya basını yorumluyor / *31 Temmuz-6 Ağustos* 244
41. TBMM'nde ikinci dönem / *7-13 Ağustos* 250
42. Yeni meclise yeni hükümet / *14-20 Ağustos* 258
43. Chester Projesi arıza yaptı / *21-27 Ağustos* 264
44. Batı Cephesi tarih oldu / *28 Ağustos-3 Eylül* 270
45. Halk Fırkası kurulmuştur! / *4-10 Eylül* 276
46. Gazi, Halk Fırkası Başkanı / *11-17 Eylül* 282
47. Yeni bir anayasa, yeni bir rejim / *18-24 Eylül* 288
48. Müthiş bir atlatma haber! / *25 Eylül-1 Ekim* 296
49. İstanbul beş yıl sonra özgür / *2-8 Ekim* 302
50. Yeni Türkiye'ye yeni başkent / *9-15 Ekim* 308
51. M. Kemal Paşa ABD basınında / *16-22 Ekim* 314
52. Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti / *23-29 Ekim* 322

Kişi Adları Dizini 328

Sunuş

Bu kitap yayımlanmasından bir yıl önce, *Oksijen* gazetesi Yazı İşleri Yöneticisi Tayfun Devecioğlu'nun önerisiyle elli iki haftalık bir yazı dizisi olarak tasarlanmıştı. Haftalık bir gazete olmasından dolayı, Cumhuriyet'in ilanının yüzüncü yılı nedeniyle, Cumhuriyet Tarihi'nin başlangıcına giden yolun hafta hafta ele alınması ve 29 Ekim 1923 öncesindeki elli iki haftada yaşananların aktarılması isteniyordu.

1922 sonuyla 1923 sonu arasındaki dönemi popüler tarih diliyle ele alabilmek için yakın tarih okurunun, tamamına kolay erişemeyeceğini düşündüğüm bir kaynakça kullanımına ihtiyaç duydum.

Birincil kaynaklar doğal olarak döneme değinen hatıratlar oldu. Bunları seçerken görece yakın dönemde baskısı yapılmamış ve anılar henüz sıcakken erken dönemde yazılmış olanları tercih ettim. Bunlara, yayımlanmamış kaynak ve belgelerle baskısı çok önceden tükenmiş olanlar da girdi. Sonuç olarak yazıların geneli birden fazla kaynaktan yapılan derlemelerle ortaya çıktı. Bu döneme damgasını vuran en önemli sürecin Lozan Barış Konferansı olmasından dolayı, bu konuya özel bir önem vermeye, gelişme ve aşamalarını peyderpey ve farklı boyutlarıyla aktarmaya çalıştım. Bunu yapabilmek için önemli aktörlerin özel yazışmalarını ve birtakım belgeleri deşifre etmek gerektiyse de en büyük yardımcım değerli araştırmacı Bilal Şimşir'in devasa yapıtı *Lozan Telgrafları* (Türk Tarih Kurumu, 2019) oldu. Süreklilik gösteren diğer bir konu da Mustafa Kemal'in başkumandanlıktan cumhurbaşkanlığına giden yol boyunca askerlikten siyasetçiliğe dönüşmesiydi. Bu dönüşüm sürecini doğru aktarabilmek için olayları titiz bir kronolojik sıralamayla, söylemini ise kendi ağzından olmasına özen göstererek aktardım.

Metnin haftalık yayına uygunluğunu sağlamak için dünyanın diğer ülkelerindeki erişilebilir gazete ve dergi arşivlerini taramak ve olaylar yaşanırken yapılmış yorumları süzmek gerekti. Bu çaba yakın tarihimize dair birçok keşif yapmayı sağladığı gibi görsel zenginlik bakımından da faydalı oldu. Tüm alıntıları sadeleştirilmiş dille okura aktararak okuma kolaylığı sağlamayı hedefledim. Ayrıca başta siyasi rakipler olmak üzere ele alınan konuların taraflarının farklı görüşlerini yansıtan çeviriler yaptım ve bazı konuları derinlemesine inceleme arzusu duyan okurlara kaynak yayın önerilerinde bulundum.

Yayının ilk haftalarından başlayarak okurlarla etkileşim kurabilmek ve tal-

tif görmek çok sevindirici oldu. Meraklı okurun bazı hatalarla ilgili anında uyarıda bulunması ve bazı ayrıntıları sorgulaması da bu deneyime değer katan gelişmelerdi. Henüz ilk ay geride kalmışken Remzi Kitabevi'nden bir çağrı geldi. Sevgili dostum Öner Ciravoğlu yazı dizisini takip ettiğini belirtti ve kitaplaştırma konusundaki düşüncemi sordu. Bu beklemediğim teklifi hemen kabul edip henüz yazılmamış bir kitabın alın yazısını çizmiş olduk. İlerleyen aylarda okurlarla yaptığım hemen her yazışmada dile getirilen ortak talep de haftalık yazıların topluca kitaplaştırılmasıydı. Ben de Remzi Kitabevi'nden gelen öneriye dayanarak hepsine olumlu yanıt verme keyfini yaşadım.

Elli iki haftalık bu maceranın sonuna yaklaşırken *Oksijen* de yazıların bir özetini kitaplaştırmak ve okurlarına yüzüncü yıl armağanı olarak dağıtmak niyetini bildirdi. Aynı kitabı yayımlamak isteyen iki kurumun birbiriyle uyum içinde davranmasını ve herkesin isteğinin gerçekleşmesini ise sanırım Cumhuriyet'in yüzüncü yılının taşıdığı değer ve anlama borçluyum.

Yüz yıl kimi zaman çok uzun, kimi zaman bir insan ömrüne sığacak kadar kısa bir zaman dilimini ifade ediyor. Bu kitapta işlenen konuların çoğu, üzerinden geçen yüz yıl boyunca çok yönlü tartışmaların da konusu oldu. Hepsinin ötesinde, birçoğu Türkiye Cumhuriyeti'nin bugününü dahi belirleyen unsurlar içeriyor. Cephede kazanılan zaferlerin siyasi perçinlenmesini sağlayan bu zorlu yılda yaşananlar, geride kalan yüz yıl boyunca bir ulusun yarattığı tüm varlığın temelini oluşturmakla kalmadı; İstanbul da beş yılı bulan esaretten iki bin üç yüz kilometre uzakta atılan bir imzayla kurtuldu. Bir kentin, bir ülkenin ve bir ulusun yeniden doğuşu sayılabilecek 1923 yılının, her fırsatta anılmaya değer olduğuna inandığım kurucu lider Atatürk ve dava arkadaşlarına duyulan minnetin simgesi olması gerekir.

Gazete yayını henüz sürerken tamamlanan içeriği kitap tasarımına uyarlayan ve her zaman titizliğine hayranlık duyduğum Ömer Erduran başta olmak üzere tüm Remzi Kitabevi ekibine bu ortak hayalimizi hızla hayata geçirdikleri için sonsuz teşekkürler. Umarım bu kitapla 29 Ekim 2023 tarihinin önemini anlamaya ve yüz yıl öncesinde bu ülkede yaşananların nasıl bir mucizeye yol açtığının kavranmasına yardımcı oluruz.

İzzeddin Çalışlar
2023, İstanbul

Cumhuriyet'e Doğru 52 Hafta

Türkiye'nin bu kitapta ele alınan dönemin başlangıcı olan 1922 güzündeki durumu, kazanılan büyük zafere rağmen Atatürk'ün Nutuk*'un başında betimlediği 1919'un Mayıs ayının 19'uncu günündekinden çok farklı sayılmazdı. TBMM'nin Sevr koşullarını reddetmesiyle Birinci Dünya Savaşı'nın Doğu Cephesi kapanmamış, İtilaf Devletleri'nin galibiyeti resmiyet kazanmamıştı. 30 Ağustos'ta kazanılan askeri zafer sonrası hükmünü kaybeden Mondros Ateşkes Mütarekesi'nin yerini Mudanya'da imzalanan antlaşma almış, Batı Anadolu'da işgal öncesi sınırlara dönülmüş olsa da Trakya ve başkent işgal altında kalmıştı. Muzaffer TBMM Ordusu, tüm yorgunluğuna rağmen teyakkuz durumunda kalmak zorundaydı. İlk hedef artık Akdeniz değil, İstanbul'du.*

On yıllık kesintisiz savaş ortamı, tüm iktisadi alanlarda hasar yaratmış, buna işgal kuvvetlerinin çekilirken hemen hemen tüm yerleşim bölgelerine verdiği hasar da eklenmişti. Musul vilayetinde gayrinizami harp ortamı devam ediyordu. Halk yoksul ve yoksunluk içindeydi. Son beş yıl içinde yaşananlar, gayrimüslim halkla Müslümanlar arasında tamiri zor ayrışmalar doğurmuştu. Toplum düzenini sağlamakla görevli kolluk teşkilatı dağılmış, ulaştırma sistemi çökmüştü.

Topyekûn bir restorasyon ihtiyacı altındaki ülke, TBMM Hükümeti tarafından yönetiliyor, meclis içindeki güçlü muhalefet, birçok konuda uzlaşma sağlanmasını engelliyordu. Öncelikli siyasi hedef barış ortamına erişmekti. Bunun nasıl olacağı ise meçhuldü.

Atatürk o dönemdeki ruh halini yine Nutuk*'da şöyle dile getirecekti: "Milletin vicdanında ve geleceğinde hissettiğim büyük gelişme kabiliyetini, bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak, yavaş yavaş bütün bir topluma uygulatmak mecburiyetindeydim." 29 Ekim 1922'den sonraki elli iki hafta, bu sırrın adım adım uygulamaya konulmasına uygun bir zemin yaratmakla geçecekti. Ucunda Cumhuriyet olan bir tünele giriliyordu.*

1922

Bir devrin kapandığı tarih

Her ne kadar cumhuriyetin ilanı tarihe 29 Ekim 1923 olarak geçtiyse de yeni devletin kuruluşunun başlangıcı bu hafta oldu. Çünkü son iki buçuk yıldır, ülkede birbirini tanımasa da, "çift başlı" bir yönetim vardı ve hâkimiyetin kayıtsız şartsız millette olacağını vaat eden Anadolu hareketinin sözünde durabilmesi, işgal altındaki payitahttakilerin tasfiye edilmesine bağlıydı.

1922'nin Kasım ayının ilk haftasında yolu Ankara'ya düşen bir yabancı, tarihi bir dönemece tanık olduğunu hemen hissederdi. O hafta hem gazeteciler hem okurları için her an yeni bir gelişme yaşanıyor, haber ve dedikodu trafiği harp dönemindekinden bile yoğun oluyordu. Anadolu'nun bu en büyük kasabasından çıkan ilk haber, birkaç gün sonra tüm dünyada yankı bulmuş, Büyük Harp sonrası devlet yapısı dağılan imparatorluklara Osmanlı'nın da katıldığı resmen açıklanmıştı. İstanbul'daki genel havada ise pek "geliyor gelmekte olan" beklentisi yoktu. Kulaklar daha çok işgal kuvvetlerinin Trakya'dan çekilmesi ve tüm dertleri dindirecek olan barış antlaşmasıyla ilgili haberlerdeydi. 31 Ekim günü toplanan ve askeri tıp öğrencileriyle ilgili bir karar alan Heyeti Vükela(*) üyesi nâzırlar da birbirini hep bir arada son kez gördüklerinden ha-

(*) Sadrazam ve nâzırların oluşturduğu meclis

30 Ekim 1922

TBMM Genel Kurulu, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiğini ve yönetimin mecliste kurulan hükümette olduğuna dair karar aldı.

31 Ekim 1922

İşgal kuvvetleri Çorlu ve Silivri'den başlayarak Doğu Trakya'yı jandarma ve sivil memurlara teslim etmeye başladı.

1 Kasım 1922

Jandarma birlikleri Çanakkale Boğazı ve çevresinde konuşlanarak yeni görev yerlerini aldı. TBMM kararnamesiyle saltanat kaldırıldı.

The Washington Times HOME FINAL EDITION

PHONE CO. OFFERS TO CUT RATE

Sultanate Abolished By Turk Nationalists

OTTOMAN EMPIRE IS DECLARED AT AN END

SEEKS TO CLEAR UP CHRISTLER KILLING

30,000 AT PARK TO SEE NAVY-PENN STATE TILT

PHONE CO. OFFERS TO CUT RATE

SERMON TO HONOR KAISERIN

CONTEST GREATEST CITY HAS EVER HAD

MILLS DECLARES POLITICS HOLDS UP HALL ARRESTS

HALL ARRESTS POSTPONED ON NEWER CLUES

Today

Le Petit Journal

ÉDITION DE PARIS

La fin de l'Empire Ottoman

Comment le fascisme a triomphé

bersizdi. Barış konferansında ortak bir tavır belirlemek için iki hafta önce Mustafa Kemal'le telgraflaşan Sadrazam Tevfik Paşa, Lozan bavulunu hazırlamış, yola çıkmayı bekliyordu.

Hemen herkes gibi İtilaf Devletleri de Lozan'da toplanacak konferansta Türkiye'yi iki hükümetin temsil edeceğini sandığından resmi davet de bu yönde yapılmıştı. 30 Ekim'deki oturumda Mustafa Kemal Paşa, sadrazamın, "Ankara Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığına," diye başlayan telgrafını sundu. Sekiz ay önce TBMM Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'i (Tengirşenk) geri çeviren sadrazam, Sevr Antlaşması'nın iptali ve işgali ortadan kaldırmak için Ankara'yla birlikte harekete hazır olduğunu belirtiyor, ulusal birliğin önemi ve vatan uğruna kişisel hırslardan arınma cümleleri kuruyor, meclisten birinin

4 Kasım 1922

İsmet (İnönü) Paşa İtilaf Devletleri'ne saltanatın kaldırıldığını bildirdi ve Tevfik Paşa Kabinesi'nin istifasıyla İstanbul, TBMM'nin denetimine girdi.

5 Kasım 1922

Refet (Bele) Paşa, İstanbul'daki bakanlıklara her türlü çalışmayı kesme buyruğu verdi. Lozan heyeti Ankara'dan yola çıktı.

6 Kasım 1922

Afyonkarahisar, Dumlupınar Muharebeleri ve düşmanın takibi sırasında büyük ve fedakâr hizmetler gören, farklı sınıf ve rütbelerden 574 kişi İstiklal Madalyası'yla onurlandırıldı.

kendisine eşlik edebileceğini buyuruyordu. Metin TBMM'de biriken devrimci potansiyeli tam anlamıyla açığa çıkardı ve herkesin eteğindeki taşları döktüğü toplantılardan biri yaşandı. Kimi, sadrazamın Türkiye yerine "Ankara" demesine ve hanedan verasetinin demodeliğine takıldı; kimiyse Sevr'e gidilirken neden aklına Ankara delegesi çağırmak gelmediğini sordu. O gün o çatı altında Sultan Vahdettin için, "Halife denilen o herif," de dendi, "Gayrimeşru velet" de dendi. Ortama öfke hakim olsa da zaman zaman gülüşmelere yol açan yorumlar da yapıldı: Mazhar Müfit'in, "Dilim dönmüyor," diyerek Arapça dinin vahameti anlamına gelen, "Vahimeddin Efendi," demesi üzerine Tunalı Hilmi, "Efendi kelimesi büyüktür, geri alınız," diye uyarınca, Mazhar Müfit okuma yazma bilen herkese efendi dendiğini hatırlatıp önce bir kanun yapıp efendi sözünü kaldırmak gerektiğini belirtti ve bir mâni patlattı: "Babıâli Sadrazamı. Telgrafını gördüm. Kahkahalarla güldüm. Mührümü basarım, seni mahkeme kapısına asarım."

Sonraki yıllarda muhalif tavırlarıyla öne çıkan birçok ünlü isim de o gün Osmanlı'nın yerini Türkiye'nin alması gerektiğini dile getirdi. Konuşmalarda cumhuriyetten, hatta halifeliğin kaldırılmasından bile bahsedildi. Çoğunluk köktenci bir tavırdan yanaysa da halen meclisin 1920'deki ruhunu taşıyanlar, varlık sebeplerini saltanatın gaspedilen haklarını korumaktan ibaret görüyordu. Bu da padişah iradesine kafa tutmaktan kaçınmayı gerektiriyordu. O günün, Mustafa Kemal Paşa'nın "İhtimal ki, bazı kafalar kesilecektir," tehdidiyle kapanma sebebi de o azınlıktı. 82 imzalı karar tasarısı komisyona havale edildi ve 1 Kasım oturumu beklenmeye başlandı.

Saltanatın kaldırılması bir bakıma Lozan'ın daha konferans başlamadan alınan ilk sonucu oldu. Belki de Sadrazam Tevfik Paşa o telgrafta Lozan görevinden affını istese, altı yüz küsur yıllık Osmanlı Devleti'nin ömrü muhtemelen birkaç ay daha sürebilecekti.

4 Kasım günü devletin resmi gazetesi olan *Takvim-i Vekayi* 4608'inci kez yayımlandı. Son sayı o oldu. Ordu teyakkuzda, jandarma İstanbul yolundaydı.

İki kararla yazılan tarih

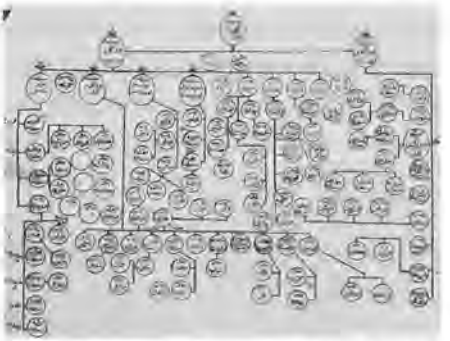
SELÇUKLU Sultanı I. Alaeddin Keykubat'ın Söğüt ve civarını dirlik olarak verdiği Ertuğrul Bey'in 1281'de 93 yaşında vefatı üzerine, 23 yaşında Kayı Boyu'nun başına geçen oğlu Osman Bey'in, Oğuz Beylerinin Kurultayı sonrası kurduğu yapı, altı asır boyunca üç kıtada fetihler yapıp aynı soydan

35 padişah tarafından yönetildi. 36'ncı padişah tahttayken 1 Kasım 1922'de TBMM'nin aldığı iki kararlaysa yeni bir tarih yazılmaya başlandı.

Bu kararların ilki, özetle Türkiye halkını hukuken TBMM'nin temsil ettiğini, ulusal sınırlar içinde onun hükümetinden başka yönetim tanımayacağını, şahsa dayalı İstanbul Hükümeti'nin 16 Mart 1920'den itibaren ebediyen tarihe karışmış kabul edildiğini belirtiyordu. Bu karar geriye doğru işletilmiş ve İstanbul'un resmen işgal edildiği gün Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu olarak ilan edilmişti. Böylece kararın aslında yeni bir durum yaratmadığı mesajı veriliyor, kararın meşruluğu destekleniyordu.

İkinci karar biraz daha kritikti. Hilafet Osmanlı Hanedanı'na ait olduğundan, yeni halife aynı ailenin ilmen ve ahlâken "erşed ve eslâh" üyesinin TBMM tarafından seçilmesiyle göreve gelecekti. Erşed ve eslâh, 17'nci yüzyılın yenilikçi padişahı I. Ahmet'ten beri uygulanan, tahtın yaşça en büyük ve en deneyimli şehzadeye verildiği sistemdi. Yani aslında bir halife seçimi söz konusu değildi. Mevcut veliaht meclis tarafından halifeliğe atanacaktı. Kararın önemi, Yavuz Sultan Selim'den beri süren hilafet ve saltanat birlikteliğini bozmasıydı. Asıl tartışma da zaten bu konuda yaşanmıştı.

Kararlara neden olan önergelerin birleştirildiği karma komisyondaki Şeriye Encümeni hocaları, hilafetin saltanattan ayrılamayacağı görüşündeydi. Mustafa Kemal Paşa'nın Komisyon Başkanı Müfit Hocaefendi'den söz alıp sıranın üzerine çıkarak yaptığı şu konuşma da bunun sonucuydu: "Efendim, hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye ilim icabı diye, tartışıp anlaşarak verilmez. Hâkimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına zorla el koymuştu. Bu saldırılarını da altı asırdan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk milleti bu saldırganlara sınırlarını ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını da isyan ederek fiilen kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldu-bittidir. Söz konusu olan millete saltanatını, hâkimiyetini bırakıp bırakmama meselesi değildir. Mesele zaten olmuş bitmiş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu kesinlikle olacaktır. Bura-

Saltanatın son veliahtı ve halifeliğin tek adayı Abdülmecit Efendi'nin elinden, II. Mahmut sonrası Osmanlı hanedanını gösteren secere çizimi. Nice'te sürgündeyken yaptığı çizimde, birkaç eksik olmasına rağmen alışılmadık biçimde kadınlar ve evlilik yoluyla aileye katılanlar da belirtilmiş.

da toplananlar, meclis ve herkes meseleyi doğal görürse, fikrimce uygun olur. Aksi durumda hakikat, olması gerektiği gibi yine ifade olunacaktır."

Meclisin aslında bir devrim yapmakta olduğu o güne kadar hiç bu kadar net ifade edilmemişti. Artık konu devrim olup olmayacağı değil, kanlı mı kansız mı olacağıydı.

1 Kasım'da alınan son meclis kararı ise günün oturum sonrası kalanı ve ertesi günün milli bayram ve tatil ilan edilmesi oldu. Evli evine, köylü köyüne gitti, oldu-bittinin olup bittiği ancak kulaktan kulağa yayıldı. Zaten olup bitirenlerin işi başlarından aşkındı. Garp Cephesi kumandanı Lozan seferine çıkıyordu.

İsmet Paşa anlatıyor

SALTANATIN kaldırılma kararı üzerine İtilaf Devletleri hemen bir nota yollayarak TBMM Hükümeti delegelerinin Lozan'a beklendiğini belirtmişti. Mustafa Kemal Paşa tarafından önceden ikna edilip dışişleri bakanlığına atanan İsmet Paşa heyet başkanı seçildi. Rıza Nur ve Hasan (Saka) Bey de heyete katıldı ve yolculuk hazırlıklarına başlandı. O sırada ülke güvenliğini Boğazlar'a bağlı gören Rusya Elçisi Aralov ısrarla konferansa katılma talebinde bulunuyordu. İnönü, Sabahattin Selek'e yazdırdığı *Hatıralar*'da o haftayı şöyle anlatıyor: "Lozan'a gitmek için Ankara'dan ayrılacağım günlerde, ekim sonu veya kasım başında Bay Aralov ile görüştüm. ...Bu konuda kendisine resmi olarak dedim ki, 'Türkiye kendisiyle harp halinde bulunan devletlerle bir barış antlaşması yapmak üzeredir. Rusya ile aramızda imzalanmış Moskova Antlaşması vardır. Lozan Konferansı'na hasım bulunduğumuz devletlerle beraber Rusya'nın da katılmasını isteyemeyiz. Aksi takdirde Osmanlı idaresinin politikasını benimsemiş bir duruma düşeriz. Lozan Konferansı'nın bütün safhalarına Rusya'nın katılması teklifi bizim eskiden büyük devletlerle yaptığımız antlaşmaları hatırlatacak bir durum yaratabilir. Bununla beraber Boğazlar rejimi görüşülürken Rusya'nın ve diğer Karadeniz memleketlerinin konferansta görüşlerini ifade etme imkânının kendilerine sağlanması bizim makul karşıladığımız bir formüldür. Bunun için çalışacağız. Misakı Milli'de belirttiğimiz esasların dışına çıkamayız,' dedim ve konferansta Boğazlar meselesi konuşulurken Rus heyetiyle temas halinde çalışacağımızı söyledim. Aralov ile yaptığım konuşmalar samimi bir hava içinde geçmişti. Boğazlar meselesi üzerinde söylediklerim, resmi beyanlarım kendisini tamamen tatmin etti mi, bilemiyorum. Fakat anlayış gösterdi. Durumumuzu iyi değerlendirdiğini tahmin ediyorum."

574 Madalya

İLK İstiklal Madalyası sahipleri Sakarya Zaferi sonrasında belirlenen 234 kişiydi. Yaygın kanının aksine bu listede ismi öne çıkan komutanlar hatta Mustafa Kemal Paşa dahi yoktu. İsmet Paşa'ya da henüz çıkmamış olan İstiklal Madalyası değil, Osmanlı altın imtiyaz madalyası verilmişti. Savaş boyunca 1570 civarında hak sahibi belirlendi. 6 Kasım 1922 günü, Büyük Taarruz ve düşmanın takibi sırasında fedakârlık gösteren 574 kişi daha İstiklal Madalyası'na layık bulundu. Madalyanın son halinin tasarlanması ve üretilip dağıtılması 1925 yılını bulduğundan hak sahiplerine sadece berat veriliyordu. Bireysel kahramanlık ve başarı ödülü niteliğindeki madalya, sonrasında Milli Mücadele'ye katkı göstergesi niteliğine büründü. Prof. Dr. Mesut Uyar'ın geçtiğimiz ağustos ayında Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'ndan çıkan *Bir Asrın Ardından İstiklal Madalyası* adlı kitabı, uygulamanın tüm süreçlerini kapsayan ilk ciddi araştırma olduğundan özel önem taşıyor.

İstiklal Madalyası

Faşizmin İlk İktidarı

İTALYA'DAKİ hareketin adı *Fascio Combatimente* (Aydınlık Savaşı), lideri Benito Mussolini'ydi. Yandaşları kendilerine faşist demeyi benimsemiş, ortaya faşizm diye bir sözcük çıkmıştı. Sosyalistlerin öncülüğünde yayılan grevler ülke ekonomisini çökertecek boyutlara gelmiş, sorunun üstesinden gelemeyen hükümet iyice yıpranmıştı. Grev kırıcı organize kuvvetler olarak görülen Mussolini'nin Kara Gömlekliler, Napoli'de öyle bir gövde gösterisi yaptı ki, Başbakan Facta Roma'yı savunmak için askeri önlem almak üzere krala başvurdu. Kral Victor-Emanuel ise bu zorluğu aşmak adına hükümet kurma görevini Mussolini'ye verdi. 31 Ekim 1922 günü Mussolini iktidara gelirken kara gömlekliler de askeri disiplin içinde Roma'ya girdi. O sıralar sonraki yüz yıl boyunca faşizmin bambaşka bir anlam kazanacağını tahmin eden kimse yoktu.

Mussolini Roma'ya giriyor

1922

Barış Konferansı için Avrupa'ya giden heyet Lozan'a vardı

Yüz yıl önce bu hafta, Lozan Heyeti Başkanı İsmet Paşa için diplomasi mücadelesinin başlangıcıydı. İsmet Paşa ve heyeti barış konferansı için 11 Kasım'da Lozan'a vardı. Ancak Lozan'a varmadan kısa süre önce konferansın 20 Kasım'a ertelendiğini öğrendi, çok öfkelendi. 'Karşınızda bir koloni değil, hür bir millet var. Tâbi değil, eşitiz,' dedi.

İsmet Paşa üç vagonlu özel trenle daha İstanbul yolundayken basın açıklamalarına başlamıştı. Barış şartlarının defalarca ilân edildiğini, tüm çabaların iki sözcük için olduğunu belirtmişti: Misakı Milli. Boğazlar'da serbesti konusunda samimi olduğunu, Marmara ve İstanbul'un güvenliğinin garantiye alınması ve Yunan Ordusu'nun yaptığı tahribatın giderilmesi gerektiğini de ekledi. İstanbul'da kaldığı iki gün boyunca konferanstan beklediklerini yinelediği demeçler verdi. İsveç Büyükelçisi Wallenberg'le yaptığı görüşmede, TBMM Hükümeti ile diplomatik ilişki kurmasını istedi ve olumlu karşılık buldu.

9 Kasım günü Şark Ekspresi'yle Sirkeci Garı'ndan hareket etmeden önce Fransız *Le Petit Parisien* muhabirine verdiği demeçte, kapitülasyonların kesinlikle kaldırılması gerektiğini belirtip Fransa'nın Türkiye için önemine şu sözler-

7 Kasım 1922

İstanbul'daki İngiltere Yüksek Komiseri, ülkesindeki seçimler nedeniyle Lord Curzon'un gelememesi yüzünden Lozan Konferansı'nın ertelenebileceğini söyledi.

9 Kasım 1922

Lozan'a giden TBMM heyeti, Sirkeci Garı'ndan bindiği Şark Ekspresi'yle İstanbul'dan ayrıldı.

10 Kasım 1922

Mudanya Mütarekesi gereği olarak Kırklareli'ndeki Yunan işgali sona erdi. TBMM'nin saltanatına son verdiği devrik Padişah Vahdettin, cuma selamlığına çıkarak geleneksel törene katıldı.

Lozan Heyeti

le değindi: "Yurdumuzu onarabilmek için birçok yardıma muhtacız. Bir geçiş dönemindeyiz. Türkiye'nin ekonomik onarımı için Fransız dostlarımızın yanımızda olmasını isteriz."

Sofya'ya vardıklarında Bulgar içişleri bakanı ve meclis başkanı vagonu ziyaret edip hükümetlerinin iyi dileklerini sundu. Yugoslavya'dan geçerken Bulgaristan Başbakanı Stambuliski de trene bindi ve kompartımanda ikili görüşme yapıldı.

Önceliklerini, henüz masaya oturmadan kamuoyuyla paylaşma taktiği Belgrad ve Milano'da da sürdü. *The Daily News*'a demecinde, hükümetin hilafetin merkezi olan İstanbul'a yerleşme olasılığından bahsederek TBMM'nin egemenliğine bırakılması gereğini vurguladı.

11 Kasım 1922

Barış Konferansı'na katılmak için yola çıkan TBMM heyeti Lozan'a vardı.

13 Kasım 1922

Lozan Barış Konferansı'nın açılışı, Lord Curzon'un gelememesi sebebiyle 20 Kasım gününe ertelendi.

Lozan'a varmadan az önce *Le Matin* muhabirinden konferansın ertelendiğini duyduğunda ise tepkisi sert oldu: "Bu geciktirmenin Türk milleti ve TBMM üzerine etkisinin nasıl olacağına generalleriniz cevap versin. ...Karşınızda bir koloni değil, hür bir millet var. Tâbi değil, eşitiz."

Trenden indiğinde İsmet Paşa'nın cebinde fazladan iki altın kalem vardı. Birini Darülfünun ziyareti sırasında yanına yaklaşıp barışı imzalarken kullanması için bir öğrenci, diğerini İstanbul'daki ilkokul öğretmenleri armağan etmişti. Ne var ki, o imzayı atma aşamasına gelmek için daha çok mücadele etmesi gerekecekti.

Lozan'a giden heyet, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur ve eski Maliye Bakanı Hasan'dan (Saka) oluşuyordu ama geniş bir danışman grubu da eşlik ediyordu. İsmet Paşa'nın iki binbaşı yaveri, bakanlık sekreterleri, kâtipler, tercüman derken sayıları otuzu bulmuştu. Lozan'a vardıklarında Fransa'nın Bern Büyükelçiliği Müsteşarı, konferansın resmen 20 Kasım'a ertelendiğini ve Başbakan Poincaré'nin İsmet Paşa'yı Paris'e davet ettiğini bildirdi. Başbakan bu davetle Fransa'nın ertelemeden yana olmadığını gösteriyordu. Zaten Paris'teki İngiltere Büyükelçisi'ne bir nota verip barışın gecikmesinin Türkleri yeniden silah başı yapmaya iteceği uyarısında bulunmuştu. İngiliz muhatabı Lord Curzon ise İsmet Paşa'nın Paris'e gidip Poincaré ile görüşme ve itilaf blokunun zedelenme olasılığından rahatsızdı.

İtalya'da bir hafta önce iktidara gelmiş olan Mussolini de İtilaf Devletleri'nin konferansta ortak hareket etmesini önemsiyor, isteklerinin ancak bu şekilde Türkiye'ye kabul ettirilebileceğine inanıyordu. İsmet Paşa ertesi gün taraflara nota gönderip tepkisini dile getirdi. Ardından bir de basın toplantısı düzenleyip barışı herkesten çok Türkiye'nin istediğini ve yıllardır bunun mücadelesini verdiğini belirtip Fransa'da çıkan haberlerin aksine, halifenin herhangi bir siyasi yetkisi olmayacağını açıkladı.

Kırklareli'nin kurtuluşu

SINIR kasabası olmanın zorluklarını Balkan Savaşları'nda Bulgar, Milli Mücadele'de ise Yunan işgaliyle yaşayan Kırklareli, son on yılı göç, direniş ve acılarla geçirmişti. 25 Temmuz 1920'de başlayan son işgal, Mudanya Mütarekesi'nin 15 Ekim 1922 gecesinden itibaren yürürlüğe girmesiyle iki buçuk yıl sonra sona erdi. Fransız yetkililerin gözetiminde Yunan askerlerinin şehri boşaltmasını takiben, şehir 10 Kasım günü teslim alındı. Böylece ateşkes ortamında Trakya'da sürmekte olan işgalciler bir adım daha geri atmış oldu.

İşgal sırasında Kırklareli meydanında işgal kuvvetlerinin törenini izleyen halk.

Milli Mücadele yıllarında Paşaeli olarak anılan bölgede yaşananlara dair ilk kapsamlı çalışma, Tevfik Bıyıklıoğlu'nun 1955'te yayımlanan *Trakya'da Milli Mücadele* adlı kitabı oldu. İşgal yıllarının canlı tanıklarından toplanan belgelerle hazırlanan kitap, Kırklareli'nde yaşayan Bulgar, Rum ve Türklerin kurduğu uyumlu hayatın iki savaş sonrası nasıl bozulduğunu örneklerle açıklıyor. İşgal sırasında Edirne'de faaliyet gösteren Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Bulgaristan'a çekilerek direnişe devam etmiş ama bölge Yunan kuvvetleri tarafından beş günde tamamen işgal edilmişti. Mustafa Kemal Paşa'dan gelen direktifler doğrultusunda hareket eden cemiyet, akıncı müfrezeleri kurarak Milli Mücadele'ye destek verdi. Kırklareli, Lüleburgaz, Pınarhisar ve Babaeski'nin kurtuluş günlerinde yaşananlar, hafta boyunca İstanbul gazetelerinin gündeminde kaldı. Vali olarak atanan Tevfik Sırrı (Gür) şehre geldiğinde işgalcilerin köylülerin tüm malını yanlarında götürüp köyleri yaktığını gördü. Bunun üzerine Genelkurmay Kırklareli'yle ilgili özel bir tahribat ve suç raporu hazırladı.

Kırklareli 1361'de Osmanlı Devleti tarafından fethedildikten sonra Rumca adı olan Saranta Eklesias'ın Türkçe karşılığı olan Kırkkilisa diye anıldı. Yöre nüfusunun çoğunluğu gayrimüslim olduğundan Anadolu'da popüler bir söylence olan Kırk Azizler'den gelen bu isim yüzyıllarca korundu. 1880'lerde şehir merkezinde 44, diğer semtlerde 68

kilise vardı. 1900'lerin başında yenileri de inşa ediliyordu. 20 Aralık 1924 günü Dr. Fuat'ın (Umay) TBMM'ye sunduğu isim değiştirme teklifinde şehrin adının halk dilinde olduğu gibi "Kırklareli" ya da "Kırklarili" olması gerektiğini öne sürdü. Teklif önce kabul görmese de ikinci görüşmede Kırklareli'ne dönüştürülme kararı alındı. Kararda Kâzım Vehbi'nin (Oral) şu görüşü etkili oldu: "Hristiyan zulmünün uğursuzluk sembolü olan kilise kelimesini katiyen kabul etmiyor ve doğru bulmuyorum. Bu uğursuz isim memleketin her tarafında. Seçim bölgemizde bile kilise adı taşıyan birtakım köyler var."

Dönemin tanığı Remzi Öncül anlatıyor

MİNE Göğüş Tan'ın BİSAV için yaptığı sözlü tarih araştırmaları sırasında görüşülen 1909 Kırklareli doğumlu Remzi Öncül'ün en eski anısı, Balkan Savaşı'nda annesi ve kardeşleriyle Kırklareli'ni terk ederek Bakırköy'de küçük bir eve yerleştirilmeleri. Kırklareli'nin yeniden Osmanlı yönetimine geçmesiyle evlerine dönmüşler. Koca Hıdır İlkokulu'nu bitirdiği yıl, Yunan işgali başladığından ellerine Yunan bayrakları verilip işgal kuvvetlerinin törenlerine katılmaya zorlandığını hatırlıyor. Yunan Ordusu'nun 30 Ağustos'ta bozguna uğraması üzerine Kırklareli'de bir panik yaşandığını, çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın esir düştüğüne dair bir haber geldiğini, ertesi gün ise haberin yalanlanıp esir düşenin Yunan Komutan Trikopis olduğunu öğrendiklerini anlatıyor. Yunan askerleri Kırklareli'ni terk ederken şehre zarar vermemeleri için İtilaf Devletleri yetkililerinden oluşan bir heyet de şehre gelmiş. Yunanlılar o sırada eli silah tutan üç yüz genci yanlarında götürmüş ve uzun süre evlerinden uzak tutmuş.

Yıkılış ve kuruluşun belgeleri

MURAT Bardakçı'nın 2017 yılında Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'ndan çıkan *Yıkılış ve Kuruluş* adlı kitabı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemine dair çok sayıda belge içeriyor ve yüz yıl öncesine ışık tutuyor. Bir tarih anlatısından çok görsel ağırlıklı belgeler albümü niteliğindeki yayın, Birinci Dünya Savaşı'nın başındaki ittifaklardan 1937'de laikliğin T.C. Anayasası'na girişine kadarki döneme dair birçok yazışmayı ilk kez okura sunuyor. Murat Bardakçı'nın arşiv belgelerinin ışık tuttuğu olayları anlatmak yerine bir araya getirdiği görsel malzemeyi özet bilgilerle beslemeyi tercih etmiş olması, yakın tarih meraklılarına farklı bir okuma deneyimi sunuyor.

Padişahın son selamlığı

OSMANLI padişahlarının cuma namazına gidiş töreni olan selamlık, 10 Kasım günü yinelendi. Padişahların yüzyıllarca camiye at üstünde gitme geleneği, II. Abdülhamit'in saltanat arabası kullanmasına kadar sürmüş, Vahdettin de hep at arabasıyla gitmişti. Ankara'dan gelen saltanatın kaldırılma haberine karşın cuma selamlığı, tüm görkemi ve geniş katılımla düzenlendi ve filme alındı. Nazırlar, yüksek rütbeli subaylar ve sarayın özel askeri bölükleri, tören üniformaları ve beyaz eldivenleriyle Yıldız Camii önünde toplandı. Mehmet Ağa'nın sürdüğü faytonla Yıldız Sarayı'ndan çıkan devrik hükümdar, başmabeyincisi Lütfü Simavi'nin eşliğinde camiye geldi. Bir hafta sonraki selamlıkta gözler yine sultanı arayacak ama o, önemli bir mazeretten dolayı törene katılamayacaktı.

Vahdettin son selamlığında başmabeyincisiyle.

1922

Vahdettin Malta'da

Vahdettin, Dolmabahçe rıhtımından bir tekneye atlayıp Boğaz'da demirli İngiliz zırhlısı Malaya'ya bindi. Tarih 17 Kasım 1922'ydi. O ve maiyeti, 20 Kasım'da Malta'da karaya çıktı.

18 Kasım'da TBMM, Abdülmecit Efendi'yi yeni halife seçti. Osmanlı'nın son veliahdı padişahlığa ulaşamasa da TBMM'ye karşı olumlu tutumuyla halifelik makamının yeni sahibi olmayı bilmişti.

Cuma selamlığında beklenirken Dolmabahçe Sarayı rıhtımından bir tekneye atlayıp Boğaz'da demirli İngiliz zırhlısı *Malaya*'ya binen Vahdettin ve maiyeti, 20 Kasım günü Malta'da karaya ayak bastı ve yüz yıldır süren vatana hıyanet tartışması başladı. 36'ncı padişah olması yanında, 115'inci İslam halifesi unvanını da taşımasının dokunulmazlık ve tartışılmazlık bahşettiği Vahdettin, Sultan Abdülmecit'in 42'nci çocuğu olarak doğmuş, sekiz abisi olmasından dolayı tahta çıkması düşünülmemişti. Silik, içe kapalı ve yalnız bir kişilik olarak gözden uzak yaşamından dolayı hanedana dair haberlerde bile adı anılmazdı. Abilerinden Sultan Reşat tahta çıktığında, ellisine merdiven dayamış, eşleri ona bir oğlan verememiş, Çengelköy'deki köşkünde münzevi bir hayat yaşamıştı.

16 Kasım 1922

Son Padişah Vahdettin, İşgal Orduları Başkomutanı Harington'a yazıyla başvuru yaparak İngiltere'ye sığınma isteğini bildirdi.

17 Kasım 1922

Malaya zırhlısına binen Vahdettin, maiyetiyle birlikte İstanbul'u terk etti.

18 Kasım 1922

TBMM Vahdettin'in halifeliğini kaldırarak Osmanlı hanedanının son veliahtı Abdülmecit Efendi'yi İslam halifeliğine getirdi.

17 Kasım'da Malaya zırhlısıyla kaçan devrik padişah Malta'da karaya çıkarken.

Yetmişini aşmış kalp hastası Sultan Reşat'ın veliahtı ise Abdülaziz'in büyük oğlu Yusuf İzzettin'di. Onun 1916 başında ölümü Vahdettin'in kaderini değiştirdi ve 4 Temmuz 1918 günü Sultan Reşat'tan boşalan tahta çıktı. İtilaf Devletleri'ne teslim olup mütareke yıllarında makul bir barış antlaşması kovalasa da etkili olamadı. TBMM'nin saltanatı kaldırma kararından sonra İngiliz işgal komutanlığına başvurarak sığınma talep ettiği sonradan öğrenildi. İngiltere'nin topraklarına kabul etmemesi üzerine geçici olarak Malta'ya yerleşmesi uygun bulundu. Milli Mücadele'ye karşı eylemleriyle söylemi arasındaki çelişkiler, hakkındaki tartışmaların sürmesine neden olurken yaşamının geri kalanını sürgünde geçirdi.

20 Kasım 1922

Lozan Barış Konferansı resmen açıldı.

Vahdettin üç günlük yolculuk sonunda Malta'da karaya çıktı.

TBMM Başkanlık Divanı'nın Halife Abdülmecit'le ilgili kararı meclis oturumunda okundu. Buna göre Kutsal Emanetler'in kendisine teslimine karar verildi. Resmi kutlamayı yapacak heyet üyelerinin dördü divan tarafından seçildi, on beşi ise kurayla belirlendi.

1922

Atatürk Vahdettin'i anlatıyor

1917'DE Vahdettin veliahtken Almanya İmparatoru Wilhelm'in ziyaretine karşılık görevi verilince, Enver Paşa yaveri olarak eşlik etmesi için Mustafa Kemal Paşa'yı seçti. Yolculuk öncesi veliahtla tanışmaya giden Mustafa Kemal Paşa, o güne dair izlenimlerini Falih Rıfkı Atay ve Mahmut Soydan'a şöyle anlattı: "Bizi Arap hasırlarıyla örülmüş bir salona soktular. Redingotlu adamlarla dolu odanın eşyası, bir kanepeyle iki koltuktan ibaretti. Odada ayakta dururken çok laubali görünen redingotlu adamların içinde, başka bir redingotlu peyda oldu. ...İçeri girdi, bizim bulunduğumuz tarafa doğruldu, kanepenin sağ köşesine oturdu. Gözlerini kapadı, derin bir vecde daldı. Neden sonra tekrar gözlerini açtı, bize lütfen iltifat etti: 'Sizinle müşerref oldum, memnunum' dedi. Tekrar gözlerini kapadı. Bu nazik sözlere cevap vermeye hazırlanırken kendinden geçmiş bir kişinin huzurunda bulunduğumu sezdim. Cevap vermek mi, yoksa vermemek mi lazım geldiğinde tereddüt ettim. Kendisinde bir defa daha konuşmaya takat bulunmadığını anladım, beklemeyi tercih ettim. Biraz sonra gözlerini açtı: 'Seyahat edeceğiz değil mi?' dedi. 'Evet' dedim. İtiraf edeyim ki, bir mecnunla karşı karşıya bulunduğumu derhal hissetmiş, fakat mantıklı bir konuşmaya girişmekten kendimi men etmiştim. Hemen ayağa kalkıp dedim ki: 'Efendi Hazretleri, beraber seyahat edeceğiz. Seyahat iki gün sonra. Cumartesi akşamı Gar'da hazır bulunacaksınız, oradan hareket edeceğiz.' Veda ettik ve çıktık. Naci Bey ile aramızda şöyle bir konuşma oldu: 'Bu zavallı yarın padişah olacak, kendisinden ne beklenir? Hiç!'"

Lozan'da ilk tartışma

YAKLAŞIK bir haftadır Lozan'da bekleyen Türk heyeti, 20 Kasım sabahı şehir merkezindeki Lausanne Palace'tan çıkıp otomobille konferans açılışının yapılacağı Rumine Sarayı'na gitti. Diğer ülke delegelerinin çoğu Leman Gölü manzaralı Le Beau Rivage Palace'a yerleşmişti. Saraydaki Mont Benon salonundaki toplantıyı İsviçre cumhurbaşkanı açtı. İsmet Paşa başka birinin daha konuşma yapma olasılığına karşı hazırlıklıydı ve aynı otelde kaldığı Poincaré ile söyleyecekleriyle ilgili ayaküstü bir sohbet yapmıştı. Lord Curzon'un teşekkür konuşması yapması üzerine programda olmamasına rağmen o da kürsüye çıkıp düşüncelerini paylaşınca ortalık karıştı. Bunun üzerine Venizelos da konuşmak istedi ama Fransa delegesi Bompard tarafından engellendi. Konferans kurallarını içeren belge dağıtıldıktan sonra tören bitti. Ertesi gün ilk resmi oturum için Château d'Ouchy Oteli'nde buluşulacaktı.

İsmet Paşa, konferansın yapılacağı Rumine Sarayı'na girerken...

Yeni halife, son veliaht Abdülmecit Efendi oldu

SULTAN Abdülaziz'in saltanatı sırasında doğan ilk oğlu Abdülmecit Efendi, hayatının yaklaşık elli yılını şehzade, dört yılını veliaht olarak geçirdi. Osmanlı Devleti'nin parçalanıp tarihe karışmasına bizzat şahit olan son veliaht, halife olana kadar hep ressam kimliğiyle anılmış, çağının sanat akımlarını ülkesine getirmek için çok çaba harcamıştı. Sarayın kapalı ortamında, dış dünyadan izole halde büyüyüp cinayete kurban gittiğine inandığı babası Sultan Abdülaziz'in anılarını hep içinde taşıyan bu çok yönlü kişilik, aynı anda hem Osmanlı'nın değer ve normlarını hem de Batılı yaşam tarzını bünyesinde barındırıyordu. Babası gibi Batı müziğine ilgi duyuyor, keman, piyano ve çello çalıyor, beste yapıyordu. Osman Hamdi'den ders alarak geliştirdiği ressamlığı ise üst düzeydeydi. Galatasaray sergileri ve Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin hamiliğini yaparak Modern Türk Sanatı'nın Avrupa'da tanınmasını sağlayan ilk kişi oldu. Döneminin en yetkin edebiyatçılarıyla kurduğu yakın ilişkiler ve Avrupai özel yaşam tarzıyla da geleneksel Osmanlı hanedan üyelerinden farklı bir çizgisi vardı.

Yeni halifenin kimliği sürpriz sayılmazdı. Abdülmecit Efendi'nin Milli Mücadele sürecindeki tavrı saltanat sözcülerinden çok farklı olmuştu ve Anadolu hareketiyle ülküdaşlığı biliniyordu.

Hatta İngiliz istihbaratı 1920 ya-

Abdülmecit Efendi ve oğlu Şehzade Ömer Faruk.

zında Ankara'yla irtibat kurduğunu, TBMM'den davet aldığını, Anadolu'ya geçerek mücadeleye katılmak istediğini saptamış, makamını kuşatmıştı. Bu yüzden padişahla arası bozuktu. Nitekim Vahdettin'in İstanbul'u terk etmesinden sonra hakkında "hain" sözcüğünü kullanan tek hanedan mensubu da o oldu ve sürgün günlerinde de araları düzelmedi.

Oğlu Şehzade Ömer Faruk da Mustafa Kemal'le birlikte hareket etme yanlısıydı. Aynı zamanda Vahdettin'in damadı olan Ömer Faruk, Harbiye ve Potsdam Askeri Akademisi mezunuydu ve 1921 nisanında gizlice İnebolu'ya geçerek Ankara'ya doğru yola koyulmuştu. Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı ret telgrafı üzerine hangi görevle olursa olsun cepheye gönderilme isteğini yineledi ve herhangi bir siyasi beklentisi olmadığını, İstanbul'a dönmemekte kararlı olduğunu belirtti. Talebi cevapsız kalınca tutuklanma riskine rağmen İstanbul'a döndü. Abdülmecit Efendi, Ankara'nın bu tutumunu Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir protesto notuyla kınadı. Şehzadenin kabul edilmemesini sadece kendine ve oğluna değil, saltanata hakaret saydığını belirtti ve her hanedan üyesinin bunu yapmaya hakkı olduğunu yazdı.

Abdülmecit Efendi, Anadolu'daki askerler tarafından da iyi tanınıyordu. İki yaveri onun onayıyla Anadolu'ya geçip Milli Ordu'ya katılmıştı. Fahri başkanı olduğu Hilâl-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyla orduya destek veriyor, teşkilatın neredeyse askeri sıhhiye işlevi görmesini sağlıyordu. Sultanahmet mitingleri, kutlamalar ve yardım kampanyalarına katılıyor, eşi ve oğlu adına da bağışlar yapıyordu. 1921 sonunda Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupla bizzat Anadolu'ya geçme talebinde bulunduysa da yine onaylanmadı. Yine de duruşunu değiştirmedi. Büyük Taarruz sonrasında 1 Eylül günü Ayasofya ve Fatih Camilerinde ordunun zaferi için

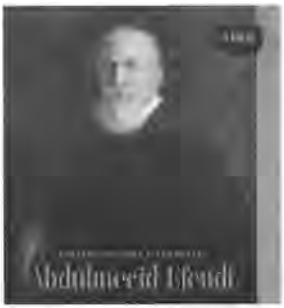
düzenlenen dualara katıldı ve Trakya'yı teslim almak için İstanbul'a Refet (Bele) Paşa'yı coşkuyla karşıladı. Bunların yanında yüz yıl önceki bu hafta boyunca Vahdettin'den hiç bahsetmeyip Ankara'dan gelen askeri üniforma giymemesi isteğine de uydu.

18 Kasım'da TBMM tarafından halife seçilmesi, İstanbul ve Anadolu'da yüz bir pare top atışıyla ilan edildi. Osmanlı'nın son veliahtı padişahlığa ulaşamasa da TBMM'ye karşı olumlu tutumuyla halifelik makamının yeni sahibi olmayı bilmişti.

20 Kasım'da toplanan TBMM'de Başkanlık Divanı'nın hilafetle ilgili kararı okundu ve Topkapı Sarayı'ndaki kutsal emanetlerin millet adına kendisine teslim edilmesi ve göreve gelişinin kutlanması için meclis üyelerinden oluşturulacak bir heyetin İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırıldı.

Halifenin sıra dışı dünyası

2021'DE Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi'nde Nazan Ölçer küratörlüğünde düzenlenen "Şehzade'nin Sıra Dışı Dünyası: Abdülmecid Efendi" sergisinin kataloğu, son halifenin yaşamına dair birçok bilgi içeriyor. Bir sergi kataloğunun sınırlarını zorlayarak, öznesine dair yeni bulunan verileri de aktaran yayın, birçok tarihi olayın sebep-sonuç ilişkilerini de çözümlüyor. Sanat tarihinde kalıcı izler bırakmış, resmin yanında hat, müzik ve edebiyatla da ilgilenmiş ve pek çok sanatçı ve kurumun hamiliğini üstlenmiş olan Abdülmecit Efendi'nin hayatı ve sanatı üzerine kurgulanan en geniş kapsamlı serginin kataloğu da sergi kadar ilginç ve dikkat çekici.

"Şehzade'nin Sıra Dışı Dünyası: Abdülmecid Efendi" sergisinin kataloğu

1922

Dünyanın gözü Lozan'da

Lozan Barış Konferansı'nın ilk resmi toplantısı 21 Kasım 1922 günü yapıldı. Lord Curzon kendisini konferans başkanı olarak atadı ve üç komisyon kurdu.

Komisyonların çalışma konuları toprak ve askeri sorunlar, ekonomi ve Türkiye'deki yabancıların yargılanma esasları olarak belirlendi.

Herkesin en çok önem verdiği konu, toprak ve askeri sorunlar başlığı altında yapılacak çalışmalardı. Bu yüzden ilgili komisyonun başkanlığını da Lord Curzon üstlendi. Fransız Büyükelçi Camille Barrère maliye ve ekonomi sorunlarını tartışacak komisyonun, İtalyan diplomat Marki Camillo Garroni ise yabancıların Türkiye'deki yargı statüsünün geleceğini şekillendirecek olan grubun başına geçti. Görev dağılımının tamamlanmasından sonra Lord Curzon'un komisyonu 23 Kasım günü çalışmaya başladı.

İsmet Paşa'nın ilk çıkışı, Edirne'nin banliyösündeki Karaağaç'la ilgili oldu. Yunanistan burayı Batı Trakya'nın bir parçası olarak gördüğünden elinde tutmaya devam ediyordu ve bunu kabul edilemez bulan İsmet Paşa, uzun bir konuşma yaparak yörenin hiç bekletilmeden Türkiye'ye devrini talep etti. Lord Curzon paşaya sert bir üslupla karşılık verdi ve Türk tarafının talepte bulunurken aşırıya kaçmaması gerektiğini belirtti. Fransız ve İtalyan delegeler de bu tavrı destekledi. Kulislerdeki İtilaf Devletleri anlaşması, en azından başlangıç aşamasında müttefik cephesinin sağlam bir görüntü sergilemesiydi.

21 Kasım 1922

Lozan Konferansı'nın ilk resmi oturumu yapıldı.

23 Kasım 1922

Lozan Barış Konferansı'nda uzun bir konuşma yapan İsmet Paşa, Batı Trakya'da halen Yunan kuvveti bulunmasını protesto etti.

24 Kasım 1922

İstanbul'da Halife Abdülmecit Efendi'nin biat töreni düzenlendi.

İsmet Paşa ve heyet, toplantı çıkışında.

Birebir görüşmelerdeki dostane tutum bir kenara bırakılarak Türk delegasyonu şaşırtılacak ve olası bir belirleyici etki yaratılacaktı. Aba altından gösterilen sopa ise görüşmeler sırasında her fırsatta dile getirilen, "Gelecekte alınacak kararlara olumsuz etkisi olur," cümlesiyle özetlenebilirdi. Benzer bir baskı ortamı Sevr Antlaşması'na katılan Osmanlı heyeti için de yaratılmış olduğundan İsmet Paşa bu tür tavırlarla karşılaşmaya hazırlıklıydı. Bulduğu her fırsatta inatla olumsuz karar almayı engelleyici tutum sergileme stratejisi benimsemişti. Kimse onun kolay lokma olacağını düşünmüyordu ama boğaza takılma kapasitesinden de haberdar değildi. Konferans sarayının dışındaki dünya ise Büyük Harp sonrası sonuçsuz kalan tek cephede neler olacağını öğrenmek için gözünü Lozan'a dikmişti.

25 Kasım 1922

Mudanya Mütarekesi gereğince TBMM kuvvetleri Edirne'ye girdi ve işgal sona erdi.

26 Kasım 1922

Edirne'den sonra Gelibolu'da da işgal sona erdi.

27 Kasım 1922

Meclis oturumunda Halife Abdülmecit'in yolladığı teşekkür telgrafı ayakta dinlendi.

1922

On bir hafta sürecek maraton başladı

SEKİZ yıl önce, ilk küresel savaşın yedi cephesinde mücadele eden Osmanlı Ordusu'nun otuz yaşındaki yarbayıydı. Lozan'da ise Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin dışişleri bakanı olarak masaya oturdu. Sivil giyimli İsmet Paşa'nın karşısında ise tam anlamıyla "yedi düvel" vardı: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve henüz adı Yugoslavya olmayan Sırp Hırvat Sloven Krallığı. O ulusal bağımsızlık savaşı kazanmış Batı Cephesi kumandanıydı. Karşısındakilerin gözünde ise 1914'ten beri süren Doğu Cephesi'ndeki savaş durumunu sonlandıracak tam yetkili bir devrim hükümeti temsilcisiydi.

Diplomasi deneyimi olmayan İsmet Paşa ile alanın duayeni ve Hindistan Valisi Curzon arasındaki fiziksel tezatı Macar çizer Alois Derso böyle yorumlamıştı.

Başrolde İngiltere'yi temsilen Eton Kolej'li, neredeyse doğuştan siyasetçi bir dışişleri bakanı, Lord Curzon vardı. Mudanya Mütarekesi sonrası istifası kabul edilmediğinden yeni hükümette de görev almıştı. Ondan Sevr koşullarına en yakın sonucu yakalaması bekleniyordu.

Fransa, neredeyse mütarekeden beri dizginleri ezeli rakibi İngiltere'ye kaptırmamak için çabalıyordu. Bir yandan da Türkiye'deki yatırımlarla kapitülasyonların sağladığı avantajları kollama derdindeydi. Deneyimli diplomat Camille Barrère'in gizli ajandası ise Suriye sınırını garantileyip tarihsel çıkarlarını sürdürmekti. Fransa Dışişleri Bakanı Poincaré, 23 Kasım'da kendi heyetine yolladığı bir yazıyla tüm düzenlemelerin barışçıl, adil ve sürdürülebilir nitelikte olmasını ve İtilaf Devletleri'nin yanında Türkiye'nin de çıkarlarının kollanmasını istedi.

İtalya'nın çiçeği burnunda lideri Mussolini, dilinden düşürmediği faşizm ideolojisini henüz dış politikaya uyarlayacak kadar deneyimli değildi. Görevi işgal yıllarında İstanbul'da yüksek komiserlik yapan Marki Camillo Garroni'ye verdi ama konferansı kendini ilk kez uluslararası arenada gösterme fırsatı olarak kullanmaktan geri durmadı. İtalyan kamuoyu savaş sonunda hakkının yenildiği kanısındaydı ve yeni liderinden onurlu bir diplomasi zaferi bekliyordu.

İngiliz, İtalyan ve Fransız delegeler.

"Yedi düvel"in yedisi de konferans sonucunda ne kaparsa kâr olarak görüyordu. Bu kurtlar sofrasındaki İsmet Paşa ise ilk haftadan itibaren tam ve sınırsız egemenlik talebinde ısrarcı olacağını gösterdi. İngiliz basını da zorlu müzakereler olacağını öngörmekte gecikmedi. *New Statesman*, Türkiye'yi, "Bir elinde kılıç, diğerinde zeytin dalı," diye tarif ederken *Times*, "İslam'ı eskisinden çok daha az hesaba katan yeni bir Türkiye var," diyordu.

İşi baştan sıkı tutmayı düşünen Lord Curzon esip gürlerken İsmet Paşa psikolojik üstünlüğü eline geçirmesini sağlayan ve politik yaşamı boyunca sık sık kullanacağı gizli silahını çıkardı. Lord Curzon uzun uzun Türk tarafının tutumunu kınamaya kalktığında işitme cihazını kulağından çıkardı. Oradaki herkes gibi Lord Curzon da İsmet Paşa'nın cihaz olmadan duymadığını biliyordu. Paşa'nın ikinci atağı ise azınlık haklarıyla ilgili komisyona Türk temsilci olarak Hahambaşı Hayim Nahum'u önermek oldu. Sanki diplomasinin bağırıp çağırmadan nasıl yapılacağını gösterir gibiydi: Reddedilemeyecek önerilerde bulunmak ve kabul edilemeyecek önerileri duymayı bile reddetmek.

Halifenin biat töreni

HALİFE seçildiği duyulunca başta hanedan üyeleri, ardından ulema, siyasi, mülki ve askeri erkân ve memurlar, son olarak da yabancı misyon şefleri, Abdülmecit Efendi'yi tebrik ziyaretinde bulundular. Günlerce süren bu kabuller

1922

Halife Abdülmecit Efendi (önde) Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkarken.

sırasında Refet (Bele) Paşa da halifenin yanında bulunmaya özen gösterdi.

Osmanlı saray geleneğindeki tahta çıkış günü düzenlenen tören, padişahlık kadar halifeliği de içeriyordu. Bu yüzden makamın yeni sahibi için atanma sonrasındaki ilk cuma günü olan 24 Kasım'da bir biat töreni düzenlendi.

Abdülmecit Efendi resmi kıyafet olarak uzun etekli, siyah bir istanbulin ve avniye denen paltoyu uygun buldu; boynuna da hanedan nişanıyla Osmanî nişanının kordonunu taktı. Makamına tahsis edilen *Söğütlü* yatına ve otomobiline de Bahriye Komutanlığı'nın gönderdiği modele uyularak yeşil zemin üzerine kırımızı şerit ve beyaz güneş işli flama çekildi.

Hilafet alayı ilk tören için Topkapı Sarayı'na doğru yola çıktığında, halk da halifeyi görmek için yollara dökülmüştü. Çeşitli cemiyetlerin üyeleri ve öğrenciler de marşlar eşliğinde saray girişinde bekliyordu. Polis ve jandarma da herhangi bir taşkınlık olmaması için önlemler almıştı. Saat onda Topkapı Sarayı'nın üçüncü kapısına ulaşan halife, askeri kıta tarafından selamlandı ve Bağdat Kasrı'na geçti.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dört gün önceki oturumunda, Meclis Başkanlık Divanı'nda alınan karar okunmuş, Abdülmecit Efendi'nin meclis adına kutlanması ve kutsal emanetlerin teslimi için o gün İstanbul'a bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştı.

Heyetin başkanı olan Müfit Efendi, işgalin başladığı 16 Mart 1920'den beri halifeliğin meclisin kalbinde saklandığını ve kimseye verilmediğini, yüce meclisin kendisini bu makama layık bulduğunu söyleyerek resmi yazıyı kırmızı atlas kese içinde halifeye sundu. Ardından Hırkai Şerif odasının anahtarları da teslim edildi ve kutsal emanetler ziyaret edildi. Sırada geleneksel biat töreni vardı. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirdiği tahtın bulunduğu kısma girildiğinde, halife tahta oturmayıp yanında ayakta durdu. O sırada ülkenin birçok yerinde yüz bir pare top atışı yapıldı ve Nakibüleraf Efendi'nin Türkçe okuduğu duayla tören sona erdi.

Cuma selamlığı için Kubbealtı önüne getirilen dört atlı saltanat arabasına binen Abdülmecit, Refet Paşa'yı da karşısına oturtup Fatih Camii'ne doğru yo-

la çıktı. Yaverler, şehzadeler ve meclis heyetini taşıyan on üç otomobillik konvoya, kırmızı ve yeşil sancaklı mızraklarıyla süvari bölüğü de eşlik etti.

Cuma selamlığı bayraklarla donanmış, halk törene büyük ilgi gösteriyordu. Cami avlusu Darülfünun ve medrese öğrencileriyle doluydu. Törendeki coşku ve alayın uzunluğu bazı milletvekillerini endişeye düşürecek boyutta olduğundan, "Bu iş bir nevi saltanat alayına döndü," yorumunda bulunanlar oldu. Mabeyin bandosunun çaldığı *İstiklali Milli Marşı*'ndan sonra halk selamlandı ve hünkâr mahfiline çıkıldı. Heyet Başkanı Müfit Efendi minbere çıkarak ilk kez Arapça yerine Türkçe hutbe okudu. Fatih Sultan Mehmet'in türbesinin ziyaretiyle resmî tören sona erdi.

Halifeden dünyaya mesaj: "Benim işim siyaset konuşmak değil."

BİAT töreni yabancı basında da ilgi çeken yeni halifeyle ilgili dış haberler, ertesi gün İstanbul gazetelerinde de yer alıyor, Abdülmecit Efendi'nin yabancı basına verdiği her demeç Türkçeye çevrilerek yayımlanıyordu. İlk demeci *Fransız Le Temps* gazetesinde çıkan Halife, Fransa'ya karşı özel bir dostluk beslediğini ve bu ülkenin İslam âlemiyle ilişkilerini geliştirmesi için çaba harcayacağını söyleyip barış dileklerini dile getirdi. İngiltere'nin muhafazakâr gazetesi *The Morning Post*'ta çıkan röportajında ise Lozan Barış Konferansı'yla ilgili soruyu yanıtlamayıp bulunduğu makamdan dolayı artık siyasetle ilgisi olmadığını belirtti. Gazete başmakalesinde de Halife'yle yapılan görüşmeye yer verdi. Yüksek Komiser Horace Rumbold, İngiltere'nin siyasi temsilcisiydi ama Halife'nin karşısında bir muhabir gibi davranmış, ağzından siyasi yorum almaya çalışmıştı. Halife de siyasi konulara girmekten kaçınsa da Başbakan Lloyd George'un savaş yanlısı baskıcı siyaseti yüzünden İngiliz halkı tarafından desteklemeyip iktidarı kaybettiği yorumunda bulundu.

Abdülmecit Efendi'nin İslam âlemine de bir beyanda bulunması bekleniyordu. Bunu yapmadan önce hazırladığı metni onay almak amacıyla telgrafla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderdi. Beyanname 27 Kasım günü genel kurulun bilgisine sunuldu. Metinde Vahdettin'in adını geçirmemiş, hâkimiyeti elinde bulunduran meclisin üç buçuk yıldır yaptıklarıyla rüştünü ispat ettiğini ve daima İslam âleminin haklarının koruyucusu olduğunu belirtmişti. Böylece Ankara Hükümeti'nin çizgisini benimsediğini ve hilafet makamının saltanattan ayrılmasını onayladığını bir kez daha dile getirmiş oldu.

1922

Çantada keklik yok!

"Yeni bir toplum düzeni şekillendiren bu zorlu girişimde başarılı olabilir veya olmayabilirler, ancak herhangi bir Batı kalıbına sıkışmaya boyun eğmeyecekler."
ARNOLD J. TOYNBEE

"Türkiye, eski düşmanlarımız arasında bu süreçten prestij kaybetmeden çıkan neredeyse tek güç olacak."
HAYASHI GONSUKE

Barış konferansını izleyen resmi ya da gayriresmi gözlemcilerin, diplomat, tarihçi ve yazarların saptamaları basın organlarına yansıdıkça, TBMM Heyeti'nin İtilaf Devletleri için çantada keklik olmadığı görüşü ağırlık kazanmaya başlıyordu. Dışarıdan bakıldığında sultanı deviren milliyetçi bir yeni rejim yanlılarından ibaret gibi görünen Türk heyeti, daha ilk haftalarda "Avrupa'nın hasta adamı"nın kalıntısı olmadığını hissettirmişti. İsmet Paşa'nın duruşu, Türkiye dışındaki Müslüman toplumları da Lozan'da olup bitenlerle yakından ilgilenmeye itti. Dünya henüz nasıl tanımlayacağını tam olarak kestiremese de kimin ne kadar haklı olduğunu tartışmaya başlamıştı. İngiliz ve Amerikalı gözlemciler "Genç İslam" veya "Muzaffer Doğu"nun temsilcileri gibi tabirler kullanıyordu. Yüzyıllardır ikinci sınıf beyaz adam olarak görülenlerin ayağa kalktı-

28 Kasım 1922
Tapu senetlerinin (Senedi Hakani) üzerinde bulunan tuğra yerine "Türkiye Büyük Millet Meclisi", "Hakani" kaydı yerine "Milli" sıfatı kullanılması hakkında Bakanlar Kurulu kararnamesi çıktı.

28 Kasım 1922
Yunanistan'da, Anadolu'da yenilgiye uğradıkları nedeniyle kabine üyeleriyle Başkomutan Hacıanesti idama mahkûm edildi.

29 Kasım 1922
Halife Abdülmecit Efendi tarafından Dolmabahçe Sarayı'nda büyük bir ziyafet düzenlendi.

Lozan Barış Konferansı sırasında İsmet Paşa'nın Meurisse haber ajansı tarafından çekilen fotoğrafı.

ğını öne sürenler olduğu gibi, özünde bir ulus olarak kendi kaderini tayin hakkının ne olduğunu kavrayamayanlara da rastlanıyordu.

Lozan Barış Konferansı'nda masaya gelen ilk iki konu, Yunanistan'ın Trakya sınırları ve İngiliz mandası altındaki Irak'la ilgili bölgesel ve askeri sorunlardı. Trakya konusunda İsmet Paşa ve Venizelos birbirinden benzer taleplerde bulundu: Tazminat, mültecilerin durumu, ticari ve demografik istatistikler toplanıp paylaşılacaktı. Irak başlığının esası ise petrol zengini olan Musul'du. An-

30 Kasım 1922

Mudanya Ateşkes Antlaşması uyarınca, Doğu Trakya'nın TBMM Hükümeti'ne teslim işlemleri tamamlandı.

2 Aralık 1922

Gazi Mustafa Kemal Paşa mecliste üç milletvekilinin verdiği Seçim Kanunu'nun değiştirilmesi önergesi üzerinde konuştu.

3 Aralık 1922

İstanbul'da kurulan Milli Ticaret Birliği'nin ilk kongresi toplandı ve TBMM'ye gönderilen telgrafla, İstanbul'daki milliyetçi tüccarların iktisadi mücadeleye hazırlandığı bildirildi.

Türk, Fransız ve Japon heyetlerini ağırlayan Lausanne Palace'ın kapısı.

laşmazlığın temelinde, Türk tarafının bölgeyi Misakı Milli sınırları içinde kabul ediyor olması yatıyordu. İngiltere ise bunu kabul etmeye yanaşmıyordu. Bu sorunu çözmeye Lozan süreci yetmeyecek, 1925 yılında Milletler Cemiyeti'nin Musul eyaletini Irak toprağı olarak tanıyana kadar çözümsüz kalacaktı.

Oturumlarda geçmişteki gelişmelere referans verilirken, Sevr'i imzalamış olan Osmanlı Hükümeti için kısaca "İstanbul," mevcut muhatap olan TBMM Hükümeti için de "Angora" tabiri kullanılıyordu. İsmet Paşa da her fırsatta müdahale ederek kimi temsil ettiğini hatırlatıyor, iki hükümetin hukuken birbirinden tamamen ayrı tutulmasının temelini hazırlıyordu. Tek istisna Birinci Dünya Savaşı'ndan doğan tazminat borcunu üstlenmek olacaktı. Milli Mücadele dönemine dair herhangi bir savaş zararı tazminatını ise kabul etmedi. İtilaf Devletleri'nin gözünde 1914'te başlayan savaş durumu 1922'ye kadar sürdüğünden bu tezle Türk görüşü arasında net bir anlaşmazlık vardı. Bunun üzerine Ekonomik ve Mali Sorunlar Komisyonu, özellikle eski Osmanlı rejimine tahakkuk eden devasa borcun nasıl bölünüp ne kadarının yeni rejime devredileceği üzerine çalışmaya başladı.

29 Kasım günü Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf (Orbay) Bey, Lozan Konferansı'ndaki görüşmelerle ilgili bilgi verdi ve ele alınan konular arasında sadece Trakya sınırının resmileşmesine yakın olunduğunu açıkladı. Batı basınının Türkiye karşıtı bir propaganda kampanyası sürdürmesinden yakındıktan son-

ra komisyonların çalışmaya devam ettiğini belirtti.

Haftanın kayda değer diğer bir gelişmesi de Georgi Vasilyeviç Çiçerin başkanlığındaki Sovyet delegasyonunun 28 Kasım günü Lozan'a gelmesi oldu. Bu ziyaret, Türk tarafının en azından Boğazlar'ın savaş gemilerine kapatılma talebini güçlendirecekti; çünkü Bolşevikler de kendi güvenlikleri için aynı görüşteydi.

Çiçerin etkisi

ÇİÇERİN ismi İsmet Paşa için yabancı değildi. TBMM'nin kuruluşundan beri gel-git'li de olsa sürekli ilişkideydiler. Mustafa Kemal 26 Nisan 1920'de Lenin'e mektup yazıp emperyalizme karşı iş birliği önerdiğinde maddi ve askeri destek talebini Dışişleri Bakanı Çiçerin yanıtlamıştı. Makamdaşı Bekir Sami (Kunduh) başkanlığındaki heyetle yaptığı görüşmeler sonucunda Kars'ın geri alınmasını ve Ermenistan'ın TBMM'yi ilk tanıyan devlet olmasını sağlamıştı. Doğal müttefik olarak görünse de Çiçerin kendi ülkesinin çıkarlarını da gözetmekteydi. Başta Anadolu'daki demir madenlerini işletme imtiyazını Fransa'ya kaptırmamak vardı. İki taraf için hayal kırıklıkları ve karşılıklı notalarla başlayan görüşmeler 1921'in 16 Mart günü imzalanan Moskova Antlaşması'yla sonuçlandı ve sorunlar çözüldü. Hatta Türkiye'nin Bolşevikleşme olasılığından bile bahsedilmeye başlandı. Doğu sınırının güvence altına alınması TBMM'nin ilk diplomatik başarısıydı ve bunda Çiçerin başroldeydi. Ancak ilişkilerinin hep iyi gittiği söylenemezdi. Sonuçta Enver Paşa ile Anadolu'da komünist ihtilal yapmayı planlayan da Çiçerin'di. Sovyet devletinin Türkiye'deki milletlerin kendi kaderini tayin etme isteği de Ankara'da hoş karşılanmamıştı. 1921 sonbaharında Mustafa Kemal Paşa'nın Karadeniz'in karşı kıyılarında yaşanan kıtlık üzerine hububat yardımı yapması, minnettarlık duyma sırasını Çiçerin'e getirdi ve 1922 pürüzsüz başladı. Çiçerin önce TBMM'nin, Cenova Konferansı'na davet edilmesi için çaba gösterdi, daha sonra barışın Türkiye'nin istekleri doğrultusunda ya-

Georgi Çicerin

1922

pılmasını önerdi. Lozan öncesi, 2 Kasım günü İtilaf Devletleri'ne verdiği notada, Ukrayna ve Gürcistan'la birlikte konferansın tümüne katılmak istediğini bildirmesi de stratejik bir hamle oldu. Sonuçta ikinci haftasında da olsa Lozan'a gelmesi, Türkiye'nin bundan sonra masada yedi düvele karşı tek başına olmayacağı anlamına geliyordu. Savaş sonrası birbirlerinin ilk müttefiki olan bu iki yeni ve devrimci devlet, birbirlerinin çıkarlarını da kollayacaktı.

Dünyanın öbür ucundan yorum: "ABD neden orada?"

AVUSTRALYA'DA 28 Kasım günü *The Sydney Morning Herald*'da çıkan "Türkiye Sorunu" başlıklı haber, gelişmelerin dünyanın öbür ucundan nasıl izlendiğini gösteriyor: "Savaş öncesindeki ticari işini yeniden başlatmak için Türkiye'ye giden Amerikalı bir girişimci, beklentilerinin iyi olduğunu, ancak ülkenin çok huzursuz olduğunu söyledi. Ülkesine dönerken Kahire'de rastladığı bir İngiliz'e, 'Sizinkiler tekrar hukuk ve düzeni tesis ettiğinde, gelip yine iş yapacağız ama mevcut ortamdaki risklere değmez,' dedi. Bu beyan Lozan'da seyirci konumunda olan ABD'nin tutumunu da gösteriyor. ABD gözlemcisi Albay Childs, komisyona hükümetinin hiçbir gizli anlaşmayı tanımayacağını söyledi. Bu dostane bir dil olabilir; ancak devlet adamlarının katıldığı, bu kadar özel bir uluslararası konferansta işe yaramaz. Daha sonraki mesajları da İngiliz ve Fransız mandalarına saldırı olarak görüldü. Amerikalı gözlemciler resmi temsilci değil ve hiçbir sorumluluk taşımıyorlar. Beyaz Saray'ın tek yapmak istediği, kendi çıkarlarını korumak. ABD sermaye yatırımı karşılığı teklif edilebilecek her ödünden eşit pay almaya niyetli görünüyor. Diğer gözlemcilerinin Standard Oil şirketini temsilen Lozan'da bulu-

The Sydney Morning Herald.

TUESDAY, NOVEMBER 28, 1922.

PROBLEM OF TURKEY.

Not long ago an American business man, who had been into Asia Minor to reopen the trade of days before the war, appeared in Chios on his way home to the United States. Trade prospects, he said, were good, but for the present the country was too unsettled. "By and by, when you Britishers have received law and order," he said an Englishman in Cairo, "we will come back and do business. At present it is not worth the risk." The American representative of the United States attitude, as expressed, at any rate, by the other Americans "unknown," at the Lausanne Conference. This gentleman, Colonel Childs, addressing the First Commission at Lausanne, said America would recognise no secret treaties or agreements—whether he was referring to the absence of pressmen from the conference deliberations is not clear—and did not seek special privileges, but simply desired to protect her commercial interests. Later while managers report that it is reversed as an object on British and French mandates. The American "unknowns" are not official representatives; their Government charges them to maintain no sort of responsibility; and apparently the last thing which the White House cares to do, in the sense which Mr. Childs understood it is either idle or mischievous. Later while managers report that it is reversed as an object on British and French mandates. The American "unknowns" are not official representatives; their Government charges them to maintain no sort of responsibility; and apparently the last thing which the White House cares to do, in the sense which Mr. Childs understood it is either idle or mischievous. Later while managers report that it is reversed as an object on British and French mandates. The American "unknowns" are not official representatives; their Government charges them to maintain no sort of responsibility; and apparently the last thing which the White House cares to do, in the sense which Mr. Childs understood it is either idle or mischievous.

STRANDED

MARRIAGE

nan eski Senatör Lewis olması da manidar. ABD'nin talebi, masadaki ülkelerin siyasi ve askeri gücü sağlayıp, barış ve düzeni tesis etmek için tüm sorumluluğu ve maliyeti üstlenmesi. Türkiye de mandayı kabul etmeyip kargaşadan uzak duruyor. Polislik yapmayı Avrupalı güçlere bırakıyor ama onların birbirine verdiği sözlere itiraz etmekten geri kalmıyor. Yeni seçimden dönmüş İngiliz Hükümeti'nin halkın daha fazla macera istemediğinin farkında olduğunu da biliyor. Yani 'gayriresmi gözlemcilik' ABD için mükemmel bir unvan!"

Atina'da altı idam

YUNANİSTAN'DA iki aydan beri süren duruşmaların sonucunda, Askeri Mahkeme eski yöneticileri suçlu buldu. Yunan resmi kaynaklarının "Küçük Asya Felaketi" olarak adlandırdığı, 1919-1922 arasındaki Batı Anadolu ve Trakya'nın işgali sürecinde, TBMM Ordusu karşısında hezimete uğrayan Yunan Ordusu'nun komuta kademesi ve hükümet yöneticileriyle ilgili karar 28 Kasım günü açıklandı. Mahkeme eski Başbakan Dimitri Gunaris'i idama mahkûm etti. İnfaz duruşmadan hemen sonra sandalyeye ters oturtulmuş şekilde sırtından kurşuna dizilerek uygulandı. Beraberinde eski Adalet Bakanı Petros Protopapadakis, aynı dönemde başbakanlık yapan Nikolaos Stratos, Savunma Bakanı Nikolaos Teotokis, eski Dışişleri Bakanı Yorgos Baltacis ve Küçük Asya Ordusu Başkomutanı Yorgos Hacıanestis de aynı akıbeti paylaştı. Müebbet hapse çarptırılan Eski Ulaştırma Bakanı Zenofon Stratigos ve eski başkomutan Mihail Gudas ise bir süre sonra affedildi.

Küçük Asya Felaketi yargılamaları

Tarihe Altılar Davası olarak geçen idam kararları, 2009 yılında dedesinin vatan haini olarak anılmasına karşı çıkan Mihalis Protopapadakis'in başvurusu üzerine yeniden değerlendirildi ve kurulan mahkeme 88 yıl sonra beraat kararı verdi.

1922

İnsan yerine koymama cüreti

Lord Curzon, dört yıl önceki savaşın galibi olmasının ona istediğini insan yerine koyma hakkını verdiğini düşünerek davranıyor ve kendisini sadece ilk sözü değil son sözü de söyleyecek kişi olarak görüyordu.

5 Aralık günü toplanan Lozan Barış Konferansı Boğazlar Komisyonu, çalışmasını bitirip Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının barışta ve savaşta, Türkiye dışındaki ülkelerin, askeri gemi ve uçaklarına kapatılmasını önerdi. Öneri tartışmaya gerek bulunmadan reddedildi. Bolşevik Rus Heyeti'nin protestosu da göz ardı edilince, İsviçre'deki Rus Elçi Vorovski, konferansa gözlemci olarak katılma izni verilmesinde ısrar etti. Konferans Başkanı Lord Curzon'un otoriter tavrı, iyi niyet olasılıklarını ortadan kaldıran bir durum yaratıyordu. Bir hafta önce Rusya'dan gelen heyetin delege olarak kabul edilmemesi bir yana, diğer heyetlere tanınan diplomatik koruma bile sağlanmadı. Baskılar artınca Vorovski'nin gözlemci olması kabul edildi ama Lozan'ın çözüm üretme olasılığı azalmış görünüyordu. Nitekim Irak'la ilgili komite de İngiliz Hükümeti'nin isteği doğrultusunda Londra'da toplandı. Lord Curzon'a göre Musul'la ilgili çözüm, Lozan'a bırakılmayacak kadar önemliydi. Lord Curzon, 4 yıl önceki savaşın galibi olmasının ona istediğini insan yerine koyma hakkını verdiğini düşü-

6 Aralık 1922

İngiltere Kralı George, Güney İrlanda'nın bağımsızlığını resmen kabul etti.

TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Öğüt* ve *Yenigün* muhabirlerine Halk Fırkası adında bir siyasi parti kuracağını açıkladı. TBMM İkinci Başkanı Dr. Adnan (Adıvar) görevinden istifa etti.

9 Aralık 1922

İstanbul Mebusu Dr. Adnan (Adıvar), Bakanlar Kurulu kararıyla İstanbul'daki yabancı diplomatlarla Dışişleri Bakanlığı arasındaki ilişkileri düzeltmekle görevlendirildi.

Barış konferansına resmi katılımı engellenen ve Türkiye yanlısı görüşleri dikkate alınmayan Çiçerin başkanlığındaki Bolşevik Rus Heyeti 5 Aralık günü Lozan'da.

nerek davranıyor ve kendisini sadece ilk sözü değil son sözü de söyleyecek kişi olarak görüyordu. Londra'dan çıkan öneri de zaten İngiltere'nin ağzındaki baklayı çıkarması anlamına geliyordu: "Musul Nehri'nin kuzeyindeki topraklar Türkiye'ye bırakabilir." İlk bakışta anlaşmaya yönelik bir ödün gibi görünen bu öneri, aslında anlaşmayı kitleyecek kadar art niyetliydi. Çünkü Musul'daki petrol yataklarının tamamı nehrin güney kısmında bulunuyordu.

İstanbul ve Batı Trakya'da halen işgal koşullarının sürüyor olması, TBMM için savaş nedeni olmaya devam ediyor, ordu da bunu göstermekten geri dur-

9 Aralık 1922

TBMM gümrük vergileri, gösteri harçları, memurların emekliliği ve bütçeyle ilgili bir dizi karar aldı.

11 Aralık 1922

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, TBMM ikinci başkanlığına seçildiyse de ardından gelen Kâzım Karabekir Paşa'yla arasında rekabet var gibi algılanmasından dolayı istifa etti. Yinelenen seçimde 118 oyla tekrar seçildi.

13 Aralık 1922

Demir yolları işletmeleriyle ilgili alınacak TBMM kararları Lozan Barış Antlaşması'nın sonrasına bırakıldı.

muyordu. Gidişatı izleyen Mustafa Kemal Paşa, meclisi yönlendirerek Lozan'daki heyetin bu durumu şiddetle protesto etmesi ve dünya kamuoyunun dikkatini bu konuya çekmesi için karar çıkmasını sağladı.

Curzon'un en yakın destekçisi, mütareke yıllarında İstanbul Yüksek Komiserliği yapan diplomat Horace Rumbold'tu. Türkiye üzerinde olabildiğince fazla denetim sahibi olmaktan yanaydı ve özel yazışmalarında Milli Mücadele'yi sürdürenlere karşı duyduğu hissi anlatmak için en sık kullandığı sözcük "tiksinti"ydi. İlerleyen günlerde bu hisse çok daha fazla kapılacağını muhtemelen bilmiyordu ama konferans ilerledikçe müttefiklerinin sıtkı sıyrılacak, İngiliz basını bile tarafsız yorumlar yapmaya başlayacak ve Rumbold daha birçok tiksinti yaşama fırsatı bulacaktı.

Gerekirse savaşırız

22 Kasım'da garnizon komutanı olarak İstanbul'a atanan Selahattin Adil Paşa, işgal altındaki başkentte göreve başladı.

İki haftadan beri yeni görevi nedeniyle İstanbul'da bulunan Selahattin Adil Paşa, Anadolu'ya geçmemiş olsa da Ankara destekli kurulan gizli Felah Grubu ve TBMM ile ilişkide olup Anadolu'ya silah ve cephane kaçırmada önemli katkıları olan Albay Esat'la buluştu. Albay Esat, emniyet genel müdürüyken vekâleten valilik makamını da

Selahattin Adil Paşa işgal kuvvetleri komutanlarıyla.

yürütüyordu. Refet (Bele) Paşa da kurmay başkanı Abdurrahman Nafiz'le birlikte Doğu Trakya'ya gidene kadar onlara katıldı. Dört eski silah arkadaşı sık sık toplantı yaparak işgal kuvvetleri kumandanlarına karşı ortak tutum belirleyip askeri ve mülki işlemleri birlikte yürüttü.

İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Harington'la sık sık temas kuran Selahattin Adil Paşa, bu görüşmelerden birinde Mudanya Mütarekesi'ne aykırı olarak Tekirdağ'a geçirilen kıtalar ve top bataryalarını gösteren hava fotoğrafları önüne serilince zor durumda kaldı. Çünkü bu sevkiyat, Lozan'dan gelecek herhangi bir olumsuz haber durumunda sıcak muharebeye girileceğini gösteriyordu. Harington durumu görmezden geleceğini fakat tekrar etmemesini isteyince, Paşa da ona teminat verdi.

Selahattin Adil Paşa bir yandan da tasfiye edilmiş ordunun subaylarını tespit edip Milli Mücadele'ye katılmadıkları için maaşları kesilen ve harp divanına verilmesi istenen personeli geri kazanmak arzusundaydı. Bu yüzden değerli bulduklarını tek tek bulup istihdam etmeye çalıştı. Emeklilerle birlikte elli bin kadar ordu mensubunun maaşının ödenebilmesi için Milli Savunma Bakanlığı'na başvurdu ve fikrini kabul ettirdi. Sonuçta Harp Divanı'na çok az sayıda subay gitti ve yakın gelecekte orduda ayrımcılık yapılan bir sınıf olmasının önü alındı.

Seçim Yasası

ERZURUM Mebusu Süleyman Necati, Mersin Mebusu Salâhaddin ve Canik Mebusu Emin Beylerin Seçim Kanunu'nun yenilenmesine dair yasa önerisi mecliste görüşülürken Gazi Mustafa Kemal Paşa söz alarak tarihi konuşmalarından birini yaptı. Yasa önerisinin 14'üncü maddesinde, "Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilebilmek için Türkiye'nin bugünkü sınırları içinde veya seçim bölgesinde doğmuş olmak gerekir. Sonradan göç etmiş Türk ve Kürtler ancak bir yerde beş yıl yaşadıktan sonra seçilebilir," deniyordu. Mustafa Kemal Paşa bu önerinin doğrudan kendisini hedef aldığını ve va-

Mustafa Kemal Paşa TBMM oturumunda konuşuyor.

tandaşlık hukukundan dışlamaya yönelik olduğunu söyleyerek, öneride bulunanların yabancı düşmanlar gibi kendisini mücadeleden uzaklaştırmak istediğini belirtti. Artık ülke sınırları dışında kalmış olan Selanik'te doğmuş olduğunu ve Milli Mücadele'nin gereği olarak hiçbir yerde beş yıl ikamet edemediğini söyleyip, bunun bir suç olmadığını ifade etmesi üzerine, önerge sahipleri böyle bir niyetlerinin olmadığını, sadece Türkiye için bir vatandaşlık kavramı geliştirmeyi düşündüklerini söyleyip önergeyi geri çektiler.

Yeni devlete yeni yasalar

İSTANBUL'UN ihtiyaçlarının bütçeden karşılanmasına yönelik 6 Aralık günü meclise gelen tasarı, ithal edilecek un ve hububattan alınacak gümrük vergisiyle ilgiliydi. 9 Aralık günü bu ve birkaç konu daha karara bağlandı. İstanbul ve çevresine tahakkuk ettirilen vergiler bunların ilkiydi. Ardından kapanmış kamu dairelerindeki memurlara emekli maaşı bağlanması için üç milyon lira avans ödenmesine dair kanuna sıra geldi. Bu konuda önemli görüş ayrılıkları olduğundan tartışmalar uzadı. İstanbul'un bir vilayet olarak teşkilâtlandırılması, başkent olduğu için merkeze bağlı kurumların da TBMM'ye bağlanması üzerinde uzlaşma sağlandı ve encümenin İstanbul'la ilgili bir bütçe hazırlaması istendi. İstanbul Hükümeti'nin emeklilik uygulamasının aynen devamına ilişkin öneri ise reddedildi. Bunun yerine kentin bir vilayet olarak yönetiminden sorumlu olan kurumlarda çalışmış memur, emekli, el çektirilmiş, dul ve yetimlere tam, farklı sebeplerle emekli edilerek açıkta kalanlara ise yarım maaş verilmesi kararlaştırıldı.

2,5 yılı geride bırakmış TBMM'nde ilk dönem milletvekilleri, savaş ortamından kurtulmanın getirdiği rahatlamayla barış antlaşması beklentisi arasında, ilk örneklerinin antik çağlarda Anadolu'da görüldüğü demokrasileri andıran bir ortamda, yeniden bir devlet kurmak için akıl yürütüyorlardı.

Tren nasıl gidecek?

YAŞAMI normale döndürmeye çalışan meclisteki haftanın tartışma konularından biri demir yolu işletmeleriydi. Erzurum Mebusu Salih (Yeşiloğlu), memurların teftiş edilmediğini, trenlerin bakımsız kaldığını ve işletme şirketinin kaçakçı haline geldiğini iddia edince Lâzistan Mebusu Osman (Özgen), Fransızların işlettiği hatlara müdahale edilemediğini ve vergi alınamadığını söyledi. Bir sorun da lokomotiflerde ormanlara zarar verecek derecede odun kulla-

Uşak demiryolu hattında saldırıya uğramış bir lokomotif.

nılması ve yönetimde işi bilen kişilerin bulunmamasıydı. Trabzon Mebusu Ali Şükrü de Ankara Antlaşması'ndan beri önceden Fransız işgali altındaki yerlerde trenlerin işletilemediğini dile getirince, Bayındırlık Bakanı Feyzi (Pirinççioğlu), söz alıp odun yerine yerli kömür kullanmaya öncelik verileceğini, yüze yakın uzman memurun işe alındığını ve yerinde denetim yapıldığını söyledi. Fransız işgali yaşamış bölgeler de dahil olmak üzere, her yerdeki tahribatın nasıl giderileceğinin ve hepsi yabancı işletme olan demir yollarındaki tüm trenlerin nasıl işletileceğinin Lozan Barış Konferansı'nın sonlanmasından sonra belli olacağını belirtti. Halen çalışan şirketlerin keyfi olarak tarife ücretlerini dört kat artırma kararının kabul edilmediğini ve Harp Vergisi karşılığı olmak üzere tarifenin üç katına çıkarıldığını da hatırlatan bakan, şirketlerin kamu borçlarını yakında Maliye Bakanlığı'na ödeyeceğini de müjdeledi.

1922

İngiliz hava saldırısı

"Musul Sorunu" başlıklı dosya Lozan'da masada beklerken 10 Kasım 1918'den beri İngiliz işgali altındaki Musul vilayetinin geleceğine dair farklı senaryolar yazılıyordu.

Musul'a dair farklı senaryolar arasında öne çıkanlar Musul'u Irak'ta kurulan manda rejimine bırakmak veya İngiliz denetiminde kurulacak Kürt federasyonuna katmaktı. Mustafa Kemal Paşa ise bölgeyi Misakı Milli sınırlarında görüyor, İsmet Paşa'nın geri adım atmasını istemiyordu. Nitekim son Mebusan Meclisi bu yönde karar almış, TBMM de kuruluş amacını Misakı Milli sınırlarını korumak olarak açıklamıştı. Bu sınırların belirlenmesinde Türklerin yoğun yaşadığı bölgeler esas alınmış, Erbil, Kerkük, Süleymaniye ve Mezdele'ye kadarki Türkmen yerleşimleri özellikle kapsanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa 1 Mayıs 1920 günü mecliste yaptığı konuşmada, ulusal sınırları, "İskenderun güneyinden geçer, doğuya doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi ve Kerkük'ü kapsar," diye tarif etmiş ve eklemişti: "Kerkük'ün kuzeyinde Türk olduğu gibi Kürt de vardır. Onları ayırmadık. Koruma ve savunmasıyla uğraştığımız millet, doğal olarak farklı Müslüman unsurlardan oluşmaktadır. Bu topluluğu oluşturan İslam unsurları da kardeşimiz ve çıkarları tamamen ortak olan vatandaşımızdır."

Mustafa Kemal Paşa'nın Musul ısrarı, İngilizler için sürpriz sayılmazdı. Zaten Mondros Mütarekesi imzalandığında Musul, Erbil ve Süleymaniye gibi şe-

13 Aralık 1922

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, TBMM ikinci başkanı olarak göreve başladı.

15 Aralık 1922

Musul'da Yarbay Şefik Özdemir komutasındaki müfrezenin bulunduğu Revandiz, 22 uçaklık bir İngiliz hava filosu tarafından bir buçuk saat boyunca bombalandı.

16 Aralık 1922

İstanbul Mebusu Dr. Adnan (Adıvar), TBMM Hükümeti'nin İstanbul temsilcisi olarak göreve başladı.

Şeyh Mahmut Berzenci

Yarbay Şefik Özdemir

hirlerin büyük kısmı halen Osmanlı'nın elindeydi. Yine de İngilizler, "Bir damla petrol bir damla kandan daha değerli," diyen Churchill'le aynı fikirdeydi. İşgal sonrasında yerel Arap, Kürt, Nasturi ve Yezidilere bağımsızlık vaatlerinde bulunmuş, Ankara yanlısı olduğu görülen Türkmenler ise göz ardı edilmişti.

Mütareke sonrası Osmanlı Ordusu'nun bölgeden çekilmesiyle, korumasız kalan Türkmen aşiretleri İngilizlere vergi vermekte direniyor, sık sık sokak kavgaları yaşanıyordu. Bölgedeki aşiretlerin talebi üzerine 1921 yazında, TBMM'nin El Cezire'deki zayıf bir tümeninden bir bölük asker Musul'a kaydırılarak Süleymaniye'de konuşlandırılmış ancak cephane ikmalinin güçlüğünden dolayı zorda kalmadıkça İngilizlerle çatışmaktan kaçınmaları emredilmişti. Revandiz Türkmenlerinin milis birlikleri İngilizlere ani baskınlar yapıyor, İngilizler ise sarp araziye uçaktan bomba atarak cevap veriyordu.

1922 başında Erbil ve Revandiz'e yönelik saldırılar artınca Mustafa Kemal Paşa, bölgeye bir milis birliği gönderilmesini emretti. Genelkurmay Başkanlığı yerel durumu, aşiretleri ve çeteciliği bilen bir komutan atamayı düşündü ve Antep'te Kuvayı Milliye komutanlığı yapmış olan Yarbay Şefik Özdemir'i görevlendirdi. Elcezire Komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa da gereken desteği sağlayacaktı.

Bundan sonraki mücadele, ilan edilmemiş bir savaş hali olarak sürdü. Ateşkes antlaşması ve barışa giden yolun aksamaması için bölgede esaslı bir askeri harekât yapmak yerine durumu stabil tutacak bir seferi kuvvet hazırlandı.

Lozan görüşmelerinde Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin Türkiye'ye ait olduğu savunulurken Genelkurmay da bölgeye hâkim olup İngilizlerle Kral Faysal'ı yıldırmaya çalışıyordu. Feodal yapıdan dolayı iki taraf için de kesin bir

askeri sonuç elde etmenin yolu aşiretlerin desteğini almaktan geçiyordu. İngilizler bolca ikram ve para dağıtarak, milis kuvvetler ise dini duyguları kullanarak aşiret reislerini kendi yanlarına çekmeye çalıştı. İngilizlerin asıl silahı ise 22 uçaklık hava filosuydu.

Ekim ayında bir hamle daha yaparak Güney Irak'ta etkili bir kişilik olan Şeyh Mahmut Berzenci'yi Süleymaniye'ye getirten İngiliz mandası, onun liderliğinde Kürdistan Devleti kurulduğunu ilan etti. Bunun üzerine Fevzi (Çakmak) Paşa, Elcezire Cephesi'nden Revandiz'e askeri destek gönderilip taarruza hazırlanılmasını istedi.

Aralık ayında Lozan'dan gelen haberler konferanstan sonuç alınamadığını gösterince, Musul'da harekât olasılığı arttı. 4 Aralık günü Mustafa Kemal Paşa'ya 5.818 tüfekli muharip, 1.359 süvari, 54 ağır, 33 hafif makineli tüfek ve 16 topa sahip kuvvet toplandığı bildirildi.

15 Aralık günü Revandiz semalarında görülen İngiliz uçakları o güne kadar görülmemiş şiddette bir saldırı başlattı. Bir buçuk saat süren harekât tüm yerleşim ve çevresinde yangınlara neden oldu. Büyük tahribat ve ahalinin gördüğü zarar üzerine hükümet Elcezire Cephesi'ne gönderdiği telgrafla harekâtı durdurdu. Durum iki tarafın birbirine diş göstermesini aşmıştı. Hükümet muharebeye girmektense Musul'u diplomasi yoluyla kazanmak için heyete bir şans daha tanımaktan yanaydı. Lozan'dakiler ise konferansa yaptıkları referandum önerisinin kabul göreceğine inanıyordu. Sorunun çözümüne Lozan'ın ömrünün yetmeyeceği ihtimalini düşünen ise yoktu.

Curzon Noel tatilinden caydı

LORD Curzon, Lozan Barış Konferansı'nın hızla sonuçlanması için Noel tatili boyunca kentte kalmaya karar verdiğini açıkladı. Görüşmelerde anlaşma sağlanan konuları içeren bir ön anlaşma metni hazırlayıp İsmet Paşa'yı, bu ilke beyanını kabul veya reddetmeye davet etmeyi düşünen Curzon, bu yönde nabız yokladı. Gerekirse Paşa'yla karşılıklı bir özel görüşme yapabileceğini de iletti. Türk Heyeti ise genel olarak önem verilen maddelerde anlaşma sağlanmadığını ve ön anlaşma metni için erken olduğunu bildirdi. Diğer yandan ordunun İstanbul'a ilerlemek için gün saydığı söylentileri yayılıyordu. Curzon, tartışma, uyarı ve temyiz bakımından dayanıklı bulduğunu söylediği İsmet Paşa hakkında 16 Aralık günü şunları söyledi: "Aynı sloganları tekrarlamaya, aynı beyhude kelime oyunlarına ve aynı çocukça şikâyetlerde bulunmaya devam edebilir."

Dr. Adnan Bey

İSTANBUL'DAKİ yeni görevine başlayan TBMM İkinci Başkanı Dr. Adnan (Adıvar), Lozan'da sürmekte olan barış görüşmeleriyle ilgili konuları ve hükümetin görüşlerini kentteki büyükelçilere aktarmakla görevlendirildi. Cağaloğlu'ndaki eski bakanlık binasına yerleşerek TBMM dışişleri sorumlusu sıfatıyla 16 Aralık günü işe başladı.

Dr. Adnan (Adıvar)

Almanya'da Prof. Friedrich Kraus'un öğrencisi ve asistanı olarak tıp öğrenimi gördükten sonra Meşrutiyet'in ilanıyla İstanbul'a dönmüş, Tıp Fakültesi kliniği ve Kızılay'ın yöneticiliğinde bulunmuştu. Meclisi Mebusan üyesiyken İstanbul'un işgali üzerine eşi Halide Edip'le birlikte Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'ye katıldı. İlk TBMM Hükümeti'nin sağlık bakanıydı.

Objektifteki yıkım

FRANSIZ tabiyetine geçmiş bir Yahudi-Alman göçmen ailenin çocuğu olan Albert Kahn'ın bankacılıkta kazandığı serveti vakfettiği alan, değişim içindeki dünyayı arşivlemekti.

Albert Kahn 1909-1931 yıllarında dünyanın dört bir yanındaki elliden fazla ülkeye fotoğrafçılar gönderdi ve 72 bin renkli cam negatif ve yüzlerce saatlik filmden oluşan bir arşiv oluşturdu.

Günümüzden yaklaşık yüz yıl önce, aralık ayını Ankara'da, 1923'ün ilk aylarını da Batı Anadolu'da geçiren Frédéric Gadmer ve Camille Sauvageot, Kahn'ın geniş ekibinin üyeleriydi. Onlar sayesinde gerek Yunan işgalinin Ege Bölgesi'nde yarattığı tahribatın boyutları, gerekse Ankara'nın ilk renkli fotoğrafları çekilmiş oldu.

Arşiv, günümüzde Paris yakınlarındaki Boulogne-Billancourt'da bulunan Albert-Kahn Müzesi'nde korunuyor. On yıllık tarama ve dokümantasyon çalışması sonrasında, Hauts-de-Seine yerel yönetiminin katkılarıyla geçtiğimiz yıl çevrimiçi erişime açıldı. Arşivde yüz yıl önceki Türkiye'ye dair iki bini aşkın kare yer alıyor ve merkez tarafından araştırmacıların farklı amaçlarla kullanımına izin veriliyor.

Kahn fotoğrafçılarının objektifinden Bilecik.

1922

Yine savaş çanları

21 Aralık'ta İsmet Paşa'nın çektiği telgraf, ordunun harekete hazır bulundurulması gerektiğini bildirdiğine göre Lozan'da işler yolunda gitmiyordu.

Konu hemen Genelkurmay Başkanlığı'na bildirildi. Ertesi gün de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, heyetin konferanstan çekilme olasılığına karşı orduya hazırlık emri verdi.

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa, 23 Aralık günü yaptığı açıklamayla sadece TBMM üyelerine değil, İttifak Devletleri'ne de mesaj veriyordu. Lozan Konferansı'nın kesintiye uğraması durumunda, Çanakkale ve İstanbul boğazlarına karşı askeri harekât başlatılacak, eşzamanlı olarak da Musul'da teyakkuz halinde bekleyen kuvvetler İngiliz ve Irak mandasına karşı taarruza geçecekti. Buna yönelik olarak ilgili askeri birimlerin taarruz hazırlıklarını on gün içinde tamamlaması için emir bile verilmişti.

Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa

Aynı gün İstanbul'daki İngiliz işgal kuvvetlerinin karargâhında bir amiraller toplantısı düzenlendi ve TBMM Ordusu birliklerinin Ru-

21 Aralık 1922
İsmet Paşa'nın ordunun hazırlıklı bulundurulmasına dair Lozan'dan çektiği telgraf Genelkurmay Başkanlığı'na bildirildi.

22 Aralık 1922
Lozan Konferansı'nın kesilme olasılığına karşı Başkomutan Mustafa Kemal Paşa orduya hazırlık emri verdi.

23 Aralık 1922
Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, Lozan Konferansı'nın kesintiye uğraması halinde Boğazlara karşı

meli yakasına geçme girişiminde bulunması durumunda alınacak önlemler görüşüldü.

Milli Mücadele'nin başından beri muharebeye girilmemiş olan Kuzey Marmara'da savaş çanları çalıyor, Lozan'daki Boğazlar ve Musul'la ilgili diplomasi savaşına 2300 kilometre öteden caydırıcı destek geliyordu.

Selahattin Adil Paşa'ya uyarı

22 Aralık günü İstanbul Komutanı Selahattin Adil Paşa'ya Ankara'dan gelen mektuba, hakkındaki teşvik edici cümlelerden sonra şu satırlar eklenmişti: "Halife hazretleriyle beraber bir arabaya binmekten mümkün olduğunca kaçınma ve eğer mecbur kalırsanız karşısına oturmama konusuna önem vermenizi rica ederim. Çünkü burada bununla ilgili bir tartışma olmuş ve Anadolu ordusunun bir kumandanın halife hazretlerinin karşısında arabada yer alması uygun görülmemiş." Aynı konuya Başbakan Rauf (Orbay) Bey'in de dikkat çekmiş olması Ankara'da halife duyarlılığının devam ettiğini, hatta arttığını gösteriyordu. Paşa o ana kadar sadece bir cuma namazında davet üzerine Abdülmecit Efendi'nin arabasına binmişti ve aksi yönde davranmasının küstahlık olarak görüleceğini düşünmüştü.

Bekir Sami Bey'e yeni görev

SİVAS Kongresi'nden beri Milli Mücadele'nin içinde olan Bekir Sami (Kunduh), TBMM'nin ilk kabinesinde dışişleri bakanıydı. Avrupa ülkelerindeki ikili görüşmelerde yetkisini aşan taahhütlerinden dolayı görevden alındığından izinli sayılıyordu. Romanya'yla, bağımsızlığını kazandığı 1878'den beri süren ilişkiler ise Birinci Dünya Savaşı'nda

Bekir Sami (Kunduh)

başlayacak askeri harekât ile eşzamanlı olarak Musul'daki İngiliz kuvvetlerine karşı da taarruza başlama kararı aldı.

24 Aralık 1922

Bekir Sami (Kunduh) Romanya'yla ilişkileri geliştirmek üzere TBMM Hükümeti temsilci seçildi.

25 Aralık 1922

Albert Kahn fotoğrafçıları Ankara'daki Katolik Ermeni Kilisesi'ni noel yortusunda görüntüledi.

İtilaf Devletleri safına geçtiğinden beri kesilmişti. Yine de Romen Hükümeti, İstanbul'da bulundurduğu temsilcisi aracılığıyla Milli Mücadele'yi yakından izlemişti. Romen basınında neredeyse her gün Mustafa Kemal hakkında övgü dolu yazılar çıkıyordu. Romanya'nın dış ticaretinin tamamına yakını su kanalı yoluyla olduğundan, Dışişleri Bakanı Duca, Lozan'daki Boğazlar tartışmasına özel önem veriyor, TBMM'nin taleplerini destekliyordu. Mustafa Kemal Paşa bu iklimi değerlendirerek zihnindeki Balkan politikasını başlatmak için Dr. Adnan (Adıvar) Bey'in İstanbul'daki görüşmeleriyle yetinmedi ve Bekir Sami'yi görevlendirdi. Nitekim bir buçuk yıl sonra Ankara ve Bükreş'te karşılıklı elçilikler açılacak ve bu diğer Balkan ülkelerine örnek olacaktı.

Ankara'da Noel kutlaması

BİRİNCİ Dünya Savaşı öncesinde Ankara Sancağı'ndaki yaklaşık otuz bin Ermeni'nin yarıya yakını şehir merkezinde yaşıyordu ve ayırt edici özellikleri, yüzde 70'inin Katolik olmasıydı. Cemaatin diğer özelliği de yazı dilinde Ermeni alfabesiyle yazılan Türkçe kullanmaları, konuşma dillerinin de Türkçe olmasıydı. Şehrin eğitim altyapısı oldukça gelişmiş, altı Katolik eğitim kurumunda 1.200 öğrenci eğitim görmekteydi. Hrant Dink Vakfı'nın 2011 yılında başlattığı, "Anadolu Ermenileri Sözlü Tarih Projesi" kapsamında Ankaralı on Ermeni'yle yapılan mülakat, diğer bilgilerle birlikte Ferda Balancar'ın derlediği *Ankaralı Ermeniler Konuşuyor* başlıklı kitapta yer alıyor.

Albert Kahn'ın fotoğrafçılarından Frédéric Gadmer'in 25 Aralık 1922 günü Ankara'da çekilmiş fotoğrafta, şehrin Katolik Ermenileri.

Kemalizmin ilk belgesi

YÜZ yıl önce bu hafta Ankara'dakilerin birçoğunun elinde aynı kitapçık vardı. Basın Yayın Müdürlüğü'nün yayını olan İstihbarat Matbaası'nda basılmış kitapçığın adı *Övünç Nutku*, yazarı ise Gazi Mustafa Kemal'di. İçerdiği metin, 1 Aralık 1921 günü meclis oturumunda yaptığı konuşmaydı. Ruşen Eşref (Ünaydın), bu metnin yayımlanmasının ardından *Hâkimiyet-i Milliye*'de çıkan yazısında, "Bu gerekliydi; çünkü o oturum da o konuşma da yasama tarihimizde bir aşama olarak kalacaktır," diyor ve "O oturum, bizi hâlâ uya-

nık bir çobanın eğri değneği ve pürtüklü kavalıyla güdülecek ilkel bir kara kalabalık sanan karamsar ve kötücül düşmanlara etkili bir ders olarak kalacaktır," diye ekliyordu.

Peki bu kadar önemli olan neydi? Ruşen Eşref yaklaşık iki yıldır Avrupa basınında sıkça kullanılan ve Türkçe'ye "Kemalîlik" olarak çevrilen Kemalizm teriminin altında yatan felsefenin bu metinde saklı olduğunu belirtiyordu. Metnin değindiği konuların başında hukukun üstünlüğü vardı. Paşanın ardından Mahmut Esat'ın (Bozkurt) yazdığı makaleler ve Celâl Nuri'nin (İleri) yorumlarıyla olgunlaşan kavram, meclisin temel ilkelerinden olmuştu.

Mustafa Kemal Paşa'nın o güne kadarki hasımlarının ortak özelliği, sahip oldukları güce abartılı güven duymalarıydı. Harbiye'den mezun olduktan sonra Abdülhamit baskısına, 31 Mart İsyanı'na, İtalyan saldırısına, Alman nüfuzuna, Çanakkale'de İngiliz, Bitlis'te Rus kibrine karşı koymuş, şimdi de yedi düvele kendi kararlarını empoze etmekteydi.

Dört saatlik konuşmanın metni bunlara da değiniyordu ama asıl yanıt aradığı sorular şu üç başlık altında toplanıyordu: "Yeni Türkiye nedir?" "Pantürkizme nasıl bakar?" ve "Panislamizmi nasıl anlamlandırır?" Ruşen Eşref'in vardığı sonuç, kitapçığı samimiyetle okuyan kimse ne yazarını ne de milleti, hayalperest emeller peşinde koşan, tehlikeli ve bozguncu bir güç diye tanımlayamazdı. Geçmişte temel hedefi genişleme olan Türk kudreti anlayışı yufkalaşıp delik deşik olduğuna göre yeni Türkiye artık derinlik kazanmak için çalışmalı, yayılma yerine kökleşmeyi hedeflemeliydi. Bu yüzden Reis Paşa'nın konuşmasında gösterdiği yön, kanıksanmış fikirlerin bir kısmından sıyrılmayı gerektiriyordu. Bütün beceri ve gücünü dünyadaki Müslüman ve Türki ülkelere hâkim olmak için harcamak yerine, uygarlıktan payına düşen toprağı ve ruhunu sağlamlaştırmaya çalışmalıydı. Yeryüzündeki bütün camilerin mihrabı Kabe'ye baktığına göre Müslümanlar kendiliğinden birleşecek, Sakarya zaferinin Kahire, Kabil, Mumbai, Cezayir ve Fas'ta sevinçle karşılanması gibi din kardeşleri de Türklerin ardından esaretten kurtulacaktı.

Özetle Kemalizm'in ilk belgesi, Milli Mücadele'nin düşünsel yanını yeni hukuk ve ulus kurguları üzerinde temellendiriyordu. TBMM politikaları bu ilkeler üzerine inşa edilirken kurucu başkan sözün uçucu, yazının kalıcı olmasından hareketle, milletvekillerinin bir yıl önce coşkuyla alkışladığı görüşlerini hatırlatma ihtiyacı duyuyordu.

1922

Dünya bizi konuşuyor

Türkiye'ye doğal dostu olmayan Rusya desteği ve Fransa'nın ılımlı yaklaşımı Anglosakson dünyasını rahatsız ediyor, devlet politikaları basın organlarındaki yorumlara yansıyor.

Lozan'daki görüşmeler kopma noktasına geldikçe İngiliz Heyeti müttefiklerinin dikkatini çekiyor ve kendi çıkarlarını diğerlerine da benimsetmeye gayret ediyor.

ABD basınından *New Statesman*'da 30 Aralık günü çıkan "Yüce İlkeler ve Zor Gerçekler" başlıklı yazı, Moskova'nın Türk liderler üzerindeki etkisinin altını çiziyor ve durumun yeni fark edildiğini belirtiyordu. İki devlet arasında doğal kardeşlik bağı olmamasına rağmen Lozan'da savunma ve diplomasi ortaklığı sergilemelerini ortak çıkarlara bağlayan makalede, Türklerin herhangi bir dış müdahaleye son derece hassas yaklaştığı ve hakkını kollamakta kararlı göründüklerini ifade ettikten sonra şu yorum yapılıyordu: "Muzaffer milliyetçiliğin sonucu olarak 'Türkiye Türkler içindir' diyen Ankaralı fanatikler, ülkelerini yabancılar için çok rahatsız bir hale getirdi. Bu durumda kapitülasyonların oldukça kökten bir şekilde revize edilmesi gerekecek." Musul'u da çetrefilli bir mesele olarak gören gazete, İngiltere'nin Irak'ta salt petrol uğruna kaldığı iddiasına katılmıyor, Milletler Cemiyeti'nden aldığı manda kararının cidden Irak'ı korumak için olabileceği fikrini savunuyordu. Aynı ülkenin muhafazakâr basın

26 Aralık 1922

Dr. Rıza Nur, İtalya'nın Lozan delegesi Montagna'ya verdiği notayla, Bulgaristan'ın konferansa davet edilmesi durumunda kendi heyetinin oturuma katılmayacağını bildirdi.

27 Aralık 1922

Lozan'dan gelen telgrafların aksama sebebi olarak görülen Eastern şirketi yerine maliyeti daha yüksek olan Köstence kablo hattını kullanma kararı alındı.

JOURNAL DES DÉBATS
POLITIQUES
THE NEW
STATESMAN
A Weekly Review of Politics and Literature
CONTENTS

organı *The Nation And Athenaeum* ise müzakerelerde tünelin ucundaki ışığın karardığını ama bunun trajik bir durum olmadığını söylüyor, karşılıklı blöflerden sonsuz olasılık doğacağını ileri sürüyordu. Lozan'daki çıkmazın nedenleri arasında Lord Curzon'un Türklere davranış tarzını da sayan gazete, asıl engeli Ankara'nın abartılı iddiaları olarak gösteriyordu.

İngiliz basını ise yılın son haftasında Türkiye'ye hepten düşmanca bakarak, yeni Türkiye'nin eskisinin aynı olduğunu, yeni liderin de Abdülhamit benzeri politikalar yürüteceğini, Rusya'nın vesayeti altında bir devlet daha doğduğunu, Türklerin dünya için yıkıcı bir güç olarak kalacağını ileri sürdü. İngiltere güdümündeki diğer ülkelerin basını da Türkiye'yi büyük devletleri birbirine karşı kullanmakla suçladı.

Fransız basını görece daha sakindi. *Le Temps*, beş haftada hiçbir sorunu çözemeyen konferansı eleştirerek önceliğin en kolay çözülebilecek başlıklara veril-

28 Aralık 1922

Ekonomi Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) kamu maliyesindeki sorunları dile **getirdi.**

29 Aralık 1922

Albert Kahn fotoğrafçıları Çankaya Köşkü'ne giderek TBMM Başkanı ve **başbakanın fotoğraflarını çekti.**

30 Aralık 1922

Bolşeviklerin Rusya'da kurduğu devletin resmi adı Sovyet Sosyalist **Cumhuriyetleri Birliği** (SSCB) olarak ilan edildi.

Lord Curzon

mesini önerdi. Konferansın yavaş ilerleyip kesin sonuç almadan uzamasının da birçok başka soruna yol açabileceği uyarısında bulundu. *Journal des Débats*, Lord Curzon ile İsmet Paşa'nın Noel tatilinde Lozan'da kaldığını, kısa bir dinlenmeden sonra yeniden başlayarak yoğun çalışmayla kısa zamanda işi sonuçlandıracaklarını duyurdu. *Le Journal* ise "Musul'a Dair Türk Muhtırası" başlıklı haberde çatışmaya daha analitik yaklaşmaya çalıştı: "Bu sabah İsmet Paşa, Lord Curzon'a Musul'a ilişkin cevabını gönderdi. Türk heyeti Musul'un Türkiye'ye ait olma gerekçelerini geliştiriyor. İsmet Paşa'ya göre yerleşik nüfus 263.830 Kürt, 146.600 Türk, 53.210 Arap ve 39 bin gayrimüslim olmak üzere yaklaşık 503 bin kişi. Paşa, İngilizlerin Kürtler ve Anadolu Türkleri arasında ayrım olduğu iddiasını çürütüyor; ayrıca Anadolu'da başkentteki Türkçenin aynen konuşulduğu tek bir yer bile yokken, Musul lehçesi Anadolu'dakiyle aynıymış. Siyasi olarak bölgedeki Kürt ve Türkler Türkiye'ye bağlılığını yeniden ilan edecek ve halk iradesi özgürce ifade edildiğinde bağlı kalmaktan yana oldukları görülecekmiş. Bu nedenle İsmet Paşa plebisit projesine geri dönüyor. Musul vilayeti, İngiltere'nin ilhak etmek istediği Irak coğrafyasının parçası değil. Ticari ve ekonomik ilişkiler de Bağdat'tan çok Diyarbakır ve Tiflis bölgesinde. Anadolu'yu İran'a bağlayan tek yol ise Musul'dan geçiyor. Rusya, Irak ve Türkiye'yi bağlayan tüm yolların kavşağı olması, Musul'u ticaret ve haberleşmede çok önemli kılıyor. Türkiye'nin büyük fedakârlıklarla yaptığı Bağdat Demiryolu, bölge ekonomisini doğrudan Anadolu'ya ve Akdeniz limanlarına bağlıyor. Anadolu'nun farklı bölgeleri arasındaki askeri stratejik bağlantılar için de vazgeçilmez bir konumu var. Musul'un mütareke sonrası İngilizler tarafından haksızca işgal edilmesini kınayan İsmet Paşa, tüm vilayetin Türkiye'nin ayrılmaz parçası olduğunu belirtiyor."

Yüz yıl sonra, zamanın, basına yansıyan bu görüşlerin tümünü geçersiz çıkardığı görülüyor. Hakikate dair ipuçları ise gazete manşetlerinden çok kişisel yazışmalarda gizli. Örneğin Mustafa Kemal Paşa 26 Aralık günü İsmet Paşa'nın bir hafta önceki mektubunu şöyle yanıtladı: "Aynı özlem derecesiyle seni ne kadar göreceğim geldiğini bilmem tahmin edebilir misin? Parlak bir başarı sonucuyla şerefli dönüşünüzü düşünerek avunmaktayım. Orada kazandığın saygın

yeri ve cihana gösterdiğin kudret, zekâ ve liyakati mutlu bir şekilde seyrediyorum." Aynı gün bir yanıt da Bohemyalı müzik öğretmeni Leopoldine König'e yazdı: "Hassas ve ince bir ruhun ifadesi olan mektubunuzu ve milletimizin kazandığı zaferi şakıyan marşınızı aldım. Çok teşekkür ederim. Adalet geç de olsa, mutlaka bir gün gelecektir. Bu Allah'ın değişmez bir kanunudur."

Telgraf trafiği

YÜZ yıl önce bu hafta, Ankara ve Lozan arasında elliyi aşkın telgraf çekildi. İsmet Paşa hemen her gün olan biteni başbakanlığa bildiriyor, birkaç gün sonra da kısa ve net yanıtlar alıyordu. Halen Suriye sınırlarını konuşma fırsatı bulamadığından yakınıyor, Lozan'a gelişinden beri Fransa kamuoyundaki olumlu değişimden ise memnuniyet duyduğunu yazıyordu. Konferansta Fransa bozmadıkça Ankara Antlaşması'na bağlı kalınacağını, adalar konusunda da İtalya'yla anlaşabileceğini açıklamıştı. Ankara'ya gönderdiği raporda da şöyle diyordu: "Gözlemlerime göre İngilizler sınır konusunu gündeme getirmek istiyor. O zaman müttefikler ortak ve katı bir cephe kurarak karşımıza gelecek ve tek başlık altında Musul meselesini de halletmek isteyecek. Curzon kendi konusunu bütün konferansa mâl edip sebep ve sonuçlarıyla bir manevra yapmak istiyor. Fransızlar ise İskenderun Limanı'ndan dolayı sınır bölgesindeki ahaliye verdikleri taahhütten sıyrılmak isteyebilir. Bu durumda Ankara Antlaşması'nı kendileri baltalamış olur ki, o zaman sınırlar konusunu ortaya atabiliriz. Eğer istemezlerse Fransızlarla zaten ne zaman istersek tartışabiliriz. Sınırlarını şimdi konu etmek karşımızdaki cepheyi daha çok birleştirip güçlendirir ve Musul konusuna olumsuz etki yapar. Eğer konferans bu yüzden kesintiye uğrar ve savaş durumu doğarsa, Fransızları da karşımıza almış oluruz. Şimdiye kadar esas konulardan sadece Boğazlar meselesinde ilerleme kaydedildi. Onda da denetim tarzıyla ilgili ciddi zaman harcandı ve görüş almak için henüz bizle temasa geçilmedi."

Paşa, bir yandan da elini güçlendirmek için Ankara'dan bazı taleplerde bulunuyordu. Bunlardan biri de azınlıklar konusuyla ilgili olarak Kayseri'deki Hıristiyan ruhbanlar için bir konsil (sinod) kurulup, yerli ahaliden birkaç diyakoz ve piskopos atanması ve kilisenin tanınması için cemaatin acilen hükümete başvurmasının sağlanmasıydı.

Başkumandan 26 Aralık günü ona yazdığı telgrafta şöyle diyordu: "Sağlığım iyi ama meclisteki bazı cereyanlara karşı daima hazırlıklı ve takip halinde bulunma mecburiyeti beni çok üzüyor. Bir yere ayrılamıyorum. Halifeye saltanat hukuku sağlama heveslisi gericilerin

gizli girişimleri çok azap veriyor. Ordu ise iyi durumda ve hazır."

Lozan'daki her oturumun sonunda toplantı notları basılıp yayımlanıyor, Ankara'ya ise telgrafla özet bilgi iletiliyordu. Bunlar da kimi zaman geç geliyor kimi zaman da tam anlaşılamıyordu. Başbakan Rauf (Orbay) tüm bilgilerin acil ve açık telgrafla gönderilmesinden yanaydı. Ülkede olup bitenler hakkında da İsmet Paşa'yı aynı yolla bilgilendiriyordu: "Yunan kuvvetleri Batı Trakya'da imha siyasetine devam ediyor. Gümülcine İslam Cemaati Başkanı Hoca Salih Efendi ve eşraftan Ahmet Bey ailecek şehit edildi. İskeçe Kireççiler'de de Abdürrahim ve Abdülbaki Beylerle birçok dindaş şehit düştü."

İsmet Paşa raporlarına kişisel izlenimlerini de katıyordu. ABD'yi tarafsız düşman olarak nitelendiriyor, temsilcisini de tehditkâr buluyordu. İngiliz taleplerine ölçüt olarak Milletler Cemiyeti düzenlemelerini esas aldığını ve taviz vermeyerek Lord Curzon'u üzmeye devem edeceğini bildiriyordu. Boğazlar Komisyonu'ndaki Fransızları serbesti koşullarında ikna edeceğinden de umutluydu. Çiçerin'le yaptığı görüşmede, Rusya'nın sözleşmenin tarafı olmaktan çıkarılması durumunda koşulların değişmeyeceği garantisi vermiş, Boğazlar konusunda işgalciler tahliye edilmeden imza atmayacağını iletmişti. Oynamakta olduğu satrançtaki hamleleri en iyi özetleyen cümle ise şuydu: "Fransızlarla Rusların arasını bulma girişimini şimdilik durduruyorum. Çünkü Fransızların, bu tür temasları İngilizlere sadakat ve bağlılık göstergesi olarak hemen ihbar ettiği zannındayım."

Ekonomide alarm zilleri

EKONOMİ Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), ülkenin içinde bulunduğu iktisadi duruma dair yaptığı açıklamada çiftçi, tüccar ve işçi kesimlerinin uğramış olduğu zararın milyonlara vardığını, tam miktarın birkaç ayda bile hesaplanamayacak kadar büyük olduğunu söyledi. Nakit varlıklar ve sermaye birikiminin yabancılar ve gayrimüslimlerin elinde olduğunu ve işgal yüzünden yaşanan durgunluğa bağlı olarak toplam üretim ve milli gelirin gerilediğini dile getiren bakan, çözüm yolu olarak Avrupa sermayesinin TBMM düzenlemelerine bağlı aktarımını gösterdi. Tanzimat'tan beri süren finansman yöntemlerinin artık kabul edilmez olduğunu açıklayıp Ziraat Bankası konusuna değinen Mahmut Esat, devletin bankaya olan dokuz milyon liralık borcunun en azından iki milyonluk kısmının ödenme zamanı geldiği, aksi halde bankanın ülkenin ihtiyacı olan nakit finansman akışını sağlayamayacağı uyarısında bulundu.

Claude Farrère

1923'ÜN ilk günü, posta sorumlusu, Mustafa Kemal Paşa'ya Fransa'dan gelen bir telgraf iletti. Ünlü yazar Claude Farrère'in imzasını taşıyan telgraf metni şöyleydi: "Zâtı devletinizin şunu bilmelerini arzu ederim ki, bütün Fransız milletinin kalbi, tıpkı benim kalbim gibi sizinle beraberdir. Bütün kalbim ve sadakat ve samimiyetimle zâtı devletinize bağlıyım Paşa Hazretleri." Farrère bir yıl kadar önce İzmit'e gelerek Mustafa Kemal'le görüşmüş, Milli Mücadele'yi destekleyen yazılarından dolayı Ruşen Eşref (Ünaydın) Paris'te kendisini ziyaret etmişti.

Atatürk ilk kez renkli

BİR süredir Ankara'da bulunan Albert Kahn'ın fotoğrafçılarından Frédéric Gadmer, Çankaya Köşkü'ne giderek Mustafa Kemal Paşa ve Başbakan Rauf (Orbay) ile köşkün fotoğraflarını çekti. Başkumandan sivil kıyafetle, kalpaklı ve başı açık olarak iki poz verdi.

Kahn'ın amacı çağın gelişen fotoğraf teknolojisini bir misyona dönüştürerek otokrom tekniğiyle dünya kültürlerinin renklerini kaydetmekti. Lumière kardeşlerin geliştirdiği bu ilk renkli fotoğraf tekniği her zaman garantili sonuç vermediğinden, genellikle siyah beyaz karelerin sonradan renklendirilmesi tercih ediliyordu. Sonuç olarak Atatürk'ün ilk ve tek renkli fotoğraf çekimi, yüz yıl önce 29 Aralık günü yapılmış oldu.

Rusya'nın yeni adı SSCB

1917 Devrimi'nin eseri olan Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti, devletin resmi adını Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği olarak ilan etti. Leninist ilkeler doğrultusunda oluşturulan federasyon, 30 Aralık günü aldığı kararla yeni yıla yeni isim altında girdi. Rusya, Belarus ve Ukrayna'nın Orta Asya ve Kafkas cumhuriyetleriyle birlikte kurduğu SSCB'nin Ankara'daki diplomatik temsilcileri de Albert Kahn fotoğrafçıları tarafından aynı gün görüntülendi.

1923

Talep yağmuru altında

Lozan Heyeti sadece barış pazarlıklarıyla değil, farklı kesimlerin temsilcileri tarafından iletilen taleplerle de uğraşıyordu.

Oturumlar ve ikili toplantılar dışında kalan zamanlarda bu talepleri dinleyen heyet üyelerinin verdiği yanıt da genellikle ret oluyordu.

Başbakanlıktan İsmet Paşa'nın bir hafta önceki sorusuna gelen yanıt açıktı: "Askerlik görevinin yerine getirilmesinde gayrimüslimlere herhangi bir ayrıcalık tanınmaz ve bu talepte ısrar edilmesi içişlerine müdahale olarak görülür." Konferansta yabancı girişimcilerin vergi mükellefiyeti konusunda ise belli bir noktaya gelinmişti: "Yatırımcılar, menkul ve gayrimenkul değerler, doğrudan ve dolaylı vergiler ve kurumsal mükellefiyetlerde Türklerle aynı düzenlemeye bağlı olacak." Yabancı yatırımcılar, sanayi yatırımı teşviklerinden de aynen yararlanabilecekti. Anlaşmazlık konusu, İtilaf Devletleri vatandaşlarının savaş dönemi zararlarını kapatma amaçlı zorunlu ödentiye katılmak istememesiydi. İsmet Paşa bu talebin bir şartla kabul edilebileceğini söyledi: "Bu ayrıcalık sadece mütekabiliyet ilkesine uygun davranan devletlere, on yılla sınırlı olarak tanınabilir." Uzun bir mücadele sonunda varılan sonuç buydu ve dosya yine açık kalmıştı. Diğer açık kalan dosya Boğazlar rejimiyle ilgiliydi. Konu Ankara'dan da takip ediliyordu. Fevzi (Çakmak) Paşa'dan gelen görüşe göre Boğazlar'ın serbestisi ve askerden arındırılmasında herhangi bir ülkenin dene-

2 Ocak 1923
Mustafa Kemal Paşa TBMM'de yaptığı konuşmada Musul'un ülke sınırları dışında tutulmasının onaylanmayacağını açıkladı.

4 Ocak 1923
Mustafa Kemal Paşa katıldığı bir davette evlenmeye karar verdiğini açıkladı.

5 Ocak 1923
Fransız gazetesi *Le Journal*'in muhabiri Mustafa Kemal Paşa'yla röportaj yaptı.

timi kabul edilemezdi. Barış savaşın başladığı yer olan Boğazlar'a bağlı görünüyordu. Başlık kapanmadıkça konferansın sonuçsuz kalma olasılığı da artıyordu. Fransa'nın Ankara temsilcisi Albay Mougin, başbakanla yaptığı görüşmede projeyi Fransızların Türkiye'yi gözeterek hazırladığını söyledi. Rauf Bey'in aynı fikirde olduğu söylenemezdi. Projenin Marmara ve İstanbul'un güvenliğini ihlal ettiğini düşünüyordu. Gayrimüslimlerin askerlikten muaf tutulması konusunda ise Fransız subaya kendi ülkesindeki uygulamayı sordu. Yanıt Türk tezini doğrular nitelikteydi: "Fransa'da yaşayan her vatandaş askerdir."

Heyet oturumlar dışında da farklı kesimlerin talepleriyle karşılaştı. Cenevre'den gelen Comité Philarménique üyesi bir grup, Dr. Rıza Nur'dan tüm dünyanın onayıyla milli bir yurt istediklerini söyledi. Grubun Amerikalı üyesi talebin reddedilmesi durumunda suikaste kurban gideceğini söyleyince Rıza Nur sert bir yanıt verdi: "Dünyada kimseye insaniyet namına bedavadan yurt verilmez. Bunun tarihte örneği yok. Yurt ve hürriyet almaya layık olanlar bunu kanını dökerek yapar. Nitekim Türkler yaptı. Ermeniler de şimdiye kadar Türkleri kırdı geçirdi, savaşlarda düşmanlarına katıldı, sokaklarda kan dökerek bunu denedi ama güçleri yetmedi. Efendi! Pek sevdiğin Ermenilere söyle. Şimdiye kadar birkaç yüksek makam sahibi kişiyi vurdular ama bundan böyle bir başkasının canına kıymaları on bin Ermeni'nin katline yol açar. Halkın ettiği yemini kimse durduramaz. Eğer Ermenileri gerçekten seviyorsan, git bunu anlat ve suikastten vazgeçmelerini sağla."

Taleplerden biri de II. Abdülhamit'in vârislerini temsil eden Amerikalı avukat Samuel Untermyer'den geldi. Vârisler nisan ayında Abdülhamit Estates şirketinin haklarını koruması için İngiliz istihbarat subayı Bennett'e vekâlet vermiş, o görevi John de Kay'e, o da Untermyer'e devretmişti. Avukat şimdi heyetin karşısına geçmiş, vaktiyle padişahın mülkü olan Makedonya, Trakya, Selanik, Filistin, Suriye, Irak ve Musul'daki kamulaştırılmış gayrimenkullerin iadesini istiyordu. Başvurunun hukuki dayanağı ise Şeriyye Mahkemesi ve Şeyhülislam tarafından onanmış haksız devir işlemleriydi. Untermyer, söz konusu mal varlığının büyük kısmı Türkiye'den ayrılan bölgelerde bulunduğu için zaten TBMM Hükümeti'nin hukuki yetkisi olmadığını ileri sürüyordu. İsmet Paşa, Musul konusunu hallettikten sonra büyük ABD şirketlerinden biriyle anlaşıp hükümete hisse ve kâr payı kazandırma düşüncesindeydi. Hükümet, Şeriyye Mahkemesi'nin kararını onaylarsa, Türk tabiyetindeki vârisler de pay alabilirdi. Paşa, petrol bulunan arazinin bir kısmı elden çıksa bile kalanından sağlanacak faydanın hukuki çözümü için Untermyer'e yanıt vermeden önce hükümete danışma ihtiyacı duydu.

1923

Mustafa Kemal Paşa devrede

İNGİLİZ basınında Lozan sürecine dair ilk muhalif yorumlara bu hafta rastlandı. *Daily Herald* 3 Ocak günü hükümetin dış politikasının çözüme değil yeniden savaşa yönelik olmasını eleştirdi ve "Tüm bu karmaşa ve harcamaların nedeni, asıl ilgilendikleri konu Musul'un zengin petrol kaynakları olan, bizim emperyalistlerimizdir," diye yazdı. Lord Curzon'un ardından ikinci delege olarak Lozan'a gönderilen, eski İstanbul Yüksek Komiseri Rumbold'u öfkelendiren sadece bu çatlak sesler de değildi. Türk Heyeti'yle dostluğu ilerleten müttefiklerine de sinirleniyordu.

Son bir aydan beri geri planda kalarak Lozan Konferansı'nda görüşülen konulara dair sadece özel yazışmalar yapmakla yetinen Mustafa Kemal Paşa, tavrını değiştirdi ve hem TBMM'de hem de dış basında sesini yükseltti.

Sir Horace Rumbold

2 Ocak günü meclis oturumunda yaptığı konuşmada Musul vilayetinin ulusal sınırlar dahilindeki bir arazi olduğunu yineledikten sonra bu durumun Lozan'da karşı konumda bulunanlar tarafından da pekâlâ bilindiğini belirtti ve şunları söyledi: "Vatanımızın sınırlarını belirledikten sonra büyük fedakârlıklara katlandık. Çıkarlarımıza aykırı olsa da hep barıştan yana olduk. Artık ulusal arazimizin en ufak bir parçasını bile koparmaya çalışmak bize karşı yapılmış çok haksız bir hareket olur. Bunu kesinlikle onaylamayız."

Üç gün sonra bir Fransız gazeteciyi kabul eden Mustafa Kemal Paşa, yine Misakı Milli'yi hatırlattı ve "TBMM tarafından yönetilen yeni Türkiye artık Osmanlı İmparatorluğu değildir. Yeni Türkiye sahip olduğu değer ve güçten emindir," dedi.

Rumbold, 6 Ocak günü Lozan'daki azınlıklar komisyonunda bir konuşma yaparak Ermeniler için özel statülü bir yönetim ve Süryanilerin ülkelerine gönderilmesini istedi. Dr. Rıza Nur'un hiddetli çıkışı ve salonu terk etmesiyle bu konu da kadük kaldı.

Rumbold bu olaydan bir ay önce bir yakınına İsmet Paşa'yı, "Anlayışsız, şöven, yabancı düşmanı, dış müdahale ol-

madan ülkesini yönetebileceğini sanan Kemalist Türk," diye tanımlamıştı. O gün Dr. Rıza Nur hakkında da kafasında bir kanı(!) oluşmuştur.

Bir ay sonra Lozan Konferansı kesildiğinde de bir başkasına şu sözlerle yakınacaktı: "Hiç bu kadar inatçı, aptal ve sinir bozucu biriyle karşılaşmadım." Rumbold bu fikre sahip olmasını ise kişilik özelliklerinden bağımsız bir gerekçeyle açıklıyordu: "İstanbul'u Türk hâkimiyetine bırakmamız siyasi bir felaket olur. Tehditlere boyun eğmemeliyiz." Aynı gün *The Manchester Guardian*, tam onun istediği gibi bir haber yaptı ve "Musul mu Türkmüş?" diye sorup, "Muhtemelen Manchester'da Musul'dakinden daha çok Türk vardır," diye yanıtladı.

Ankara'ya *first lady* mi geliyor?

4 Ocak tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde, Mustafa Kemal'in Adana'dan imzasız bir mektupla kendisine küçük bir Kuran gönderen kişiye teşekkürü yayımlandı: "Değerini ölçmeme imkân olmayan bu hediyeyi en derin ve hürmetkâr dini duygularımla saklayacağım."

Mustafa Kemal Paşa o gece Azerbaycan Elçiliği'nde verilen bir yemekli davete de katıldı. Çevresindekilerle sohbet ederken söz yuva kurmaktan açılınca, yakında evleneceğini söyleyerek herkesi şaşırttı. Paşa, daha önce de evlenmeye ikna olmasına karşın hep caymış, yakın arkadaşları bu konuda sözüne güvenilmeyeceğini dile getirmişti. Ne var ki bu kez öne sürdüğü gerekçe diğerlerinden farklıydı: "Sadece evlenmek için evlenmek istiyor değilim. Bu ülkede bir aile hayatı yaratmak için önce kendim örnek olmalıyım. Kadın böyle umacı gibi kalmamalı, topluma karışmalı." Mustafa Kemal bir bakıma yıllar önce, 22 Kasım 1916 günü Bitlis yakınlarındaki Duhan'da gecelerken günlüğüne yazdığı şu notları yineliyordu: "Gece dokuza kadar kurmay başkanla [İzzettin Çalışlar (Y.N.)] tesettürün kaldırılması ve toplumsal hayatın gelişimi üzerine sohbet ettik:

Bir: Güçlü ve yaşantısına sahip çıkabilen anneler yetiştirmek.

İki: Kadınlara serbesti sağlamak.

Üç: Kadının eşitliğinin erkek ahlakı ve kadının duygusal ve düşünsel yapısı üzerindeki etkisi."

Gelin adayının kimliği sadece en yakınındaki birkaç kişi tarafından biliniyordu ama henüz İzmir'de hasta yatağındaki Zübeyde Hanım'ın oluru alınmadığından kimse konuyu dillendirmemişti. Konunun en yakın takipçisi olan ve müstakbel çift arasında ulaklık yapan Başyaver Salih (Bozok) ise valide hanımın bu izdivaca taraftar olmadığını bilen tek kişiydi.

1923

Çankaya Köşkü

Gerçek başkentteki kedili köşkten izlenimler

LE Journal gazetesi muhabiri Paul Erio, 5 Ocak günü Mustafa Kemal'le görüştü ve ertesi gün Paris'e gönderdiği Çankaya Köşkü izlenimlerini "Gerçek Başkent Ankara'dan" başlığıyla şöyle kaleme aldı: "Ankara'ya geldiğimde ilk işim doğal olarak Mustafa Kemal'den bir görüşme talep etmek oldu. Yüz hatları bu kadar hızlı popülerleşen çok az erkek vardır. İstanbul'da fotoğrafları vitrinlerde, duvarlarda, kamu kurumlarında bile asılı. Anadolu'da köylülerin arabalarını bile o süslüyor, her yerde sizi takip ediyor. Yine de karşılaştığımda tanıyamadım. Hiç o kara kalpaklı kumandan portrelerine benzemiyordu. Kırk yaşlarında, zayıf, enerjik ve Ankara'da görmeyi beklemediğim bir zarafete sahip biriydi. Sarışın, saçları geriye taralı, kısa bıyıklı, gözleri puslu mavi, ölçülü jestleri ve dili olan, yıldızların altında uyumaya alışık bir askerden çok diplomat bir ailenin çocuğuymuş hissi veriyordu. Beni Çankaya'daki kayalık bir tepenin yamacında kurulu güzel evinde ağırladı. Ankara'ya altı kilometre uzakta olduğundan arabalarından birini göndermişti. Karanlık çöküyordu ve hava çok soğuktu. Yol boyunca siyah giyimli, eli tüfekli Giresunlu korumalarının takibindeydim. Çalışma odasına girdiğimde ilk olarak bir Ankara kedisi gördüm. Uzun, ipeksi, bembeyaz tüyleri olan bu küçük kedi, kendini çok güvende hissediyor ve her istediğini yapmakta serbest olduğunu belli ediyordu. Kaldı ki, TBMM başkanıyla yaptığım görüşme boyunca bizi küçümseyerek odada dolaştı, bir sandalyeden diğerine geçti, mobilyalara tırmandı durdu. San-

ki ülkesini kurtarmaya çok hevesli olan efendisinin onun bağımsızlığını tanıdığını kanıtlar gibi halıda yuvarlandı.

Az sonra Mustafa Kemal geldi ve üzerine bir kürk atılı geniş koltuğa oturdu. Önünde farklı boyutlarda kehribar tespihler, küçük gümüş biblolar ve sigara paketleri olan bir tepsi vardı. İki saat boyunca durmadan sigara içti. Röportajın başında Türkçe konuşuyor, beraberindeki Ağaoğlu Ahmet Bey tercüme ediyordu. Türkçe söylediği birkaç cümleyi Fransızca açıklama ihtiyacı duydu. Sonra tamamen Fransızca konuşmaya başladı. Dilimizi mükemmel biliyordu. Röportaj sonrası telgrafla yolladığım beyanların Avrupa'da nasıl bir etki yarattığını bilmiyorum ama Türkiye'de bu görüşlere dair tam bir uzlaşı var. Dikkatimi çeken şey ifadelerindeki kesinlik ve netlikti. Dolambaçlı laflara başvurmuyor, doğrudan konuya girip düşüncelerini açıkça ifade ediyordu. Anadolu halklarını nasıl arkasına alacağını bilen bu önder, aynı zamanda eşine az rastlanır bir basiret ve sabır sahibiydi. Oynadığı rol de bunu kanıtlıyor. ... Yunanlıların İzmir'e girmesinden sonraki aşamaları özetledikten sonra yaşadığı güçlükleri anlattı. 'İngilizlerin Malta'ya sürdüğü mebusların kaderini paylaşmam için beni de İstanbul'a çekmeye çalışıyorlardı. Davete cevap vermeyince padişah bizzat çağırdı. Bir limana varacak kadar benzinim yokmuş gibi yaptım. Sonra da orduyu bıraktım. Böylece bağımsız oldum ve kendimi en büyük amacım olan ulusal çalışmalara verdim. Anadolu'da bütün subay ve memurlar beni tanırdı. Hepsi yanımda oldu ve mücadeleye devam ettik.'

Duvarlar ve masalardaki İslam dünyasının farklı yerlerinden gelen hediyeler, dindaşlarının minnettarlığını gösteriyordu. Hiç kibir göstermese de gururla bu sevgi ifadelerini gösterdi. Mısır ve Hindistan'dan ipeğe işli tebrikler, yüzyıllarca korunmuş dini alametler vardı. İran'dan paha biçilmez, eşsiz tezhipleri olan bir Kuran yollanmış, Senûsî Şeyhi değerli taşlarla kaplı altın bir kılıç vermişti.

Bu popülariteye rağmen İstanbul'dakiler onun hakkında farklı konuşuyor. Zor bir dönemde ülkesinin kaderini elinde tutan bu adamı Ankara'da sert bir başka savaşın beklediği iddia ediliyor. Sebebi de politik projelerinin her milletvekilince benimsenmemesi. Yani barış sağlanırsa birçok nankörlük yaşayabilir. Yine de Lozan'da işler ters giderse tüm TBMM ve Türkiye yanında saf tutacak ve onu lider olarak görmeye devam edecek. Bu güvenceyi veren de meclisteki muhalefet liderlerinden biri."

1923

Lider halkıyla birlikte

14 Ocak günü Batı Anadolu'yu kapsayan yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün ilk durağı olan Eskişehir'de halkın büyük ilgisiyle karşılandı.

Gazi Ankara'dan ayrılırken İleri *gazetesi başyazarı Celâl Nuri'ye (İleri) verdiği demeçte, bir siyasi parti kurmayı düşündüğünü açıkladı.*

Mustafa Kemal Paşa kurmayı planladığı partinin, toplumu oluşturan bütün sınıfların refah ve mutluluğunu sağlamaya yönelik bir programa sahip olmasını arzuladığını söyledi ve ülkenin içinde bulunduğu koşulların böyle bir girişim için uygun hale geldiğini belirtti.

Eskişehir'e varışı sonrasında Mutasarrıf Dairesi önünde etrafını çevreleyen halkla sohbet ederken Ankara'daki hükümetin ve tüm TBMM üyelerinin orada toplanmış olan herkes gibi samimi olarak barıştan yana olduğunu dile getirdi ve "Barışın sağlanmasının hem bizim hem de dünyanın çıkarlarına uygun olduğu gerçeği açıktır," dedi. Bu barış mesajına rağmen yurt gezisinin asıl amacı, bölgedeki askeri birliklerin ve geri hizmetlerin denetlenmesiydi. Eskişehir'in ardından Bilecik, İzmit ve Bursa'da da teftişler olacağından güzergâhtaki tüm birlikler savaş durumundaydı. Gezinin son durağı İzmir olacak, gizlenen nikâh orada

10 Ocak 1923

Ankara'da muhtarlık seçimleri yapıldı. Mustafa Kemal Paşa oyunu Hacıbayram Mahallesi'nde kullandı.

11 Ocak 1923

Fransa Almanya'nın Ruhr Bölgesi'ni işgal etti.

13 Ocak 1923

İsmet Paşa yıllardır evliliğe ikna etmeye çalıştığı Mustafa Kemal'e Lozan'dan tebrik telgrafı yolladı: "Nişan müjdesiyle mutlu oldum. Allah'ın izniyle mutlu olacaksın. Seni de bizi de kutlarım!"

Mustafa Kemal Paşa, sonraki gün ilk durağı olan Eskişehir'de halkın büyük ilgisiyle karşılandı.

kıyılacaktı. Annesi Zübeyde Hanım da rahatsızlığına rağmen 18 Aralık'tan beri gelin adayını yakından tanımak için gittiği İzmir'de, Uşakizade Konağı'nda misafirdi. Yolculuğun daha ilk durağında ise acı haber geldi.

14 Ocak 1923

Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanım'ın İzmir'de hayatını kaybettiği haberi geldi.

15 Ocak 1923

Batı Anadolu'yu kapsayan yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal Paşa Eskişehir'e geldi.

1923

İzmir'den gelen acı haber

66 yaşındaki Zübeyde Hanım, 14 Ocak akşamı vasiyetini yazdırdıktan sonra, 21.15'te son nefesini verdi. Haber Başyaver Salih'in (Bozok) çektiği telgrafla hemen Biçer İstasyonu'na ulaştı. Emir Çavuşu Ali Metin, Paşa'ya haberi gece vermekten çekindi. Sabaha karşı başkumandan onu çağırdı ve gördüğü rüyayı anlattı. Annesini kaybettiği içine doğmuştu. Ali Metin, "Siz sağ olun paşam," diyerek telgrafı uzattı. O da "Millet sağ olsun. Annem milletin de annesi," diyerek hemen İzmir'e gitmeye karar verdi. Bir süre sonra bu karardan caydı. Görev sorumluluğu ağır basmış olsa gerek ki, başyaverine şu mesajın iletilmesini istedi: "Verdiğiniz acı haber, beni çok üzdü. Merhumenin cenaze törenini uygun bir şekilde yaptırınız. Allah millete hayat ve esenlik versin."

Zübeyde Hanım

Önceki gece aynı haberi ilk alan İzmir Valisi Abdülhalik (Renda) olmuştu. Sabah Karşıyaka'daki konağa giderek cenaze hazırlıklarına başladı. Cenaze alayı İzmir halkının yoğun katılımıyla yüzlerce metre uzunluğa vardı. Önde Asım (Gündüz), Kâzım (Özalp), Fahrettin (Altay), Mürsel (Bakü), İzzettin (Çalışlar), Abdurrahman Nafiz (Gürman) paşalar yürüyor, ailesinin alaya katılmasını uygun bulmadığı Uşakizade Latife Hanım faytonla arkadan geliyordu. Ferikosmanpaşa Camii'nde kılınan namaz sonrasında hazireye defnedilen cenazenin üzeri okulların getirdiği çelenklerle örtüldü.

Uşakizade Latife Hanım hazirede yüzlerce gümüş mecidiye sadaka dağıttırdı ve İzmir'in otuz üç tanınmış hafızına üç gün boyunca hatim duası okuttu.

Batı Cephesi'nde yeni bir şey yok

YENİ yıl eskisinden çok farklı başlamamıştı aslında. *Daily Express* 9 ve 10 Ocak'taki Lozan haberlerinde Türk Heyeti'ni eleştirmeye devam etti; modern diplomasiden hiç anlamadıklarını, Kapalıçarşı esnafı gibi pazarlık ettiklerini yazdı. *Morning Post* da Ankara'nın politikasını kavgacı buluyor ve TBMM üyelerinin çoğunun SSCB tarafından körleştirildiğini ileri sürüyordu. Musta-

fa Kemal'in yüzünün de batı yerine doğuya, Londra yerine Moskova'ya dönük olmasını ürkütücü buluyordu.

Rumbold artık sorunları doğrudan İsmet Paşa'yla konuşarak çözmekten yanaydı. 11 Ocak günü Lord Stamfordham'a yolladığı notta, Patrikhane'nin İstanbul'da kalması karşılığında, paşadan sabır ve iyi huylu davranış beklediğini yazıyordu. "İsmet'le başa çıkmak zor değil ama Dr. Rıza Nur hiç beyefendilik iddiası gütmeyen, hemen öfkelenen bir delege," diye de ekliyordu.

Bu aralar İsmet Paşa'nın gündemindeki en önemli konu kapitülasyonlardı. Komisyonun sunduğu ön çalışma raporundaki temel anlaşmazlık, yine yabancı denetimiydi. Kapitülasyonlar yerine bazı başka güvenceler talep eden İtilaf Devletleri, adli yapıda kendi müfettişlerine de yer verilmesini istiyordu. Türk tarafı ise bunu ilkesel olarak reddetmişti. Rumbold, bir vatandaşının sebepsiz yere bir gün boyunca tutuklu kalmasını Türk mahkemelerinin adaletsizliğine örnek gösterip bankaların da güvenilir olmadığını ve mahkemelerde on yıl süren davalar olduğundan şikâyet etti. İsmet Paşa ise kapitülasyonların kaldırılması dışında hiçbir teklifi kabul etmeyeceğini, tekil örnekler üzerinden sonuca varılamayacağını ve asıl eleştirilmesi gerekenin İngilizlerin İstanbul'da yaptığı hukuk dışı uygulamalar olduğunu söyledi. ABD'nin görüşü ise Türkiye'nin bazı teminatlarda bulunmasının hak ihlali sayılmayacağıydı. Yabancı sermaye ancak haklarının korunacağını bilirse yeniden gelebilirdi. Türkiye önerileri reddediyorsa karşı teklif sunmalıydı. Fransız delege Bompard da kapitülasyonların kalkması taraftarıydı ama teminatsız barışın da olamayacağı görüşündeydi. Ardından Lord Curzon söz aldı ve önerilerinin tehdit ya da rica olmadığını, bir denetim mekanizması kurulmasının hayatın gerçeği olduğunu söyledi.

İsmet Paşa karar aşamasında Ankara'dan tekrar görüş alma ihtiyacı duydu ve görüşmelere ara verme olasılığını da belirterek hükümetin kararına kadar işi bekletebileceğini bildirdi. Eğer ki, hükümet birkaç yabancı danışmana izin verecekse, bunu hemen yapmasını ve imza aşamasında dünya kamuoyu gözünde haklı durumda olmayı tercih ediyordu. Bu ayrıcalığın beş yılla sınırlı tutulabileceğini düşünüyor, yabancılara özel mahkeme ya da yargıç bulundurulmasına ise kesinlikle yanaşmıyordu. Son söz hükümet ve mecliste olacaktı.

Başbakan Rauf (Orbay) Bey'in 2 Ocak günü verdiği yanıt, yabancı yatırımcı ve sermayedarların yapmış olduğu ve gelecekte yapacağı ticari sözleşmelerde muhatabın hükümet olduğuydu. Bu konunun barış antlaşmasıyla ilişkilendirilmesi kabul edilmeyecekti. Başbakan aynı gün Musul konusundaki kararı da iletti. İngilizlerin diğer ülkeleri kendi tarafına çekmesinin önlenmesi için Musul'la ilgili sorunun ikili görüşmeyle çözülmesini istiyordu.

İsmet Paşa katı, Dr. Rıza Nur daha katı, Ankara ise en katıydı. Lozan çıkmazındaki bu durumdan tek memnun görünen ise SSCB'ydi. İki hafta önce Moskova Operası'nda düzenlenen Sovyet Kongresi'nde, Kamenev'in Lenin adına yaptığı açılış konuşması Ankara'ya ulaştığında metin hemen Türkçeye çevrildi. İlk cümlesi şuydu: "Lozan Konferansı Türklerin zaferinin sonucudur; emperyalizme karşı köylünün tüfeğiyle elde edilen bu zaferden dolayı Türkleri tebrik ederiz."

Réunion'dan sevgilerle...

10 Ocak günü Hint Okyanusu'nda küçük bir Fransa kolonisi olan ve en yakın anakaradan binlerce kilometre uzaktaki Réunion'dan Ankara'ya şaşırtıcı bir armağan geldi. Yüzyıllarca köle ticareti istasyonu olarak kullanılmış olan ve çoğunluğu Kreyol olan 170 bin nüfuslu adanın Müslüman halkının, Hintli dindaşlarından ilham alarak aralarında topladığı yüz bir franka denk gelen tutarı TBMM'ye bağışladığı öğrenildi. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa aynı gün bir teşekkür mektubu yazarak Réunion İslam Topluluğu başkanlığına gönderdi. Réunion ve komşusu Moritus'daki Müslüman Arap varlığı 12'nci yüzyıla dayansa da iki ada yüzyıllar boyu korsan sığınağı olarak kullanılmıştı. 1859'da Sultan Abdülaziz'in Moritus imamını onaylamasıyla adalardaki Müslümanlar İstanbul'daki halifeliğe bağlanmış, imparatorluğun fahri konsolosluğu aracılığıyla Rus ve Balkan savaşlarında da şehit çocuklarına yardım toplanmıştı. Bu kez Réunion atik davranmış, adayı ziyaret eden Hafız Molvi İbrahim'in girişimiyle Milli Mücadele şehitlerinin çocuk ve eşlerine yardım yollamıştı. Réunion günümüzde denizaşırı il statüsünde Fransa ve Avrupa Birliği toprağı, Moritus ise 1992'den beri bağımsız demokratik cumhuriyet.

Alacaklılar Almanya'yı bastı

11 Ocak günü Fransız kuvvetlerinin Versay Antlaşması'na aykırı olarak Ruhr Bölgesi'ni işgal etmesi dünya gündemini değiştirdi.

Büyük Savaş sonrası İtilaf Devletleri'yle imzaladığı Versay Barış Antlaşması, Almanya'ya ağır koşullar ve savaş tazminatı yüklemişti. Fransa ve Belçika bu tazminatı ödenmemesini gerekçe göstererek Almanya'nın kömür yatakları ve sanayi merkezinin bulunduğu Ruhr Bölgesi'ni işgal etti.

Başlangıçta 226 milyar altın mark olarak belirlenmiş olan savaş tazminatı, ödeme güçlüğünden dolayı yarıya yakın azaltılmış, kısmen de hammadde akta-

rımıyla ödenmişti. 1922 sonlarında artan ekonomik kriz ülkeyi daha da zorlamış, Fransa ve Belçika'nın ödeme baskıları karşılıksız kalmıştı. Bunun üzerine Fransa Başbakanı Raymond Poincaré askeri eylem kararı aldı ve 1923 başında blöf yapmadığını gösterdi. Fransız Chasseurs Alpins (Dağ Avcıları) birlikleri, anlaşma maddelerindeki kömür ve kereste sevkiyatını garanti altına alma göreviyle işgali başlattı.

Silahlı kuvvetlerden arındırılmış Alman toplumu, işgali şiddetle protesto ederek pasif direniş başlattı. Genel grevler ve sabotajlarla başlayan süreç, Fransız ordusunun birçok sivil Alman'ı katletmesi olaylara yol açtı.

Fransız kuvvetleri Ruhr Bölgesi'nde.

1923

Uygarlık çağrısı

Mustafa Kemal, annesinin ölümü nedeniyle başsağlığı dileyen Latife Hanım'a 19 Ocak günü şu telgrafı çekti: "Acıma bütün kalbinizle katıldığınızdan eminim. Annemin son saatlerini sizin şefkatli ve dikkatli bakımınız altında geçirmiş olması beni cidden avutuyor. Çok teşekkür ederim."

Ölüm haberi üzerine bir gece için İzmit'e gelen halası ve kız kardeşine Halide Edip (Adıvar) de eşlik etmişti. Ertesi gün Bursa'ya geçecek, birkaç gün sonra da Balıkesir'e hareket edecekti. Son durağı ise İzmir, yani Latife Hanım'ın yanı olacaktı.

20 Ocak günü Bilecik'ten gelen tren Bursa'da yoğun ilgiyle karşılandı ve şehrin belediyesi Mustafa Kemal Paşa'ya Çekirge'de bir köşk armağan etti. Aynı akşam Madam Brotte'un işlettiği Anadolu Oteli'ndeki davete katılan Gazi, çevresini saran hanımlara evlilik kararıyla ilgili açıklamalar yaptı. Lahika Rauf'a (Manyasi) nikâh tarihinin bu geziye göre ayarlandığını söyledikten sonra şimdiye kadar neden evlenmediğine de şu sözlerle açıklık getirdi: "Bir devlet adamının gecesi gündüzü yoktur. Yurdu ve ulusu için ne zaman gerekirse çalı-

16 Ocak 1923
Lozan'daki Türk Heyeti, Fransız ve İtalyanlardan sonra İngilizler tarafından da yemeğe davet edildi.

17 Ocak 1923
Mustafa Kemal Paşa İzmit'te çeşitli heyetleri kabul etti ve taziye mesajlarına teşekkür etti.

18 Ocak 1923
1'nci Ordu Komutanı Nurettin Paşa ve Mustafa Kemal Paşa, Yarımca ve Hereke'deki ordu birliklerini denetledi.

Gazi Mustafa Kemal, İzmit, 18 Ocak 1923

şır. Oysa evliliğin bazı gerekleri var ve insanı kısıtlayabilir, yerine göre de çalışmasını sınırlayabilir. Ben mücadele adamıyım. Hiçbir kayıt altına girmek istemedim. Bu nedenle evlenmekten yana değildim. Bu fikrimi neden değiştirdiğime gelince; bunu Latife Hanım'a söyleyeceğim. Eğer o bu kararın karşılığını veremezse işte o zaman fena olur." Hanımların sorularından biri de gelinin gü-

19 Ocak 1923
Mustafa Kemal Paşa Çerkeşli, Tavşancıl ve Gebze'deki birlikleri denetleyip tatbikatı izledikten sonra Bilecik'e geldi.

20 Ocak 1923
Mustafa Kemal Paşa Bursa'ya geldi ve Anadolu Oteli'nde onuruna düzenlenen akşam yemeğine katıldı.

21 Ocak 1923
Bursa Lisesi'nin çay davetine katılan Mustafa Kemal Paşa öğretmenlerle görüştü.

22 Ocak 1923
Yunanistan'a sığınan Anadolu Rumları Atina'da miting yaptı.

zel olup olmadığıydı. Yanıtı ise hepsi çok beğendi: "Hanımefendi, çok güzel olsa zaten ben almazdım. Çünkü kıskanç bir adamım. Onun zekâsını, bilgisini, terbiyesini beğendim."

Bursa'daki üç günü birbiri ardına toplantılarla geçiren Mustafa Kemal, lise öğretmenlerinin çay davetinde cinsiyet eşitliğini aklın, mantığın ve doğanın emri olarak gösterdi ve kadınların bilim ve eğitimde erkeklerle aynı olgunluk düzeyine ulaşacağını belirtti. TBMM'nin eğitim programında bunun çok önemsendiğini ve kadınlara yönelik faaliyetlerle toplum hizmetinde görev almaya yetecek donanıma erişeceklerini de orada müjdeledi.

Şark Sineması'nda halka yaptığı konuşmada öne çıkan konu ise güzel sanatlara verilmesi gereken önemdi: "İnsan olgunlaşmak için bazı şeylere ihtiyaç duyar. Bir millet ki resim ve heykel yapmaz, bir millet ki bilimin gerektirdiklerini uygulamaz; itiraf etmeli ki o milletin ilerleme yolunda yeri yoktur."

Yeni Türkiye ne demek?

YÜZ yıl önce bu hafta Gazi'nin trenini takip eden, yakın gelecekte hangi değişimlere tanık olacağına dair fikir sahibi olurdu. Mustafa Kemal, ocak ortasında Batı Anadolu gezisinde yaptığı halka açık konuşmalar ve basın toplantılarıyla yeni Türkiye'ye dair konular ortaya atıyordu. TBMM stenografları tarafından kaydedilen bu konuşmalar, Siirt Milletvekili Murat Soydan tarafından 1929 sonunda *Milliyet*'te tefrika edildi, sonraki yıllarda da Arı İnan ve İsmail Arar tarafından kısmen kitaplaştırıldı. Tutanaklar yarım asır boyunca Anıtkabir arşivinde saklanırken, araştırmacıların özgün metinlerle yayımlananları karşılaştırma imkânı olmadı. Nitekim sonradan bazı konuların sansürlendiği anlaşıldı. 1987 yılında tutanakların kopyasına erişen *2000'e Doğru* dergisi, sansürlemeyi saptadı ve haberleştirerek içerikten çıkarılan bölümleri yayımladı. Ne var ki, bu kez de basılmış dergilerin büyük kısmına el kondu ve dağıtımı engellendi.

Devletin, itinayla milletten saklamaya çalıştığı neydi?

İzmit'teki basın toplantısında konu edilen birçok başlık arasında, şu üçü sakıncalı bulunmuştu: Kürt sorunu, Batı Trakya meselesi ve Rusya Türkleri. Sonuçta bir yıl süren davadan sonra Atatürk'ün sözleri Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından aklandı. Bu sayede 1993 yılında Kaynak Yayınları'nın Mustafa Kemal imzasıyla yayımladığı kitapla herkes tarafından erişilebilir oldu.

Konuşmaların önemi, yeni devletin kuruluş esaslarının serbestçe tartışılıyor

olmasıydı. Lidere her isteyen her istediğini sorabiliyor, o da net yanıtlar veriyordu. İzmir'e girileli henüz dört ay olmuş, barış imzalanamamış, yeni rejimin hatta ülkenin adı bile belli değildi. Lider "Yeni bir program yapmaya mecburuz," diyor, milleti yönetenlerin ne yapacağını halka açıkça anlatması gerektiğini dile getiriyordu. Buna karşın Ahmet Emin'in (Yalman) sorusu üzerine verdiği şu yanıt 64 yıl boyunca gizli tutuldu: "Kürt sorununun bizim, yani sırf Türklerin çıkarına göre çözülmesi kesinlikle olamaz; çünkü bildiğiniz gibi ulusal sınırlarımız içindeki Kürt unsurlar öyle bir şekilde yerleşiktir ki, pek az yerde çoğunlukturlar. Yoğunluklarını kaybederek Türk unsurunun içine girmişler ve öyle bir durum oluşmuştur ki, Kürtlük adına bir sınır çizmek istendiğinde tüm Türkiye'yi mahvetmek gerekir. Sözgelimi, Erzurum'a kadar giden, Erzincan'a, Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir sınır aramak gerekir. Hatta Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de göz önünde tutmak gerekir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük düşünmektense, Anayasa gereğince bir tür yerel özerklikler oluşacaktır. Bu durumda nerenin halkı Kürtse, onlar kendilerini özerk olarak idare edecektir. Ayrıca Türkiye'nin halkı da söz konusudur ve onları da beraber ifade etmek gerekir. Yoksa daima kendilerine dair sorun yaratmaları mümkün olur. TBMM hem Kürtlerin hem de Türklerin yetki sahibi vekillerinden oluşmuştur ve bu iki unsurun bütün çıkar ve yazgılarını birleştirmiştir. Yani onlar da bilir ki, bu bir ortaklıktır. Ayrı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olamaz."

Rumların dönüş umudu

İZMİR'İN kurtuluşu sonrasında Batı Anadolu'yu terk etmek zorunda kalıp Yunanistan'a sığınan Rum göçmenler, 22 Ocak günü Atina'da bir miting düzenleyerek durumlarının belirsizliğinden yakındı. Evlerine dönme umudu taşıyanların kulağı Lozan'daki konferanstan gelecek barış haberindeydi. Kral ve hükümeti deviren komutanlardan Plastiras, darbe hükümetinin başına geçmişti ve mitingde toplanan göçmenlere şöyle sesleniyordu: "İçinizdeki sızı, beni de

Plastiras, mitingde.

üzüyor. İlahi adalet bu halkın yok olmasına izin vermeyecek. Yunan varlığına inanın. Sonunda kazanacağız. Yaşadığımız felaket yeni bir hayat için bize ders olmalı. Hepiniz adalete inanarak 'Yaşasın Yunan ulusu!' diye bağırın."

Darbeden sonra savunma bakanı olan Pangalos da Türkiye'yle savaşın bitmediğini iddia etti. Ordusunu yeniden organize etmekteydi ve Trakya'da taarruza hazırlanıyordu. Aralık ortasından beri hazırlanan Evros Ordusu da Lozan'daki müzakereleri bekliyordu. Pangalos o kadar kararlıydı ki, sırf anlaşmayı engellemek için bile Türkiye'ye saldırabileceğini açıklamıştı. Türklerle İngilizlerin arasının iyice açılmasını ve alacağı destekle Doğu Trakya'yı yeniden işgal etmeyi umuyordu. "Birkaç gün sonra Çatalca'da olacağız. Utancımızdan arınıp Trakya ile İstanbul'u alacağız," diyen Pangalos, deniz kuvvetlerini de Selanik'te toplamış, baharın gelmesini bekliyordu.

Akbaba'dan Zafer Abidesi

YUNAN Ordusu'nun ileri hareket olasılıklarının konuşulduğu hafta çıkan *Akbaba* mizah dergisi, kapağında Ramiz'in (Gökçe) çizdiği "Zafer Abidesi" açıklamalı bir Mustafa Kemal karikatürüne yer verdi. Diğer kapak konuları ise siyasi içerikli değildi. İlerlemiş yaşına rağmen gönlünü genç bir kıza kaptıran Asri Bey'in genç bir kıza ilanı aşk mektubu edebi mizah örneği sergilerken, diğer kapak konusu da çok önemli bir bilimsel keşfi(!) duyuruyordu: "Bilim adamları açıkladı: Ay'da hayat yokmuş."

Lozan'da zorunlu davet

RUMBOLD İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Nevile Henderson'a yazdığı 16 Ocak tarihli mektupta, yine Lozan dedikodusu yaptı. Konferansın ilk haftalarında Lord Curzon'a İstanbul'daki görevi süresince hiçbir Türk'ü evine davet etmemiş olmakla övündüğünü söyleyen Rumbold, "büyük bir aşağılanma" olarak gördüğü bir gelişmeden bahsetti. Fransızlardan sonra İtalyanlar da Türk heyetini yemeğe davet etmişti. Bundan dolayı uğradığı hayal kırıklığı yetmezmiş gibi kendi delegasyonunun da aynı tavrı sergilemesi iyice çileden çıkarmıştı onu. Lord Curzon'un kendisine danışma-

dan yemek daveti yapmasından yakınıyor, "Türklerle yemek yemek zorunda kalacağım için son derece sinirliyim ama alternatifim yok. Barışmaya çalıştığımız ve her an kopma ihtimalimiz olanlara konukseverlik göstermek gibi gülünç bir manzarayla karşı karşıyayız. Karımın Rıza Nur gibi bir adamla aynı masada yemek yiyeceğini düşünmek bile iğrenç geliyor," diye yazıyordu.

Kadıköy'de yeni bir sahne

SİNEMA sahibi Celâl Esat (Arseven) ve ortakları, birkaç ay önce dağılan Sahir Opereti'nin sanatçılarını kadrosuna alarak Hâle Opereti'ni kurdu. Rejisörlüğünü Celâl Esat'ın üstlendiği yeni kumpanyanın perdelerini hangi temsille açacağı açıklanmadı. Celâl Esat'ın yazdığı ve yurtdışında sahnelenen ilk Türk operası olan *Şaban,* halen kendi ülkesinde izlenmemişti. Dört yıl önce Viyana'da sahneye konan ve yazarının, "Milli zevke uygun, fakat Avrupai biçimde," diye tarif ettiği bu komik opera merak ediliyordu. Eserin bestecisi de uzun süre İstanbul'da yaşamış olan piyanist ve şef Victor Radeglia'ydı.

Hâle Opereti

1923

Zaferin yeni tanımı

Yüz yıl önce bu hafta, Mustafa Kemal Paşa yine yollardaydı. 25 Ocak sabahı Alaşehir'e geldiğinde Hükümet Meydanı'nda halka seslenirken söyledikleri arasında yakın geleceği belirleyecek bir cümle vardı: "Arkadaşlar! Bundan sonra çok önemli zaferlere kavuşacağız. Fakat bu kez zaferlere süngü yoluyla ulaşmayacağız. İktisat, bilim ve kültür zaferleri kazanacağız."

Mustafa Kemal Paşa, sonraki gün Salihli'ye geldiğinde tren istasyonunda halka şöyle hitap etti: "Bundan sonra ülkemizin kesin kurtuluşa kavuşması için çok güçlü ve esaslı önlemler almak gerekiyor. Bunların en önde gelenlerinin ilki bilim ve kültürdür."

İzmir yolundaki tren, Turgutlu ve Manisa'da durdu ve liderin halka seslenişi devam etti: "Ülkesi ve ulusunun iyiliği için çalışanlar, sizlerin yardım ve güveninden emin olmazsa, elbette yüreklerinde tam güçle çalışamaz... Gücümüz, ulusun bize güven duyması ve bizden emin olmasından kaynaklanır."

Menemen, İzmir'den önceki son duraktı. 27 Ocak sabahı Karşıyaka İstasyonu'nda inen Mustafa Kemal, karşısında büyük ve coşkulu bir kalabalık buldu. Karşılayanlar arasında yaveri Salih (Bozok) de vardı. Onu kompartımanına çağırdı ve baş başa kaldıklarında şu emri verdi: "Latife Hanım'la evlenmeye karar verdim. Babası buradaysa, kendisini bu kararımdan haberdar et ve kimseye bir şey söylememesini iste." İzmir'in kurtuluşu sırasında tanıştığı Latife Hanım'ın

23 Ocak 1923
İsmet Paşa Lozan'dan çektiği telgrafla Musul konusundaki görüşmeler hakkında bilgi verdi.

24 Ocak 1923
Mustafa Kemal Paşa İzmir'e gitmek üzere Bursa'dan ayrıldı.

25 Ocak 1923
Sabah Alaşehir'e gelen Mustafa Kemal Paşa, Hükümet Meydanı'nda halka seslendi.

Başkomutan Mustafa Kemal, annesi Zübeyde Hanım'ın mezarı başında, Mareşal Fevzi Çakmak ve Kâzım Karabekir paşalarla.

babası Uşakizade Muammer'le henüz tanışmamışlardı. Yaveri hemen emri yerine getirdi. Uşakizade Muammer, Mustafa Kemal Paşa'nın kayınpederi olacağını öğrenince Salih'in boynuna sarıldı ve hemen istasyona gidip müstakbel damadıyla tanıştı. Ardından topluca Zübeyde Hanım'ın yattığı Ferikosmanpaşa Camii'ne gidildi.

Hazireye girilirken güzel sesli bir müezzinin sâlası duyuldu. Mustafa Kemal, annesinin mezarı başında bir süre sessizce durduktan sonra fatiha okudu ve çevresindekilere bir konuşma yaptı: "Zavallı annem, bedenini bütün ulus için bir ülkü olan İzmir'in kutsal topraklarına emanet etmiş bulunuyor. Arkadaşlar ölüm yaradılışın en doğal yasasıdır. Yine de bazen çok acı sonuçlar ortaya koyar. Burada yatan annem, zulmün, zorlukların ve bütün ulusu bir felaket uçurumuna götüren keyfî idarenin kurbanı olmuştur. Yanında kalması için Erzurum'dan

27 Ocak 1923

Mustafa Kemal Paşa İzmir'de törenle karşılandıktan sonra annesinin mezarını ziyaret etti.

29 Ocak 1923

Mustafa Kemal Paşa ve Uşakizade Latife Hanım arasında nikâh kıyıldı.

İstanbul'a bir adamımı gönderdiğimde, annem onun yalnız gelmekte olduğunu öğrendiği an, halife ve padişahın hakkımda verdiği idam kararı infaz edildi sanıp felç geçirmişti. Annemi kaybetmekten dolayı çok üzgünüm. Onun ve bütün ecdadımızın ruhuna yüklediğim vicdani yemini tekrarlayayım: Annemin mezarı önünde ve Allah'ın huzurunda söz verip ant içerim ki, ulusun bunca kan dökerek elde ettiği egemenliğini korumak ve savunmak için gerekirse annemin yanına gitmekte asla tereddüt etmeyeceğim. Millî egemenlik uğrunda can vermek, benim için vicdan ve namus borcudur."

Karşıyaka İstasyonu'nda bekleyen trene tekrar binildi ve saat 13.00'de Basmane'ye varıldı. Orada da coşkulu bir kalabalık vardı. Kumandanlar, süvari, piyade, jandarma ve polis kıtaları, kentin ileri gelenleri, memurlar ve öğrenciler karşılamaya gelmişti. Önce valiliğe, sonra da Göztepe'deki Uşakizade köşküne gidildi.

Akşam programında ise belediye tarafından Hükümet Konağı'nda düzenlenen ziyafet vardı. Paşa buradaki tezahürata şu sözlerle karşılık verdi: "Bütün bu başarı yalnızca benim eserim değildir ve tek kişiye de ait olamaz. Başarı bütün ulusun kararlılık ve inançla çalışmakta birleşmesinin sonucudur. Başarı ve zafer, kahraman ulusumuz ve güzide ordumuz tarafından kazanılmıştır."

Bir fırsat yaratarak Bulgaristan'ın Edirne Başkonsolosu Markov'la Türk-Bulgar ilişkileri hakkında görüşen Mustafa Kemal, sonraki gün tekrar buluşup daha etraflı konuşmak istediğini belirtti. O gün, bekârlığının son günü olacaktı.

Kadro yeniden bir arada

KARŞIYAKA İstasyonu'nda, Mustafa Kemal Paşa trenden indikten hemen sonra çekilen bu fotoğraf, Milli Mücadele'nin etkin isimlerini tekrar bir karede topladı. Annesinin mezarını ziyaret için harekete geçen başkumandanın çevresindekiler öne çıkan özellikleriyle (soldan sağa) şunlardı:

1- Samsun'dan başlayan yolculukta Temsil Heyeti hakkındaki idam fermanına rağmen padişah ve hükümet iradesine karşı çıkan Kâzım Karabekir.

2- Harp sahasında başkumandanın gösterdiği askeri dehada en büyük paya sahip olan Mareşal Fevzi Çakmak.

3- Büyük Taarruz'da üstlendiği rolle savaşın kaderini belirleyen 5'inci Süvari Kolordusu Kumandanı Fahrettin Altay.

4- İzmir'in kurtuluşuyla şehre vali olarak atanan Abdülhalik Renda.

5- Birinci Dünya Savaşı boyunca Mustafa Kemal'in kurmay başkanlığını yaptıktan sonra Milli Mücadele'nin bütün cephelerinde savaşan ve 10 Eylül'de

askeri vali unvanıyla İzmir'e giren İzzettin Çalışlar.

6- Başkumandanın yaşam boyu başyaveri sayılabilecek kadar yakınında olan Salih Bozok.

Son iki yıl içinde, her birinin gidişatı etkileyen kilit roller oynadığı anlar yaşanmıştı. Örneğin Kâzım Karabekir Paşa 1919 ilkbaharında Erzurum'da 15. Kolordu Komutanı'yken bir bölük süvariyle sivil giyimli Mustafa Kemal'in yanına geldiğinde asker selamı verip "Paşam, dün olduğu gibi bugün de kolordumla emrinizdeyim," diyeceğine asli görevini yapıp tutuklama emrini yerine getirse, Türkiye'nin son yüzyılda yaşadığından çok farklı bir yakın tarihi olacaktı. Fotoğraftakilerin bir ortak özelliği de hepsinin Batı Anadolu'yu kat edip 9 Eylül 1922 akşamı Belkahve'de buluşmalarıydı. Dört ay sonra o gün yine aynı yerdeydiler ve hepsi yeni rütbe ve makamlarıyla objektife poz vermişti.

İzmir'de Buruk Nikâh

ZÜBEYDE Hanım'ın kaybının üzerinden henüz iki hafta geçmiş, cenazesine katılamayan oğlu mezarını bile yeni ziyaret etmişti. Dolayısıyla neşeli bir düğün kutlaması beklenemezdi.

Nikâh Uşakizadeler'in Göztepe'deki köşkünde, sade bir törenle kıyılacaktı. Erkek tarafı şahitleri Fevzi (Çakmak) ve Kâzım (Karabekir) Paşalar, kız tarafınınkiler Vali Abdülhalik (Renda) ve Başyaver Salih (Bozok) olacaktı.

28 Ocak akşamı Hükümet Konağı'ndaki ziyafet gecenin geç saatlerine kadar sürdü. Gecenin sonunda Asım (Gündüz) Paşa'yı yanına çağıran Mustafa Kemal, ertesi sabah Fevzi ve Kâzım

1923

Gazi ve Latife Hanım nikâh töreninde

Karabekir paşaları kaldığı köşkte çaya beklediğini söyledi. Sabah köşke gittiklerinde Mustafa Kemal ve Latife Hanım tarafından kapıda karşılandılar. Vali ile Kâzım (Özalp) Paşa zaten oradaydı. Latife Hanım'ın kardeşleri Rukiye, Vecihe ve Ömer de misafirlerle ilgileniyordu. Salonda olağan bir sohbet sürse de herkes sıra dışı bir durum seziyordu. O sırada kapı açıldı ve Müftü Rahmetullah Efendi geldi. Mustafa Kemal müftüyü karşıladıktan sonra herkesin merakını gideren sözleri söyledi: "Genç olsaydım bu töreni başka türlü yapardım. Latife Hanım'ı bir ata bindirir, ben de bir ata atlayıp kaçırırdım; ama artık bunu yapacak yaşta değilim." Sonra Fevzi Paşa'ya döndü ve nikâh şahidi olmasını rica etti. Devletin tüm sırlarına vâkıf olan mareşal, o gün olacaklardan habersizdi. Kekeleyerek "Paşam hiç haberimiz yoktu... Ani bir karar olmuş," dedi. Oysa haber bir gün önce Ankara'ya bile ulaşmıştı. Gazeteci Recep Zühtü (Soyak), TBMM Özel Kalem Müdürlüğü'ne Gazi'nin kimlik kâğıdının Göztepe'ye verildiğini, misafir olduğu evde sade bir törenle evleneceğini bildirmişti. Damadın yakın arkadaşı Mahmut (Soydan) da gazeteci Naşit Hakkı'ya (Uluğ) "Yarın çaya davetlisin ama kılık kıyafetin düzgün olsun!" diye fısıldamış, özel hayata dair haber yayınına izin olmadığını, o yüzden gazetecilik dürtülerini dizginlemesini tembihlemişti.

Latife Mustafa Kemal kitabının yazarları Ahmet Gürel ve Eren Akçiçek'in araştırmasına göre, nikâha elli kadar konuk davetliydi. Damat lacivert bir kruvaze takım giymiş, astragan kalpak takmıştı. Gelin ise koyu renk bir elbise ve rugan ayakkabıylaydı. Latife Hanım bir ara salondan ayrıldı ve bir başörtüsü takıp geldi. Gazi müftüye Latife Hanım'la evlenmeye karar verdiklerini söyleyip gerekenin yapılmasını istedi. Müftü ikisine de aynı soruyu sordu: "On dirhem gümüş mihri müeccel ve aranızda kararlaştırılan mihri muaccel ile hâzirun önünde evlenmeyi kabul ediyor musunuz?" Olumlu yanıt almasının ardından da duaya başladı. Müftü işi uzatınca Mustafa Kemal "İnşallah zaman kalır da vali bey de nikâh kıyabilir," diye söylenince bir de resmi nikâh kıyılacağı anlaşıldı. Bu işlem de köşkün

yemek salonunda saat 17.00'de yapıldı. Damat misafirleri uğurlarken "Ben başı çekmiş oldum. Şu barış olsun da sıra Karabekir ile Ali Fuat Paşalar ve Rauf Bey'e de gelsin," diyerek diğer bekârları uyarıyordu.

Gelin Hanım'ı tanıyalım

İZMİR'İN tanınmış iş adamlarından Uşakizade Muammer'in kızı Latife, 1898 yılında İzmir'de doğdu. Üsküdar Amerikan Kız Koleji'ni bitirdikten sonra bir yıl Londra'da, birkaç yıl da Paris'te yaşadı ve hukuk eğitimi gördü. İzmir'in işgalinden bir süre sonra, üzerindeki baskılardan yılan ailesi de Fransa'nın Nice kentine taşındı. 1921 sonbaharında onları bırakıp İzmir'e tek başına dönen Latife, 11 Eylül günü ailesinin köşkünde İzmir'i geri alan paşayı misafir etti. Bu tanışmadan sonra birlikte geçirdikleri zamandan sonraki ilk görüşmeleri de yüz yıl önce bu hafta oldu. Çift iki buçuk yıl evli kaldıktan sonra 5 Ağustos 1925'te boşandı. Ayrılık sonrası bir süre İzmir'de yaşayan Latife Uşaklıgil, daha sonra İstanbul'a yerleşti ve 12 Temmuz 1975'te hayata veda edene kadar orada yaşadı.

Avrupa'da İslam tartışması

LOZAN müzakerelerinin hiçbir beklentiyi karşılamaması üzerine, İngiliz basınında görülen yeni eğilim, Türk inadı ya da Sovyet baskısı yerine İslam'ı konu etmekti. Dünya haritasına din penceresinden bakıldığında, tehdit netti. *New Witness*'a göre ortada gerçek bir İslam isyanı vardı. Bu yüzden geleneksel Hristiyan bakış açısından hareketle, Türklerin Avrupa'daki varlığına karşı çıkmak gerekiyordu. Dahası Müslümanların hükümdarlıklarını kötü ve kısır buluyor, çoğunu da hırsız olarak nitelendiriyordu. *The Economist* milliyetçi bir Türkiye'nin Britanya ile aynı dünyada barış içinde yaşamasını mümkün görmüyor, *Daily Telegraph* ise barışın ancak daha aklı başında Türklerle sağlanabileceğini iddia ediyordu. *Westminster Gazette* ise durumu şöyle yorumluyordu: "Her ulusal hareket, özellikle de askeri başarı elde edilmişse abartılı iddialarda bulunur. Bu tür hareketleri örgütleyip zafere yönlendiren zihniyet, akılla kutsanmış olamaz. Ruhlarından savaşı kovmaları ve kendini haklı gösteren önderleri bir kenara atmaları da çok zordur."

1923

Ordudan gövde gösterisi

4 ve 5 Şubat günlerinde Akhisar mıntıkasında yapılan askeri manevralar, Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan sonra yapılan ilk tatbikat oldu.

Manevraları Mareşal Fevzi (Çakmak) ile Fahrettin (Altay) ve Salih (Omurtak) paşalar yönetti; başlangıç emrini ise Mustafa Kemal Paşa verdi.

14. Kolordu'ya bağlı birlikler mavi ve kırmızı olarak iki gruba ayrılmış, Hamidiye ve Kayışlar'daki yerlerini almıştı. Mustafa Kemal'in Akhisar'a geleceği haberi üzerine 5 Şubat sabahı, tüm Akhisarlılar tren istasyonundaydı. Beklenen tren 10.30'da geldi. Kız Mektebi öğrencilerinden Sacide çiçek vermek, Vecibe de şiir okumakla görevlendirilmişti. Mustafa Kemal eşi Latife Hanım'la birlikte trenden indi ve öğrencilerin başındakilere seslendi: "Nasılsınız öğretmen hanımlar?" Yanıt koro halinde "Sağ ol paşam," oldu. Balayı yerine askeri tatbikata gelen yeni evliler bir süre karargâhta dinlendikten sonra belediye binasına gidip ilçenin ileri gelenlerini, çiftçi ve esnaf temsilcilerini kabul etti. Akhisarlıların iltifatlarına yanıt veren Mustafa Kemal, yaptığı uzun konuşmada bu

30 Ocak 1923
Lozan'da sivil tutukluların iadesi ve savaş esirlerinin karşılıklı değişimine dair Türk-Yunan antlaşması imzalandı.

1 Şubat 1923
Almanya'da açıklanan enflasyon rakamına göre Alman markı ABD doları karşısında iki yüz mislinden fazla değer kaybına uğradı.

4 Şubat 1923
İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Lozan'dan ayrılması üzerine barış konferansı görüşmeleri durduruldu.

5 Şubat 1923
Akhisar'da yapılan iki günlük askeri tatbikat sona erdi.

Mustafa Kemal ve Latife Hanım manevralarda

kez din konusuna değindi. Konuşmanın ana hatları, İslam dünyasının Allah'ın emri olan çok çalışma felsefesinden uzaklaşması, düşmanlarımızın ise kendi çıkarları için çok çalışmakta olmasıydı. Çalışmaktan kastının boşa emek harcamak olmadığını, zamanın gereği olarak bilimden ve uygarlığın yeni icatlarından en iyi şekilde yararlanmak olduğunu söyledi ve TBMM Hükümeti'nin artık tarihe karışmış olan Osmanlı Devleti gibi olmadığını bir kez daha vurguladı. Türk ulusunun artık gözünü açtığını ve ulusal hâkimiyetin zerresinden dahi vazgeçmeyeceğini düşünüyordu.

Akşam Hat Sineması'nda, Misakı Milli Mektebi öğrencilerinin müsameresi izlendi. Ardından öğrenci ve öğretmenler locada kabul edilerek tebrik edildi.

Ertesi sabah Akhisar halkıyla birlikte Kayalıoğlu yakınlarındaki seyyar kolordu merkezinden tatbikat izlendi. Akşam da Türk Ocağı'nda yemek daveti vardı. Buradaki konuşmanın konusu tarih boyunca darbe yemiş ülkelerin karşılaştığı durumlardı. Bazılarının benliğini ve varlığını kaybettiğini, bazılarının ise devletleri yıkılsa bile ana unsurlarının yok edilemediğini örnekleyen Gazi, Osmanlı Devleti'ni yıkan darbenin ana unsur olan Türkleri yok edemediğini, Akhisar'ın da fedakârca savaşarak her tür takdiri hak ettiğini ifade etti.

1923

Mustafa Kemal gerek halka hitaben yaptığı konuşmalar gerekse basına verdiği demeçlerle bir paradigma değişikliği önermeye devam ediyordu. Yeni Türkiye'yi aynı anda hem vatandaşlarına hem de dış dünyaya anlatmaktaydı. Egemenlik ve tam bağımsızlık kavramlarındaki kararlılığı farklı biçimlerde ortaya koyarken barış için gereken her yolun deneneceğini ve Milli Mücadele'nin sadece barış amacıyla duraklatıldığını ifade ediyordu. Akhisar'a gelmesinin ise diğer ziyaretlerden farklı bir önemi vardı. Askeri bir tatbikata katılmasının, özellikle dış dünya tarafından nasıl algılanacağının farkındaydı. Ordunun hazırlıklarını bizzat denetleyen bir başkumandan, dünyanın her yerinde savaşa hazırlık anlamına gelirdi. Diğer yandan kendi halkına seslenirken tıpkı İsmet Paşa'nın dilediği gibi davranıyor, yeniden savaş olasılığını düşünülmemesine dikkat ediyordu. Akhisar'dan ayrılırken belediyenin hatıra defterine yazdıkları da bu tavrı gösteriyordu: "Akhisar'da geçirdiğim birkaç saatlik zaman bile, zihnimde ancak çok uzun sürede olabilecek kadar kuvvetli ve çok kıymetli bir hatıra yaratmaya yetti. Yöre güzel. Halk temiz, samimi ve aydın. Vefa duygusu bu bölgemizin havasında ne kadar derin bir uyumla iç içe geçmiş durumda."

Buraya kadarmış

MÜTTEFİKLER haftaya umutlu başlamıştı aslında. Trakya sınırları, Musul için hakem atanması, tazminat konusu hallolmuş görünüyordu ve ABD gözlemcileri kapitülasyonların kalkmasından yana tavır sergilemeye başlamıştı. 30 Ocak günü İtilaf Devletleri'nin antlaşma metni taslağı İsmet Paşa'ya gönderilmiş, yanıt bekleniyordu. Aynı gün Yunan heyetiyle sivil rehinelerin iadesi ve esir değişimi anlaşması da imzalanmış, nüfus mübadelesi konusu konferans sonuna bırakılmıştı. Yine de projeyi okuyan Türk delegeler birçok konuda şartların yumuşayacağına sertleştirildiğini gördü.

İsmet Paşa Çiçerin'le anlaşmış, SSCB'nin Boğazlar konusunun muğlak bırakılmasına itiraz etmesini garantilemişti. Barış imzalanmazsa Çiçerin konferansa ara verilmesini önerecek ama gemileri yakmayacaktı. Olur da savaş çıkarsa, iki devlet birlikte hareket edecekti. O gün telgrafhane yine sıkı çalıştı.

1 Şubat günü TBMM başbakanının önünde artık iki seçenek vardı: Önerilen projeyi reddedip konferansı sona erdirmek ya da bir karşı proje hazırlamak için süre isteyip müzakereye ara vermek.

Bu arada Lozan Heyeti'nde bir sorun olmalıydı. Raporlar Ankara'ya eskisi gibi üç imzalı değil, sadece "İsmet" imzasıyla gelmişti. Bu da Dr. Rıza Nur

ve Hasan (Saka) beylerin heyet başkanıyla anlaşamadığını gösteriyordu. Avrupa basını da konferansın kesintiye uğraması durumunda Mustafa Kemal Paşa'nın Musul'a yürüyeceğinden emindi. Her yerde yeniden savaş olasılığı konuşuluyordu.

2 Şubat günü İsmet Paşa ile Lord Curzon baş başa görüştü. Gelibolu'da Türk kuvveti bulunmasını istemeyen Curzon, dört kilometrelik harp arazisinde bir Anzak (ANZAC) mezarlığı kurulmasını istedi. İstanbul ve Trakya'da azami yirmi bin asker bulundurma karşılığında da Bozcaada ve Gökçeada'yı iade etmeyi teklif etti. Buna bağlı olarak adaların ahalisi mübadeleye katılmayıp özerk yönetim hakkına sahip olacaktı.

Lord Curzon 4 Şubat günü Beau-Rivage Oteli'ndeki toplantıda İngiltere'ye döneceğini açıkladı. İsmet Paşa da ona ülkesine gittiğinde barış yapmadan dönmesinin sebebini nasıl açıklayacağını sordu. Curzon aynı soruyu muhatabına yöneltince şu yanıtı aldı: "Benim işim kolay. Türkiye'ye gittiğimde bunu soranlara ne diyeceğim şimdiden belli; 'Lord Curzon barış istemediği için konferans kesildi,' diyeceğim." Lord Curzon bunun üzerine yerinden fırladı ve "Kesinlikle böyle değil!" diye itiraz etti. Deneyimli diplomatı zayıf yanından yakalayan paşa fikrinde ısrar ederek aynısını bütün dünyaya haykıracağını, barış karşıtı İngiliz bakanın görüşmeyi durdurmak için elinden geleni yaptığını dile getireceğini söyledi. Yeniden savaş başladığında da sırf barış yapmamak için ne bahaneler bulduğunu, barışı nasıl ısrarla engellediğini duyuracaktı. Lord Curzon bu sözlere çok kızdı ve "Nasıl böyle konuşursun?" diye çıkıştı. Bu kez de şu karşılığı aldı: "Böyle düşünüyorum, böyle söyleyeceğim." Saatler süren toplantı bu çekişmeyle geçti ve Türk heyetinin salonu terk etmesiyle son buldu. Lord Curzon aynı akşam saat 21.35'te Lozan'dan ayrıldı ve barış konferansı sonuçsuz kalmış oldu.

Ertesi gün İsmet Paşa da Ankara'ya dönme kararı aldı ve yolculuk hazırlıklarına başlandı. 5 Şubat günü Ankara'ya şu raporu yolladı: "Fransız heyeti yola çıkmadan önce Bompard ile defalarca görüştüm. ABD, İtalya ve diğerleri henüz gitmedi. Özetle konferans resmen sona ermedi, devam ediyor. Adli sistem konusundaki son öneriyi uygun buldum. Şimdi hemen Ankara'ya dönmemiz lazım."

İsmet Paşa karşı teklifi ortak akılla hazırlamak istiyor, Yunan toprağına girmeden, Romanya üzerinden bir dönüş yolu arıyordu. Hükümete önerileri ise ordunun her olasılığa karşı hazır bulundurulması, kamuoyunun moralinin bozulmaması ve İngilizlerle hiçbir yerde çatışmaya girilmemesiydi. Kısacası resti görmüştü. Oyun yarım kaldığı için de kartların yeniden dağıtılmasını beklemekten yanaydı. 39 yaşındaki İsmet Paşa masada kalmanın bir yolunu bulacaktı ama 64 yaşındaki Lord Curzon bir daha karşısına çıkmayacaktı.

1923

Mustafa Kemal Paşa gazetecilerle

Gazi'den sert Lozan açıklaması

30 Ocak günü *Anadolu, Ahenk, Sadayihak, Şark* ve *Yeni Turan* gazetelerinin başyazarlarını kabul eden Mustafa Kemal Paşa, Lozan Konferansı'nın kesintiye uğrama olasılığı sorulduğunda şunları söyledi: "Lozan Konferansı'nı dikkatle takip ediyoruz. Bilindiği gibi konferansa çağrıldığımızda ordumuz tüm dünyayı şaşırtacak ve tüm dünyanın takdirini kazanan, çok parlak ve kesin bir üstünlüğe sahipti ve askeri hareketimizi ertelemek için karşımızda hiçbir engel yoktu. Buna karşın İtilaf Devletleri'nin iyi niyeti ve önerilerinin içtenliğine inanarak orduyu durdurduk, delegelerimizi insani duygularla Lozan'a gönderdik. Bu davranışı eleştiren dostlarımıza da artık İtilaf Devletleri'nin iyi niyetine güvenilebileceğini söyledik. Ne yazık ki, tüm içtenlik ve gerçekçiliklerine rağmen bugüne dek uzayıp gelen konferansın son aşamasında, İtilaf Devletleri'nin zihniyetinde bir değişiklik olmadığını görüyoruz. Bizim 'barış istiyoruz' ve 'tam bağımsızlık istiyoruz' dediğimizi herkesin bilmesi lazım. Bunu istemeye de hakkımız ve kudretimiz var. Hâlâ eski Osmanlı Devleti'ni boğazlayan kafayla ve ulusumuzu yok edecek bir davranış biçimini kabul ettirme düşüncesindeler. Son dakikaya kadar hak ve hakikati kabul etmelerini bekleyeceğiz. Bununla birlikte, tüm medeni dünyanın içten ilgisine karşın savaşı sürdürmekten çekinmezlerse, hükümetimiz vatanı ve ulusuna karşı üstlendiği görevi en iyi şekilde sonuçlandırmak için zorunlu gördüğü her önlemi almaktan bir an bile geri kalmaz. ... Musul'u ana vatandan koparıp şuna buna hedi-

ye etmenin mümkün olmayacağını ve Milletler Cemiyeti'nin bu konuyla ilgisi bulunmadığını ifade ettik. ... Yeni Türkiye'nin devlet adamları uyuşuk ve kuruntulu değil. Onlar kendileri kadar karşılarındakileri de tanır ve kendi yapacaklarını önemsedikleri gibi karşıtlarının da ne yapacağını kestirir. Uzun süredir hareketsiz kalmamızın sebebi, şimdiye kadar denenen diplomasi yoluydu. Bu bir sonuç vermezse, ne yapacağımız bellidir."

Enflasyon ve Ayasofya parası

ALMANYA'DAKİ enflasyon durdurulamadığından, önceki yıl başında iki yüz Alman markı karşılığında bir ABD doları alınırken on iki ay sonra bir doların değeri 45 bin markı geçmişti. Weimar enflasyonunun yarattığı mali kaos ve Latin Para Birliği'nin çökmesi üzerine Yunan Hükümeti, önceki yıl ortasında tedavüldeki tüm banknotları ikiye bölerek kraliyet tacı basılı kısımlarını toplamış, karşılığında yüzde 6,5 faizli devlet tahvili dağıtmıştı. 1923 yılında tedavüle sokulması planlanan yeni Yunan banknotu ise yüz yıl önce İstanbul'un ele geçirileceği düşüncesiyle tasarlanmıştı. Bu yüzden ön yüzünde ulusal bankanın kurucusu Yorgo Stavru'nun portresi, arka yüzünde ise minaresiz ve kubbesinde haç dikili Ayasofya görüntüsü bulunuyordu. ABD Banknot Şirketi'ne sipariş edilen beş yüz drahmi, sadece nümizmatik meraklısı koleksiyoncuları ilgilendiren bir banknot olarak kaldı.

500 Drahmi

1923

İzmir kongre için hazır

Ulusal bağımsızlığın ekonomik başarıyla pekiştirilmesi için atılan ilk adım İktisat Kongresi olacaktı.

İzmirliler kurtuluştan beş ay sonra, ülkenin her yerinden gelen 1135 delegeyi ağırlamaya hazırlanıyordu.

Ev sahibi kentteki delege seçimi, ocak ayı ortasında Belediye Konağı'ndaki bir toplantıda yapılmıştı. Vali Mustafa Abdülhalik (Renda) başkanlığında toplanan ticaret ve ziraat odaları, Belediye Meclisi ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri arasında yapılan oylama sonucunda liste şöyle belirlendi: İş adamı Uşakizade Muammer, işçi kesimi adına İplikçizade Fikri, çiftçiler adına Necati, köylüler adına Rahmi, şirketler adına Palamut Şirketi Müdürü Kamil, tüccarlar adına Ahçızade Mustafa Nuri, sanayiciler adına Sanayi Mektebi Müdürü Sezai ve Dr. Menekşelizade Hüsnü.

Kongrenin yan etkinliği olarak planlanan kadınlar toplantısı için de işçi kesiminden Hayriye, Emine, Şefika, Münire ve Nigar Hanımlarla, çiftçiler adına Kurtuluş Savaşı kahramanı Kara Fatma (Seher) uygun görülmüştü. Diğer bir etkinlik de Numune Sergisi'ydi. Tüccardan Cemil, Balcızade Hakkı, Dr. Memduh, komisyoncu Hüsnü Fehmi ve Eczacıbaşı Ferit sergi hazırlama komisyonu-

6 Şubat 1923

İzmir'deki Büyük Britanya ve ABD konsolosları, İzmir Valisi Abdülhalik'i (Renda) ziyaret ederek görüştü. Kentteki diğer konsoloslar da randevu sırasına girdi.

7 Şubat 1923

Eşiyle birlikte Balıkesir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa, cuma namazı sonrası halka seslendi.

8 Şubat 1923

Büyük Britanya donanmasına bağlı *Curacoa* kruvazörü İzmir Limanı'na girdi.

Kongrenin amblemi (üstte), kongreye giriş kartı (altta solda), katılan delegelerin armaları (altta sağda)

na seçildi. Kongre için amblem, çiftçi, sanayici, tüccar, işçi kesimleri için armalar çizilmiş, yaka kartları basılmıştı. Delegeler 11 Şubat'tan itibaren ülkenin her yanından İzmir'e gelmeye başladı. İzmir'de yeterli otel olmadığından birçoğu dostları ve hemşerilerinin evine yerleşiyor ya da yatakhaneye çevrilen tütün depolarında ağırlanıyordu.

9 Şubat 1923
Mustafa Kemal Paşa Balıkesir'den Balya'ya geçti ve askeri birlikleri teftiş edip geçit törenini izledikten sonra Edremit'e gitti.

10 Şubat 1923
İzmir ve İzmit limanları yabancı gemilere kapatıldı. Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım İzmir'e döndü.

11 Şubat 1923
İzmir'e gelen yüz elli kadar kongre üyesi ve ekonomi bakanı, vali tarafından Basmane Garı'nda karşılandı.

12 Şubat 1923
Kutsal Emanetler ve Osmanlı hazinesi Konya'ya doğru yola çıktı.

1923

12 Şubat günü kongrenin yapılacağı salonu gezen *Akşam* muhabiri, gözlemlerini ertesi gün yayımlanan gazetede şöyle aktardı: "Bugün İktisat Kongresi'nin toplanacağı eski Gümrük civarındaki Hamparsumyan depolarını gezdim. Yanımda bulunan Belediye Meclisi üyesi Vehbi Bey, kongre salonu ve serginin her tarafını gezdirdi. Vehbi Bey kongrenin düzenini sağlayacak komisyonda da bulunuyor. Bu nedenle kongre ve sergi hakkında bilgiler verdi. Kongrenin yapılacağı mekân, bu iş için çok uygun ve İzmir'de daha iyisi olamaz. Alt kat kongre üyelerinin tartışmalarına, üst kat ise dinleyicilere ayrılmış. Başkanlık makamını bir sahne gibi kabul edersek, dinleyicilere ayrılan üst kat, bu sahnenin çevresini daire biçiminde saran localarla çevrilmiş. Gerek başkanlık makamı gerekse kongre toplantılarına ayrılan salon, yüzlerce kıymetli halı ve şanlı bayraklarımızla süslenmiş. Burası hemen hemen dört, beş bin kişi almaya uygun. Binanın diğer tarafları da Numune Sergisi'ne ayrılmış durumda."

Dersimiz iktisat

ANADOLU gazetesi muhabirinin Ekonomi Bakanı Mahmut Esat'la (Bozkurt) yaptığı görüşme sonrası çıkan söyleşi, hükümetin büyük bir iktisat kongresi hazırlığında olduğunu haber veriyordu. Bakanın tam bir seferberlik anlayışı içinde yürütüldüğünü belirttiği organizasyonun gerekçesi ise "Büyük taarruzdan sonra önümüzde açılan yeni sahada mutlaka muzaffer olmak zorundayız. Bu yeni saha, iktisat sahasıdır. Bu yüzden şimdi iktisadi savaşa gidiyoruz," diye özetlenmişti. Girişim duyulur duyulmaz İngiliz ve Yunan basınında da yer aldı. İlk yorumlar kongrenin doğrudan yabancı sermaye düşmanlığı yayma amacında olduğunu iddia ediyordu. Bakan kasıtlı bulduğu yorumları şu sözlerle yalanladı: "Türkiye'nin iktisadi kesimleri, en değerli varlıklarıyla her ülkedeki gibi ulusal ekonomisini geliştirmek için toplanıyor. Yasa ve düzenlemelere uyma kaydıyla, ülkemize yatırım yapmak isteyen yabancı sermayeye karşı hiçbir düşmanlığımız yok. Hatta onları her şekilde korumaya da hazı-

Kongre binası

rız." Bu tavra örnek olarak nisan ayında imzalanması planlanan Chester projesini gösteren bakan, düşmanlık güdenlerin çabalarının sonuçsuz kalacağını ekleyerek, İzmir'de düzenlenecek kongrenin iktisadi savaşın kıvılcımı olacağını ileri sürdü. Kongreye katılanların konaklama ihtiyacı karşılanacak, alınan kararlar TBMM ve hükümete sunulacaktı.

Bakanlık kongre hazırlıklarıyla uğraşırken İstanbul'dan da bir katılım haberi geldi. Milli Türk Ticaret Birliği, düzenlemeyi planladığı Dış Ticaret Kongresi'ni ertelediğini ve İzmir'deki kongreye katılma kararı aldığını bildirdi. Kongre Başkanı Hüseyin Hüsnü, işgal altındaki başkentten şöyle seslendi: "Başkumandanımız Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu ulusun yeniden canlanmasını sağladı. Onun azmi, rehber olduğu diğer başarılar gibi ekonomide yükseliş çabalarının da öncüsü olacaktır."

Kongreye her kazadan sekiz kişi gönderilmesi planlanmıştı. Gruplar birer tüccar, sanatkâr, işçi, işveren ve bankacıyla üçer çiftçi temsilciden oluşacaktı. Temsilci seçiminde servet sahipliği ölçüt olmayacak, kongredeki her katılımcı düşüncesini serbestçe açıklayabilecekti. Bakanlık talimatları vilayetlere göndermiş, delege seçimleri ocak sonunda tamamlanmıştı.

İktisat Kongresi'nin toplanacağı yerin ihtiyacı karşılayacak büyüklükte olması gerekiyordu. İkinci Kordon'da Develi Sokak (Meyveter Gümrüğü) köşesindeki Elie Guiffray'in Bakırcıyan kardeşlere satmış olduğu ve Osmanlı Bankası antreposu olarak kullanılan bitişik hanlar, bu iş için uygun bulunup dekorasyona başlandı.

Saraydaki sandıklar

YÜZ yıl önce, bu hafta *Time*'da çıkan üç haber, Lozan'daki çıkmazın aşılmaz olacağı endişesini yansıtıyordu. Türklerin hasımları arasındaki rekabetten yararlanarak çözümsüzlük benimsediği görüşü ağırlıktaydı. Yine de Türklerin güçlü bir ilerleme dürtüsüne sahip olması, medeni dünyayla barışı gerektiriyordu. *Time*'a göre Lozan'da yapılan teklif, Türkler için eşsiz bir fırsat, alternatifi ise yorucu çatışmalar ve batı yerine Bolşevizm'in taleplerine boyun eğmekti. Bölgede uzun zaman geçirmiş ünlü gezgin ve yazar Sir Valentine Chirol da batı uygarlığının Türklerle herhangi bir uzlaşma aramasını boş çaba olarak görüyordu. *Manchester Guardian* ve *Westminster Gazette* de konferansın başarısızlığının tek sebebi olarak Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kendi evlerinin efendisi olmak için cahil ve fanatik köylüleri çevresinde toplaması gösteriliyordu. Beceri yoksunu bu kararı dikte edenler Türkiye'nin yöneticisi olamazdı.

Lozan'dan ayrılan İsmet Paşa, 10 Şubat akşamı eve dönüş yolunda ön-

ce Bükreş'e vardı. İki gün üst üste Romen Dışişleri Bakanı Duca ile görüştükten sonra İstanbul'a doğru yola çıktı. O sırada İstanbul'da gizli bir çalışma yapılıyordu. Lozan'da dile getirilen konulardan biri de 1917'den beri Topkapı Sarayı'nda saklanan Kutsal Emanetler olmuştu. Bunların üzerinde Hicaz Emirliği'nin de hakkı olduğu ve asırlardır durdukları yere iade edilmeleri gerektiği dile getirilmiş, İsmet Paşa bu konuda da ödün vermemişti. Görüşmelerin kesintiye uğramasından sonra olası bir yağmaya karşı önlem olarak imparatorluğun paha biçilmez tarihi varlıklarıyla Kutsal Emanetler'in acilen Anadolu'ya nakli kararlaştırıldı. Bu görev sarayın hazine kethüdası Refik'e verildi ve yüzlerce sandık, özenle İstanbul'dan Konya'ya kaçırıldı.

Limandaki kruvazör

BİR ay öncesinde Ankara'dan gelen notayı İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcilerine ileten Dr. Adnan (Adıvar), İzmir Limanı'nda bekleyen bin tonu aşkın tüm askeri gemilerin ayrılmasını istemiş, körfezde aynı anda aynı ülkeye ait iki gemi bulundurulamayacağını bildirmişti. 8 Şubat günü limanda ABD, Hollanda ve İtalya donanmalarına ait üç gemi buluyordu. 13 bin tonluk Fransız savaş gemisi *Ernest Renan* ve beş biner tonluk iki İngiliz kruvazörü *Cambrian* ve *Calypso* da körfez girişindeydi. Talimatlara aykırı bu durum yetmezmiş gibi aynı gün Kraliyet Donanması'nın Akdeniz'deki karakol kruvazörü *HMS Curacoa* da ufukta belirdi. En son 23 Eylül'de limana gelip şehrin tahliyesine katılan geminin bu emrivaki ziyareti, İzmir Valisi'nin huzurunu kaçırdı. *HMS Curacoa*'nın kumandasındaki Amiral Nicholson valiye yolladığı mesajla, barış antlaşması imzalanana kadar İtilaf Devletleri'nin hiçbir kısıtlamaya uymak zorunda olmadığını ve İzmir'de bulunmasını hükümetinin emrettiğini bildirdi. Bunun üzerine Vali Abdülhalik (Renda) durumu Batı Cephesi Müstahkem Mevki Kumandanlığı'na ve Ankara'ya bildirdi. Kongre hazırlıkları sırasında gerginlik yaratan bu ihlal ertesi gün de sürdü. İngiliz Konsolos Urquhart, amiralin İzmir'deki en üst düzey komutanla görüşmek istediğini bildirince, talebi Fevzi (Çakmak) Paşa'ya iletildi. O da Asım (Gündüz) Paşa'yı görevlendirince taraflar 10 Şubat günü Naim Palas Oteli'nde buluştu. Ayaküs-

İngiliz donanmasının Akdeniz'deki karakol kruvazörü HMS Curacoa *İzmir Liman'ında*

tü yapılan görüşmede, İngiliz ve Amerikan amirallerin statükoyu koruma talebi, hükümetler arası görüşme konusu sayıldı ve Aynı gün Ankara'dan İzmir ve İzmit limanlarının yabancı gemilere tamamen kapatıldığı kararı geldi.

Gazi'nin gezisi sürüyor

6 Şubat'ta Latife Hanım'la Akhisar'dan Balıkesir'e gelen Mustafa Kemal Paşa şehirde inceleme ve ziyaretler yaptıktan sonra, gece şerefine düzenlenen fener alayını izledi. O gün Fransız General Bourbon'dan gelen mektup sadece evliliğini değil "İslâmın savunması ve Türkiye'nin yeniden kazandığı yüce şanlı şerefi" de kutluyordu. Ertesi gün Zağnospaşa Camii'nde cuma namazı kılan Gazi, şehitler için okunan mevluttan sonra minbere çıkarak bir hutbe verdi. Konusu, cuma hutbelerinin dili ve içeriğiydi. Halkı köle gibi halife ve padişahın arkasından gitmeye zorlamak için Arapça okunmasını ve güncel ihtiyaçlara değinilmemesini eleştiren Gazi, "Hutbeden amaç, halkı aydınlatmak ve doğru yolu göstermekten başka şey değildir. Yüz, iki yüz, hatta bin sene öncenin hutbelerini tekrarlamak, insanları bilgisizlik ve aymazlık içinde bırakmaktır," dedi. Kâzım Karabekir Paşa'nın da eşlik ettiği gezinin 8 Şubat'taki durağı Balya'ydı. Yol üzerinde Ergama'da (Gökçeyazı) verilen mola sırasında köylü ve çocuklarla sohbet ettikten sonra askeri birlikler denetlenip geçit töreni

Paşa ve Latife Hanım Ergama'da köylülerle

izlendi. Balya'da belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubesi ziyaret edildikten sonra, ertesi akşam Edremit'e varıldı. Gece burada da bir fener alayı düzenlendi. 10 Şubat gününün tamamı İzmir'e dönüş yolunda geçti. Latife Hanım'la beraber konağa döndüklerinde evliliklerini kutlayan bir mektup daha aldılar. Kayseri'den gelen tebrik mesajı Türk Ortodoksları başpiskoposundan gelmişti. Bir telgrafla teşekkür edildi. Masada bir de davetiye vardı. Çiftin iki gün sonra Sanayi Mektebi'nde düzenlenecek çay ziyafetini onurlandırması rica ediliyordu.

1923

İktisat Kongresi açılıyor

Kâzım Karabekir Paşa'nın başkan seçildiği İktisat Kongresi, Mustafa Kemal Paşa'nın ekonominin önemini vurgulayan konuşmasıyla açıldı.

SSCB ve Azerbaycan büyükelçilerinin de katıldığı açılış sonrasında ulusal ekonomi envanteri ve kalkınma yollarının arayışı başladı.

İktisat Kongresi 17 Şubat sabahı saat 10.00'da, Kâzım Karabekir, Asım (Gündüz) ve Fevzi (Çakmak) paşalarla SSCB Büyükelçisi Aralov ve Azerbaycan Büyükelçisi Abilov'un salona girmesiyle başladı. Salonun bir yanı tüccarlara, diğer yanı işçilere, orta kısmı ise çiftçilere ayrılmış, sanayiciler de araya yerleştirilmişti. 1135 delege el kaldırarak Kâzım Karabekir'in kongre başkanlığını onayladıktan az sonra, Mustafa Kemal Paşa da geldi. Ekonomi politikalarını belirleme amaçlı olarak ilk kez bir kongre düzenlendiğinin altını çizen açılış konuşması, etkinliğin gerekçesini şöyle çiziyordu: "Ülkenin ihtiyacını, ulusun yeteneğini ve güçlü dünya iktisadi organizasyonunu göz önünde tutarak gereken önlemler saptanmalıdır. Aziz Türkiye'mizin iktisaden yükseliş yollarını aramak ve bulmak gibi vatani, yaşamsal ve ulusal bir kutsal amaç için burada toplanan saygın halk temsilcilerinin huzurunda bulunmaktan çok mutluyum. Sizler ulusu doğrudan temsil eden halk sınıflarının içinden ve onlar tarafından seçilerek geliyorsunuz. Bu nedenle ülkenin durumu ve ihtiyaçlarını, ulusun da arzuları-

13 Şubat 1923
Mustafa Kemal Paşa İzmir'deki Bölge Sanat Okulu'nu ziyaret etti.

16 Şubat 1923
Lozan Heyeti Köstence Limanı'ndan gelen *Gülcemâl* vapuruyla İstanbul'a döndü.

17 Şubat 1923
İzmir'deki İktisat Kongresi Mustafa Kemal Paşa tarafından açıldı.

İzmir İktisad Kongresi'nde 1135 delegeyle toplantı.

nı en yakından ve herkesten daha iyi bilenlersiniz. Söyleyecekleriniz halkın dilinden söylenmiş sayılır ve halkın sesi, hakkın sesidir." Mustafa Kemal Paşa konuşmasının bir kısmını, önceden ayrıcalıklar tanınmış yabancı şirketlere ayırdı. Serbest rekabeti engelleyen kapitülasyonlara son vermenin ulusal iktisat politikasının temeli olacağını söyledi. Kongrenin önemini, Misakı Milli ve ulusal egemenliğe dayalı rejimin ilk adımı olan Erzurum Kongresi'yle eşdeğer gördüğünü ve kongrenin gerçek kurtuluş olan iktisadi gelişme ve kalkınma ilkelerini saptayan toplantı olarak tarihe geçeceğini söyledi. Konuşmasında öne çıkan önermeler ise şöyleydi: "Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazsa kazanılan zaferin devamlılığı olamaz, kısa zamanda söner. ... Ekonomi her şeydir; yaşamak, mutlu olmak, insan varlığı için ne gerekiyorsa, hepsi demektir. Tarım demektir, ticaret demektir, çalışma demektir."

18 Şubat 1923

Mustafa Kemal Paşa Latife Hanım'la beraber, gece treniyle İzmir'den Uşak'a hareket etti.

19 Şubat 1923

Uşak'tan Ankara'ya dönerken Eskişehir'de duran Mustafa Kemal Paşa, Lozan'dan dönen İsmet Paşa ile buluştu.

CD 4

1923

Mustafa Kemal Paşa tarihi açılış konuşmasını yapıyor.

İzmir sokakta

İKTİSAT Kongresi, İzmir'de kurtuluş coşkusunun yaşandığı Eylül ayından beri görülmeyen bir hava yaratmış, 4 Mart'a kadar sürecek bir hareketlilik getirmişti. Kalabalık kongrenin düzenlendiği binadan taşıyor, meraklılar çevre sokakları ve Numune Sergisi'ni dolduruyordu. Yer yer şenlik, zaman zaman tartışmalar içeren bu atmosfer, *Tevhid-i Efkâr*'ın sütunlarına şöyle yansıdı: "İzmir sokakları sanki kongre katılımcılarının toplanma yeri gibi. Herkesin derdini anlatma ve bir söz söyleme ihtiyacı olduğu görülüyor. Birçok üye kongrede konuşmaktan ve nutuk atmaktan kendini alamıyor. Görüldüğü kadarıyla kongre, salondan sokaklara da dökülüyor. Bunun sebebi de sürenin kısıtlı olması. Herkes dinlenecek olursa bu iş yıllarca sürebilir. Bu yüzden kimse durumdan şikâyetçi değil."

Kongrenin ilk günlerinde grup temsilcileri söz almaya başladı ve ilkelerle talepler dile getirildi. Çiftçilerin gündeminde reji yönetimi, tarım eğitimi, güvenlik, aşar vergisi, Ziraat Bankası, yol durumu, ormancılık, hayvancılık ve makineleşme sorunları vardı. Öncelikli beklenti, tütün üretiminde verimliliği engelleyen reji sisteminden vazgeçilerek ticaret serbesti getirilmesiydi. İşgal süreci, yangınlar ve Rumların kaçmasından sonra geride yıpranmış tarım arazileri kalmış, vergi yükü de köylüyü atalete itmişti.

Kongrede konuşma yapmak isteyenlerin artması üzerine başkanlık makamına getirilen sınırlama önerisi, Kâzım Karabekir Paşa tarafından reddedildi. Ne kadar çok ve farklı fikir dinlenirse hakikate o kadar hızlı erişileceğini düşünen başkan, herkese kürsü dokunul-

mazlığı getirerek kongre süresinin ucunu açık bıraktı. Kongre ancak söylenecek sözler bittiğinde kapanacaktı. Başlangıçta askerlikle ilgili olmayan kongreye bir ordu kumandanının başkanlık yapmasını garipseyenler olmuş, Mustafa Kemal'in önerisiyle, başkan görevini sivil kıyafetle yerine getirmişti. Sonuçta iki haftaya yayılan oturumlar sırasında Kâzım Karabekir Paşa'nın tarafsız tutumu beğeni kazandı. Kongrenin çıktıları da bizzat başkan tarafından aynı yıl *İktisat Esaslarımız* adıyla yayımlandı. Aynı içerik sonradan Afet İnan tarafından da yeni harflerle yayına hazırlandı. Orhan Hülagü ve Ömer Hakan Özalp, Karabekir'in döneme dair anıları ve ekonomiyle ilgili diğer yazdıklarını da derleyerek *İktisat Esaslarımız*'ı yeniden yayımladı (Emre Yayınları, 2001). Yine de İzmir'de yüz yıl önce yaşanan o iki haftaya dair en kapsamlı çalışma, ilk baskısı 1968'de yapılan, A. Gündüz Ökçün'ün *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir* adlı araştırması oldu. Kitap son olarak Sermaye Piyasası Kurulu tarafından 1997'de yayımlandı.

Lozan dönüşü şifreli telgraf

İSMET Paşa, Lozan'dan ayrılmasının ardından Lord Curzon'un yolladığı telgrafı, 17 Şubat sabahı İstanbul'da Yüksek Komiser Vekili Henderson'dan öğrendi. Curzon öncelikle Paşa'nın Lozan'dan ayrılmasının asıl sebebiydi. Sunulan şekliyle anlaşmayı imzalama yetkisi olmadığı için mi yoksa Ankara'ya danışmak istediği için mi dönmüştü? Bu sorunun ardından İngiltere'nin görüşlerini şöyle özetliyordu: "1. Verilen kapsamlı tavizlerden sonra Lozan'da imza atılmaması Türkler için büyük bir hata olmuştur. 2. İsmet Lozan'ı terk etmeden önce yerinde bir harekette bulunup hatasını düzeltebilirdi. 3. Anlaşmayı bu haliyle herhangi bir zaman imzalamaya istekliyiz. 4. Son dakikada Fransız ve İtalyan temsilcilerin yeni bir teklifte bulunduğu zannındayız ama vaat edilen ek ödünlere dair bir fikrimiz yok; çünkü bize söylenmedi. Yine de daha fazla taviz vermekten yana değiliz."

Curzon telgraftaki özeti sözde, General Harington'ı bilgilendirmek için yazmıştı; ama asıl derdi İsmet Paşa'nın görmesiydi. Nitekim metnin devamı da diplomatik bir blöf kokuyordu: "Majestelerinin hükümeti İtilaf Devletleri'yle Türk Hükümeti arasındaki sorunların büyük bir bölümünün Lozan'da tatmin edici şekilde çözümlendiğini görerek rahatladı ve on bir haftalık süreçten sonra oluşan dostane düşüncelerden hoşnut kaldı. İsmet Paşa'ya her fırsatta verdiğim nasihatı sizin de şahsen hatırlatmanızı istiyorum. Onu uyardığım gibi, Lozan'daki görüşmelerin kesilmesi dünya kamuoyunu Türkiye karşıtlığına itiyor. Belirsizliğin uzamasından asıl

zarar görecek olan taraf da Türkiye olacak. Müttefikler arasındaki fikir ayrılıklarından çıkar ummayı beklemesin. Bu gerçeği anlamak için sadece Fransız gazetelerini okuması yeter. Sözüme gereken önemi verip düşüneceği ve yakın gelecekte el sıkışmanın mümkün olacağı konusunda kendisinden dostane bir mesaj almak isterim. Anlaşmayı imzalandıktan sonra İngiltere'nin ülkesine yardım eli uzatacağını da bilmeli."

Henderson isteneni yaptı ve 17 Şubat'ta Curzon'a şu telgrafı çekti: "İsmet Paşa'yı bu sabah gördüm. Telgraftaki mesajı ilettim ve İngiliz görüş açısını anlattım. O da cevaben dostluk mesajını size aktarmamı rica etti. Pek çok konuda uzlaşamamanıza rağmen size yüksek takdir hisleri ve güven beslediğini belirtti. Sizin tercihinizin, önem verdiği tek düşünce olduğunu söyledi."

Masada birbirini yiyen iki kurt, şimdi diplomatik ve alabildiğine kibar bir dil kullanıyordu. İsmet Paşa o günü sonradan, istediğini almış olmanın rahatlığıyla *Hatıralarım*'da şöyle anlattı: "Kimsenin bilmediği, sır gibi gizli tutulmuş, dostane bir mesajdı. Lord Curzon barış olacağından bahsediyor, konferanstaki gibi Ankara'da da barış için uğraşacağımdan söz ediyordu."

Oysa çok değil, bir gün önce Mareşal Mustafa Kemal orduya savaşa hazırlık emri vermişti. İsmet Paşa da Ankara'ya varır varmaz dışişleri bakanlığını bir yana bırakıp komutanlarla birliklerin konuşlanması ve ordunun ihtiyaçları hakkında toplantılar yapmaya koyuldu. Çok geçmeden Sovyetler Birliği olası savaş durumunda Türkiye'nin yanında savaşa gireceğini ilan edecek, Hayim Nahum öncülüğündeki azınlık temsilcileri de yeni devlete bağlılıklarını açıklayacaktı.

Bu arada şubat ortasında *Manchester Guardian*'ın Türkiye aleyhtarı yayınlarında belirgin bir tavır değişikliği gözlendi. Lozan'daki Türk Heyeti'ni savaş çığırtkanlığıyla suçlayanlar, aniden barış arayışındaki bir hükümetin temsilcisi olarak anmaya başlamıştı. 19 Şubat tarihli *The Daily Telegraph* da İktisat Kongresi'nde sosyalizmin değil, batı modeli ekonominin konuşulduğunu vatandaşlarına müjdeledi. Diğer yandan Rumbold'un kızıyla yaptığı bir yazışma ise nefret beslemeye devam ettiğini gösteriyordu. 13 Şubat tarihli özel yazışma şöyleydi: "Konstantinopolis'e dönmek zorunda olmak çok sıkıcı; ama çaresi yok. Uzun süre ayrı kalmayacağımızı umuyorum. Çünkü bu sefil Türkler bir an önce bir karar vermek zorunda. Önümüzdeki birkaç hafta içinde gerçekten barış mı yoksa savaş mı istediklerini göreceğiz."

Aslında yeni bir savaşı ve kamuoyu tepkisini kimin göze almasının gerektiği oldukça tartışmalıydı. İtilaf Devletleri ya barış görüşmelerini yeniden başlatmak için İsmet Paşa'yı tekrar Lozan'a davet edecek ya da Curzon'un telgrafındaki dört ilkenin arkasında duracaktı. Özetle, ortada orta yol kalmamış gibiydi.

Gazi Ankara yolunda

13 Şubat'ta İzmir'deki Sanat Okulu'nu ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa, şeref defterine "Erişmek zorunda olduğumuz düzeye, bugün bu kadar uzak kalışımızın öncelikli nedenlerinden biri, sanata ve sanatçıya layık olduğu önemin verilmemesidir," diye yazdı.

Mustafa Kemal Paşa 17 Şubat'ta kongreyi açtıktan sonra İzmir'den ayrıldı. Ayın 19'unda yine özel trenindeydi. Uşak istasyonuna yaklaşırken kentin belediye başkanı bir heyetle Gazi ve eşini karşılayıp Uşaklıların kendilerini dört gözle beklediğini söyledi. Bunun üzerine program değiştirildi ve tren Uşak'ta durdu. Büyük bir kalabalık toplanmış, tezahürat yapıyordu. Yerlere serili Uşak halılarının üzerinden geçerek arabalara binildi ve iki yanını halkın kapladığı ana yoldan Hükümet Konağı'na gidildi. Gazi'nin avluyu dolduranlara yaptığı konuşma sık sık alkışlarla kesildi. Arap Yarımadası'nda dökülen kanların tek sorumlusu olarak saltanatı gösterdikten sonra Türk Ocağı'na gidildi. Orada çay ve kahve içilirken genç bir konuşmacı söz alarak Uşaklılar adına ziyaret için teşekkür etti. O sırada Mustafa Kemal'i överken Bismarck ve Napolyon'la eşdeğer tutması üzerine Gazi ayağa kalkıp sözünü kesti ve dinleyicilere dönerek, "Arkadaşlar! Bu bey biraderimiz beni Bismarck ve Napolyon'la kıyaslamaya başladı. Napolyon taç ve şeref peşinde koşan bir maceraperesttir. Bismarck ise hükümdarına hizmet eden biridir. Bunlarla karşılaştırılmayı kabul etmem," dedi. Konuşmacı durumu kurtarmaya yeltenip, "Maksadım şan şeref dolu kişiliğinizi ifade etmekti," deyince de yine itiraz etti: "Durun bey biraderimiz. İkinci kez hataya düştünüz. Ben ancak ait olduğum ulus, şan ve şeref sahibiyse bu sıfatları taşıyabilirim. Aksi takdirde her kim ki şan ve şeref peşinde koşup benzersiz olmak istiyorsa, bilin ki o bir baş belasıdır!"

Eskişehir'de Lozan'dan dönen heyetle yolu çakışan Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'yla buluşup görüştükten sonra Ankara'ya doğru devam etti. Ne de olsa Çankaya Köşkü First Lady'sini bekliyordu.

1923

ABD'den U dönüşü

Los Angeles Examiner *gazetesi 25 Şubat günü başsayfasını Ankara'nın tezlerine ayırarak ABD basınında tavır değişikliği sergiledi.*

Ertesi gün ABD Senatosu'nda Mustafa Kemal'in Amerikan halkına yönelik mesajı okunup tutanağa geçirildi.

Şubat ayında ABD basınında Türkiye'yle ilgili haber çıkmayan gün yok gibiydi. Gazeteler neredeyse Ankara kaynaklı haberlerle rekabet ediyordu. 25 Şubat günü iki tam sayfasını bu konuya ayıran *Los Angeles Examiner,* İtilaf Devletleri arasındaki kırılmanın Kemal Paşa'nın zaferini, Yunan Ordusu'nun yenilgisinin de Asya'daki milliyetçi hareketleri pekiştirdiğini iddia eden bir başlıkla çıktı. Gayrimüslim haklarının korunacağı ve İngilizlerin İstanbul'da kontrolü kaybetmekte olduğunu öne çıkartan ayrıntılı analizi kaleme alan da dönemin ilginç kişiliklerinden Rafael de Nogales Méndez'di. İspanya Ordusu'nda, İngiliz istihbaratında, Meksika devriminde rol almış, madalyalar kazanmıştı. Ertesi gün ABD'de daha önemli bir gelişme oldu. Senatör Owen kongrenin 67'nci toplantısının dördüncü celsesindeki konuşmasının sonunda başkandan bir talepte bulundu. Mustafa Kemal Paşa'nın Amerikalılara hitap ettiği bildirgeyi dikkate değer bulduğunu ve herkesin duyması gerektiğini belirtti. ABD yönetiminde söz sahibi olan tüm yetkililerin böyle bir neden-

20 Şubat 1923
Mustafa Kemal Paşa, Latife Hanım ve İsmet Paşa Ankara'ya döndü.

23 Şubat 1923
Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım Dışişleri Bakanlığı, TBMM ve Genelkurmay Başkanlığı'nı ziyaret etti.

24 Şubat 1923
İstanbul Emniyet Genel Müdürlüğü lağvedildi; Ankara'ya bağlı İstanbul Polis Müdürlüğü kuruldu.

25 Şubat 1923, Los Angeles Examiner. *Manşette Atatürk'ün kendisini "Türkiye'nin George Washington'u" olarak tanımladığı yazıyor.*

le vaktinin alınması pek rastlanır bir durum olmadığından, ısrarını şöyle gerekçelendirdi: "Bunları söyleyen kişi her ne kadar Türkse de Amerikan zihniyetiyle uyumlu konuşuyor. Yüksek eğitim görmüş ve dünya tarihine vâkıf biri ve Türkiye'deki vatanseverlerin hedefleriyle ne yapmaya çalıştıklarını açık-

25 Şubat 1923

Mustafa Kemal Paşa Çankaya Köşkü'nde *Chicago Tribune* muhabiriyle görüştü.

26 Şubat 1923

Mustafa Kemal Paşa'nın Amerikan halklarına seslenen bildirgesi ABD Senatosu'nda okunup tutanağa geçirildi.

lıyor. Dolayısıyla dinlenmeye layık olduğunu düşünüyorum. Özetle dış baskılardan kurtulma mücadelesi verdiklerinden bahsediyor ve tıpkı ABD'yi kuran atalarımız gibi onların da kendi yöntemleriyle ileri yaşam koşullarına erişmek istediklerini belirtiyor. Türkiye'nin devlet bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığa kavuşmasına Amerikan halkının da taraftar olduğuna ve ne şekilde olursa olsun, müttefiklerimiz veya başkalarının istilasıyla özgürlükten mahrum kalmasını arzulamadığınıza eminim. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa'nın bildirgesi ve ona dair görüşlerin kongre zabıtlarına geçirilmesini talep ederim." Öneriye karşı çıkan olmayınca parlamento ve senatonun ortak kararıyla Mustafa Kemal Paşa'nın bildirgesi okundu ve tutanağa geçirildi. Bu gelişme ve bildirge metni yerli basına ancak bir ay sonra yansıyacak, Türk kamuoyu konudan *Hâkimiyet-i Milliye*'nin 22 Mart tarihli sayısı sayesinde haberdar olacaktı. "Büyük Amerikan milletine" diye başlayan bildirge şöyle devam ediyordu: "Sizler zulüm ve baskıları kendi vatanınızdan uzaklaştırdınız. Uzun ve kanlı bir mücadeleden sonra kendi özgürlük ve bağımsızlığınızı kazanarak halkın hâkimiyetine dayanan demokratik bir devlet ve güçlü bir uygarlık kurdunuz. Bilmelisiniz ki, yeryüzünün diğer yanında başka bir ulus var ve onlar da aynı özgürlük, aynı bağımsızlık ve aynı demokrasiye sahip olma uğrunda mücadele ediyor, kanını döküyor. Bu ülkünün saflığı ve yüceliğine karşın gözlerinizi bağlamak isteyenler var. Bu propaganda odakları ya birtakım cahil tutuculardan ya da yeni kazandığımız özgürlüğümüzü yıkarak bizi bağımsızlıktan mahrum bırakmak isteyen gizli ve açık düşmanlarımıza alet olanlardır. Hakkımızda söylenen yalan ve iftiralara inanmayınız. Özgürlük ve bağımsızlık uğrunda savaş veren ve tıpkı sizler gibi dünyanın ilerlemesi ve adaletin sağlanması için samimi bir gayret gösteren Türk halkına kalbinizi açık tutunuz."

First Lady ilk Ankara turunda

LATİFE Hanım'ın Çankaya Köşkü'ndeki yeni hayatı, yüz yıl önce bu hafta başladı. Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar Ankara'ya gelir gelmez Bakanlar Kurulu toplantısına katılıp savaş ve barış olasılıklarını değerlendirirken First Lady de aynı zamanda eşinin ofisi olan köşkteki düzene uyum sağlamaya çalışıyordu.

Çift 23 Şubat günü öğleden önce köşkten çıkıp Çankaya civarındaki komşularıyla tanışma ziyaretlerinde bulundu. Öğleden sonrayı ise şehre inerek değerlendirdiler. Önce Dışişleri Bakanlığı'na gittiler ve İsmet Paşa'yla görüştüler. Ardından yürüyerek Millet Bahçesi'ne gittiler ve bir süre baş başa dolaştılar.

Turun devamında TBMM ziyareti vardı. Gazi, eşine son iki yıldır tarihi kararların alındığı meclis binasını gezdirdi. Ankara'da birlikte göründükleri ilk günün son durağı ise Genelkurmay Başkanlığı oldu. Mareşal Fevzi Paşa'yla bir süre zaman geçirip saat 17.30'da Çankaya Köşkü'ne döndüler.

Köşkte kadın sorunu

25 Şubat günü Latife Hanım ilk yabancı misafirlerini ağırladı. Onlardan biri *Chicago Tribune* muhabiri Larry Rue, Ortadoğu'nun birçok bataklığında görev yapmış bir gazeteciydi ve Eskişehir'den beri Mustafa Kemal'i takip ediyordu. O günkü izlenimlerini gazetesine şöyle aktardı: "First Lady bir ev partisinde yabancı gazetecilere çay ikram ederek beş asırlık bir geleneği yerle bir etti ve yeni Türk Hükümeti'nin dış ilişkilerine modern ve Avrupai bir atmosfer getirdi. Kemal çifti eğitim, sanayi ve iş dünyasının yanı sıra okullarda karma eğitime geçiş planlarıyla da sohbete ruh kattı. Şehrin beş mil kadar dışında, TBMM'nin bağışladığı bir evde yaşıyorlar ve meclistekilerin Paşa'ya bakışı, ABD anayasasını yazanların G. Washington'a bakışına benziyor. Kilometrelerce uzayan vadiye hâkim bir tepede, iki katlı Arap tipi bir bina. Paşanın en büyük siyasi ve askeri yardımcısı kendi halkı; ancak arkadaşları dışında özel hayatı herkes için bir muamma olduğu için, biri İngiliz, diğerleri Bulgar gazeteciler ve benim beklentimiz her zamankinden farklı. Karo fayans kaplı zeminin ortasında, mermer çeşmeli girişten büyük bir odaya geçtik ve Başbakan Rauf bizi Kemal çiftiyle tanıştırdı. Formalitelerin ardından hanımefendi kadın konusunu açtı. Birçok Amerikalı arkadaşı varmış ve babası New York Pamuk Borsası'nın eski bir üyesiymiş. Hiç ABD'ye gitmemiş ama İngiltere ve Fransa'da okumuş. Bu yüzden kadınların toplumda sorumluluk üstlenmesine ve aktivistlere aşina. 'Kocamla tüm siyasi sorunlarda olduğu gibi, kadın sorununda da hemfikiriz,' diyor. Sohbeti eşine tercüme edince, o da kadının erkeğin ortağı ve yoldaşı olarak görülmesi gerektiğini, hatta cinsiyet ayrımı yapan kulüplere bile karşı olduğunu söyleyip şunları ekliyor: 'Avrupalıların Türkiye gerçeklerini bilmemesi şaşırtıcı değil. Pek çok Türk bile bundan habersiz. Aslında yüzde sekseni erkeklerle aynı haklara sahip. Tarla sürmekten hayvancılığa, birçok ağır iş yapan köylü kadın, işi bittikten sonra toplumsal yaşama katılıyor. İşini erkekler kadar iyi yapmanın yanında, daha da bilgililer. Geri kalanı ise büyük şehirlerdeki Avrupalıların gördüğü kısıtlanmış olanlar. Tesettür ne ırksal ne dinsel açıdan Türk kültürünün değil, dış etkilerin mirası. Oysa kadını eş ve yoldaş gören erkek kısıtlamaz. Yani çözüm devrimde değil, ev-

rilmekte.' Evlendiklerinden beri, cephe birliklerinin teftişinden diplomatik törenlere, ziyafet ve resepsiyonlara kadar her yerde ona eşlik eden karısı, çoğu kadının arzuladığını yapıyor. Uzun kirpiklerinin arasından parıldayan kara gözleri, güldüğünde küçük ağzından görünen diş macunu reklamı gibi mükemmel dişleriyle, tam bir Çerkez güzeli. Siyah saten klasik bir Türk elbisesi giymiş ve başı açık. Bileklerinde bilezik, iki parmağında da yüzük var. Biri platin dört karat pırlantalı, diğeri İsmet Paşa'nın Lozan'dan getirdiği, içinde eşinin adı yazan alyans. Neşeli bir sohbet sürerken oldukça mizahi bir dille, Yunan işgali sırasında İzmir'de üç ay hapiste kalmasını anlattı. Casuslukla suçlanıp idam cezasıyla yargılanırken suçlamayı ne kabul ne de reddetmiş. Kurtuluşu ise Kemal Paşa'nın şehre girişiyle olmuş. Evliliğe karşıyken ve vatanı için çalışmayı düşünürken paşanın ülkenin eğitim ve siyaset ihtiyaçlarına dair görüşleri fikrini değiştirmiş. Nikâh kararı da bütün arkadaşlarını şaşırtmış. Kocası ne isterse onu yapmasını söylediğinde de tercihi, eğitim ve siyasetle uğraşmak olmuş."

Darülbedayi zorda

MUHSİN Ertuğrul'un Bahçekapı'daki Anadolu Hanı'nda bulunan film ithalatı ofisinde yapılan toplantıda, Eliza Binemeciyan'ın teklifiyle adı belirlenen ve Darülbedayi'den ayrılan bir grup sanatçının kurduğu Türk Tiyatrosu, yeni binasındaki ilk temsilini 22 Şubat günü verdi. Menbaül İrfan Ortaokulu yararına oynanan Besime Rauf uyarlaması *Amcabey* vodvilinde, Darülbedayi'nin genç aktörü Vasfi Rıza (Zobu) da özel izinle uşak rolünü oynadı. Türk Tiyatrosu sanatçıları, giderlerin düşülmesinden sonra kalan hasılatı kıdeme göre paylaşıyordu. En yüksek ücreti alan Eliza Binemeciyan'ın payına iki lira düşmüştü. Şehzadebaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu sahnesine taşınan topluluk, gelecek sezon turneye çıkmayı ve her hafta yeni bir oyunla perde açmayı planlıyordu. Provalar için Ferah binasının karşısındaki Milli Sinema kiralanmış,

Eliza, Onnik Binemeciyan, Raşit Rıza

orada kiracı olan kırtasiyeci Kadri'yle hasılattan pay karşılığı anlaşılarak kuruluş sermayesinin faizi sağlama alınmıştı. Dışişleri Bakanlığı müsteşarlarından İbrahim Ethem'in telaffuz geliştirme çalışmaları yaptığı oyuncuların sahneye koymayı planladığı eserler arasında Halit Fahri'nin (Ozansoy) *Baykuş*'u ve *Hazan Yuvası*, Reşat Nuri'nin (Güntekin) *Eski Rüya*'sı, Molière'in *Hastalık Hastası*, Ahmet Vefik Paşa'nın *Meraki* uyarlaması da vardı. Ne var ki yeterli seyirci toplanamadığından Türk Tiyatrosu'nun ömrü uzun sürmedi. Diğer yandan aynı sorunla boğuşan Darülbedayi de, Fransız yazar Molière'in üç yüzüncü doğum yılı dolayısıyla ilk kez klasik bir piyes sahneye koyma kararı almıştı. Uzun süredir maaş alamasa da Savni Rıza yönetimindeki tiyatrodan ayrılmayanlar yeni bir yapım için finansman arıyordu. Müslüman Muhacirler Cemiyeti'nin Ramazan ayındaki temsilleri satın alma teklifi, Darülbedayi için can suyu olacaktı. Ne var ki, bu kez de oyuncu kadrosu yetersiz kalmıştı. Tek çare Türk Tiyatrosu için ayrılanları yeniden Darülbedayi'ye davet etmekti. Böylece Ramazan temsillerinin birlikte hazırlanmasına karar verildi ve başta Eliza Binemeciyan olmak üzere Adrien Cenan, Yevkine, Aznif Mınakyan ve Kınar Hanımlarla, Behzat (Butak), Raşit Rıza (Samako), Refet Muvahhit, Onnik Binemeciyan ve Dr. Neşet Halil (Öztan) konuk sanatçı olarak Darülbedayi kadrosuna geri döndü.

1923

Kongre kararları

İzmir halkı kongrenin ardından anısını yaşatmak için bir anıt yapmaya karar verdi. Numune Sergisi'nde başarılı bulunanlara da madalya ve takdirname verildi.

Kapanışta konuşan İşçi Grubu delegesi Aka Gündüz, "Türk işçisinin yeni hedefi: ülke ekonomisinin bağımsızlığı. İşçimiz çekici, örsü, tornası, bileği ve yüreğiyle buna hazırdır," dedi.

Kongrede alınan kararların çeşitliliği topyekûn bir yeniden yapılanma ihtiyacının göstergesiydi. Sektörel kongreler düzenlenmesi ve köylünün eğitimi gibi genel öngörülerin yanında, damızlık hayvanların kesinlikle kesilmemesi, kağnı arabalarının standartlarının iyileştirilmesi, kuyular açılarak yeni otlaklar oluşturulması gibi sayısız öneri bir araya getirilmişti. Hayvanları Koruma Cemiyeti'ne devlet desteği isteyen Çiftçi Grubu, art arda yaşanan savaşlar ve kıtlık yüzünden tükenen Anadolu'da yeni bir silkiniş hedefliyordu. Rumeli ve Ege Adaları'ndan gelmekte olanların tarıma katkısını sağlamak amaçlanmış, hazine arazisi kullanan köylünün mülkiyet hakkına sahip olması önerilmişti. Tüccar Grubu'nun istekleri de 18 ana başlıkta toplanmıştı. Bankacılık sisteminden hafta sonu tatiline, meslek birliklerinden ekonomi eğitimine uzanan kararların ilki ise derhal ticari bir ana banka kurulmasıydı. Madenler konusu üzerinde en

27 Şubat 1923
TBMM'de Lozan Konferansı üzerine gizli oturum yapıldı.

28 Şubat 1923
Mustafa Kemal'e İstanbul'un hemşehrisi unvanı verildi.

1 Mart 1923
TBMM'nin dördüncü toplantı yılı açıldı ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa yeniden ikinci başkanlığına seçildi.

3 Mart 1923
Mustafa Kemal Paşa Süryani Patriği İlyas Efendi'yi kabul etti.

4 Mart 1923
İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresi sona erdi.

İktisat Kongresi sırasında Mustafa Kemal Paşa halka konuşuyor

çok uğraşılan başlık olmuştu. Madenlerin hızla ekonomiye kazandırılması isteniyor, titiz bir envanter çıkartılması bekleniyordu. Kabotaj bağımsızlığıyla deniz ticaretinde atılım kararı, armatörlük ve denizciliğin teşviki, zorunlu sigorta ve güçlü gümrük ağı gibi reformlar öngörülmüş, kaçakçılıkla mücadelede etkinlik talep edilmişti. Ekonomide kalkınmanın gereklerinden biri de yeni yapılacak demir yollarıydı. Uçakla posta taşınmasına ve telefon hatları kurulmasına izin verilmeliydi. Çiftçi ve Tüccar Gruplarının önerileri Sanayi Grubu tarafından da onaylanmış, ancak sanayiciler daha çok hukuki mevzuatın yenilenmesi odaklı taleplerde bulunmuştu. En acil sorun olarak dile getirilen ise Sanayiyi Teşvik Kanunu'nun geliştirilmesiydi. Yeni sanayi okulları kurularak mezunların ihtisas için Avrupa'ya gönderilmesi ise bir zorunluluk olarak vurgulanıyordu. İşçi Grubu da 34 maddede toplanan kararlara varmış, kendilerine amele denmemesinden başlayarak iş güvenliği ve sağlık koşulları, merkezi ve yerel yönetimlerde temsil, örgütlenme ve sendika, çalışma ve tatil süreleri gibi hakların tanınmasını istemişti. Maden ocaklarında çalışan işçiler için mesainin altı saati geçmemesi, on iki yaş altı çocukların çalıştırılmaması, kadınlara ücretli doğum izni, asgari ücret belirlenmesi, maaşların geciktirilmemesi gibi talepler de ilk kez yüksek sesle dile getirilmiş oluyordu. 14 numaralı maddede karara bağlanan konu ise Çiftçi Grubu'nun dünyadaki gelişmelerden haberdar olduğunu gösteriyordu: "Madde 14 – 1 Mayıs gününün Türkiye İşçileri Bayramı olarak yasalaştırılması." İşçi Grubu'nun bazı kararları hakkında diğer gruplar çekince koyduysa da metinde değişiklik olmamıştı. 21 numaralı maddeyi ise tüm kesimler onay-

lamıştı: "Madde 21 – İki yüz elli işçi kullanan fabrika ve şirketlerin tesislerinde veya yakınında bir dispanser, maden ocaklarıyla büyük ormanlarda hastane, maden ocaklarında ayrıca işçiler için ücretsiz hamam yapmak zorunluluğu."

İktisadi Misak

İKİ hafta süren İktisat Kongresi'nde kabul edilen ilkeler temelde iki başlık altında toplanıyordu. Yüz yıl önce 4 Mart günü delegelerin oy birliğiyle onayladığı İktisadi Misak ilkeleri ve zabıtların hükümete iletilmesi kararlaştırıldı ve saat 16.30'da kongre sona erdi. İktisadi Misak ekonomiye dair ulusal görüş olarak halka ve dünyaya aynı anda duyuruldu. Kongrenin kurgusu çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi kesimlerinin ilkesel uzlaşmasını öngörüyordu. Tabandan gelen taleplerin demokratik yöntemlerle ortaya konması, kararların hiçbir vesayet altında kalmadan alınmasını sağlamış, İktisadi Misak metni ülkenin her köşesine dağıtılmıştı. Delegelerin yeni görevi kararları hükümete aktarmakla kalmayıp köylere kadar yaymak, hatta hutbelerde okutmaktı. *Hâkimiyet-i Milliye* ve *İkdam* başta olmak üzere tüm gazeteler de, konuyu olabildiğince anlaşılır biçimde yayımlaması için uyarıldı. Özeti on iki maddeden oluşan İktisadi Misak, ilk iktisat kongresinin saptamaları olarak şöyle tarihe geçti:

1-Ulusal sınırlarıyla lekesiz bir bağımsızlığa sahip olan Türkiye, dünyanın barış içinde ilerlemesinin unsurlarındandır.

2-Türk ulusu hâkimiyetini kanı ve canı pahasına elde etmiştir ve daima dayanağı olan meclis ve hükümete yardımcı olacaktır.

3-Halk yıkmaz, imar eder. Tüm emekler ülkenin iktisadi gelişimi içindir.

4-Türkiye halkı tükettiğini olabildiğince üretmeye çalışır; zaman, yatırım, ithalat ve israftan kaçınır. Ulusal verimlilik için gerekirse gece-gündüz çalışır.

5-Türkiye halkı altınla ölçülebilecek bir hazineye sahip olduğunu bilir. Ormanları çocuğu gibi sever, ağaç diker, ormanlar oluşturur, madenlerini işletir ve doğal varlıklarını korur.

6-Hırsızlık, yalancılık, tembellik ve en büyük düşman olan bağnazlıktan uzak durup her türlü faydalı yenilik kabullenilir ama kutsal değerler, topraklar, bireyler ve mala karşı düşmanca hareket edip propaganda yapanlarla mücadele etmek daimi görevdir.

7-Türkler bilgi ve beceri tutkunudur, hayatını her yerde kazanabilir ama öncelik ülkesine hizmet etmektir. Eğitime yüklediği kutsallıkla kandili kitap bayramı olarak da kutlar.

8-Birçok savaş ve zorluktan dolayı azalan nüfusun artmasıyla, sağlıklı ve uzun ömürlü bir toplum, öncelikli hedeftir. Mikroplar, kirli hava, salgın ve pislikten kaçınmak, bol temiz hava, gü-

neş ve temizliği sevmek esastır. Ata mirası binicilik, atıcılık, avcılık, denizcilik gibi bedensel eğitimlere önem verilir. Aynı özenin hayvanlara gösterilmesi, cinslerin iyileşip artmasını sağlar.

9-Türkler dinine, milliyetine, toprağına, yaşamına ve kurumlarına düşman olmayanlarla daima dosttur; yabancı sermayeye karşı değildir. Kendi yurdunda kendi yasalarına uymayanlarla ilişki kurulmaz. Bilim ve sanat yenilikleri, nereden gelirse doğrudan kabul edilir.

10-Türkler açık alınla serbesti içinde çalışmayı sever ve iş hayatında tekelciliğe karşıdır.

11-Türkler sınıf ve meslek tanımaksızın birbirini candan sever, meslek birlikleriyle el ele, birbirini tanıyıp anlaşarak birlikte hareket eder.

12-Türk kadını ve eğitmeni, çocukları İktisadi Misak'a göre yetiştirir.

Ekonomik bir doktrinden çok ulusal bilinç esaslarına değinen sonuç bildirgesinin yanında, her kesime dair son derece ayrıntılı öneri ve talepler de kayda alınmıştı. İstanbul'un halen işgal altında, halifenin de iş başında olduğu bir dönemde düzenlenen kongre, yeni yönetimin halkla kurduğu ilk diyalog oldu. Kurucu kadro bu ortamı sağlayarak savaş sonrasında Almanya gibi ekonomik bir girdaba düşmeme niyetindeydi. İktisadi Misak'ın doğurduğu hava da ilgili kesimlerin yeni rejime güvenini gösteriyordu.

281 maddelik mazbata hemen TBMM'ye gönderildi, bir sonraki kongrenin zaman ve yerinin belirlenmesi hükümete bırakıldı.

Yüz yıl sonra, yine İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresi ise siyasi kutuplaşmanın gölgesinde ikili yapıda toplandı; taraflar, Hazine ve Maliye Bakanlığı ile İzmir Büyükşehir Belediyesi'ydi.

Gazi yine başsayfa konusu

4 Mart tarihli *Washington Times Herald,* Mustafa Kemal Paşa'yı başsayfa konusu yaptı. Manşetten "Kemal Paşa İngiltere'nin Yakın Doğu'daki pembe imparatorluk hayallerini nasıl paramparça etti?" diye soran gazete, uzun uzadıya verdiği yanıtta, son iki ay boyunca yaşanan gelişmeleri özetliyor ve "Türkiye'nin George Washington'u" tanımlamasını yineliyordu. Bir hafta önce ABD Kongresi'nde okunan bildirisini de sütunlarına taşıyan gazete, geçmişteki askeri başarılarını sıralarken İttihat ve Terakki'nin, Ermeni tehcir ve katliamlarına karşı nadir üyelerinden olduğunu da vurguluyordu. İslam hukukuna göre dört kadınla evlenme hakkı varken monogamiden yana olması ve doğunun hasta adamı olarak görülen ülkesinden Avrupalı diplomatları pes ettirecek bir güç çıkarması da övülüyordu. Napolyon'un düşmanı bölerek yenme taktiğini başarıyla uyguladığını öne süren gazete, ABD'nin mütte-

fiki olduğunu unutmuş gibi davranıp İngiltere'yi sertçe eleştiriyordu: "Kemal İngiltere'nin Yakın Doğu planlarının hepsini bloke etmiş durumda. Çanakkale Boğazı'ndan yeni bir Cebelitarık yaratarak imparatorluk sömürgeciliğini sürdürme planı çökmüş durumda. Kutsal topraklara hâkimiyet ve hac yollarını tutması, Kafkasya başkentlerini yönetmesi ve başta petrol yatakları olmak üzere doğal kaynakları işletme ayrıcalığı kazanması artık mümkün görünmüyor. İstanbul'u da daha uzun süre ellerinde tutacak gibi değiller. Hatta Afganistan'a yönelik Hindistan yolunu kısaltma planları bile suya düşmüş olabilir. Yakın Doğu'daki son gelişmeler, Almanya'nın Ruhr Vadisi'nden bile daha önemli. Kemalist zafer, İngiliz-Fransız ittifakının da sonunu getirdi. Kemal de bunu biliyor ve bu ayrılık elini güçlendiriyor."

Mecliste yeni dönem başladı

ESKİ takvime göre yılbaşı olan 1 Mart günü TBMM'nin yeni yasama yılının açılış konuşması için kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa'yı dinleyenler arasında Latife Hanım da vardı. Yeni başlayan yılın barış kadar savaş olasılığı da taşıdığına dikkat çekerek hazırlıklı olmak gerektiğini, savaşın sürmesi durumunda TBMM ordularının şimdiye kadar olduğu gibi görevinin gereğini kahramanca yerine getireceğini ifade eden Gazi sözlerine, "İzlediğimiz siyasetin barışçı olduğu bilinmektedir. Ülkemizi hiçbir hak ve adalete dayanmadan çiğneme ve çiğnetme girişimi muzaffer ordumuzun fedakâr gayretleriyle lâyık olduğu sonuca uğratılmış ve ulusumuz tarihte nadir görülür türden bir zafer kazanarak sevgili yurdumuzu kurtarmıştır," diyerek devam etti. Gazi uzun konuşmanın sonuna doğru sıra uluslararası ilişkilere geldiğinde de şunları söyledi: "Dünya barışını sağlamanın İtilaf Devletleri'nin elinde olduğunu görüyorsunuz. Ancak koşul dayatma devrinin hızla son bularak ilerleme kaydedilmesi zorunludur.

Afganistan ve İran gibi kardeş sayılacak büyük uluslarla aramızdaki ilişkileri samimi ve dostça geliştirmeliyiz. SSCB

ile Moskova Anlaşması uyarınca iktisadi ilişkileri geliştirmek, doğudaki siyasetimizin temelidir. İki taraf arasında ticari ve iktisadi ilişkileri düzenlemek ve diplomatik protokol imzalama amaçlı konferans müzakerelerine devam etmeliyiz. Böylece, karşılıklı çıkarlarımızı kayda geçirerek görüşmeleri olumlu sonuçlandırabiliriz. Komşumuz olan Kafkas cumhuriyetlerine gelince, bildiğiniz gibi Kars Antlaşması'yla doğan dostane ilişkiler sonrasında diplomasi, adliye, posta ve telgraf, demir yolu görüşmelerini sonuçlandırıp anlaşmaları imzaladık ve onayınıza sunduk. Aynı zamanda Tiflis'te de SSCB ile sözleşmeler imzaladık. Kafkas cumhuriyetleriyle müttefiki olan SSCB anlaşmaları bizim için memnuniyet vericidir. Uzun zamandır Yunanistan'da acı çeken sivil esirlerin mübadelesi için Lozan'da anlaşma sağlanmış, uygulamaya konmuştur.

Efendiler, Avrupa'daki komşularımızla aramızda çıkar çatışması yoktur. Karşılıklı hukuka uymak Balkanlar'da dost kalmak için yeterlidir. Eski ilişkilerimiz olan dost devletlerle bir an önce resmi ilişki ve diplomatik temsilcilikler kurma arzusundayız.

Efendiler, şu an dünyadaki siyasi ilişkiler ekonomiye dayandığından biz de buna özel önem veriyoruz. Sözlerimi yine TBMM'nin çelik bir kütle halinde görev yapan ve yapacak olan ordusuna getireceğim. Sözlerimin bu kısmını derin bir hürmetle ifade etmeden önce başkumandan sıfatıyla da olsa, namus timsali olan o kutsal camianın bir ferdi olmakla gurur duyduğumu belirtmeliyim. Batı Cephesi'nde Yunanlılar karşısındaki ordumuz, 26 ağustos 1922'de taarruza geçerek kazandığı seri zaferlerle, bildiğiniz gibi kısa bir sürede Anadolu'yu Yunanlılardan temizlemiştir. Bu darbenin etkisiyle düşmanlarımız Doğu Trakya'nın da boşaltılarak hükümetimize teslimine mecbur edilmiştir. Elcezire Cephesi'ne gelince, güneydoğu sınırının Misakı Milli'ye göre çizilmesi için silaha başvurma olasılığı düşünülerek gereken askeri önlemler alınmıştır. Anadolu'da gerek Yunan Ordusu gerekse Pontus haydutlarının emsalsiz zulüm ve vahşetinin belirlenmesine çalışılmaktadır. Bunlar yayımlanarak birer birer uygar dünyaya açıklanmaktadır. Ordunun Büyük Harp deneyimi aldığı sonuçlara göre eksiksiz talim ve terbiyesi için askeri uzmanlar tarafından hazırlanmış yayınlar tercüme edilerek basılmış ve orduya dağıtılmıştır. Ayrıca her sınıf için farklı kurslar düzenlenerek daha yüksek bir düzeye erişmek için daima çalışılacaktır. Geçen yıl boyunca silah ve mühimmat tedarikinde zorluk çekilse de dış ve iç kaynaklardan sağlanan malzemeyle hedefe ulaşılmıştır."

TBMM başkanı konuşmasını bitirdikten sonra Bakanlar Kurulu toplantısını yönetti ve Türk İzciler Ocağı'nın fahri başkanlık ricasını kabul etti.

1923

Hükümete güvenoyu

6 Mart günü TBMM İkinci Başkanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa tarafından yönetilen gizli oturumda, muhaliflerin Lozan politikasını eleştirdiği hükümet güvenoyu aldı.

Usul tartışmalarıyla başlayan oturumda muhaliflerin en şiddetli karşı çıkışı, Lozan Barış Konferansı'na geri dönme anlamına gelen alternatif programa dairdi.

Ankara'dan alışıldık bir manzara: Meclis önünde toplanan ahali, Mustafa Kemal ve çalışma arkadaşlarını görmek için oturumun bitmesini bekliyor.

Meclis bir hafta önce beş kez toplanmış ve Lozan Barış Konferansı'na sunulacak TBMM önerisi üzerinde çalışılmıştı. Birbirine zıt bütün fikirlerin çarpıştığı bu süreçte, İsmet Paşa'nın heyet başkanlığına uygunluğu da dahil olmak üzere birçok konu tartışıldı. Akşamüstü saat 17.05'teki son celse ise Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasıyla başladı. O güne kadar yaşananları özetledikten sonra İtilaf Devletleri'nin sunduğu projede ısrar etmesi durumunda savaşın kaçınılmaz olacağını yineledi ve meclisin buna karşı hazırladığı metni yetersiz bulduğunu söyledi. Lozan Heyeti'nin hükümete bağlı olduğunu hatırlatıp, "Şahsen vicdanıma, kanaatime, düşünce ve incelemelerime dayanarak söyleyebilirim ki, delegelerimiz görevlerini tam ve mükemmel şekilde yapmıştır. Ulusun ve meclisin onurunu koruyarak bizi dünyaya tanıtmış ve başarılı olmuşlardır. Dolayı-

6 Mart 1923
Gizli oturumda TBMM'den hükümete güven oyu çıktı.

7 Mart 1923
İstanbul'da Erkek Öğretmen Okulu'nun 77'nci kuruluş yıldönümü kutlandı.

8 Mart 1923
Ankara Hükümeti'nin barış antlaşmasına yönelik karşı önerisi, İtilaf Devletleri temsilcilerine iletildi.

TBMM binasının önü, arkada Ankara Kalesi

sıyla olumlu bir sonuç almak istiyorsak meclisin onlara manevi destek vermesi ve işlerine devam etmeleri gerekir. Ancak böyle yaparsak barış umudu beslemeye devam edebiliriz."

Paşa ne yapılacaksa bir an önce yapılmasını istiyor, meclisteki tartışmaların İtilaf Devletleri tarafından koz olarak kullanılmasına meydan vermek istemiyordu. Askeri önlemlerden geri kalmadan yeniden masaya oturmaktan yanaydı. Bu yüzden muhalif eğilimli güvenoyu yoklaması talebine sahip çıktı ve kendinin de onlara katıldığını açıkladı. Daha fazla tartışmanın sakıncalarını dile getirerek meclis üyelerini hükümeti onamaya davet etti.

Sinop Mebusu Hakkı Hami'nin (Ulukan) soruları üzerine yeniden söz alan Mustafa Kemal, Avrupalıların TBMM'nin sağlam ve gerektiği gibi hareket ettiğini görmeye yanaşmadığını söyledi ve konunun hayati olduğunu vurguladı. Sözlerine, "Mali ve ekonomik bakımdan zengin olmadığımızı itiraf ederim," diye devam eden Gazi, kalp ve vicdanlarıyla hareket ettiklerinden emin olduğu

9 Mart 1923

SSCB kaynakları Vladimir Lenin'in sağlık durumunun ağırlaştığını duyurdu.

10 Mart 1923

Fransa'da yayımlanan *L'Illustration* dergisi Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım'ı kapak konusu yaptı.

12 Mart 1923

Mustafa Kemal Paşa Çukurova Bölgesi'ne doğru bir gezi hazırlığında olduğunu açıkladı.

delegelere her bakımdan güvendiğini söyledi ve heyete katılması istenen muhaliflerin önünü kesti.

Toplantının sonrası Trabzon Mebusu Ali Şükrü ile Mustafa Kemal arasında bir söz düellosu halinde devam etti. Muhalif kanadın en dişli temsilcilerinden Ali Şükrü, konuşma boyunca aldığı notlar üzerinden giderek anlaşmazlığın sadece kapitülasyonlar ve mali konulardan ibaret olduğunu, imzalanmamış olsa da Musul ve Karaağaç tezlerimizin kabul edildiğini belirtti. "Demin ismi geçen bir vatandaş," diye ima ettiği İsmet Paşa'nın emrivaki yaparak yetkilerini aştığından, Gazi'nin ise konferansa ara verilmemiş gibi konuşmasından yakındı. Karşılıklı atışmalardan sonra Gazi, doğrudan Ali Şükrü'yü hedef alarak şunları söyledi: "Siz konuyu hayallerinize göre düşünüp şekillendiriyor, sonra da hüküm veriyorsunuz. Söylediğiniz gibi değil beyefendi hazretleri. Bir kere İngilizler heyetimizin Musul teklifini kabul etmiş değil. Gayet iyi bildiğiniz gibi Musul konusu onların metninde bir satırla ifade edilmiş ve belirsiz kalması istenmiş. Bu da Curzon'un görüşü ve bir heyet kararı değil. Metinde böyle kalacağı da belli. Milletler Cemiyeti'ne mektup yazıp kararı biraz ertelemelerini beklemek kabul etmek midir? Değildir. Çünkü heyetin teklifi bu değildir. Ayrıca heyetimizin hükümetin talimatı dışına çıkıp çıkmaması sizi değil, Bakanlar Kurulu'nu ilgilendirir." Gazi tekrar süreci özetledikten sonra Ali Şükrü'ye şöyle dedi: "Heyetin bizi sebepsiz bir harbe mi götürmesini istiyorsunuz? Heyetimizi anlaşılır ve akılcı hareket ettiği ve müzakereleri kesmeyip ülkeyi harbe sürüklemediği için mi eleştireceğiz? Memleketi böyle mi idare edeceğiz Ali Bey Efendi?"

Ortam iyice gerilmişti. Gazi'nin, "Bir haftadır konuştuklarınızla ülkeye zarar veriyorsunuz," diyerek çıkışması üzerine Ali Şükrü, "Kimseyi itham etmeye hakkınız yok!" diye bağırdı ve kopan gürültüden söylenenler duyulmaz oldu. Bunun üzerine Ali Şükrü'yü destekleyen Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, "Sonuna kadar söyleyeceğiz, kimse sözümüzü kesemez," diyerek usul hakkında söz istedi. Oturum Başkanı Ali Fuat Paşa söz vermeyince de kimseden ders almaya ihtiyacı olmadığını haykırdı. Bütün önergeler okunduktan sonra Lozan Heyeti'nden meclisteki tüm görüşleri dikkate alarak hareket etmesi istendi.

Bir sonraki oturum 8 Mart günüydü. O gün Eğitim Bakanı İsmail Safa (Özler) bir genelge yayımlayarak eğitimin amaçlarını ve temel ilkelerini açıkladı ve tüm okullara gönderilmesini istedi. Ana fikir özetle, yeni nesillerin bağımsızlık ilkesi ve ulusal varlıkla çatışmayan her fikre saygılı yetiştirilmesiydi.

Politikanın kaynama noktası

TBMM'DE barış konferansına devam olasılığı tartışılırken, Rumbold müzakereleri antlaşma imzalanana kadar sürdürmeyi herkesin görevi olarak tanımlıyor, "Yedi milyonluk küçük bir ulusun tüm dünyayı diken üstünde tutması saçma gelebilir ama durum bu," diyordu. *Daily Mail* muhabiri G. Ward Price, Ankara'da yaptığı üst düzey görüşmelerden sonra Türklerin İngiltere ve müttefikleriyle iyi ilişkiler içinde yaşamak istediği fikrine varmıştı. Başbakanla konuştuğunda İngiltere'ye güçlü bir sempati beslediğini görmüş ama bizzat onun imzaladığı Mondros Mütarekesi sonrasında yaşananların güvenini zedelediğini anlamıştı. Rauf Bey'in şu uyarısını kamuoyuna özellikle aktarıyordu: "Doğuyu asla Türkiye'ye hükmetmeye çalışarak yönetemezsiniz; ama gerçekten dost olursak sıkıntılar ortadan kalkar." Price'a göre yoğun bir ulusal bilinç ve aktif bir yurtsever ruha sahip yeni bir Türkiye ortaya çıkmıştı ve yoksulluğuna rağmen hızla modernleşeceği görülüyordu. Bu yorumları Mustafa Kemal'in şu sözlerine dayandırmaktan da geri kalmıyordu: "Burada barış istemeyen birine rastladınız mı? Zorluk, batılı güçlerin hâlâ eski Osmanlı İmparatorluğu'yla uğraştıklarını sanmasında. Eskisinin yerini yeni bir Türkiye'nin aldığını anlamıyorlar. Sadece hükümet biçimimiz değil, ulusal ruhumuz da farklı. Avrupalı güçlerin kendilerine layık gördüğü bağımsızlıktan fazlasını istemiyoruz ve bunun için son kişiyi bile feda etmeye hazırız. Osmanlı Hükümeti hep kaynaklarının ötesinde borçlanma gibi ölümcül bir hata yaptı ve yabancı devletlere, üzerinde mali hâkimiyet kurma fırsatı verdi. Ekonomik bağımsızlığı derinden yaralayan bu kamu borcu prangasından kurtulmaya kararlıyız. Yabancı sermaye yardımına ihtiyacımız var ve memnuniyetle karşılayacağız; ama egemenliğimizi koruma şartıyla." Price görüştüğü liderden etkilenmişe benziyor, onu güçlü iradeli, soğukkanlı, nesnel düşünceli, sağduyulu, akıllı ve alçakgönüllü sıfatlarıyla tanımlıyordu. Son cümle en can alıcı saptamaydı: "Avrupa'nın böyle bir adamı ve onun önderlik ettiği halkı dost yerine düşman edinmek büyük bir trajedi olur."

Daily Mail, artık Lord Curzon'un dışişleri politikasını öylesine eleştiriyordu ki, yazarlarının Türk olduğu sanılabilirdi. *Weekly Dispatch* de 10 Mart günü büyük puntolarla "Neden Bağdat'ı koruyoruz ve imparatorluğun kalbini korumasız bırakıyoruz? Neden yurt dışında boş yere milyonlar harcıyoruz?" diye soruyor, ertesi günkü baş makale, Türkiye ile geleneksel dostane ilişkilere dönme çağrısında bulunuyordu. İzlenen politika Lancashire'daki pamuk endüstrisine zarar vermiş, Küçük Asya'daki önemli bir pazar İngiliz mallarına kapanmış, diğer Müslüman ülkelerde de İngiliz mallarına boykot başlamış-

tı. Başyazar, "İngiliz prestiji hükümetin gaf ve aptallıklarından yeterince acı çekti," diyor, birkaç fanatik dışında Türklerin barıştan yana olduğunu yineliyordu. *Manchester Guardian*, yeni Türklerin eskisine göre daha makul, Mustafa Kemal Paşa'nın da demokrat olduğunu yazıyordu. *Sunday Pictorial* da yanlış politikaların giderek yeni bir ulus yarattığını savunuyordu. Sosyalist eğilimli *Daily Herald* daha da ileri giderek, İngiliz dışişlerindeki Yunan etkisinden şikâyet ediyordu. Lozan'daki pazarlığın uzun vadede Anadolu'daki tarım işçileri tarafından karşılanacak bir bedel doğurmasının haksızlığını, halkların Lozan'daki otel barlarında alıp satılmayacağını savunuyordu. Ekonomik ve mali bağımsızlık hakkını destekleyen yazar Sir Ernest Nathaniel Bennet ise "Türklerin kaynaklarının çevresine çit çeken batılıları taklit etmediğini, kapıları dürüst ticarete açık tuttuğunu ama kolonyal bir çöplük olmayı reddettiğini ileri sürüp, "Türkiye'nin yeni ruhu, vesayet ve zorbalıktan son derece bıkkın. İngiliz işçisi yeni bir savaşa göz yummayacak," diyordu.

Yani yüz yıl önce bu hafta, İngiliz medyası ağız birliği etmiş gibi doğru politikanın Türkiye'yle barışmak ve Müslüman dünyasının İngiltere'nin düşmanı olmadığına ikna etmek olduğunu haykırıyordu.

Gazi'nin canını sıkan telgraf

FİKRİYE'NİN dönüşü sık sık yabancı basının ağırlandığı Çankaya Köşkü'ndeki düzeni bozan bir gelişme oldu.

Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım Çankaya Köşkü'nde

6 Mart'ta TBMM'nin İstanbul temsilcisi Adnan (Adıvar) Bey'den gelen telgraf iki cümleden ibaretti: "Fikriye Hanım bugün geldi. Yarın hemen Ankara'ya hareket etmek istiyor. Yüksek emirlerinizi beklemekteyim." Fikriye Hanım 1920'nin sonlarından beri Mustafa Kemal'le birlikte yaşayan, üvey babası Ragıp'ın kızıydı. Ne Zübeyde Hanım ne de Makbule (Atadan) Hanım tarafından onaylanmayan bu beraberlik Ankara'da birçok dedikoduya neden olmuştu. Kimi skandal olarak görüyor, kimi ise paşanın özel hayatına düzen getirdiğini düşünüyordu. Fikriye vereme yakalandığı için Münih'te bir sanatoryumda tedavi altındaydı. Bir gazetede Gazi'nin ev-

lilik haberini görünce hastaneden kaçarak gizlice İstanbul'a gelmişti.

Mustafa Kemal telgrafı aynı gün şöyle yanıtladı: "Fikriye Hanım'ı tedavi için Almanya'ya göndermiştim. Benden izin almadan, ne sebeple İstanbul'a gelmiş? Ankara'ya gelmesine kesinlikle izin veremem. Benden izin almadan hareket etmemesi için gereken emirleri vermenizi rica ederim." Böylece sorun çözülmese de geçiştirilmiş oldu.

Ertesi gün çektiği telgraf ise bambaşka bir konudaydı. İstanbul'daki Erkek Öğretmen Okulu'nun 77'nci kuruluş yıldönümü nedeniyle öğretmen ve öğrencilere şöyle seslendi: "Büyük ve asil milletimizin insanüstü bir güçle mücadele ve fedakârlık ederek kazandığı zaferler çok parlak olsa da bizi henüz gerçek mutluluk ve kurtuluşa eriştirememiştir. Ülkeyi bilim, kültür, ekonomi ve bayındırlıkta yükseltmek, ulusun her konuda verimli olan becerilerini geliştirmek, gelecek kuşağa sağlam ve olumlu bir kişilik katmayı gerektirir. Bu kutsal amaçlar için mücadele eden aydınlar arasında öğretmenler en önemli yeri alır."

Ankara, Fransız basınında

DÖNEMİN görsel ağırlıklı haberleriyle tanınan *L'Illustration* dergisinin 10 Mart günü çıkan sayısının kapağında Pathé haber ajansı muhabiri G. Ercole'ün Çankaya Köşkü bahçesinde çektiği fotoğraf vardı. Muhabir İsmet Paşa'yla birlikte Ankara'ya gelişini ayrıntılarıyla kaleme almış, Yunan Ordusu'nun Ege'den çekilirken bölgede yaptığı tahribata özel bir yer ayırmıştı. Latife Hanım'ın ev sahipliğine övgüler düzen yazıda, Yeniköy'ün tamamen yakılıp yıkılmış, iki yüz metrelik metal Sirkeci demir yolu köprüsünün de dinamitle parçalanmış olduğu bildiriliyordu.

L'ILLUSTRATION

10 Mart 1923 tarihli L'Illustration *dergisinin kapağı*

1923

Adana-Mersin-Tarsus hattı

Bir hafta süren yurt gezisinde Gazi'ye eşlik edenler arasında Adana Milletvekili Damar Zamir (Arıkoğlu) da vardı ve birçok anısını kaydetti.

1961'de yayımlanan *Hatıralarım* adlı kitap, geziye dair tanıklıkları da içeriyor ve yüz yıl önce bu hafta yaşananları ilk elden aktarıyor.

Tren akşam karanlığında Konya'ya geldiğinde, halk istasyona toplanmış alkış tutuyordu. Mustafa Kemal trenden sivil kıyafetle indi ve esas duruşta bekleyen Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın yanına gitti. Bu andan sonra hafta boyu olanları Damar Zamir (Arıkoğlu) şöyle anlatıyor: "Gazi yüksek sesle ve öfkeli konuşarak Ali İhsan Paşa'nın elini indirdi. Kalabalık ve gürültüden sadece, 'Ben sana demedim mi?' dediğini duyabildim. Yola devam ederken Adanalı Sinan'ın (Tekelioğlu) bir telgrafı geldi. Özel davetlisi olmasını rica ediyordu. Paşanın buna canı sıkıldı. Adana ve Adanalıları ziyaret için yola çıkan birine bu şekilde istekte bulunmak hatalı bir teklifti.

ADANA'YA VARIŞ

Trende bir iki kadeh içildi. Latife Hanım da sofradaydı ve daha fazla içilmesine izin vermedi. Yemeği bitirdiğimiz zaman Ereğli İstasyonu'na gelmiştik. Eşraftan Osman Ağa, Deli Mustafa ve diğerleri bekliyordu. Paşa trenden indi, yanlarına gitti, heyetle konuştu. Deli Mustafa ezberlediği şiirleri okudu. Paşa çok kalmadan döndü. 14 Mart günü Çukurova kavşağındaki Yenice'ye vardık. Köylü-

13 Mart 1923
Mustafa Kemal Paşa eşiyle birlikte Adana'ya gitmek üzere trenle Ankara'dan hareket etti.

14 Mart 1923
Konya İstasyonu'nda karşılanan Mustafa Kemal Paşa'nın treni mola verdikten sonra yola devam etti.

15 Mart 1923
Adana'ya varan Mustafa Kemal Paşa Türkocağı'nda bir konuşma yaptı.

16 Mart 1923
Mustafa Kemal Paşa Türkocağı'nda çiftçiler ve esnafla buluştu.

Mustafa Kemal Paşa 15 Mart 1923 günü Recep Zühtü, Latife Hanım ve Damar Zamir'le birlikte Adana'da.

ler ve halk tarafından karşılandık. Kalabalık, istasyonu ve yolu doldurmuştu. O sevinci tasvir etmek kolay değil. Gözyaşları dökenler gördüm. Paşanın ayağını bastığı toprağı öpmek için kendini yere atanlar vardı. O müthiş kalabalığın candan sevgisinin cazibesine kapılan Mustafa Kemal, Latife Hanım'la yan yana, bizler de arkalarından yürüyerek ilerledik. Bir süre sonra, Sinan Paşa'nın hanımı olduğunu söyleyen bir kadın paşanın önüne atıldı. Hürmetlerini bildirdik-

17 Mart 1923

Adana'dan Mersin'e geçen Mustafa Kemal Paşa, geceyi Tarsus'ta geçirdi.

18 Mart 1923

Mustafa Kemal Paşa Tarsus'ta Çiftçiler Yurdu ve Gençlik Yurdu'nda iki konuşma yaptı.

19 Mart 1923

Mustafa Kemal Paşa'nın treni Tarsus'tan Konya'ya hareket etti.

ten sonra bizzat davet edip hazırlanan misafirhaneye teşrifini rica etti. Bu hata ilkinden daha ağırdı. Otel binasını kiralamış, odalarına tanıdıklardan karyola, dolap takımı getirmiş, üzerlik ve gök boncuklarla süsledikleri bir oda hazırlamışlardı. Belediye Başkanı Ali Münif (Yeğenağa) ve Vali Rafet, bu tatsız hareketten çok sıkılmış ama Sinan Paşa'nın vazgeçmediğini daha trendeyken bana anlatmışlardı. Her ikisi de tatsız bir olay çıkmasından endişeliydi. Üzülmemelerini, Mustafa Kemal Paşa'nın ne yapacağını bildiğini söyledim. Paşa kadının teklifi karşısında kaşlarını çattı. 'Hanım, bana baksana! Ben Adana'yı ve Adanalıları ziyarete geldim. Buranın hükümet ve belediyesi var. Ben onların misafiriyim. Başkasında kalamam,' deyip sert adımlarla ilerledi.

ŞAHSİ MESELE!

Biraz daha yürüdük. Baraja giden yol kavşağına vardığımızda, solumuzdaki siyah giyinmiş grubun ellerinde siyah bayraklar vardı. Başlarında Mursaloğlu Tayfur (Sökmen) duruyordu. Acı ve feryatla paşayı selamladılar. Bazıları ağlıyordu. Paşa durakladı. Tamamı Hatay'dan gelmişti. 15 yaşlarında, baştan aşağı siyahlar içinde bir kız, ağlayarak Hatay'ın anavatandan ayrı kalmasını, Fransızların zulüm ve işkencesi altındaki beş yüz bin Türk'ün cehennem azabı yaşadığını anlattı ve 'Ne olur paşam bizleri de kurtar. Bu zalim Fransızların esaretinde bırakma. Sana yalvarırım, bütün Hataylılar yalvarıyor; bizi de hürriyete, anavatana kavuştur,' dedi. Bizim gözyaşlarımız da onlarınkine katıldı. Paşa önümde olduğu için onun gözlerini göremedim, fakat Latife Hanım da ağlıyordu. Paşa tatlı ve gür sesiyle 'Türk milleti asla mahkûm ve esir kalamaz. Rahat olun,' dedi. Böylece hepimiz teselli bulduk. Mursaloğlu Tayfur onurlu bir askerden kesinlik içeren bir söz almıştı. Biraz daha yürüdükten sonra, otomobillere binerek vali ve belediye başkanının hazırladığı Suphi Paşa'nın Seyhan kıyısındaki evine gittik.

MERSİN'E DOĞRU

Topal Osman Ağa'nın yerel kıyafetli askerleri paşanın yanından ayrılmıyordu. Yerel yönetim de güvenlik önlemleri almıştı. Paşa gündüzleri çevreyi gezdi, akşamları davetlere katıldı. Türkocağı'ndaki ziyafet geç saatlere kadar tatlı bir hava ve sohbetle sürdü. Sofrada tanınmış çiftçilerden Kadıköylü Ramazan Ağa da vardı. Yetmişini geçmiş, bembeyaz sakallı, okuma yazması olmayan, gözleri ateş gibi parlayan, çok zeki bir ihtiyardı. Kendine özgü şivesiyle sohbet ediyordu. Paşa da onun zekâ ve anlayışını beğendi, hep onla konuştu. Paşayla herkes senli benli konuşuyor, her sorduklarına, cevap alıyorlardı. Türkocağı'ndaki-

ler dışında bir davet de Muallimler Birliği'nde düzenlendi. Adeta arkadaş buluşması gibiydi. Esnaf da paşayla baş başa konuşma fırsatı buldu. Sabah trenle Mersin'e hareket ettik. Gardan ayrıldıktan sonra Avni Paşa (Cebelibereket) İsmail Habip (Sevük) ve Kılıç Ali ile vagondayken paşa bizden bir ricada bulundu: 'Mersin'e gidiyoruz. Karşıma mutlaka Mebus Ziya (Eraydın) çıkacaktır. O adamı sevmem. Yanıma gelirse sinirlenirim. Çolak Selahattin ile arkamdan söylemedikleri kalmadı. Şimdi halk karşısında yakın dostmuşuz gibi cambazlık yapar. Yanıma sokmamak için önlem alın.' Bu işi görev edindik. Yenice istasyonunda paşadan önce trenden inip Ziya'yı uzaklaştırdık. O da, 'Hemşerim niçin bana engel oluyorsunuz?' diye söylendi ama kalabalığın, 'Yaşa! Var ol paşam!' sesleri ve alkış gürültüsü arasında kayboldu. Yola devam edip Mersin'e vardık. Karşılama heyetinin başında yine Ziya vardı. Burada da aynısını yaptık. Mustafa Kemal'in etrafında adeta çember oluşturmuştuk. Mersin caddelerinde ilerlerken, Mustafa Kemal'i sinirlendiren bir başka olay oldu. Eğitim Müdürü Aşkı Bey gayrimüslim Suriyeli Arapların ilkokullu kız çocuklarını çiçek gibi giydirip karşılamaya çıkarmıştı. Bu manzara Paşa'yı kızdırdı. Aşkı Bey'i haşladı. Yola yaya devam ettik. Caddenin iki yanındaki evlerde yaşayan Suriyeli kadınların nefret dolu bakışları arasında hükümet konağına vardık. Valinin makamına girdiğimiz an Ziya birdenbire Paşa'nın karşısına çıkmaz mı? Nahoş bir olay çıkmasın diye tüm yaptıklarımız o an sıfırlandı. Paşa kaşlarını çatıp sert bir dille, "Be adam sen teşrifat memuru musun? Her şeye ne burnunu sokuyorsun? Buranın valisi, belediye başkanı var. Bu işlere niye karışıyorsun? Çekil karşımdan!' diyerek ilerledi. Ziya da bir daha görünmedi. Öğle yemeği belediyede hazırlanmıştı. Burada da hoş olmayan bir olay yaşandı. Belediye başkanı sarıklı bir hocaydı (Ahmeddi). Kimseye haber vermeden yabancı konsolosları da davet etmişti. Özel bir davetin adeta resmi bir ziyafet haline sokulması az rastlanır türden bir cehalet örneğiydi. Yemek hepimize zehir oldu. Yorgunluk ve açlığa rağmen lokmalar boğazımıza takıldı. Mustafa Kemal'in de neşesi kaçmış, kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Ziyafet kısa sürdü. Kendimizi Belediye bahçesindeki çaya attık. Temiz ve tatlı bir hava ciğerlerimizi yıkadı ve neşemiz yerine geldi. Paşa'nın çatık kaşları düzeldi. Doktor Reşit Galip (Baydur) imdadımıza yetişti ve gerginliği sezip yürekten ve samimi hitabesiyle Mustafa Kemal'i tebessüm ettirdi.

TARSUS ZİYARETİ

Tarsuslular da bizi samimi bir havada karşıladı. İstasyondan şehre yürürken müthiş bir kalabalık vardı. Bütün civar köylüler gelmişti. İşgalden kurtulanlar,

ayaklarına kadar gelen kurtarıcıya görülmemiş bir sevgi gösteriyordu. Kurban kesilirken Mustafa Kemal yüzünü başka tarafa çevirdi ve memnun olmadığını belirtip kesimi önledi. Resmi makamları ziyaretten sonra, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti binasında herkesi dinledi, soruları yanıtladı. Ardından şelalenin karşısındaki bahçeye gidildi. İzciler zeybek oynadı. Meşhur yağlı ve gevrek marullardan yendi, fotoğraflar çekildi. Akşama kadar güzel vakit geçirdik. İplik dokuma fabrikası sahibi Mısır Hıdivi ailesinden Rasim Bey paşayı ve eşini akşam yemeğine davet etti. Biz de bir başka dostumuzun evine gittik.

Sabah Adana'ya döndük. Herkes yorgundu. Ertesi gün Konya'ya giderken Paşa'yı yine büyük bir kalabalık uğurladı. Karamanlı Ata Çelebi, o gün gazetesinde Paşa'dan Hindistan'dan gelen 300 bin liranın hesabını sormuş. Gazete tren hareket ederken elimize geçti. Adamın ya paranın geldiği gibi Maliye Bakanlığı'na aktarıldığından haberi yoktu ya da düpedüz iftira atıyordu."

Yurt gezisinin anlamı

MUSTAFA Kemal Paşa'nın Ege Bölgesi'nde yaptığı ilk yurt gezisinden sonra benzer bir ziyaret daha yapması planlanmıştı. İzmir'de İktisat Kongresi'ni açtıktan sonra Ankara'da fazla zaman geçirmeden yeniden yola çıktı ve güneye yöneldi. Yukarıda da anlatıldığı gibi özel treniyle 14 Mart günü Konya'ya geldi ve istasyonda yapılan karşılama törenini takiben Adana'ya doğru yola devam etti. Ertesi gün Latife Hanım ve beraberindekilerle Adana'ya ulaşan Gazi, ilk konuşmasını Türkocağı'nda yaparken Adana'yı seçme nedenini şöyle açıkladı: "Efendiler, bugün yaşanan girişimlerin duygusal olarak içimde doğduğu ilk yer, güzel Adana olmuştur. Bildiğiniz gibi Suriye'de yaşadığımız felâketten sonra Yıldırım Orduları Grubu komutanlığını üstlenmek üzere buraya gelmiştim. Ülkenin ve ulusun nasıl bir geleceğe sürüklendiğini de o zaman, burada görmüştüm. Buna engel olabilmek için derhal girişimde bulundum fakat o zaman bir sonuç almak mümkün olmadı." Söz konusu girişim, 31 Ekim 1918'de Adana'ya geldikten sonra Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'dan Mondros Mütarekesi hükümleri hakkında net bilgi talep etmesi ve İstanbul'dan gelen işgale direnç göstermeme emrine karşı durmasıydı. 5 Kasım'da hükümeti uyarmış, İngilizlerin her dediğine boyun eğilirse bütün Anadolu'yu işgal edeceklerini, bu yüzden İskenderun Limanı'na çıkanlara ateş açtıracağını bildirmişti. Hükümetin limanları açıp Yıldırım Orduları Grubu'nu lağvetmesi üzerine Mersin'e geçmiş, jandarma deposundaki silah ve cephaneyi dağ köylerine dağıttırmıştı. O günlerde hükümet ve padişahın iradesine karşı çıkan Mustafa Kemal görev-

den alınıp İstanbul'a çağrılmış, 13 Kasım günü Haydarpaşa Garı'nda trenden indiğinde boğazda demirleyen İtilaf Donanması'na bakarak, "Geldikleri gibi giderler," demişti. O günün üzerinden dört buçuk yıl geçtikten sonra yeniden Adana'ydı ve Türkocağı'nın anı defterine şunu yazdı: "Bu ocağın ateşi çok eskiye dayanır. Asırlarca onu söndürmeye çalıştılar fakat her bunu yapmaya girişenin ocağı söndü, o yanmaya devam etti."

Belediyedeki davette yaptığı konuşmada yine geçmişe değinen Gazi, "Düşmanlarımızın bize karşı asırlardır beslediği hisleri sadece bugün yaşadıklarımızla silebileceğimizi sanmamız, gerçekçi bir ifade olmaz. Biz bu sorunu zaferlerle değil, ilerlemeyi benimseyip çağdaş bilim ve uygarlığın tüm gereklerini yerine getirip uygar ulusların kültür seviyesine erişerek çözeceğiz," dedi.

16 Mart günü programında yine Türkocağı'nda düzenlenen çiftçiler buluşması vardı. Buradaki konuşmada ülkenin halen ayakta durabilme sebebi olarak toplumun büyük çoğunluğu-

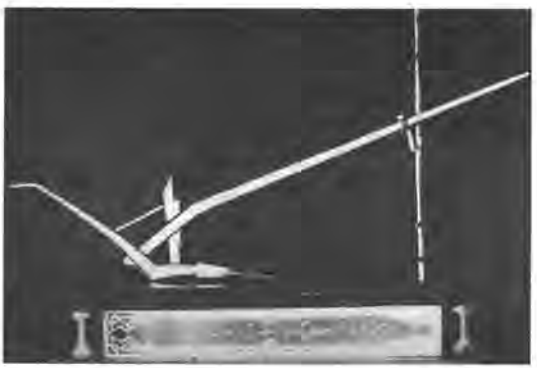
18 Mart 1923, Tarsus

nun tarımla uğraşıyor olmasını gösterdikten sonra Esnaf Cemiyeti üyeleriyle buluştu. Bu kez yaptığı konuşmanın son cümlesi ise yüz yıl boyunca unutulmayacaktı: "Bir ulusun yaşaması için birtakım temeller gerekir. Bilinmelidir ki, bu temellerin en önemlilerinden biri sanattır. Bir ulus sanat ve sanatçıdan mahrumsa, gerçek bir varlığı olamaz. Sanatsız kalan bir ulusun hayat damarlarından biri kopmuştur."

Ertesi gün Mersin'e geçildi. Millet Bahçesi'ndeki toplantıda halkın ilerleme yönünü iktisat ve ticaret olarak gösterdi. Aynı akşam Tarsus'a varıldı ve gece orada geçirildi. Gazi'nin 18 Mart günü Tarsus Çiftçiler Yurdu'nda verdiği mesaj şöyleydi: "Çok iyi çiftçi ve asker yetiştiren bir ülkeyiz. İyi çiftçi yetiştiririz; çünkü toprağımız çoktur. İyi asker yetiştiririz; çünkü o toprağa göz diken düşman çoktur."

Özel armağan: Altın saban

ADANALILAR ziyareti sırasında Gazi'ye değerli ve anlamlı bir şükran armağanı vermek istemiş, bölgenin tarım gücünü vurgulamak için altından bir tarla sabanı minyatürü tasarlamayı düşünmüşlerdi. Bu biblonun üretimi için gereken altını bulmak oldukça zor oldu; çünkü Milli Mücadele sırasında halkın neredeyse tüm maddi varlığı tükenmişti. Piyasa taranarak 325 adet Rus altını satın alındıktan sonra Gaspıralı Abdülkadir'e teslim edildi. Bunları eriterek yaptığı kara saban kalıbına döken usta, zarif bir obje yarattı. Altın sabanın kaidesine "Öz hemşerimiz Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, Adanalıların şükran armağanı," yazıldı ve Coşkun (Güden) Efendi'nin moskof toprağıyla parlatmasından sonra sahibini beklemeye başladı.

Adanalıların armağanı altın saban.

Gidip gelen zeytin dalı

MUSTAFA Kemal'in dünya basınına verdiği demeçler, barış konusundaki samimiyetini göstermişti. TBMM Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'ne iletiği karşı öneriler ve müzakereleri yeniden başlatma niyeti de oluşan olumlu havayı pekiştirince, İstanbul'daki Rumbold 13 Mart günü Londra'daki Lord Stamfordham'a bir mektup yazdı. Türklerin karşı öneri sunmadaki hızını öven Rumbold, savaş riskinin ortadan kalktığını ve barış antlaşmasının en fazla bir aylık tartışmayla sonuçlanabileceğini iletti. Aynı gün Lord Curzon'a da yazan Rumbold, Mustafa Kemal'in barışa karar verdiğini ve ülkeyi yeniden inşa etmeye niyetli olduğunu bildirdi. Rumbold'un tek kaygısı, barış antlaşmasının ardından Kemalistler ve karşıtları arasında şiddetli bir iç mücadele yaşanma olasılığıydı. İki tarafın da yeni düzen içinde güçlü konum kazanma peşinde olduğu görüşündeydi. Zayıf ama fazlasıyla kibirli bir Türkiye'nin SSCB'den uzaklaşacağını, batıyla da kalıcı bir dostluk kurmayacağını düşünüyordu. 15 Mart günü *Foreign Affairs* dergisinde "İslam ve İngiltere" başlıklı bir makale kaleme alan Sir Valentine Chirol de kalıcı barış ortamı beklemiyor, gerekçesini kültürel yapıya bağlayarak şöyle diyordu: "Türkler, İran ve Araplardan ödünç aldıkları dışında, insanlığın ilerlemesi için ne bilime ne sanata ne de edebiyata hiçbir katkıda bulunmamıştır."

1923

Konya'dan yükselen ses: Kadın hakları!

Yurt gezisini sürdüren Mustafa Kemal Paşa her bulunduğu ortama eşiyle birlikte katılmaya devam etti.

20 Mart günü Konya'ya gelen çift, gezinin ikinci haftasında da halka seslenmeyi sürdürdü.

20 Mart günü Konya'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, Hükümet Konağı'ndan halka seslenirken "Egemenliğine doğrudan sahip olmanın değerini çok iyi anlayan ulusumuz, kutsal egemenliğine karşı baş gösterecek her tehlikeyi boğacaktır," dedikten sonra esnaf ve tüccarlar tarafından onuruna verilen yemekte de bir konuşma yaptı. "Bugün tek düşündüğüm konu kapitülasyonlar. Gerçekte fiilen kanımızı dökerek kaldırılmış olan kapitülasyonların bir daha dirilmemek üzere yokluğa gömülmesini sağlamalıyız. Ticaretimizin de sanayimizin de ekonomimizin de gelişip yükselmesi buna bağlı," diyen Gazi, Türkocağı'nda da gençlere şöyle seslendi: "Bildiğiniz gibi dünya üzerinde ulusçuluk ülküsünü çözüp dağıtmaya çalışan teorilerin hiçbiri uygulama alanı bulamamıştır. Çünkü tarih, yaşanan olaylar ve gözlemler, insanların arasında hep ulusallığın hâkim olduğunu göstermiştir. Ulusçuluk ilkesine karşıt eylem deneyimlerine rağmen ulus duygusunun ölmediği ve hep güçlenerek yaşadığı görülmektedir."

20 Mart 1923
Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya dönerken ziyaret ettiği Konya'da halka seslendi.

21 Mart 1923
Konya'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) Kadınlar Şubesi'nde konuşan Mustafa Kemal Paşa kadın haklarına değindi.

22 Mart 1923
Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti Mevlâna'nın türbesini ziyaret etti.

Mustafa Kemal Paşa, eşi ve beraberindekiler Konya'da liseli kızlarla

Türkocağı'ndan ayrılırken şeref defterine yazdıkları da şehre yönelik övgüler oldu: "Konya, farklı Türk devletlerinin yaşadığı bir öz Türk vatanı, asırlardan beri tüten büyük bir Türk ocağı, Türk kültürünün esaslı kaynaklarından biridir. Türkocağı da Konya Türklüğünün gerçek bir örneği olmalıdır. Bu ocaktan ulus duygusu ve ülküsünü daima ısıtıp aydınlatacak parlak alevler yükselmelidir."

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti kadınlar şubesinin düzenlediği çay davetindeki dinleyicileri ise Konyalı hanımlardı. Onlara yönelik sözleri de şöyle oldu: "Daha güvenli daha dürüst yürüyeceğimiz yollar var. Bu yol yüce Türk kadınını bütün çalışmaların ortağı yapmak, hayatı birlikte yürütmek, Türk kadınını bilim-

23 Mart 1923
Konya'dan Afyon'a gelen Mustafa Kemal Paşa gençliğe seslendi.

24 Mart 1923
Mustafa Kemal Paşa ve eşinin Ankara'ya dönüş öncesi son durağı Kütahya oldu.

25 Mart 1923
81. Piyade Alayı İstanbul'da gövde gösterisi yaptı.

sel, ahlaki, toplumsal ve iktisadi alanlarda erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve koruyucusu yapmaktır."

Yoğun program Konya Lisesi'nde öğretmen ve öğrencilerle buluşmayla devam etti. Burada verdiği mesaj gerçek kurtuluşu isteyenlerin her şeyden önce bütün gücüyle ve zaman kaybetmeden cehaleti ortadan kaldırması gerekliliğiydi.

23 Mart sabahı yeniden hareket eden tren bu kez Afyon'a uzandı. Söylevler burada da devam etti. Afyon Türkocağı'nda gençlerin gösterdiği ilgiye teşekkür eden Gazi, "Her fırsatta bana böylesine güvendiğinizi gördükçe güçleniyorum," dedi ve şeref defterine, "Afyon halkının, gençlerinin, aydınlarının değerli duygularını ve ulusal egemenliğin korunmasındaki kesin kararlılıklarını kendilerinden duymak içimdeki gönül ferahlığı ve güven duygusunun artmasına neden oldu. Afyon halkı cidden ülkelerine ve ulusal ülküye sahip çıkıyor," diye yazdı.

İki haftalık yoğun gezi programında Ankara'ya dönüş öncesi son durak Kütahya'ydı. Burada da lisede yaptığı konuşmada öğretmenlere seslenerek "Ülkemizi ve toplumumuzu gerçek hedef olan mutluluğa ulaştırmak için iki orduya ihtiyaç var. Biri vatanı kurtaran askerlerden oluşan ordu, diğeri de ulusun geleceğini yoğuracak olan kültür ordusu," dedi.

24 Mart gecesi Ankara'ya doğru yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, gittiği her yerde gördüğü ilgi ve övgülerden dolayı rahatlamış, TBMM çatısı altında sıkça rastladığı muhalif düşüncelerin halkın genelinde bir karşılık bulmadığını görmüştü. Yine de Ankara'daki atmosfer Anadolu'dakinden farklı olacaktı. Hatta belki de, mecliste daha önce hiç yaşamadığı kadar zorlu bir hafta onu bekliyordu.

İtilaf Devletleri acil toplantıda

1923'ÜN mart ayında Briton Hadden ve Henry Luce tarafından ABD'nin ilk haftalık haber dergisi olarak yayımlanmaya başlanan *Time* dergisinin 24 Mart tarihli dördüncü sayısının kapağı, "Bir Türk ancak cehennemde kendinin efendisidir," deyiminin çürütüldüğünü duyuruyordu. Bundan sonra cehennem yerine "Türkiye" denecek olmasının sebebi olan kişinin portresi de kapaktaydı. "Kemal bugün Türkiye'nin kurtarıcısı olarak duruyor. O insanları yabancı otoriteye boyun eğme batağından kurtardı ve sahip oldukları niteliklerin farkına varıp düşünce ve eylem bağımsızlığına kavuşmalarını sağladı," diye başlayan kapak haberi şöyle devam ediyordu: "Kemal birbiriyle çelişen ifti-

ralar potasından lekesiz bir itibarla çıktı. Bu vahşice raporlardan bazıları, onu ülkesine ihanetten yabancı olmaya kadar her şeyle suçladı. Oysa Kemal bazılarının söylediği gibi Yahudi değil, safkan Türk ve modern Türkiye'nin çekirdeği olduğunu tüm dünyaya kanıtlamış durumda. Görevine sadık kalarak ün kazanmış, iyi bir profesyonel asker tipi. Prof. Arnold J. Toynbee hayranlık uyandıran kitabı *Türkiye ve Yunanistan'da Batı Meselesi*'nde (The Western Question in Greece and Turkey) onun hakkında şunları söylüyor: 'Bir Türkün Anadolu'da daha iyi bir dünya beklemeden kendisinin efendisi olabileceğini kişisel bir gösteriyle kanıtladı ve ulusal hareket ondan ilham alarak canlandı.' Çağdaş tarihin en büyük kişiliklerinden biri kuşkusuz Mustafa Kemal Paşa. Batı medeniyetinin görünmeyen güçlerine karşı duruyor ve Türkiye'nin kazanımlarını elde tutmaya kararlı." Time Ankara Hükümeti'nin geçen hafta ilettiği Lozan Antlaşması'na karşı önerinin tam metninin İtilaf Devletleri'ne ulaştığını da duyuruyor, Türkiye'deki değişimin İngiltere'den çok Fransa ve İtalya'yı ilgilendirdiğini ileri sürüyordu: "Yabancıların Türkiye'de ikamet ve girişim koşullarının değişimine dair ısrarının Yakın Doğu'daki ticari çıkarlarından dolayı Fransa'yı, Meis Adası'nın talep ediliyor olması ise İtalya'yı endişelendirebilir," diyen haberde, İngiltere'nin Musul sorununu Türkiye'nin önerdiği gibi müzakereyle çözecek gibi göründüğü, ekonomiye dair maddelerin geleceğe bırakılmasının ise işi zorlaştıracağı iddia ediliyordu.

Time *dergisi kapağı*

Bu arada İtilaf Devletleri temsilcileri Londra'da buluşarak Lozan Konferansı'nın devamı niteliğindeki yeni müzakerelerin kapsamını kararlaştırıyordu. Ankara konferansın İstanbul'da yapılmasını istese de genel eğilim Lozan'da sürdürülmesiydi. Lord Curzon Türkiye'nin önerilerini kısmen kabul edilebilir bulmuş ancak o ana kadar çözülmüş olan konularda revizyona gitmeyi reddetmişti. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon delegeler yüz yıl önce Londra'da buluşup bu haftayı nihai çözüm için kriterler üzerine tartışmakla geçirdi.

1923

Paşa ve Latife Hanım, Mevlana Türbesi'ne gelişinde dervişler tarafından karşılandı.

Gazi'nin Mevlana'yı ziyareti

22 Mart günü Mevlâna Türbesi ve Mevlevi dergâhını ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım, dervişler tarafından karşılandı ve harap haldeki tarihi yapıyı gezip nadide eserleri gördüler. Bu ziyaretten bir buçuk yıl kadar sonra Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılmasına Dair Kanun çıktığında, Mustafa Kemal Paşa türbe ve dergâhın müze halinde düzenlenerek ziyarete açılmasını istedi. 1926'da Asarı Atika Müzesi adıyla açılan Mevlâna makamını 1931 başında gezen Mustafa Kemal, orada üç saat geçirip ayrıntılı bir inceleme yaptı. Özellikle 14'üncü yüzyıldan kalma el yazmalarına dikkat çekerek Kuran'ın yüzlerce yıl önce de Türkçeye tercüme edildiğini saptadı. Eski Çelebi dairesinde rastladığı Farsça bir rubaiyi Hasan Ali Yücel'in çevirmesini istediğinde son beyitte "Bütün kapılar kapanmış, yalnız senin kapın açık kalmıştır," dendiğini öğrenince de kapıların herkese açılmasıyla şiirin hükmünün yerine getirildiğini söyledi ve anı defterine bilgi eseri olduğu anlaşılan özen ve düzenden memnun kaldığını yazdı.

Başkentte süngü gösterisi

25 Mart günü İstanbul'da beklenmedik bir olay yaşandı. Resmen işgal altındaki başkentteki tek silahlı askeri kıta olan zayıf mevcutlu 81'inci Piyade Alayı, uzun

zamandır hareketsiz durduğu Davutpaşa Kışlası'ndan çıkarak Topkapı-Aksaray yönünde yürüyüşe geçti. Genellikle işgal kuvvetleri birliklerinin yaptığı gösterilere benzer bir şekilde, bando eşliğinde ve tam teçhizatlı yapılan yürüyüş, Beyazıt Meydanı'nda yapılan teftişle sona erdi. Yarbay Nedim Bey kumandasındaki alayın bu hareketi, yıllardır Türk birliği görmeyen halkın yüzünü güldürdü ve moral verdi. Alay coşkulu tezahürat altında kışlasına geri döndü.

Fikriye gözden gönülden ırak

ANKARA'YA gelmesi engellenen Fikriye Hanım bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Gelibolu'ya gitti. Aile dostu Vali Macit (Gören) Bey'in evinde misafir olduğu bir yıl boyunca Çankaya'dan haber bekledi. Sonunda gözünü karartıp Ankara'nın yolunu tuttu. Verem tedavisi için ayrıldığında tüm düzeninden sorumlu olduğu Çankaya Köşkü'nün personeli değişmiş, onun konumuna Latife Hanım gelmişti. Birkaç gün köşkte misafir kaldıktan sonra otele geçti. 21 Mayıs 1924 günü köşkün yakınında, faytonunda elinde bir tabancayla göğsünden yaralı halde bulundu. Dokuz gün sonra Memleket Hastanesi'nde hayatını kaybetti. Olayın intihar mı cinayet mi olduğu aydınlanmadı.

Fikriye Hanım intihar mı etti, cinayete mi kurban gitti?

1923

Mecliste cinayet var!

27 Mart günü ortadan kaybolduğu fark edilen Trabzon Milletvekili Ali Şükrü'nün kardeşi Şevket (Doruker) hükümete başvurarak araştırma istedi.

Üç gündür haber alınamayan Ali Şükrü'nün cinayete kurban gittiği anlaşıldı. Muhalif grubun lideri öldürülmüş, TBMM ilk siyasi suikastla karşı karşıya kalmıştı.

Ali Şükrü Bey 36 yaşında İstanbul'daki Mebusan Meclisi'ne girmiş, eski bir deniz subayıydı. Muhafazakâr kimliğiyle tanınıyordu ve TBMM'deki mesaisi boyunca başta kadın hakları olmak üzere birçok konuda yenilikçi fikirlere karşı etkili bir direnç göstermişti. Hitabet becerisiyle meclis üyesi hocalar ve İkinci Grup olarak tanımlanan muhalifler üzerinde büyük itibarı vardı. Aniden ortadan kaybolması üzerine başına bir kaza geldiğini düşünen milletvekilleri Başbakan Rauf (Orbay) Bey'e baskı yaparak jandarmanın seferber edilmesini istedi. Bir jandarma takımı Mühye Köyü civarında arama yaparken sineklerin dadandığı bir öbek fark etti. Taze toprak kaldırıldığında ortaya çıkan cesedin Ali Şükrü'ye ait olduğu ve boğularak öldürüldüğü anlaşıldı. Ertesi sabah haberi duyan herkes meclise geldi ve olağanüstü bir oturum düzenlendi. Başbakan kürsüye çıkıp şu konuşmayı yaptı: "Aziz arkadaşlarım! Üzüntüyle bildiririm ki, Ali Şükrü arkadaşımız bir suikast sonucu boğularak ölmüştür. Hükümet, sanık-

27 Mart 1923

Mustafa Kemal Paşa Çankaya Köşkü'nde kabul ettiği Başbakan Rauf (Orbay) ve Dışişleri Bakanı İsmet (İnönü) Paşa'yla özel bir görüşme yaptı.

28 Mart 1923

Antep ve Kilis'ten gelen heyetler Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek bilgi verdi.

30 Mart 1923

Trabzon Milletvekili Ali Şükrü'nün öldürüldüğü anlaşıldı.

27 Mart günü cinayete kurban gittiği anlaşılan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü.

ları yakalayıp adaletin huzuruna çıkarmak için harekete geçti." Cinayeti araştırmak için kurulan komisyon, Trabzon milletvekilinin Papazınbağı'ndaki evinde öldürülüp taşındığını belirledi. Erzurum Milletvekili Salih Hoca, "Allahını peygamberini seven bu cinayeti işleyenleri lanetlesin," diyerek beş dakika saygı duruşu çağrısı yaptı. Ardından Van ve Kayseri milletvekillerinin önerisiyle faillerin meclisin önünde asılarak idamı kararlaştırıldı. Katil zanlısı olarak aranan Topal Osman'ı Seyranbağları'ndaki evinde kıstıran jandarma, teslim olmayı reddeden Topal Osman ve onun adamlarıyla silahlı çatışmaya girdi. Köşkün duvarlarını delik deşik edecek kadar şiddetli geçen çatışmanın sonunda Topal Osman ölü

31 Mart 1923

İtilaf Devletleri TBMM'den Lozan'a yeniden delege gönderilmesini istedi.

TBMM askeri ve sivil esirler için genel af kararı aldı.

1 Nisan 1923

Seçimlere gidilmesi hakkında verilen önerge TBMM'de kabul edildi.

olarak ele geçirildi; adamları da teslim oldu. Zanlı başı kesilerek defnedildiyse de meclisten geçen yasaya uyularak ceset çıkartılıp Ulus Meydanı'na kurulan darağacına asıldı. Bazı milletvekilleri bu uygulamayı ciddi bir hükümet duruşuna uygun bulmasa da meclisteki hezeyan farklı bir işlem yapmaya olanak tanımadı. Cinayete tepki gösteren Mustafa Kemal Paşa da bakanlar kurulunu toplantıya çağırdı ve TBMM'nin görevini hakkıyla yerine getiremeyeceği gerekçesiyle seçime gidilmesini istedi. Bu öneriye itiraz eden çıkmayınca milletvekili seçiminin yenilenmesine karar verildi.

Cinayetin faili Topal Osman çıktı

1 Nisan günü Ankara'nın Seyranbağları'ndaki evinde ele geçirilen Giresunlu Topal Osman Ağa, emrindeki özel taburla Mustafa Kemal'i koruma görevini üstlenmişti. Bu göreve layık bulunmasındaki en büyük etken de Milli Mücadele'de üstlendiği görevlerdi. 1919'dan itibaren iç savaş ortamı yaşanan Doğu Karadeniz'de, Pontus Devleti kurma amacıyla silahlanan çetelere karşı çarpışmış, hemşerisi olan askerleriyle sorunu çözen komutan olarak tanınmıştı. Ardından Sakarya Meydan Muharebesi'nde askeri yeteneğinin şiddetten ibaret olmadığını kanıtlamıştı. Ali Şükrü cinayetiyle o güne kadar verdiği hizmetlerin sıfırlandığını düşünen Damar Zamir (Arıkoğlu) bu eylemin nedenini şöyle açıkladı: "Kişisel görüşüm cehaletinin kurbanı olduğu ve anlamadığı, bilmediği siyasi işlere burnunu sokmuş olmasıdır. Bu yüzden yaptığı hizmetler bir anda unutuldu, adi bir katilden bile daha aşağı görüldü. Cinayetin sebebi şudur: Ali Şükrü Bey'in ölümünden birkaç gün önce bir meclis müzakeresi sırasında Gazi kürsüde bir açıklama yapıyordu. Önemli bir konu da değildi. Öyle olsa mutlaka aklımda kalırdı. Paşa kürsüdeyken Ali Şükrü oturduğu yerden yüksek sesle cevap verip Paşa'yı sinirlendirdi. Mustafa Kemal kızdığı zamanlar muhatabına karşı ettiği en ağır söz, 'Efendi!' diye uyarmaktı. O ara, 'Ali Şükrü Efendi!' diye hitap ederken sert bir karşılık daha alınca tartışma dikkatimi çekti. Mustafa Kemal öfkeyle kürsüden inip oturduğu

Topal Osman

yerden söylenen Ali Şükrü'nün üzerine yürüdü. O da hiddetle ayağa kalkıp paşaya diklenmeye başladı. Mebuslar araya girdi ve tatsız bir olay çıkması önlendi. Mesele kapandı. Bu olayı paşaya ilah gibi tapan Topal Osman'a anlatmışlar. O da o an Ali Şükrü'yü yok etmeye karar vermiş; oysa Topal Osman'ın yakını ve sevdiği bir dostuydu. Ali Şükrü sık sık ağanın karargâhına gider, samimi sohbetlerde bulunurdu. Askerleri arasında Ali Şükrü'nün hemşerileri de vardı. Topal Osman bu işi o kadar büyütmüş ve içerlemiş olmalı ki, böyle bir karar vermiş." Hükümet cinayetin nasıl işlendiğini meclise bildirme fırsatı bulamadan koyu muhaliflerden bir grup, cinayet emrini Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği söylentisini yaymaya başladı. Antik Yunan'daki ilk demokrasi örneklerini andıran TBMM'nin o güne kadar süren dirlik atmosferi bozulmuş, ortamın normalleşme olasılığı azalmıştı. Gazi karşıtı propaganda ve dedikoduların Trabzon'a kadar uzanmasıyla, vekilleri katledilen Trabzonlular isyan çağrıları yapmaya başladı. Topal Osman'ın cesedinin halka teşhir edilmesi de çare olmadı. TBMM'nin kuruluşundan beri üzerine titrenen meşruiyet ve haklı mücadele davasının üzerine kara bir bulut çökmüş gibiydi.

Yurttan dış sesler

YABANCI diplomatik temsilciler tarafından TBMM'nin İstanbul'daki tam yetkili temsilcisi gibi görülen Adnan (Adıvar) Bey'in kurduğu ilişkiler İngiliz yetkililerce yakından izleniyor, kişisel yazışmalarda "yalakalık" ve "dalkavukluk" gibi aşağılayıcı tanımlamalarla anılıyordu. İsveçli Bakan Gustav Oscar Wallenberg'in Adnan Bey'in onuruna bir akşam yemeği vermesi kabul edilebilir olsa da artık "eski dost" olarak adlandırdıkları ABD'nin yüksek komiseri Amiral Bristol'ün alenen stratejik ortaklık peşinde koşması kolayca sindirilir gibi değildi. 1919 başından beri İstanbul'da görevli olan amiral, sık sık bir yıl önce dile getirdiği şu sözlerle anılıyordu: "Yunan, Ermeni ve Yahudilerden nefret ediyorum. Türkler ise iyi dostum." Bir yıl önce bu sözleri önemsemek için hiçbir sebebi olmayan İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, artık Bristol'ü, "Sınırlı zekâ ve bakış açısına sahip" buluyor, Lord Curzon da, "Yaklaşık iki yıldır şüpheli, İngiliz karşıtı, aptal ve bazen kötü niyetli olduğuna dair bol miktarda kanıt var," diyordu. Bristol'ün o davette ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bazı önemli belgeleri Adnan Bey'le paylaştığını öğrenen Rumbold, bu davranışı da, "Pabuç yalamakta İsveçli ev sahibiyle rekabet etmek," diye tanımlamıştı.

27 Mart günü Afganistan Kralı Amanullah Han tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın Aliyülâlâ Nişanı'na layık bulunması da iki lider arasında 1921 yılı

1923

Amiral Bristol Tepebaşı'ndaki ABD Büyükelçiliği binasında.

başında kurulan ittifakın geliştiğini gösteriyordu. Bir buçuk yıl önce Afgan Elçiliği açılırken bayrağı bizzat Mustafa Kemal Paşa çekmiş, Medine savunmasıyla tanınan Fahrettin (Türkkan) Paşa da Kabil elçisi olarak atanmıştı. Artık Avrupa'daki Afgan elçilerin de barış görüşmelerinde TBMM'nin yanında olacağı açıktı.

Rumbold'un yüz yıl önce bu hafta kızıyla yaptığı aile içi yazışmalar, içinde bulunduğu ruh halini yansıtıyordu. İstanbul'daki yaşantısının son ayında olduğunun farkında olmaksızın, sürekli diğer ülkelerin temsilcileriyle buluşuyor, birçoğunun Adnan Bey'e karşı olumlu tavır takınmasından dolayı dehşete düşüyordu.

Rumbold 2 Nisan'da bir başka İngiliz diplomat olan Lancelot Oliphant'a yolladığı mektupta şunları yazdı: "Amerikalılar beni hasta ediyor. Karşısındakinin yüzüne karşı büyük konuşuyor, birine yardım ediyormuş gibi davranıyor, sonra da arkasından iş çeviriyorlar. Konferansta da birkaç kez böyle yapmışlardı. Azınlıklar ve Ermenilerle ilgili bazı önerilerde bulunup benimsememizi istemişlerdi. Önerilerini kendilerinin sunmasını istediğimizde ise olumsuz yanıt vermişlerdi. Aslen hiçbir söz hakları olmadığı için onların enstrümanı olmayı hep reddettim."

Haftanın diğer bir önemli gelişmesi de İtilaf Devletleri'nin TBMM'den Lozan'a yeniden delege göndermesini istemesi oldu. Barış masası yeniden kurulacak gibi görünüyordu.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın seçim çağrısı

1 Nisan günü TBMM'nin ilk kez seçim kararı alması üzerine Mustafa Kemal şu konuşmayı yaptı: "Yeni Türkiye Devleti'nin ruhu ulusal egemenliktir. Bu egemenlik kayıtsız ve şartsızdır. Bir ulusun egemenliğini güvenle koruyabilmesi, birtakım niteliklerini ve görgü seçkinliğine sahip olmasına bağlıdır. Bir ulusun siyasi ve toplumsal terbiyesi ile vatanseverliği eksikse, egemenliğini gereğince elinde tutamaz. Ulusumuz üç buçuk, dört yıldan beri büyük kahra-

manlık ve sınırsız fedakârlıkla elde ettiği egemenliği kendine yakışır bir şekilde, toplumsal fayda sağlayarak kullanmıştır ve bunu, başarıyla ortaya koyduğu birçok eserle kanıtlamıştır. Ulusun değerli temsilcilerinden oluşan sizler de yıllardır süren çalışmalarınızla bunu mükemmel şekilde göstermiş bulunuyorsunuz. Yüce meclisin bugün aldığı kararla bütün bu nitelikler özellikle ulusumuzun eriştiği fikri düzeyi bir kat daha artırmış ve bu hakikati görmek istemeyen dünyaya ilan etmiştir. Bu kararla yeni Türkiye Devleti'nin statüsü ve verimlilik düzeyiyle yüce ülkülerinin sarsılmazlığı bir kez daha belirtilmiştir. Arkadaşlar! Türkiye'de ve devleti kuran Türk halkında hükümdar ya da diktatör yoktur ve olmayacaktır. Ulusun gerçek temsilcileri olan sizler, bugünkü kararınızı sadece vicdan ve aklınızdan kaynaklanan, hakiki ve samimi hislere dayanarak verdiniz. Ülke ve ulusun gelecekteki mutluluk ve refahı için gerekli görüp verdiğiniz karar, bu yüzden cidden takdire değer. Ben de aranızda bir üye ve bir arkadaşınız olmaktan son derece memnunum. Bütün dünya bilmeli ki, artık bu devlet ve ulusun başında hiçbir güç ya da makam yoktur. Tek güç ve makam ulusal egemenliktir. O da ulusun kalbi, vicdanı ve varlığıdır. İnşallah yüce heyetiniz üstlendiği görevleri şimdiye kadar olduğu gibi ulusun yeni vekilleri seçilene kadar da yerine getirir."

Üç yıl önce olağanüstü koşullar altında gerçekleşen kuruluşu, Mebusan Meclisi üyelerinin bir kısmıyla Müdafaa-i Hukuk Milli teşkilatı temsilcilerinin katılımıyla yapılan TBMM, ilk kez tümüyle yenilecekti. Bunun için yine Mustafa Kemal başkanlığında, hükümet ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinden oluşan bir seçim bürosu kuruldu. Heyet düzenli bir çalışma programıyla ikinci TBMM'yi oluşturacak adayları belirleyecekti. Asıl iş ülkenin her köşesinin temsilini sağlamaktı fakat bunu yaparken meclis üyeliğine layık kişilerin aday gösterilmesi gerekiyordu. TBMM boşalacak ve yeniden dolacaktı. Herkesin aklındaki soru şuydu: Kimlerle?

1923

Seçimler için 9 ilke

Milli Mücadele'nin başından beri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığını sürdürmekte olan Mustafa Kemal Paşa, bir bildiriyle TBMM'nin yeni üyelerinin belirlenme sürecini başlattı.

Bildiride yer alan dokuz ilke, tüm milletvekili adaylarını bağlayıcı olarak tasarlanmıştı ve Türkiye parlamento tarihinin ilk seçim programı olduğu gibi bir siyasi partinin doğuşunun da habercisiydi.

İkinci meclisin üyelerini belirleyecek olan milletvekili seçimlerini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yürütecekti. Seçim Kurulu milletvekili adaylarının belirlenmesinde sık sık Posta Telgraf Genel Müdürü Sabri'ye (Toprak) başvurup adaylar hakkında bilgi talep ediyordu. Sabri Bey geçmişte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde sorumlu yazmanlık yaptığından, birçok kişi hakkında ayrıntılı bilgiye sahipti. Sivas Milletvekili Rasim (Başara) da Mebusan Meclisi'nde geçirdiği yıllardan dolayı benzer bir katkıda bulunuyordu. Seçim Kurulu mecliste uyumlu çalışabilecek, dürüstlüğü tartışılmayan, sözüne güvenilir bir kadro toplama çabasındaydı. Böylece bazıları elense bile meclisin çoğunluğu çatlak ses çıkarmayacak kişilerden oluşacaktı. Kurul çalışmayı sürdürürken, halen mecliste İkinci Grup olarak adlandırılan muhalifler de boş dur-

4 Nisan 1923
İtilaf Devletleri yarıda kalan barış konferansının 15 Nisan'da yeniden Lozan'da toplanma kararı alındığını ilan etti.

5 Nisan 1923
Yerel Kuvvetler Komutanı Özdemir Bey, cephe komutanlığına gönderdiği Musul raporunda en azından Revandiz Bölgesi'nin Türk denetiminde kalması için İngilizlerle ateşkes imzalanmasını istedi.

8 Nisan 1923
Musul'daki İngiliz ve Irak birlikleri Hodran Suyu'nu aşarak Serderya yönünde iki koldan ileri harekete geçti.

muyordu. Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit hiç zaman kaybetmeden Karadeniz Bölgesi'ne gitmiş, vilayetleri bir bir dolaşarak seçim propagandasına başlamıştı. Aday olması istenenler saptanıyor, ikna ediliyor, nutuklar ve basın aracılığıyla kamuoyunun dikkati seçime çekiliyordu. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı, 8 Nisan günü bir seçim bildirgesi niteliğindeki dokuz ilkeyi açıkladı. İlkeler belirlenirken Kâzım Karabekir Paşa'nın görüşleri de alınmış fakat ilkeler arasına hayvan sağlığının korunmasıyla ilgili bir madde ekleme teklifi uygun bulunmamıştı. Cemiyet başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal tarafından "Dokuz Umde" başlığı altında ilan edilen ilkeler şunlardı:

Egemenlik ulusundur.

TBMM dışında hiçbir makam ulusal yazgıya engel olamaz.

Bütün yasalar, örgütler, yönetim kademeleri ve eğitim aşamalarında ulusal egemenlik esas alınır.

Saltanatın kaldırılmasıyla ilgili alınmış kararlar değiştirilemez.

Adalet sistemini oluşturan mahkeme ve yasalar yenilenecektir.

Aşar vergisi kaldırılacaktır.

Öğretimde birlik sağlanacaktır.

Askerlik süresi kısaltılacaktır.

Mali, idari ve ekonomik bağımsızlık kesin koşuldur.

9 Nisan 1923

Mustafa Kemal Paşa milletvekili seçimiyle ilgili olarak dokuz ilke içeren bir bildirge açıkladı.

İsviçre'de yayımlanan *Journal de Genève*, TBMM heyetinin Lozan'da başlayacak Barış Konferansı'na 23 Nisan günü katılacağını duyurdu.

Doğu Anadolu Demiryolu'nun inşası karşılığı ABD'ye ayrıcalıklar tanıyan Chester Projesi TBMM'de onaylandı.

1923

Mustafa Kemal Paşa tüm müstakbel TBMM üyelerini bağlayan bu ilkelerin, ülkenin en acil ihtiyaçları doğrultusunda belirlendiğini ve birçok uzmanın görüşleri alınarak şekillendirildiğini açıklarken İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresi'ne de ithafta bulundu. Ülkenin her köşesinden ve farklı kesimlerden temsilcilerin dileklerini bir araya getiren kongrede alınan kararların dikkate alındığını özellikle belirtti ve yurt gezisinde yer yer dile getirdiği bir fikri de yineledi: "Ulusumuz gelecekte yönetimini ele alacak kişileri bir seçimle belirleme kararı verdi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti örgütü, ulusun bu kararı karşısında geçmişte kanıtlamış olduğu liyakat ve nitelikleriyle gelecek için de güvenilir ve ulusunun oylarını almaya hak kazanmış olduğu iddiasındadır. Eğer Müdafaa-i Hukuk örgütü üyeleri ulus tarafından oy vermeye layık bulunur ve seçimi kazanırsa, gelecekte Türkiye Büyük Millet Meclisi içinde oluşturulacak Halk Partisi adı altında çalışarak ülkenin yönetim sorumluluğunu üzerlerine alacaktır."

Bu açıklamaya göre ikinci meclis ilkinden farklı olarak bir siyasi parti yapısında oluşacak, ilan edilen dokuz ilke de kurulacak partinin ilk programı olarak kabul edilecekti. Yeter ki seçim umulduğu gibi sonuçlansın; aksi halde neler olabileceğini tahmin etmek zordu.

JOURNAL DE GENÈVE

Lozan'da ikinci randevu

İSVİÇRE basını bir süredir unuttuğu Lozan Barış Konferansı'yla ilgili haberlere yer vermeye yeniden başladı. *Journal de Genève* 4 Nisan günü Vaudois Hükümeti Başkanı ve Danıştay Üyesi Simon'u ziyaret eden Lagarde'ın, Ortadoğu'ya barış getirecek olan konferansın yeniden açılacağını müjdelediğini yazdı. Aynı gazete ertesi gün konferansın 15 Nisan Pazar günü Lozan'da başlayabileceğini ve görüşmelerin büyük olasılıkla yine Hôtel du Château'da yapılacağını duyurdu. 9 Nisan günü yayımlanan "Durum" başlıklı haber ise biraz daha kesin bir dille kaleme alınmıştı: "Türkiye'nin yanıtı: Lozan'da 23 Nisan günü buluşacağız." Tarihi kimin belirlediğine dair bir not yoktu ama o günün TBMM temsilcileri için özel bir anlamı vardı.

Esaretin sonu

LOZAN görüşmeleri sırasında üzerinde anlaşılan konulardan biri olan savaş esirlerinin değişiminin sonucu yurda dönen subaylardan olan Kıdemli Yüzbaşı Ahmet Mithat'ın (Aksüğür) iki yıl sekiz aylık esaret anıları, Dilek Doltaş tarafından yayına hazırlandı ve 2019'da Sözcükler yayınları arasında çıktı. 1885 İşkodra doğumlu Ahmet Mithat 1907'de Harbiye'yi bitirip orduya katılmış, 1920'de Bursa Askeri İdadisi'nde görevliyken kenti işgal eden Yunan askerleri tarafından esir alınmıştı. Lefkada Adası'nda geçirdiği esaret boyunca başından geçenleri *De mauvais souvenirs de la vie captive en Grèce* (Yunanistan'daki esaret hayatının kötü anılarından) başlığı altında Fransızca kaleme almasının nedeni ise esirlere yapılan muameleyi medeni dünyaya duyurma niyetiydi. Esaretten dönenler için uygulanan sorgu formunu 5 Nisan günü dolduran Ahmet Mithat, anılarını bir kitap şeklinde yazdığını da bu sırada belirtmiş, yayımlama amacını belirterek Savunma Bakanlığı'na iletmişti. 1923 sonunda Fevzi (Çakmak) Paşa'dan alacağı yanıt ise olumsuz olacak, dilerse ancak Türkçe olarak bir gazetede yayımlatabileceğini öğrenecekti. Anıların özellikle esirlere sistematik işkence ve hakaret edildiğini aktaran bölümleri, büyük olasılıkla barış çabalarına aykırı bulunmuş ve askeri siyasi çıkarlarla örtüşmediği düşünülmüştü. 1949 yılında hayatını kaybeden Ahmet Mithat'ın esaret anıları, yüz yıla yakın bir süre saklı kaldıktan sonra akademisyen torunu tarafından bulunup yayına hazırlandı ve kayıp kitap ortaya çıktı. Çoğu askerin esarete dair anılarını kaleme almaktan çekinmesinden dolayı nadir rastlanan bilgiler içeren kitap, aynı yazarı gibi Lefkada (Ayamavra) Kalesi'nde esir tutulan iki yüzü aşkın subayın da başından geçenleri yansıtıyor olduğundan, dönemin karanlıkta kalmış bir kesitine ışık tutuyor.

Trabzon'dan isyan sesleri

MUSTAFA Kemal'in Ankara Garı'ndaki eski konutu seçim bürosu olarak kullanılıyor, ilgili bakanlar belli saatlerde burada toplanıyordu. Seçim sürecinin başlamasıyla muhalif kesimler atağa kalkmış, bir hafta önceki Ali Şükrü cinayetini, üzerinden iki yıl geçmiş olmasına rağmen aydınlatılama-

yan Mustafa Suphi'nin katli ve Yahya Kâhya olayıyla ilişkilendiriyorlardı. Trabzon'un yerel gazetesi *İstikbal*'in başyazarı, Ali Şükrü'nün cenazesinde yaptığı konuşmada alenen Mustafa Kemal'i itham etmiş, ardından eski Adana Valisi Hamit'in (Kapancı) zehir zemberek bir makalesini yayımlamıştı. 4 Nisan günü yayımlanan bu yazı seçim bürosuna ulaştığında odadakilerin öfke katsayısı son raddeye vardı. "Gerçek ulusal egemenliğin, düşünce özgürlüğünün ve kişisel dokunulmazlığın kahraman savaşçısı Ali Şükrü Bey kardeşimiz, savunduğu kutsal esaslar yüzünden kurban olmuş, hayatı pahasına başkaldırması ulusun benliğini bozmak isteyen ejderin saldırdığı ilk hedef olmuştur," diye başlayan yazı giderek Çankaya'yı hedef alıyor ve adres gösteriyordu: "Üç yıldır tehdit edilip sonunda sefil ve hunharca vurulmuş bu darbeyi basit bir cinayet gibi görmek için fazlasıyla saf olmak gerekir. Ulusun tercihlerini gizli emellerine engel gören, çevresinde dalkavuklardan başkasını görmek, onaydan başka ses duymak istemeyenler, bu şehidin şahsında hukuku imha etmek istemiş, saldırının kalpleri sindirmeye yeteceğini sanmışlardır. Ne büyük gaflet ve cehalettir ki, bu zavallılar fikirlerin öldürülemeyeceğini öğrenmemiştir." Yazar sonraki satırlarda daha da ileri gidiyor, sözleri tehdide varıyordu: "Özgürlüğe baskı yapıldığında patlama yaratır. Mazlumlar da doğurgandır. İkide bir karşıtlarını tehdit edip Fransız Devrimi'ni öne süren bu yalancı pehlivanlar, tarihin o faslına saplanıp kalmış, bir sonraki sayfaya geçmeye cesaret edemiyor. Oysa bilmeliler ki, artık Anadolu'da koyun sürüleri yok." Makalenin son kısmı, asırlarca başında taşıdığı hükümdarları feda eden ulusun bir mahluka secde ettiğini, bugüne kadar neler yaptığı belli olan 'Kuvayı Sefile'nin etrafa tehditler savurup durduğunu, şimdiye kadar karşı bir hareket olmadıysa sebebinin vatana dair endişeler olduğunu ileri sürüyor ve şöyle noktalanıyordu: "Bundan sonra olacakların günahı da artık onlara ait. (Topal) Osman'ın kirli ellerinden medet uman çaresizler bilmelidir ki, ulusumuz bağımsızlık kadar özgürlüğe de âşıktır." Yazıyı okuyup da doğrudan Mustafa Kemal'i hedef aldığını anlamayan yoktu. Tanıyanlar, "Nasıl böyle bir şey yazar?" diye birbirine soruyordu. Hamit, Çukurova'nın kurtuluşunda, Fransızca bildiği için Adana'ya vali olarak atanmış, Hasan Fehmi'nin (Ataç) maliye bakanı seçilmesine içerleyip istifa etmişti. Bir süredir Trabzon'da yaşıyordu ve hükümete karşı hareketlerin içindeydi. Yazının da etkisiyle Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yönetimi, Ankara'daki merkezle ilişkiyi kesmiş, Karadeniz'de olası bir isyandan bahsedilmeye başlanmıştı. Seçim kurulundakiler bu durumdan hiç memnun değildi. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, ayrıntılı bir açıklamayla hükümetin dikkatini bu konuya çek-

ti. Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa da askeri yorumlarda bulundu. Gerilen sinirleri gevşeten Damar Zamir'in (Arıkoğlu) şu önerisi oldu: "Kazandığımız zafer büyüktür; sonsuz emek ve fedakârlıkla elde edilmiştir. Tam ulusça zaferin nimetlerinden faydalanacakken üzücü ve zararlı yollara sapmaktan sakınmalıyız. Sert önlemlere başvurmaktansa önce Trabzon'a birilerini gönderip durumu yakından görelim. İsyancılarla ilişkiye geçip dertlerini bir dinleyelim. İsyankârlığın doğru olmadığını, henüz barışa ulaşmadığımızı, tetikte olmanın vatan borcu olduğunu söyleyelim. Bu işe yaramazsa, ülke çıkarına uygun önlemler almaya bakarız." Mus-

Damar Zamir

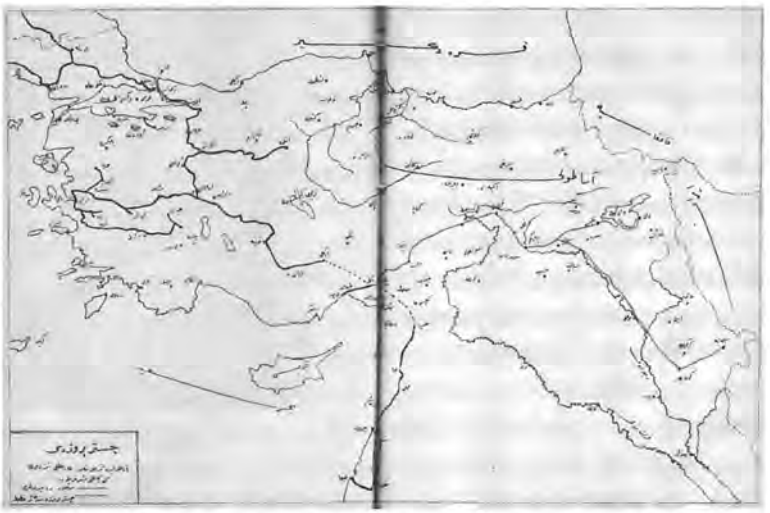
tafa Kemal de onaylayınca bu yöntem kabul gördü. Arabulucunun kim olabileceği tartışmasına son veren de Gazi oldu. Görev, fikri ortaya atana verildi.

Chester Projesi'ne onay çıktı

19'UNCU yüzyıl sonunda uluslararası rekabetin önde gelen konusu olan demir yolları, ABD'li yatırımcıların devreye girmesiyle yeni bir boyut kazanmıştı. İlk kez 1908'de gündeme gelen Amiral Chester'ın Doğu Anadolu'yu Mezopotamya'ya bağlama projesi on beş yıl sürüncemede kalmıştı. Demir yoluyla ilgili yabancılara tanınan ayrıcalıkların önemi, döşenen hattın üç millik çevresindeki yer altı kaynaklarının da yükleniciye devredilmesiydi. Bu da demir yolu projelerine stratejik boyut katıyordu. Chester'ın önerisi Almanların yaptığı Bağdat hattından sonraki en büyük proje olduğundan diğer emperyal güçleri de ilgilendiriyordu. Savaş yıllarında askıda kalan bu kazançlı fırsatı kaçırmak istemeyen İtilaf Devletleri, ABD'nin devreye girmesinden oldukça rahatsız-

Amiral Chester

Amiral Chester'ın Osmanlı Devleti için planlamış olduğu demir yolu hatları projesi.

dı. Bu amaçla Chester'ın 1909'da kurduğu şirket ilerleme sağlayamadı ama 1922'nin Mart ayında kurulan Ottoman-American Development Company (OADC), projeyi devralarak yeniden maceraya atıldı. Proje yatırımcıya ucuz hammadde erişimi, bölgeye ise üretim ve ihracat artışı vaat ediyor, her iki taraf için de verimli ve kârlı olacağı tahmin ediliyordu. Barış görüşmeleri sürecinde ABD'nin Ankara'yı destekler tavra bürünmesi üzerine, TBMM 9 Nisan'da OADC'nin yatırımına onay verdi ve Chester Projesi raftan indirildi.

Cevat (Çobanlı) Paşa

Musul'da savaş hali sürüyor

REVANDİZ'İN ve Musul hattının savunmasından sorumlu Milis Yarbay Şefik Özdemir'in 5 Nisan günü Elcezire Cephe Komutanlığı'na gönderdiği rapor, son birkaç aydır sessiz duran bölgede İngiliz tehdidinin tekrar arttığını, savunma düzeninin de tehlikeye girdiğini duyuruyordu. Şefik Özdemir'in talebi, bölgenin Türk denetiminde kal-

ması için İngilizlerle bir ateşkes imzalanmasıydı ve bunu yapmadan sürdürülecek diplomatik temasların birçok sakıncası olduğunu düşünüyordu. Nitekim Musul'daki İngiliz ve Irak birlikleri, 8 Nisan günü iki koldan ileri harekete geçti. Hodran Suyu üzerinden Şeytan Boğazı'na ve Büyük Zapsuyu Vadisi'nden Serderya yönüne doğru ilerleyen birlikler, Şefik Özdemir'in öngörüsünü doğruluyordu. Bölgede saptanan bu hareketlilik üzerine Elcezire Komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa önceden planlandığı gibi taarruz desteği sağlama kararı aldı. Ne var ki, ordunun gerçek anlamda savaş meydanına çıkması, barış masasındaki haklılık konumunu bozacağından, bu harekâta karşı yapılacak savunmada yine yerel milis kuvvetlerin kullanılması gerekiyordu. İngilizler bir taraftan Musul'u ellerinde tutmak diğer taraftan TBMM Ordusu'nu savaşa sokarak Lozan'da bir koz elde etme planını sürdürüyordu.

Musul'daki İngiliz hava birlikleri, düşen bir uçağın onarımında.

1923

İlk meclisin son oturumu

16 Nisan günü toplanan birinci TBMM, yapılacak seçim sonrasında yeni kadrosuyla göreve başlamak üzere çalışmalarına son verdi.

Üç yıl önce 23 Nisan'da alınan kararla kurulan ve bağımsızlık savaşı veren TBMM, ikinci dönem birinci yasama yılının başlayacağı 11 Ağustos'a kadar tatile girdi.

TBMM'deki son tartışmalar 9 Nisan oturumunda yaşanmış, öne çıkan konu milletvekili maaşları ve önceden muhasebeye girmiş evrakın ödenme yöntemleri olmuştu. Meclisin kapalı kalacağı süre içinde tamamlanması gereken işlerle ilgili görevlendirmeler kura çekimiyle yapıldı ve tıpkı yüz yıl sonra bugünlerde olduğu gibi milletvekili seçimi çalışmaları başladı.

Mustafa Kemal Paşa hiç zaman kaybetmeden seçim propagandasına başladı. 11 Nisan günü özel bir bildirge yayımlayarak doğrudan İstanbul halkına seslenmeyi tercih etti. "Yeni seçim devresini, İstanbul'la tam anlamıyla bir bağlantı kuramadan geçiriyoruz," diyen Gazi, işgal altında yaşayan başkentlilerden oyları bölmemelerine dair isteğini şu sözlerle ifade etti: "İstanbullular! Düşmanın gözü üzerinizdedir. Oylarınız parçalanacak mı? İstanbul'umuzun düşmana umut verecek bir oy bölünmesi yapmayacağına inanıyorum. Oyların bölünmesinin kimlerin yararına olacağını her an göz önünde tutmak öncelikli göreviniz-

10 Nisan 1923

TBMM Hükümeti demir yollarıyla ilgili ABD kaynaklı Chester Projesi'ne onay verdi.

11 Nisan 1923

Mustafa Kemal Paşa milletvekili seçimiyle ilgili olarak İstanbul halkına seslendi.

Fransa Elçisi General Maurice Pellé, hükümeti adına Chester Projesi hakkında bir nota verdi.

TBMM birinci dönem üyelerinden bir grup balkonda.

dir." *Vatan* gazetesi muhabiri Ahmet Şükrü'ye (Esmer) verdiği demeç de yine İstanbullulara yönelikti: "Basının ilkelerimizi iyice inceleyerek halka anlatmasını gerekli görüyoruz. Ben de birbiri ardına bildirgeler yayımlayarak halkı aydınlatmaya gayret edeceğim." Nitekim 14 Nisan günü Anadolu Ajansı muhabirine verdiği demeçte, özellikle eski İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerine yönelik bir uyarı mesajı iletti ve "Bugün kimse İttihat ve Terakki Cemiyeti veya onun partisi adına hareket etme yetkisine sahip değildir," dedi.

TBMM'nin kuruluşu sonrası, ilk yıl sonunda meclis yapısında üç siyasi gruplanma olmuş, oturma düzeni bile buna göre oluşmuştu. Hükümete yakın milletvekilleri sağ, muhalifler solda toplanıyor, ortada genellikle yaşlı ve ta-

12 Nisan 1923

Darülfünun Edebiyat Fakültesi tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya fahri profesörlük verildi.

Musul'u savunmaya devam eden Özdemir Bey'in müfrezesi, gece yarısı başlayıp gün boyu süren baskın taarruzuyla İngilizlere bir kez daha zayiat verdirdi.

16 Nisan 1923

Birinci TBMM'nin faaliyeti sona erdi.

rafsızlar bulunuyordu. Önceleri mecliste fazla etkinlik göstermeyen muhalefet, 1922 yılı başından itibaren giderek daha örgütlü hareket etmiş, "İkinci Grup" olarak adlandırılır olmuştu. En güçlü zamanında yüz yirmi kişiye kadar çıkan bu grup, saltanatın kaldırılmasından sonra zayıflasa da güçlü bir önder arayışına girmiş; Cemal Paşa (Mersinli), Hüseyin Avni (Ulaş), Hakkı Hami (Ulukan) gibi milletvekillerinin adları öne çıkmıştı. İkinci Grup varlık sebebini meclisin hâkimiyetini savunmak ve otokratik bir yönetim oluşmasını önlemek olarak görüyordu. Üyeleri arasında tam bir görüş birliği olmasa da aralarında çok sayıda eski İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi bulunuyordu. Son bir yıldır muhalefetin şiddetini artıran İkinci Grup üyeleri, hemen hemen her konuda hükümete karşı tavır alıyor, birçok yapısal uygulamayı sertçe eleştiriyorlardı. Meclise getirdikleri isteklerin çoğunlukla reddedilmesi de sert tutumlarını artırıyordu. Bazı üyeler hükümeti Yunan Ordusu kadar zararlı gördüğünü dile getirmiş bazılarıysa hükümeti yasa dışı saymıştı. İkinci Grup'un bu tavırları zaman zaman İtilaf Devletleri'ni ihtilal beklentisine ve bu durumdan yararlanma çabasına sokmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a yönelik ilk çağrıları, bu yaşananları anımsatma ve İttihatçıların meclise girmesini önleme amaçlıydı. Bunların yanında İkinci Grup'un varlığı TBMM'nin demokratik bir ortam olmasını sağlıyordu. Bu üyeler gerek gördüklerinde iyileştirme yapılmasına inandıkları konularda kendi içlerinde komisyon kurarak program hazırlayabiliyordu. Temelde iki grubun programı da Türkiye'nin ulusal sınırlar içinde özgür ve bağımsız bir devlet olup yönetimin ulusal egemenliğe dayanmasını, her bireyin din ve mezhep başta olmak üzere özgürlüklerinin korunmasını, yasal sınırlar içinde basın, eğitim, girişim ve toplantı serbestisi ve yasalar karşısında eşitliği savunuyordu. Gazi'nin seçimdeki hedefi ise meclisteki çoğunluğu karşıtlarına kaptırmamaktı.

Musul ve öte dünya

MUSUL'UN ihtilaflı topraklarını İngiliz kuvvetlerine karşı düzensiz harp taktiğiyle savunmaya devam eden Yarbay Şefik Özdemir'in milis müfrezesi, 11 Nisan gecesi başladığı baskın taarruzlarını ertesi gün de sürdürdü ve olabildiğince zayiat verdirerek geri çekildi.

16 Nisan günü Mustafa Kemal Paşa orduya yönelik alışıldık mesajlarından birini daha verdi: "Meşru hukuk zemini sağlamak için devletin yapmakta olduğu barış girişimlerinin sonucunu sakince ve güven duyarak bekliyoruz. Sonucun tekrar harekete geçmemizi gerektirecek bir şekilde belirmesi durumunda yiğitlik göstererek aynı vatanseverlikle savaşmaya devam etmemiz doğal karşılanmalıdır." Başkomutan İngiliz-

lerle doğuda yaşanan her çatışma sonrası benzer bir açıklama yapıyor, orduyu bölgeye sevk etmesinin an meselesi olduğunun hep akılda tutulmasını istiyordu. Lozan'dan barış kararı çıkmadıkça Musul'daki durumun bir çözüme ulaşmayacağı görünüyordu ve TBMM Ordusu'nun ateşkes koşullarını bozması bıçak sırtı bir konu olmayı sürdürüyordu. Hükümetin bu hafta aldığı bir kararda dış dünyaya gözdağı verme niyetini sürdüreceği seziliyordu. Sebebi ve yeri ne olursa olsun sahipsiz mülk ve malların hükümet tarafından kamulaştırılma kararı, yakın gelecekte kurulması beklenen pazarlık masasında heyetin elinde bir koz olabilirdi.

Milis Yarbay Şefik Özdemir

Yüz yıl önce bu hafta doğuda bunlar yaşanırken, batıda da başka bir gelişme yaşanıyordu. İç savaşın sürdüğü İrlanda'da, Cumhuriyet Ordusu tam duruma hâkim olacakken Özgür İrlanda Ordusu tarafından Knockmealdown Dağları'nda pusuya düşürüldü ve Genelkurmay Başkanı General Lynch ölümcül şekilde yaralanarak hayatını kaybetti. Üzerinde güneş batmayan imparatorluk sadece Musul'da değil, İrlanda'da da uzun soluklu bir ihtilafla karşı karşıyaydı. İngiltere Başbakanı Stanley Baldwin'in kamuoyunun moralini yükseltmek için bulduğu formül ise sunduğu bütçede gelir vergisi ve bira satışlarından alınan vergiyi düşürmekti.

Yüz yıl önce bu hafta kuzeyi saran olay ise Rusya'nın Kamçatka Yarımadası'nı vuran sekiz büyüklüğündeki depremdi. İki ay önce 8.4 büyüklüğünde bir deprem olmuş, tsunami Pasifik Okyanusu'nu aşarak Hawaii Adaları'nı bile vurmuştu. Yaşanan bu ikinci afet de on metreyi bulan dalgalar yarattı. Nehir taşkınları da birbirini izledi ve Moskova'yı bile sel bastı.

ABD'de ise işler yolunda görünüyordu. Roma'da toplanan Uluslararası Olimpiyat Komitesi, başka aday çıkmaması üzerine 1932 Olimpiyatları'nı düzenleme görevinin Los Angeles'a verildiğini açıkladı. Harvard Üniversitesi ise geleneksel Amerikan ırkçılığının tartışılmaya başlanmasına neden olacak bir karar aldı. Beyaz ve siyah erkeklerin aynı yerde birlikte bulunmaya ve yemek yemeye zorlanamayacağı belirtilirken hiç kimsenin deri renginden dolayı üniversiteden dışlanmayacağı bildirildi.

1923

Prof. Dr. Gazi Mustafa Kemal

1900 yılında faaliyete başlamış olan İstanbul'daki Darülfünun'un Edebiyat Fakültesi, o güne kadar 350'yi aşkın öğrenci yetiştirmiş, mezunları toplumsal hayatta saygın yerlere gelmişti. 12 Nisan günü fakülte yönetimi Mustafa Kemal Paşa'ya fahri profesörlük payesi verme kararı aldı ve diplomayı sahibine iletmesi için Prof. Necip Asım (Yazıksız) ile Prof. İsmail Şemsettin'i (Günaltay) görevlendirdi. Mustafa Kemal Paşa da Darülfünun Edebiyat Fakültesi'ni "Türk kültürünün odağı" olarak tanımlayacak ve ulusal bağımsızlık misyonunun bilimsel alandaki tamamlayıcısı olarak gösterecekti. Aynı günlerde, gelecekte modern Türk edebiyatının en parlak eserlerini yaratacak olan bir öğrenci de aynı hocalara bitirme tezini sunmaktaydı. Hocalarının yönlendirmesiyle klasik edebiyatın önemli şairlerinden Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şirin* adlı eserini inceleyen bu öğrenci, İstanbul'a gelip önce Baytar Mektebi'nde okumuş, ardından felsefe öğrenimi için Darülfünun'a girmiş, Yahya Kemal'in (Beyatlı) edebiyat şubesinde ders verdiğini öğrenince de alan değiştirmişti. Bu bitirme tezi aynı zamanda Ahmet Hamdi'nin (Tanpınar) ilk eseri oldu.

Darülfünun Edebiyat Fakültesi

Cuma Ligi birincisi Fenerbahçe

1915'TEN beri Cuma Ligi adı altında oynanan futbol organizasyonunun 1922-1923 sezonu, sekiz takımın katılımıyla düzenlendi ve işgal koşulları altında yaşanan birçok aksaklığa ve eksik kalan maçlara rağmen sona erdi. Futbol birinciliğini bir gol dahi yemeden kazanan Fenerbahçe takımından rakip filelere 28 sayı atmayı başaran Zeki Rıza (Sporel) da gol kralı oldu. Ekim-Nisan ayları arasında çift maçlı lig sistemiyle oynanan Cuma Ligi'ni yenilgisiz kazanan Fenerbahçe, son iki maçını oynamadan 23 puan topladı. İkinci sırada yer alan Altınordu dört maç eksikle 17 puan toplarken ezeli rakibine iki maçta da yenilen Galatasaray ise dört maç eksikle dokuz puan toplayıp üçüncü oldu.

Fransa'nın Chester kırgınlığı

TBMM tarafından 9 Nisan'da onaylanan ve Chester Projesi adıyla anılan demir yolu yatırımı, 10 Nisan günü hükümet onayı da aldı. ABD Donanması'ndan emekli Amiral Colby Mitchell Chester liderliğinde başladığı için onun adıyla anılan proje, Ankara yönetiminin petrol sahaları ve demir yolu hatlarını geliştirme konusunda ABD işletmesi OADC'ye ayrıcalıklı haklar tanınması anlamına geliyordu. Gerçekleşebilmesi için üç yüz milyon dolarlık yatırım gerekeceği tahmin edildiğinden, anlaşmanın ABD Senatosu tarafından da onaylanması gerekiyordu.

Lozan Barış Konferansı görüşmelerinin yeniden başlamasını sağlamak için siyasi temaslarda bulunmak üzerine Ankara'ya giden TBMM'nin İstanbul temsilcisi Adnan (Adıvar) Bey'in yerine Selahattin Adil Paşa vekâlet ediyordu. Chester Projesi'nin hükümet tarafından onaylandığını duyan Fransa Elçisi General Maurice Pellé, kapitülasyonların henüz resmen kaldırılmamış olmasından hareketle, kendi ülkesinin kazanımlarını koruma refleksi gösterip 11 Nisan günü Selahattin Adil Paşa'yı sözlü bir notayla uyardı ve Fransa'nın görüşünü bildirdi. General Pellé, kazandığı askeri başarılardan dolayı ünlü bir komutan olmasının yanı sıra diplomatik görevlerde de oldukça deneyimliydi. Almanya uzmanı olarak biliniyordu ve Birinci Dünya Savaşı'nda Aisne savunmasında generalliğe yükselmişti. Ardından Noyon, Marne ve Argonne'da Yüz Gün Savaşı olarak anılan muharebeleri de yönetmişti. 1921 yılı başında Fransa Yüksek Komiseri sıfatıyla İstanbul'a geldikten sonra bir taraftan Ankara Hükümeti'yle Fransa ilişkilerini yürütmüş diğer taraftan İngilizlerin Boğazlar ve İstanbul'a el koyma çabalarına karşı durmuştu. İzmir'in kurtuluşundan sonra İzmir'e gelerek Mustafa Kemal'le de görüşen General Pellé'nin kariyerinin son görevi ise Lozan Konferansı'nın ikinci perdesinde ülkesini temsil etmek olacaktı.

Fransa Elçisi General Maurice Pellé

1923

Ulusal egemenlik üç yaşında

23 Nisan 1923 TBMM'nin açılışının üçüncü yıldönümüydü ve içinde bulunulan seçim atmosferi varlığının kutlanmasını daha da önemli kılıyordu.

23 Nisan'ın "Hâkimiyeti Milliye Bayramı" olarak kutlanması görüşü bu yüzden yurt geneline yayıldı ve İstanbul da kutlamalara katıldı.

Hafta, Mustafa Kemal Paşa'nın 17 Nisan günü ramazan sebebiyle yayımladığı mesajla başladı. Özellikle orduya seslenerek, "Ramazan ayı bu yıl da bizi silah ve görev başında buldu. Kazandığımız büyük başarılardan sonra hukuki varlığımızın sağlanması girişimlerinin sonucunu da Allah'ın izniyle barış içinde, sakin ve güvenle alıyoruz. Sonuç tekrar harekete geçmemizi gerektirecek bir şekilde olursa, vatansever olarak savaşmak ve şehit olmak doğaldır. Bu konuda tüm silah arkadaşlarımın aynı fikirde olduğuna inanıyorum," dedi. 21 Nisan günü ise Trabzon halkına yönelik bir bildirge yayınlayıp Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti karşıtı faaliyetlere uyanık yaklaşılmasını istedi. "Trabzonlu fedakâr kardeşlerim, tüm netliğiyle gördüğünüzden en ufak kuşku duymadığım büyük bir gerçekle karşı karşıyasınız. Tamamen eminim ki, hakkın, insafın, vefanın ve vatanseverliğin en yüksek nitelikleriyle donanmış olan Trabzon-

17 Nisan 1923
Mustafa Kemal Paşa, ramazan sebebiyle orduya mesaj verdi.

19 Nisan 1923
Kral Fuat Mısır'da meşrutiyet ilan etti.

20 Nisan 1923
Musul'daki İngiliz kuvvetleri karşı taarruza geçti.

23 Nisan kutlamalarını izleyen paşalar

lular, doğruyla yanlışın belirgin farkını derhal anlayacak ve temiz vicdanlarının kararı olan oylarını doğru yönde kullanacaktır," diyen Gazi, daha önce açıklanan dokuz ilkeyi kabul etmekte kararsız olanların ikna edilmesi için cemiyetin Trabzon Şubesi'ne de şu telgrafı çekti: "İlkelerimiz, tüm milletçe yaptığımız dört yıllık bağımsızlık savaşının başarıyla taçlandırılmış gerçek sonuçlarına dayanarak daha parlak bir geleceği amaçlayan ulusal hedeflerdir. Onlar tüm ulusa aittir." 23 Nisan günü ulusa verdiği mesaj ise şuydu: "Vatanımızda ulusal bir hükümetin kurulmasının anıldığı bugün, ülkenin bağımsızlığı ve ulusun egemenliğinin sonsuz nimetleriyle ebediyen mutlu olmanızı dilerim." Aynı nedenle orduyu da kutlayan Gazi, bugünün ulusal egemenliğinin başlangıcı olduğunu yineleyip, "Her mutlu gününde sizi anan ve vatan savunmasında gös-

21 Nisan 1923

İsmet Paşa'nın başkanlığındaki TBMM heyeti yeniden Lozan Konferansı'nda.

23 Nisan 1923

TBMM'nin üçüncü kuruluş yıldönümü kutlandı.

Musul milis kuvvetler kumandanı Yarbay Özdemir İran topraklarına çekilmek zorunda kaldı.

Ateşten Gömlek filmi Beyoğlu'nda gösterime girdi.

Lozan Barış Konferansı görüşmeleri resmen yeniden başladı.

Bayramın tüm yurtta kutlanacağını duyuran İkdam gazetesi.

terdiğiniz büyük liyakate tanık olan komutanınız olarak hepinizin bayramını kutlarım," dedi.

İkdam gazetesinin o günkü manşeti, TBMM'nin açılış yıldönümünün İstanbul'da da kutlanacağını duyuruyordu. Haberde bütün Anadolu ve Doğu Trakya'da olduğu gibi İstanbul'da da öğrencilerin, izcilerin, esnaf kuruluşlarının ve işçilerin törenlere katılacağı belirtiliyor, halkın kendi bayramına büyük tezahürat göstermesinin beklendiği yazıyordu.

Hükümet Ankara'daki kutlama programı protokolünde Himaye-i Etfal Cemiyeti Başkanı Dr. Fuat'a (Umay) da yer ayırarak çocuklara verdiği önemi göstermişti. Sonraki yıllarda çocukların 23 Nisan kutlamalarındaki rolü daha da artacak, bu gelenek, bir süre sonra bu özel günün ismine de taşınacaktı. Üç yıl önce aynı günün akşamı, Yunus Nadi, Ruşen Eşref, Hacı Feyzullah ve Mazhar Müfit'le sohbet eden Mustafa Kemal, "Bugün bizim açtığımız bu meclis, Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında çocuk kalır. O yüzden bugün çocuk bayramı sayılır. Çocuk büyüsün, zaferini kendi ilan etsin," diye bir dilekte bulunmuştu. Üç yıl sonra o gün protokole davet edilen Dr. Fuat ise 23 Nisan 1926 günü şu açıklamayı yapacaktı: "Bugün çocuk günü, yani geleceğin ve bağımsızlığın günüdür. Cumhuriyet hükümeti, bugünü çocuklara ayırdı." İlk kapsamlı çocuk şenlikleri ertesi yıl düzenlendi. 1935'te ise bayramın adı resmen Ulusal Egemenlik Bayramı ve Çocuk Haftası oldu.

Yeniden Lozan

BARIŞ müzakerelerine yeniden başlamak üzere Lozan'a gidecek olan TBMM delegeleri 17 Nisan günü Ankara'dan yola çıktı. Ertesi gün İstanbul'a varan heyet 21 Nisan'da Lozan'a ulaştı. Aynı gün Musul'daki İngiliz kuvvetleri Yarbay Şefik Özdemir'in müfrezesine şiddetli bir karşı taarruzda bulundu ve onları İran topraklarına çekilmeye mecbur bıraktı. Konferansın ikinci dönem çalışmaları da 23 Nisan'da bu gelişmenin gerginliğiyle başladı. Artık İngiltere'yi Lord Curzon yerine Sir Horace Rumbold, Fransa'yı General Pellé,

İtalya'yı ise Mussolini ekolünden yetişen Montagna temsil edecekti. TBMM Heyeti'nin resmi delegeleri aynıydı ama baş delege İsmet (İnönü) ve yardımcıları Dr. Rıza Nur ile Hasan (Saka) Bey'e eşlik edenler kısmen değişmişti. Yeni danışmanlar Münir (Ertegün), Zekai (Apaydın), Şefik (Başman), Mehmet Tevfik (Bıyıklıoğlu), Tahir (Taner), Nusret (Metya), Yusuf Hikmet (Bayur), Fuat (Ağralı), Mustafa Şeref (Özkan) olmuş, genel sekreterliğe Tevfik Kamil (Koperler) atanmıştı. Ayrıca on yazman ve Fransa, İsviçre ve Almanya'dan üç diplomat Ferit (Tek), Cemal Hüsnü (Taray), Cevat (Üstün) ile TBMM'nin basın temsilcisi Ahmet İhsan (Tokgöz) da heyete katılmıştı. On farklı gazete de en etkili kalemlerini konferansı izlemek için Lozan'a göndermişti. Gazetecilerin Ankara'ya gönderdiği ilk haberler bir hafta önce açıklanan Chester Projesi'yle ilgili oldu. Fransa'nın sırf bu yüzden tavır değiştireceğine ve TBMM'ye karşı tepki göstereceğine dair söylentiler yayılıyor, Pellé'nin ABD'ye karşı İngiltere'ye yaklaşması bekleniyordu. Lozan'daki Avrupalı muhabirler de Chester Projesi'ne odaklanmıştı. İtalyan basınına göre demir yolu ayrıcalığının Amerikalı bir şirkete verilmesi, konferans arifesinde ortamı daha da karıştırmıştı ve Fransızların eski kazanımlarını terk etmeyip karşı harekete geçmeleri bekleniyordu.

İngiltere de proje kararına tepkisiz kalmadı. ABD sermayesi hakkında yazılan senaryolar, Musul'daki petrol kaynakları üzerinde tekel oluşabileceğini öngörüyor, barış görüşmeleri İngiltere ve Fransa'nın ABD'ye karşı birlikte hareket edeceği bir havada başlıyordu. Böyle bir ortamda ABD Hükümeti adına gözlemci olan Joseph Grew, İsmet Paşa'ya Chester Projesi'ni ekonomik ilişkilerin gelişmesinde sadece bir başlangıç olarak gördüğünü söyleyince tartışmalar alevlendi. 23 Nisan tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* Paris-Vaşington arasında Chester imtiyazına ilişkin görüşme yapıldığını ama ABD'nin bu konuyla ilgili herhangi bir uluslararası kriz çıkartma niyetinde olmadığı yazıyordu.

Konferans başlamadan önce Rumbold kendini Türklerin tüm taleplerini elde edeceğinden emin olarak geleceğini biliyordu ama pazarlık masasında son sözün henüz söylenmemiş olmasına güveniyordu. İki hafta önce delegasyon başkanlığı teklifini aldığında müsteşarı Sir Eyre Crowe'a şu notu yazmıştı: "İsmet ve Ankara'dan gelen vahşi çeteyle seyahate çıkma niyetim yok." Lozan'a giderken Bakan Percy Loraine'e yazdığı mektupta da şöyle demişti: "Bu kez gerçekten barış sağlamaya çalışmalıyız. Ancak bu milliyetçi Türk başa çıkılması zor bir adam ve heyeti de hiç centilmenlik iddiası taşımayan odunlarla dolu."

Öyle ya da böyle konferans 23 Nisan günü açıldı. Üç komisyon tekrar kuruldu. İlki toprak ihtilafı ve yabancı haklarıyla, ikincisi mali sorunlarla, üçüncü-

sü ise ekonomiyle ilgilenecekti. Fransa beklendiği gibi sert bir tavırla söze başladı. General Pellé daha önce ülkesi vazgeçmiş olmasına rağmen Türkiye'nin İtilaf Devletleri'ne tazminat ödemesi gerektiğini söyleyerek ilk perdeyi açtı.

Ateşten Gömlek vizyona girdi

HALİDE Edip'in (Adıvar) İzmir'in işgali sırasında eşini ve çocuğunu kaybedip hemşire olarak Milli Mücadele'ye katılan Ayşe'nin, Binbaşı İhsan'a aşkını anlatan romanı *Ateşten Gömlek*, Kemal Film yapımcılığında sinemaya uyarlandı. Senarist ve yönetmen dönemin en ünlü aktörü Muhsin Ertuğrul'du. Behzat (Budak), Hakkı Necip (Ağrıman), Vasfi Rıza (Zobu) ve Refik Kemal'in (Arduman) de rol aldığı *Ateşten Gömlek*'in görüntü yönetmenliğini de Cezmi (Ar) üstlenmişti. Kurtuluş Savaşı'nı konu alan ilk uzun metraj olmasının yanında filmin öne çıkan özelliği, Ayşe rolünü Bedia Muvahhit, Kezban rolünü ise Neyyire Neyir'in canlandırmasıydı. Böylece beyazperdede görünen ilk Müslüman kadınlar onlar oldu. Feminizmin öncülerinden Halide Edip (Adıvar), romanını vermeyi bu şartla kabul etmişti. Film Beyoğlu'ndaki Palas Sineması'nda, çift bilet satılarak iki bölüm halinde gösterildi. Yönetmenin, "Yokluğa savaş açtık. Artist yoktu yaptık. Kadın yoktu bulduk. Laboratuvar yoktu kurduk. Makine yoktu aldık. Senaryo yoktu yazdık," diye özetlediği çekim sırasında tutucu kesimler tepki göstermiş, film zar zor bitirilmişti. Kadınla-

Ateşten Gömlek'*ten bir sahne.*

rın haftada sadece bir gün sinemaya gidebildiği, cinsiyet kısıtlamalarının halen sürdüğü dönem o yıl son buldu ve Mustafa Kemal'in buyruğuyla İzmir'den başlayarak sinemalarda cinsiyet ayrımı kalktı. İlk gösterimin 23 Nisan günü yapılması, işgal altındaki kentte yaşanan bayram coşkusunu artırmış, sinemanın önünde uzun kuyruklar oluşmuştu. Hakkı Suha (Gezgin) filme dair izlenimlerini *Vakit* gazetesinde şöyle dile getirdi: "Yüzde 95'i okuma bilmeyen bir ülkede kitaptan medet ummak, körlerin ressam olmasını beklemek kadar acayip ve faydasızdır. Kitap, okuldan sonra gelir. Sinemadan en çok faydalanacak olan biziz. *Ateşten Gömlek*'i seyretmeden, bu yeni keşfin faydalı yanları hakkında bu kadar olumlu düşünmüyordum. Oysa bugün bu alanda çalışarak eksiklerimizin büyük bir kısmını gidereceğimizi hissediyorum."

Mısır'da meşrutiyet

1882'DEN beri İngiliz işgali altında kaldıktan sonra 1922'de İngiltere'nin tek yanlı kararıyla bağımsızlığa kavuşan Mısır'da Kral Fuat tarafından meşrutiyet ilan edildi. Asıl adı Ahmet Fuat Paşa olan kral, Hidiv İsmail Paşa'nın oğluydu ve İtalyan Kraliyet Ordusu'nda görev yaptıktan sonra ülkesine dönüp yeğeni Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa'nın yaveri olmuştu. Bir süre II. Abdülhamit'in emrinde bulunan ve Kahire Üniversitesi kurucu rektörlüğü de yapan Kral Fuat, 1917'de İngilizler tarafından hidiv yapılmış, ardından Mısır sultanı olarak ilan edilmişti. Muhalifleri sürgündeyken kral unvanı alıp yeni bir anayasa hazırlayan Fuat, halk oylamasında çoğunluğu sağladı ve 19 Nisan günü ülkesi için meşrutiyet rejimini ilan etti.

Kral Fuat

1923

Ya Karaağaç ya savaş!

Lozan'daki barış görüşmelerinin ikinci faslı, Yunan Heyeti'nin masayı terk etme tehdidiyle başladı.

Yunanistan görüşmelere devam etmek için savaş tazminatı ödemek yerine Karaağaç'ı vermeyi şart koştu.

24 Nisan Lozan'da yarım kalan bazı konuların karara bağlanma günüydü. Bir yandan Osmanlı Devleti'nin borçları ve demir yolları konuşulurken diğer yandan Trakya, Suriye ve Irak sınırları belirleniyordu. Yunan delegasyonu da Ege Bölgesi'nde yarattığı tahribat karşılığı ödemesi gereken tazminattan kurtulmak için aynı günü seçmişti. Meriç Nehri'nin çizdiği doğal sınırın batısında kalan Karaağaç, halen işgal altındaydı. O gün Yunanistan savaş tazminatı ödemek yerine Karaağaç'ı Türkiye'ye bırakmayı teklif etti. Bu tam olarak bir teklif de sayılmazdı; çünkü kabul görmemesi durumunda Yunan Heyeti konferansı terk edecek, konferans bir kez daha sekteye uğrayacak, savaş haline geri dönülecekti. Teklifin kabul edilmesi için öngörülen süre ise iki gündü. İsmet Paşa bir kez daha Ankara'ya danışma ihtiyacı duydu ve durumu Mustafa Kemal Paşa'ya iletti. Gelen yanıt, TBMM Hükümeti'nin, diğer sorunların olumlu bir şekilde çözülmesi durumunda, savaş tazminatı yerine Karaağaç'ı kabul edebileceğiydi. 26 Nisan'da öğleden sonraki oturumda, İsmet Paşa teklifi kabul etti ama diğer konulardaki isteklerinin karşılanması için her çabanın gösterilmesi gibi pek de somut sayılmayacak bir güvence şartını karara ekletti.

24 Nisan 1923
Lozan Konferansı'ndaki Yunan delegasyonu, savaş tazminatı ödemek yerine Karaağaç'ı Türkiye'ye bırakmayı teklif etti.

28 Nisan 1923
Mustafa Kemal Paşa Rize'den gelen fahri hemşerilik teklifini kabul etti.

29 Nisan 1923
Yarbay Özdemir müfrezesiyle sarp dağları aşarak İran'ın Uşnu kasabasına ulaştı iltica talebinde bulundu.

Günümüzde Trakya Üniversitesi rektörlük binası ve Güzel Sanatlar Fakültesi olarak kullanılan eski Karaağaç Garı.

Karaağaç'ın bu kadar önemli bir pazarlık konusu olma sebebi, kuşkusuz Edirne'nin hemen yanındaki bu beldenin değeriydi. Bir Rum yerleşimi ve Edirne'nin sayfiyesi olan Karaağaç, Osmanlı devrinde imparatorluğu ziyaret eden elçiler ve önemli yabancı konukların da ağırlandığı, prestijli bir yerleşimdi. 19'uncu yüzyılda iyiden iyiye gelişmiş, yabancı tüccarların konakları ve konsolosluklar kurulmuştu. Eski başkent de Avrupa'ya buradaki gardan bağlanıyordu. Geniş dutluklarında ipekböceği üretimi yapılıyor, kozalar ipek dokuma fabrikalarında işleniyor, önemli bir ihracat geliri sağlıyordu. Bağcılık ve sebzecilik de gelişmişti. Yöre halkı Avrupa kültürüyle iç içe yaşıyordu. 20'nci yüzyıla artan nüfusu, otelleri, lokantaları, kafeleri, sinema ve dans salonları, biraha-

Chester Projesi'nin hayata geçirilmesi için bir adım daha atıldı ve hükümet ve şirket yetkilileri arasında sözleşme imzalandı.

neleriyle gelişmiş bir batılı kent görünümünde giren Karaağaç, eğlence hayatı ve spor etkinliklerinden dolayı "Küçük Paris" diye anılıyordu. Mustafa Kemal Karaağaç'a ilk kez 1913'te gelmiş, Selanik'i anımsatan atmosferinden hoşnut kalmıştı. Balkan Savaşları ve Büyük Harp'te birkaç kez el değiştiren kasaba demir yolu üzerindeki konumundan dolayı işgal kuvvetlerinin de merkezi olmuştu. Yunan işgali altında Edirne kadar yara almadığından renkli yaşantısı halen sürmekte ve nüfusunun büyük çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Osmanlı döneminde inşa edilen demir yollarının büyük kısmı artık sınır dışında kaldığından, İstanbul'dan Edirne'ye ulaşmak için Yunanistan'dan geçmek zorunlu olmuştu. Karaağaç'ın alınması bu sorunu da giderecekti. Bu etkenler tazminat konusunun çözümüne dair prensip anlaşmasının sağlanmasını kolaylaştırdı. Trakya sınırı bu yönde değiştirildi ve barış halinin devamına karar verildi. Aynı komisyonda Meis Adası'nın durumu da İtalya delegesi Montagna ile müzakere edildi. Ankara'dan Karaağaç'la birlikte Meis'in de Türkiye'ye bırakılması teklifi geldiyse de İtalya bu pazarlığın tarafı olmadığını söyleyerek reddetti.

27 Nisan günü İngiliz ve Fransızların asıl önem verdiği başlık olan kapitülasyonlar tartışılmaya başlandı. Bu arada İngiltere temsilcisi Rumbold'un içini rahatlatan bir gelişme oldu. İngiliz İstihbarat Teşkilatı'ndan gelen bir not, Ankara'dan İsmet Paşa'ya gelen gizli talimatların önceden ele geçirilebileceğini müjdeliyordu.

Musul düştü

TBMM Hükümeti tarafından Kuzey Irak ve Musul bölgesindeki İngiliz kuvvetlerini Misakı Milli sınırları dışına atmakla görevli milis müfrezenin komutanı Yarbay Şefik Özdemir'in aylardır sürdürdüğü harekât geri çekilmeyle son buldu. Beraberindeki gönüllü Türkmen milisler ve yerel aşiret mensuplarıyla İran topraklarına doğru çekilen Yarbay Şefik Özdemir, 29 Nisan günü Uşnu kasabasına ulaştı. Savcıbulak bölgesindeki İran askeri yetkilisi Yusuf Han'a gönderdiği mektupla içinde bulunduğu durumu anlattı ve "Harbin kaderi bizi bugün İran devletine iltica ederek misafiriniz olmaya itti," diyerek sığınma talebinde bulundu. İngilizlerin defacto kurduğu yeni Irak devletinin kralı Faysal'ın statüsünü güçlendiren bu gelişme, petrol kaynaklarının geleceğini de belirleyecek bir adım oldu.

Irak Kralı Faysal

Chester koşulları açıklandı

İKİ haftadır dünya basını ve siyasi çevrelerin gündemindeki Chester Projesi'ne yüklenen anlam, projenin ölçeğinden çok Ankara'nın yabancı sermayeye yönelim yönüyle ilgiliydi. Henüz kapitülasyonların geleceği belli olmamışken ABD'ye tanınan ayrıcalık İngiltere, Fransa ve İtalya'nın beklentilerini boşa çıkarmış, SSCB'de kafaları karıştırmıştı.

Lozan'ın ikinci faslı, uluslararası çıkar dengeleri sarsılmış olarak başlıyor, bu imza masadaki rakipleri birbirine yaklaştırırken batıyla uzak batının arasını açıyordu. Başta *Times* ve *World* olmak üzere ABD basını projeyi övse de ülkelerinin yakın doğu politikasına karışmasından hoşnut değildi.

Ratip Tahir'in (Burak) Zümrüdüanka'*da yayımlanan karikatürü. "Yabancı sermaye Türkiye kapısında: –Ah bir içeri girebilsem..."*

Hâkimiyet-i Milliye hafta boyunca hükümet sözcüsü gibi yayın yaparak konuyu sürekli gündemde tuttu. 26 Nisan'da "Chester Projesi ve Amerika'nın Düşüncesi" başlıklı yazıda proje hakkında ABD basınında çıkan yorumları yansıttı. Projenin tarihi gelişimini özetledi ve olumlu yaklaşımları paylaştı. Öne çıkan isimler Rauf (Orbay) ve Mareşal Fevzi'ydi (Çakmak). Projenin TBMM tarafından apar topar onaylanması da hükümetin gücünü gösteriyordu. Eski haline göre birçok değişiklik yapıldığı belirtilse de ayrıntılarına girilmiyor, sadece projenin Diyarbakır'ın kuzeyindeki zengin bakır madenlerinin işletmesini de kapsadığı bilgisi veriliyordu. Gazete 27 Nisan günü projenin adıyla anıldığı Amiral Chester'in görüşlerine de yer verdi. Amiral, ABD sermayesine tanınan ayrıcalığın Türkiye'yi yabancı baskısından kurtaracağı gibi özgürlük ve bağımsızlık kazanmasına da önemli katkıda bulunacağını ifade ediyor, şunları söylüyordu: "ABD'ye verilen bu imtiyaz güçlü ülkelerin zayıflara hâkim olması sistemine dayanmıyor. Aksine Avrupalı devletlerin Türkiye'ye nüfuz etmesine karşı koyma yolu. Bu kapı şimdiye kadar Avrupa zihniyetiyle açılmıştı. Oysa şimdi Amerikan sermayesi arka kapıyı kullanarak Asya ekonomisine açılıyor.

Bu yüzden kapitülasyonlar kaldırılmalıdır. Bu konuda ABD dışişleri bakanına tavsiyelerimi bizzat ilettim." 30 Nisan günü "Proje İmzalandı" manşetiyle çıkan *Hâkimiyet-i Milliye*'de, ilk kez bazı somut bilgiler de yer aldı: "Dün öğleden sonra saat 05.10'da Ankara adliye yazmanının huzurunda, Bayındırlık Bakanı Feyzi (Pirinççioğlu), Müsteşar Ali Rıza, Demiryolları Genel Müdürü Ziya, Chester Şirketi temsilcileri Clayton Kennedy ve Arthur, Doğu Anadolu'da yapılacak demir yolları hakkındaki sözleşme ve şartnameleri görüşerek imzaladılar." Anlaşmaya göre Musul ve Kerkük'ü Akdeniz ve Karadeniz'e bağlayacak demir yolunun ve üç liman tesisinin yapımını üstlenen şirket, ray hattının iki yanındaki kırkar kilometrelik şeritte bulunacak petrol ve madenlerin işletme hakkını da 99 yıllığına üzerine alıyordu. Şirkete ayrıca birçok vergi bağışıklığı ve özel hak da tanınmıştı. Osmanlı yönetiminde üçer kilometre olan demir yoluna bağlı maden şeriti uygulamasındaki bu değişiklik, hükümetin dilediğinde yabancı sermaye yatırımını ne kadar kolaylaştırabildiğini gösteriyordu. Sonuçta Lozan'da masaya oturanların zihninde Türkiye'yi ABD'ye kaptırma endişesi yer etmiş, İtalya, Fransa ve İngiltere'nin iktisadi emellerine karşı masaya yeni bir koz sürülmüştü.

Selahattin Adil'in anılarında İstanbul seçimleri

MUSTAFA Kemal bir yandan Lozan'daki gelişmeleri takip ediyor bir yandan da seçim çalışmalarını yürütüyordu. 25 Nisan günü Yahya Kemal'e (Beyatlı), "Yahya Kemal Bey biraderimize," diye imzaladığı mareşal üniformalı bir resmini armağan etti ve İstanbul'daki İslâmi Vakıflar Cemiyeti'ne vakıfların vatan için en faydalı şekilde düzenlenip barış devrinin en önemli işlerinden biri olacağını belirtti. 28 Nisan günü de muhaliflerin faaliyetlerini artırdığı haberleri gelen Rize'deki İl İdare Meclisi'ne fahri hemşerilik teklifini memnuniyetle kabul ettiğini bildirdi.

29 Nisan günü *Yeni Gün* gazetesi seçimleri gündeme getirdi ve "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Gazi Mustafa Kemal" imzasıyla bir seçim programı yayımladı. O sırada İstanbul'daki TBMM askeri temsilcisi Selahattin Adil Paşa, yüz yıl önceki bu haftayı anılarına şöyle yansıtacaktı: "Yapılacak yeni milletvekili seçimleri için Ankara'da başlayan faaliyet İstanbul'a da yayılmıştı. Ordunun siyasete karışmasının memlekete getirdiği zararları tecrübeyle görmüş olduğum için bu durumdan çok çekiniyordum. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey'in İstanbul

seçimleri hakkındaki ihbarı üzerine Karahisar Milletvekili Ali (Çetinkaya) Bey (İzmir İstiklal Mahkemesi reisi) Mustafa Kemal Paşa tarafından hükümet yararına çalışmak üzere İstanbul'a gönderilmişti. Ali Bey beni ziyaret ederek kamuoyu ve özellikle İttihat ve Terakki üyelerinin faaliyetleri hakkında bilgi talep ettiği zaman kendisine seçim işleriyle hiç ilgilenmediğimi ve subaylar arasında da bu konuda bir hareket bulunmadığını söyledim. Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay'la ilgili sorduklarına da basının çoğunlukla hükümet ve birinci gruba eğilimli olduğunu, bazı muhalif görüşlere karşı yapılan ağır ve suçlayıcı beyanların da tepki uyandırdığını söyledim. Subayların olumlu veya olumsuz hareketlerden uzak durduğunu ve şehirde henüz önemli bir İkinci Grup faaliyeti görülmediğini de belirttim. Aslında İstanbul'da aydınların da aralarında bulunduğu çoğunluk, Anadolu'da beslenen duygulara ve zihniyete tam vâkıf değildi. Bu yüzden gelen her ihbara güvenilmemeliydi. İttihat ve Terakki üyelerinin bir kısmı bir hafta kadar müzakereler yapmış, seçim sırasında yapacaklarını ve milletvekillerinin mecliste yürüteceği hareketler üzerine görüşmüş, hükümet şekliyle ilgili görüş alışverişinde bulunmuşlardı. Bu konularda Adnan Bey (Adıvar) hükümete ayrıntılı bilgi verebilirdi. Niyetim bu kesinliği belirsiz işlere dair haberleşmeye son vermekti. İstanbul'da devam eden basın sansürü işgal kumandanlığı tarafından yönetildiği için üstlendiğim görev titizlik gerektiriyordu. İşgal kuvvetleri zaman zaman basına baskı uygulayıp ulusal duygularımızı rencide edebilecek yayınlar yaptırıyordu. Kumandanlıkla kurduğum iyi niyetli ve barışçıl ilişkiler sayesinde, ulusal hareketi eleştiren ya da kötüleyen haber veya görüşlerle iç siyasetimize dair tartışma yaratacak yayınlara engel olabiliyordum. Basın tam bir serbestiden mahrumdu, sıkıyönetim ve sansürden şikâyetçiydiler. Yine de ara sıra Necmettin Sadak ve Etem İzzet Benice gibi basın mensuplarıyla yapılan toplantılarda bir anlaşma zemini sağlıyorduk. Vatandaşlarımızın işgalden fazla etkilenmemesi ve huzur ortamının devamı, ortak bir çalışmayla sağlanabiliyordu. Yine de maalesef işgalciler İstanbul'u terk edip sansürün kalktığı güne kadar arzu ettiğimiz serbestiyi kazanamadık."

Selahattin Adil Paşa

1923

Yüz yıl önceki ilk seçim

Yeni TBMM'yi oluşturacak milletvekillerini belirleyecek olan genel seçimlerin heyecanı yurda yayılırken iki dereceli basit çoğunluk sisteminin incelikleri de öğreniliyordu.

Yüz yıl önce bu hafta ülkedeki atmosfer bugünkünden farklı sayılmazdı. Siyasi yelpaze ikiye ayrılmış, iktidar ve muhalefet sandıkta yarışma hazırlığındaydı.

Toplum seçimle ilk kez 1877'de, kısa süren meşrutiyet yönetimine geçerken tanışmıştı. Sonrasında 1908, 1919, 1914 ve 1919'da Mebusan Meclisi üyeleri seçimle belirlenmişti. İstanbul'un işgaliyle kapanan meclis üyelerinin bir kısmı Ankara'da kurulan TBMM'ye katılmış, eksik kalan üyelikler bölgesel seçimlerle tamamlanmıştı. 1 Nisan 1923'de alınan karardan sonra seçim atmosferine giren ülkede, başta İstanbul olmak üzere büyük yerleşimlerde hazırlık başladı. Siyasi yelpazenin bir kanadı, Birinci Grup olarak adlandırılan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti grubuydu ve başkanı olan Mustafa Kemal Paşa muhaliflerinin etkisine karşı işi ilk günden beri sıkı tutuyordu. Diğer kanat ise 1919'dan beri meclisteki ağırlığını artıran İkinci Grup'tu. Muhalefetin odağındaki konu Lozan Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri'ne büyük tavizler verileceğini düşünmeleriydi. Aralarında iktidara gelince antlaşmayı kabul etmeyeceğini söyleyenler de vardı. Yurt gezileriyle kamuoyunu barış fikrine hazırlayan Gazi, İstanbul'dan gelen gazetecilerle yaptığı bir görüşmede meclisin görevini yerine getirdiğini ve yenilen-

1 Mayıs 1923

1 Mayıs ilk kez resmen İşçi Bayramı olarak kutlandı. Lozan'da muhacirler, ikamet, iktisat ve hukuk hakkındaki görüşmeler başladı.

Fransa delegesi General Pellé, İsmet Paşa'yı yemeğe davet ederek bazı konulardaki itirazlarını bildirdi.

2 Mayıs 1923

Lozan'daki ikinci komisyon Düyunu Umumi'yi ele alarak Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını incelemeye aldı.

mesi gerektiğini söylemişti. Nisan ayında yasada yapılan değişikliklerle sistem de yenilenmişti. Önceden her elli bin oyla bir milletvekili seçilirken, sayı yirmi bine indirilmiş, seçmen yaşı 18 olmuş, seçme ve seçilme hakkına sahip olmak için vergi verme zorunluluğu kaldırılmıştı. Seçmen önce oylarıyla ikinci seçmenleri belirleyecek, onlar da milletvekili adaylarını oylayacaktı. Abdullah Hilmi'nin (Tunalı) kadınlara oy hakkı önerisi ise mecliste tartışılmış, kabul görmemişti. Halide Edip (Adıvar) ve Mustafa Kemal kadınlara oy hakkı verme yolu arasa da bu konunun ancak tutuculuktan arınmış bir meclis tarafından çözülebileceği fikrine varılmıştı. Mustafa Kemal, "Bu konuyu bazılarıyla konuştum. Halen itiraz edenler var; fakat sonunda olacak. Buhara'da, İran'da, Afganistan'da şapka giyip namaz kılan Müslümanlar var. Hicaz'da, Suriye'de, Yemen'de de öyle. Bizde ise her yerde çok fazla tutucu var," demişti. Hüseyin Avni (Zaimler) Paşa da bu konuda, "Her şeyin bir olgunlaşma derecesi vardır. Kadınlar olgunlaşıp seçme hakkı alana kadar, aile reislerine oy vermiş gibi sayılmalı. Yine de kendimizi ileride topluma yeni bir yön verecek fikirlere hazırlamalıyız. Bu verilecek değil, alınacak bir haktır. Kadınlar kendilerine layık gördükleri gün, haklarını alır," diyordu.

Gümüşhane'den milletvekili adayı Zeki (Kadirbeyoğlu).

Eskişehir'den bağımsız milletvekili adayı Emin (Sazak).

Sisteme göre her vilayet için aday listeleri oluşturulduktan sonra ilan edilecek, ardından iki tur seçim yapılacaktı. Nüfusu otuz bine kadar olan yerlerin tek milletvekili çıkaracağı sistem, nüfusa oranlı temsili öngörüyordu. Milletve-

3 Mayıs 1923
Lozan'da Misakı Milli sınırlarında yaşayan **yabancılara** yönelik **uygulamalarda anlaşma sağlandı.**

4 Mayıs 1923
Başbakan Rauf (Orbay) Suriye sınırında yığınak **yapıldığı** ve basının Fransa **karşıtlığı** iddialarını **reddetti.**

7 Mayıs 1923
SSCB, TBMM ile Polonya arasında diplomatik ilişki kurulmasına olumlu baktığını belirtti.

kili olmak için aranan şartlar ise Türkiye halkından olup, otuz yaşını bitirmiş olmak ve Türkçe bilmekti. Adaylar birden fazla bölgeden seçime katılabiliyor, çoklu kazanma durumunda bölge tercihi yapabiliyordu. 28 Haziran günü 72 ilde yapılacak seçim sonucunda ikinci TBMM'yi 287 milletvekili oluşturacaktı. Öğretmenler dışındaki tüm memurlar, iki ay önce istifa etmedikçe görev yerinden aday olamıyordu. Aynı kural askerler için de geçerliydi.

İkinci Grup'tan bir kısım eski milletvekili, TBMM'nin Osmanlı anayasası olan Kanunu Esasi'ye uygun feshedilmediği gerekçesiyle protesto ederek seçime katılmamaktan yanaydı. Bu durum muhaliflerin seçim örgütlenmesini geciktirince İkinci Grup'tan etkili adayların ortaya çıkması zorlaştı. Seçime bir buçuk ay kala grubun bazı üyeleri iktidar aleyhine propaganda yaparak bağımsız aday olmayı yeğledi. Bunlardan biri de Mebusan Meclisi ve Erzurum Kongresi'nde Gümüşhane'yi temsil eden Zeki'ydi (Kadirbeyoğlu). Ankara'ya gelip TBMM'ye girmiş, göreve orada devam etmişti. Tekrar adaylığını koyarak muhalefetin simge ismi olarak seçmen karşısına çıktı.

Üç milletvekili çıkarabilecek olan Eskişehir'de dokuz aday vardı ve aralarından üçü *Yeni Türkiye* gazetesine demeç vererek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adayı olduklarını yaydı. Haberi gören Mustafa Kemal Paşa, gazeteye bir tekzip telgrafı çekerek cemiyetin aday listesinde olmadıklarını belirtti. Bu üç adaydan ikisi seçimden çekildi, Emin (Sazak) ise bağımsız aday olmaya karar verdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın nereden aday olacağı merak konusuydu. *Vakit* gazetesi "Gazi Paşa Hazretleri İzmir Milletvekili" diye başlık atmış, İzmirlilerin ricasına karşı Gazi'nin verdiği şu cevabı da yayımlamıştı: "İzmir milletvekili olmam konusunda çok sayıda telgraf göndermenizden oldukça duygulandım. Farklı nedenlerle bağlılık duyduğum İzmir'e milletvekili olarak hizmet etmek benim için çok büyük bir onur olacak." Aynı gazetede 7 Mayıs günü çıkan İhsan imzalı yazı ise şöyle diyordu: "Müdafaa-i Hukuk heyetinden yakın ilişkide olduğum üst düzey bir yetkili, bana seçimler hakkında şu bilgiyi iletti: 'Seçim çalışmaları gereğince devam ediyor ve dünyanın hiçbir yerinde bu kadar serbest ve mükemmel bir seçim örneği yoktur. Seçimde görevli müfettişler ve ikinci seçmenleri belirleyen encümen henüz adayları incelemeye başlamadı. Görev yerlerine varan seçim müfettişlerinden gelen raporlar dikkatle inceleniyor. Birkaç güne kadar her tarafta defter düzenlemesi bitecek ve vatandaş oy vermeye davet edilecek. İstanbul'un da seçim görevini yapmak için hazırlanması lazım.'"

Bu İstanbul'a dair ne ilk ne son vurguydu. Bir hafta önce bizzat Gazi de kentin özel durumunu öne sürerek halktan yayınladığı esaslar çerçevesinde toplanıp vatana bağlılık göstermesini istemişti. İstanbul'a dair seçim vaadi ise tabii ki işgal-

den kurtuluştu. "İstanbul seçimlerinde entrikalar çevrildiğini biliyorum. Fakat İstanbullular halen işgal altında olduğunu unutmamalı. İstanbul henüz kurtarılmadı ve kurtarılabilmesi için birliğe ihtiyaç var. Şimdiye kadar zaferleri birlik ve dayanışmayla elde ettik. Zaferin meyvelerini toplamak için de aynı yolda devam etmemiz gerekir. Düşman elindeyken, düşmana yardım etmemeliyiz. Aday başvuruları artıyor. Aralarından seçerek listeleri belirliyoruz. Henüz hepsi kararlaştırılmış değil." Sözünü ettiği seçim entrikaları, İkinci Grup üyelerinin İstanbul'a gelerek saltanat, meşrutiyet ve hilafet konularını gündeme getirmeleriydi. Başta *Vakit* olmak üzere birçok basın organı da bu yüzden İkinci Grup'u irtica yanlısı gösteriyor, çıkardıkları gürültünün ülkeye zarar vereceğini ileri sürüyordu. Oysa çoğu dört yıldır seçim bölgesinden uzak kalmıştı ve seçmen üzerindeki etkileri oldukça azalmıştı. Adaylık başvuruları da oldukça seyrek görünüyordu.

Tevhid-i Efkâr'ın bir bakıma ilk seçim anketi sayılabilecek haberi seçime katılanları oy potansiyeline göre şöyle sıralamıştı: "1. Müdafaa-i Hukuk Birinci Grup, 2. Müdafaa-i Hukuk İkinci Grup, 3. Müdafaa-i Hukuk Milliye, 4. İttihatçılar, 5. İşçiler 6. Bağımsızlar.

1 Mayıs ilk kez resmî tatil; işçiler sokakta

1856'DA Avustralya'nın Melbourne kentinde taş ve inşaat işçilerinin sekiz saatlik iş günü talebiyle parlamentoya yaptığı yürüyüşle başlayan 1 Mayıs geleneği, 1886'da ABD'de yarım milyon işçinin katıldığı gösterilerle dünyaya yayılmış, birçok ülkede baskı ve yasaklarla karşılanmasına rağmen 1889'daki İkinci Enternasyonal'de birlik, mücadele ve dayanışmanın evrensel günü olarak kutlanması kabul edilmişti. Osmanlı Devleti'nde ilk kez 1905'te İzmir'de, ardından 1910'da İstanbul ve 1911'de Selanik'te tütün, pamuk ve liman işçilerince kutlanan 1 Mayıs'ta, sokaklar şenleniyordu. TBMM Hükümeti'nin SSCB ile ilişkileri doğrultusunda, 1922'de Ankara'da Amele Bayramı adıyla kutlandıktan sonra resmi bayram olarak da kabul edildi. Bu kararın alınmasındaki bir etken de başkent işgal altındayken İtilaf Devletleri ve Osmanlı Hükümeti'nin baskısına karşı, işçilerin Haliç kıyısından Beyoğlu'na uzanan yürüyüşler yapıp "Bağımsız Türkiye" pankartı taşımasıydı. Yüz yıl önceki 1 Mayıs, bu nedenlerden dolayı İstanbul'da

Amele Cemiyeti üyesi şair Nezihe Yaşar

1923

100 yıl önce 1 Mayıs kutlaması

hiç olmadığı kadar geniş katılımla kutlandı. Birçok yerli ve yabancı işletmenin çalışanları o gün grev yaparak sokaklara döküldü. Parkartlarda yabancı şirketlere el konulması, sekiz saatlik iş günü, hafta tatili, serbest sendika ve grev hakkı talepleri yer alıyordu. Tütün işçileri, askeri fabrika ve demir yolu işçileri, fırıncılar, tramvay, telefon, tünel, gazhane çalışanları hep birden sokaklara yayılınca kolluk kuvvetleri devreye girdi ve grupları dağıtmaya çalıştı. Birçok işçi tutuklandı ve böylece Taksim Meydanı'nda yüz yıl sürecek bir direniş geleneği başlamış oldu.

1 Mayıs hareketinin destekçilerinden Amele Cemiyeti üyesi şair Nezihe Yaşar (Bükülmez) o gün *Aydınlık* dergisinin kapağında yer alan *1 Mayıs İçin* adlı şiiriyle en dikkat çeken sesin sahibiydi. Nezihe Yaşar, "Ey işçi... bugün hür yaşamak hakkı seninken patronlar o hakkı senin almış elinden," diye başlayan şiirde işçi sınıfı haklarını şu dizelerle savunuyordu: "... Zenginlere pay verme, yazıktır emeğinden, azmet de esaret bağı kopsun bileğinden. / Sen boynunu kaldır ki, onun boynu bükülsün, bir parça da evlatlarının çehresi gülsün. / Ey işçi... Mayıs 1'de, bu birleşme gününde, bir şüphe bir mâni kalmadı bugün önünde... / Baştanbaşa işte koca dünya hareketsiz; yıllarca bu birlikte devam ediniz. / Patron da fakir işçilerin kadrini bilsin, saygı ile hürmetle sana başlar eğilsin. / Dün sen çalışırken bu cihan böyle değildi; bak fabrikalar uykuya dalmış gibi şimdi. / Herkes yaya kaldı ne tren var ne tramvay, sen bunları hep kendin için şan ve şeref say. / Bir gün bırakınca işi halk şaşkına döndü; ses kalmadı, her velvele bir mum gibi söndü. / Sayende saadetlere mazhar beşeriyet; sen olmasan gelişmezdi medeniyet. / Boynundan esaret bağını parçala, kes, at! Kuvvetedir hak, hakkını haksızlara anlat."

Lozan'da Kürt sorunu

BUGÜNLERDE birçok çevrede sık sık duyulan, "Seçimden sonra bakarız," cümlesi, yüz yıl önce Lozan'da da duyuluyordu. 1 Mayıs günü Başbakan Rauf (Orbay) önceki akşam Lozan'dan gelen soruya cevap verdi: "Seçimler lehimize gelişiyor, sonuç temmuz ayının ortalarında belli olur." Barış masasında işi başından aşkın olan İsmet (İnönü) Paşa'nın böyle bir bilgiye ihtiyaç duy-

ma sebebi, İtilaf Devletleri temsilcilerinin bazı kararları kesinleştirmek için seçim sonucunu bekleme eğilimiydi. Oluşacak yeni meclis yapısının belirsizliğinden dolayı o da endişeliydi. Muhataplarını meclisin kaldırılmayacağı ve yönetim şeklinin değişmeyeceği konusunda ikna etmekte zorlanıyordu. Dış dünya ise seçimi, zafer kazanmış devrim meclisinin siyaset sahnesinden çekilmesi olarak görüyordu. Bu durumda göreve gelecek yeni meclis Lozan'daki heyeti desteklemeyebilirdi. Bu görüşe göre antlaşma imzalamak üzere orada bulunan heyetin meşruiyeti bile tartışmalıydı. İsmet Paşa'nın karşısına bu kez farklı bir propaganda odağı çıkmıştı.

Hafta, Birinci Komisyonda muhacirler, ikamet, iktisat ve hukuk konularında ana esasların belirlenmesiyle başladı. 2 Mayıs günü gerçekleşen İkinci Komisyon Osmanlı yönetimindeki Düyunu Umumiye tarafından kayda alınan dış borçların incelenmesine girişti. Ertesi gün üçüncü komisyon Türkiye'deki yabancıların statüsüne dair anlaşmaya vardı. Bir yandan da kapitülasyonlara dair görüşmeler sürüyordu. Konferansın paralelinde Romanya, Bulgaristan ve Polonya'yla diplomatik ilişki kurma görüşmeleri de devam ediyor, ikili görüşmelerle dostluk ve komşuluk bağları sağlanmaya çalışılıyordu. 2 Mayıs'ta *İkdam*'da yayımlanan bir yazı, Romanya'daki Türk varlığına vurgu yaparak, "Romanya'nın olumlu siyaseti, doğal olarak soydaşlarımıza karşı iyi, doğru ve isabetli uygulamalar getirmiş, aramızdaki dostluk ve iyi ilişkilerin daha da artmasına sebep olmuştur," diyordu. Mustafa Kemal Paşa, Balkan ülkeleriyle daha yakın iş birliğinden yanaydı ve "Gerçekte Balkanlar'da dostluk için sadece karşılıklı saygıya ihtiyaç var. Komşularımızla resmî ilişkileri en kısa zamanda yenileyip iyileştirmek ve diplomatik temsilcilikler açmayı arzuluyoruz," diyordu.

Hafta boyunca İsmet Paşa'yla Başbakan Rauf arasında elliye yakın telgraflaşma oldu. Bunlar arasında özellikle Fransa'nın itirazları öne çıkıyordu. General Pellé bir akşam yemeğinde İsmet Paşa'ya Türk basınında Fransa aleyhine çıkan haberler ve Suriye sınırına yapılan askeri yığınaktan rahatsız olduğunu bildirdi. İsmet Paşa'nın Musul'daki İngiliz harekâtı üzerine Rumbold'la yaptığı görüşmeden de yeni bir konu çıktı. Rumbold harekâtın ayrılıkçı Kürt lider Şeyh Mahmut'a karşı yapıldığını ileri sürünce konu hakkında Fevzi Paşa'nın görüşüne başvuruldu. Mareşal, Şeyh Mahmut'u ezmek için ilerleyen İngiliz kuvvetlerinin sınır ihlali yaparak Misakı Milli topraklarında yaşayanlara zarar verdiği, bunun da yeni bir Kürdistan sorununun başlamasına neden olacağı görüşündeydi. İsmet Paşa'dan da bu konuda girişimde bulunmasını isteyince Türk Heyeti için yeni bir gizli gündem dosyası daha açılmış oldu. Musul, giderek bütün tarafların samimiyetten uzaklaştığı bir konu oluyordu.

1923

İttihatçı tehdidi

İkinci TBMM üyelerini belirleyecek olan milletvekili seçimlerinde İttihatçılar ve İkinci Grup üyelerinin sessizliği sürüyordu.

Bu durum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni rahatlatmıyor, Mustafa Kemal Paşa yine de işin sıkı tutulmasını istiyordu.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin TBMM'de bir siyasi parti grubu gibi çalışmaya başlamasının üzerinden iki yıl geçmişti ama henüz partiye dönüşme planı uygulamaya konmamıştı. Meclisteki muhalif gruplaşmanın yarattığı olumsuz etkilerin yinelenmesini önlemek, fikir ve hareket birliği isteyen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, mecliste çatlak ses çıkarmayacak bir seçim sonucu almaya kilitlenmişti. Adaylığı kesinleşenler seçim bölgesine giderek halkı ikna çalışmalarına başlıyordu. İstanbul seçimlerine özel bir önem veren Gazi, işgal nedeniyle tam anlamıyla hâkim olamadığı başkentte toplanan İttihatçılara fırsat vermemek için cemiyetin merkezine bağlı bir yayın ve propaganda komitesi kurdurarak ikişer kişiden oluşan propaganda ekiplerinin her bölgeye uzanıp halkı uyarmasını istedi. 1955 yılında yayımlanan hatıratında (*Kılıç Âli Hatıralarını Anlatıyor*, Sel Yayınları) Kılıç Ali o günlerdeki atmosferi şöyle anlatmıştı: "İkinci TBMM seçimi öncesinde hâlâ işgal altında olan İstanbul'la bir türlü düzenli ilişki kurulamamıştı. Bu yüzden bazıları kötü zihniyet ürünü propa-

8 Mayıs 1923
Lozan'da yeni Türkiye devletinin sınırlarının belirlenmesi üzerine çalışıldı.

10 Mayıs 1923
Lozan'da ticari konular başlıklı dosya üzerine çalışıldı ve anlaşmaya varıldı.

Lozan'daki SSCB heyetine yapılan saldırıda bir delege öldü, ikisi yaralandı.

Kılıç Ali

ganda yapıyor ve düşman süngüsü altında inlemekte değillermiş gibi davranıyordu. Ülkenin başına yeni dertler açabilecek bu hareketlerin ipini, özellikle geri planda duran İttihatçılar ve meşhur Kara Kemal elinde tutuyor, seçim sonrası önemli roller kapmayı planlıyorlardı. Şirketi Hayriye'nin eski kaptanlarından İzzet Efendi'nin oğlu Niyazi Bey'in evinde ya da Kara Kemal'in Mesadet Hanı'ndaki ofisinde yaptıkları toplantılarda bazı kararlar alınıyordu. Kara Kemal ilk kez Ankara'ya geldiğinde Selahattin ve Kara Vasıf beyler ziyaretine gitmiş, uzun uzadıya konuşmuşlar, bir parti kurup meydana çıkmayı planlamış-

11 Mayıs 1923

Yarbay Şefik Özdemir ve müfrezesi sığındığı İran'dan ayrılıp Van'a **ulaştı.**

Manisa'dan milletvekili adayı olmayı bekleyen Yakup **Kadri (Karaosmanoğlu) Mardin'den aday gösterildi.**

lardı. Kara Kemal'in ofisinde alınan kararlar da seçimde Mustafa Kemal'i devirme ve İttihatçılara hâkimiyet sağlama amaçlıydı."

İttihat ve Terakki Partisi, işgali başlatan mütarekenin ardından Sadrazam Talat Paşa başkanlığında düzenlenen kongrede kendini feshetmiş, çoğu partili Teceddüt Fırkası adlı yeni oluşuma katılmıştı. Bu parti de kapanınca üyelerinin bir kısmı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmış, bir kısmı ise bağımsız kalmıştı. Bu yüzden Kara Kemal'in İttihat ve Terakki hareketini yeniden canlandırabileceği düşünülüyordu. Kılıç Ali hatıratında Kara Kemal'in faaliyetini şöyle anlatıyor: "Kara Kemal Kocaeli Grubu Kumandanı Halit (Karsıalan) Paşa'yı da davet ederek kandırmak istemiş, fakat paşa bu teklifi reddederek, 'İttihat ve Terakki artık tekrar sahaya dönemez. Çünkü varlığı ortadan kalktı. Yöneticileri ülkeyle beraber bizi de terk ettiğinde, geleceğe dair ne bir program ne de umut bıraktı. Ülkenin namuslu evlatlarından oluşan Kuvayı Milliye çatısı altında toplanan vatanseverler bütün yokluklara rağmen memleketi kurtarmaya çalıştı ve başardı. Yani karşıt bir gücün tekrar ülkenin kaderini eline almasına kesinlikle izin verilmez,' diyerek terslemişti. Bu arada ünlü avukat, eski mebus ve Baro Başkanı Lütfi Fikri de adaylığını koyarak İstanbullulara bir bildiri yayımlamış, "Oyunuzu bana verin. Beni seçin. İstanbul'u yeniden payitaht yapacağım," demişti. Bu sözler vaktiyle Lloyd George'un 'Payitaht, toplarımızın menzili altındaki İstanbul'da kalacak,' emrini anımsatıyordu. Kara Kemal gibi eski devrin diğer bir kutbu olan Lütfi Fikri de sahneye çıkmak istiyordu. Bu kötü propaganda ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti aleyhine çalışmalara rağmen İstanbul halkı harap, umutsuz, silahsız olsa da vatanı dirilten ve Misakı Milli sınırlarını savunanlardan yanaydı. Biz de TBMM'nin yeni dönemi için yapılan iki dereceli seçimlerde sadece İkinci Grup üyelerinin değil, eski İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin de varlık gösterememesi için çalışıyorduk. Bağımsız birkaçı dışında adayların hepsi bu örgüttendi ve İttihatçı ülküleri benimseyenler eski programları çerçevesinde davranmaya devam edecekti. Ülkenin içinde bulunduğu koşulları kendi düşünceleri doğrultusunda değerlendiren İttihatçılar, meclisteyken de en sağ ve en soldaki hiziplerde yer almıştı. Ancak zaman bunların lehine işlemedi. Mustafa Kemal'in meclis içi ve dışındaki etkinliği ve sorunlara yaklaşım tarzı bunları parçaladı. Kimi onun yanında yer alıp desteklerken kimi de ona cephe almaktan kaçınmadı. Rize'den aday olan Ziya Hurşit ve Dr. Abidin (Atak) de bölgelerinde hızlı bir çalışmaya girdi." Özetle Mayıs ayının ikinci haftasında, tıpkı yüz yıl sonrasında olduğu gibi ülkenin bekasını belirleyeceğine inanılan ciddiyette bir seçim atmosferi yaşanıyordu. Tek fark, seçim sonuçlarının 14 Mayıs akşamında değil, aylar sonra alınacak olmasıydı.

Lozan'da suikast, Ankara'da kuşku

10 Mayıs günü, Lozan'daki kalabalık bir restorandan gelen silah sesleri çevredekileri dehşete düşürdü. Çok geçmeden Maurice Conradi adlı Rus asıllı bir İsviçre vatandaşının, konferansı izlemekle görevli Sovyet heyetine ateş açtığı anlaşıldı. SSCB'nin ilk diplomatlarından, Lozan'da resmi delege olmayı bekleyen Vatslav Vorovski ile yardımcıları olayın yaşandığı otelde kalıyor, o sırada restorana inmiş yemek yiyorlardı. Olayın ayrıntıları otel müdürünün tanıklığıyla üç gün sonraki *Hâkimiyet-i Milliye*'ye şöyle yansıdı: "Vorovski, Ahrens ve kâtip her zamanki masalarına oturmuştu. Katil ise yandaki masadaydı. Saat dokuzda yemeğini bitiren diğer müşteriler salondan çıktı. Katil garsondan bir konyak istedi. Gayet asabi görünüyor, parmaklarıyla masaya vuruyordu. Üçüncü konyağı içtikten sonra derhal ayağa kalktı ve revolverini çıkararak Vorovski'ye iki el ateş etti. Vorovski bağırarak anında yere düştü ve öldü. Yanında bulunan basın müdürü Ahrens, 'Ah! Alçak katil' diye haykırarak tabancasını çıkardı ve karşılık vermek istedi ama katilin attığı bir kurşun koluna isabet edince o da yere düştü. Katil iki kurşun daha attı ve onu da ağır şekilde yaraladı. Sonra bize dönerek olağanüstü sakin bir şekilde silahını teslim etti ve 'Polis çağırın. Teslim olacağım,' dedi. Sonra Vorovski'nin hakikaten ölüp ölmediğini sordu. Öldüğünü öğrenince de gayet memnun olduğunu gösterdi." Conradi polise verdiği ifadede de, "Bir iyilik yaptım. Rus Bolşevikleri tüm Avrupa'yı mahvetti. Bu tüm dünyanın yararına olan bir intikam," diyen Conradi, mahkemede de yaptığından pişmanlık duymadığını söyledi. Uluslararası sansasyon yaratan beraati sonrasında, İsviçre'yle Sovyet Rusya arasındaki ilişkiler kesildi ve bu durum yirmi yıldan fazla sürdü. Conradi ismi SSCB'de onlarca yıl bir tabu olarak kaldıysa da kimsenin onu unutmamasının başka bir sebebi daha vardı. Aynı adı taşıyan amcasının San Petersburg'daki

Marksizmin etkili kalemlerinden Voroski, Cécil Oteli restoranında vurulduktan sonra.

ünlü pastanesinin spesiyalitesi ekler pastasıydı ve damaklarda bıraktığı tat unutulmazdı. Maurice Conradi'yi bu suça iten ve beraatini sağlayan gelişmeler ise İsviçre vatandaşı olmasına rağmen Büyük Harp'te Çar II. Nikolay için savaşırken başına gelenlerdi. Savaşta yaralanıp Aziz George Nişanı'yla ödüllendirilmiş, Romanya cephesine gönderildiğinde Rostov savunmasına katılmıştı. 1917 Devrimi'nin ardından Kırım'dan sürülünce kendini Gelibolu'da bir göçmen kampında bulmuştu. Bu arada eklerin mucidi olan amcası Bolşevikler tarafından öldürülmüş, babası işkence sonucu hayatını kaybetmiş, iki kardeşi de Kızıl Terör yıllarında kaybolmuştu. 1921'den beri ailesiyle Zürih'te yaşıyor ve devrime diş biliyordu. Yani mahkemeye göre bu emekli yüzbaşının Sovyet yetkililerden intikam almak için yeterince nedeni vardı.

Maurice Conradi'nin tutuklandıktan sonra çekilen fotoğrafı

Vorovski cinayeti, Lozan'daki tüm yabancı delegeleri tedirgin etti. General Pellé'nin Paris'ten gelen bir istihbaratı Türk heyetine iletmesi, Ankara'yı da alarma geçirdi. İsmet Paşa ve Türk heyetine karşı Ermeni komitacıların benzer bir saldırı hazırlığında olduğu öğrenilmişti. Şüphelilerin Kıbrıslı olduğu belirtiliyordu ve Berlin'den gelen pasaportsuz bir Ermeni bu yüzden takibe başlandı.

Suikast olasılığı daha önce de gündeme gelmiş, Mustafa Kemal Paşa Lozan'a gönderdiği bir telgrafta istihbaratçı Eşref (Kuşçubaşı) ve Çerkez Ethem'in kardeşlerine karşı önlem aldırması için İsmet Paşa'yı uyarmıştı. İsmet Paşa bu yüzden Lozan'a on kişilik koruma ekibiyle gitmişti.

Vorovski cinayeti sonrasında güvenlik zaafıyla suçlanan İsviçre Hükümeti, İsmet Paşa'yla ilgili özel önlemler aldı. Lausanne Palace Oteli'ndeki koruma memurları artırıldı ve dört dedektif, yakın koruma olarak görevlendirildi. Polis kendisinden restorana gitmemesini de isteyince İsmet Paşa'nın verdiği yanıt basında geniş yer buldu: "Bir Türk generalini korkutamayacaklarını onlara göstereceğim! Bütün gün, kapıya bakan sandalyede oturuyor olacağım."

Yakup Kadri'ye Mardin şoku

İSTANBUL gazeteleri TBMM seçimlerinde Manisa'nın milletvekili adaylarını ilan ettiğinde adını listede göremeyen Hakkı Tarık (Us) ve Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) hayal kırıklığı yaşadı. Yakup Kadri'nin, "O gün derin bir hayrete düşmüştük. Ondan birkaç gün sonra, Hakkı Tarık'ın Giresun'dan, benim ise Mardin'den aday gösterildiğimizi yine gazetelerden öğrendik ve büsbütün şaşıp kaldık," diye anlattığı bu karara tepki olarak Yakup Kadri hükümetin İstanbul temsilciliği aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup gönderdi. Bu mektupla milletvekili adaylığından affını rica etti, gerekçe olarak da siyasi rakipleriyle tam bağımsız olarak mücadele edebilmek için meclis dışında kalma mecburiyetinde olduğunu gösterdi. Mektubun Ankara'ya ulaşması üzerinden yirmi dört saat geçmişti ki, Mustafa Kemal Paşa'dan gelen bir telgraf aldı. Paşa olabildiğince kısa ve net bir şekilde kararını bildiriyor, herhangi bir üzüntüye kapılmadan seçim sonuçlarını beklemesini istiyordu. Yakup Kadri ve Hakkı Tarık'ın yapabileceği bir şey kalmamıştı. Kendileri için uygun bulmadıkları bölgelerden konulan adaylıklarının nasıl sonuçlanacağını beklemeye başladılar.

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Hakkı Tarık (Us).

Şefik Özdemir Van'da

YARBAY Şefik Özdemir müfrezesi 10 Mayıs günü Van'ın Saray ilçesine ulaştı. İngiliz taarruzu karşısında tutunamayıp Musul'u savunmaktan vazgeçen milis kuvvetler komutanının Doğu Cephesi Komutanlığı emrine girmesi üzerine, 9. Kolordu Komutanı Ali Sait (Akbaytogan) Paşa, "Revandiz kumandanı olarak Musul meselesini vatan çıkarlarına uygun şekilde çözmeye yönelik şahsınız ve maiyetinizin Musul ve Kerkük bölgesindeki fedakâr hizmetlerine teşekkür ederim," diyen bir şükran notu gönderdi.

1923

Yunan yönetimi kaşınıyor

Lozan'da barış imzalanmadığı için Trakya'da asker bulundurmaya devam eden Yunan İhtilal Komitesi, orduyu harekete geçirdi.

Savaş tazminatı yerine Karaağaç'ı bırakma teklifine yanıt alamayan Atina, askeri önlemleri baskı unsuru olarak kullanma kararı aldı.

Yunanistan'da iktidarı elinde tutan İhtilal Komitesi'nin, 20 Mayıs günü ordu komutanlarıyla yaptığı toplantıya Başbakan Gonatas'ın yanında dışişleri ve savunma bakanları da katıldı. Alınan kararları tutanağa geçiren komite, Lozan'daki belirsizlik halinin bir an önce sona erdirilmesi gerektiğini belirtti ve Yunan ordu ve donanmasının Trakya'da herhangi bir dış destek almadan savaşabilecek durumda olduğunu açıkladı. Lozan'daki Yunan temsilcilere Türklerin düşmanca bir tavır alıp Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı ihlal etmesi halinde, en geç iki hafta içinde ateşkesin yürürlükten kalkacağını hatırlatan Dışişleri Bakanı Aleksandris, Lozan'a gidip Venizelos ile anlaşma görevini de üstlendi. Venizelos ise komite kararlarına katılmakla birlikte müttefiklerin Türk taleplerı karşısında geri adım atmasından dolayı agresif tutum almaktan yana değildi. Yunanistan'ın savaş isteyen taraf olarak görülmesini sakıncalı buluyor, iki ülke arasındaki sorunları İsmet Paşa ile bir araya gelerek çözebileceğini düşünüyor-

15 Mayıs 1923

SSCB Komünist Parti lideri Vladimir Lenin, sağlık sorunlarından dolayı Kremlin'deki ofisinden tatil evine taşındı.

16 Mayıs 1923

Lozan Konferansı'ndaki görüşmeler sürerken İsmet Paşa, kapitülasyonların kaldırılmasına dair önerisini gündeme getirdi.

Mustafa Kemal Paşa Ramazan Bayramı nedeniyle halka ve orduya kutlama mesajı yayımladı.

İsmet Paşa ve Venizelos

du. Anlaşma sağlayamama durumunda da temsilcilik görevinden istifa etmekte kararlıydı. Venizelos'u yeterince radikal bulmayan İhtilal Komitesi, gerektiğinde onun yerini alması için Aleksandris'i Lozan'a gönderse de bu görev değişikliği olmayacak, bakan hep ihtilal yönetiminin geçici temsilcisi konumunda kalacaktı.

Konferansın ikinci döneminin daha başında İtilaf Devletleri'yle TBMM Heyeti arasında uzlaşmaya varılacağı anlaşılmış, müttefiklerinin Yunanistan'a arka çıkmama olasılığı doğmuştu. Anadolu macerasından hüsranla ayrıldıktan sonra siyasi ve iktisadi sistemi darmadağın olan ülkenin yeniden toparlanabilmesi, Yunan Ordusu'nun Anadolu'da yarattığı hasar karşılığı tazminat ödemekten kurtulmasına bağlı görünüyordu. TBMM'nin savaş hukukuna dayanan talebi, Yunanistan'da çok daha büyük bir kriz yaratacaktı. İki hafta önce Yunan temsilciler tazminat yerine Karaağaç'ı bırakmayı teklif etmiş, kabul görmemesi durumunda konferanstan çekilme şantajında bulunmuşlardı. Bu durum masadaki

19 Mayıs 1923

Lozan'da kapitülasyonlarla ilgili 28. madde İtilaf Devletleri tarafından kabul edildi.

20 Mayıs 1923

Atina'da iktidardaki İhtilal Komitesi ordu komutanlarıyla yaptığı toplantıda Trakya'da dış destek almadan Türklerle savaşa hazırlık kararı aldı.

21 Mayıs 1923

Dünyadaki sosyalist partileri bir araya getiren kongre Hamburg'da başladı.

tüm tarafları kaygılandırıyordu. Barış sağlanmadan başlayacak bir Türk-Yunan savaşı kimsenin çıkarına değildi. Müttefiklerden bazıları Yunan tutumunun kendi kamuoyunu yatıştırmak için bir iç siyaset blöfü olduğunu düşünüyordu ama Trakya'da silahların patlamasını da çok riskli buluyorlardı. Diğer Balkan ülkelerinin de fitili ateşlenirse, dünya savaşının yeniden başlama olasılığı vardı. Bu yüzden Venizelos, ülkesindeki tüm popülaritesini kaybetme uğruna Karaağaç formülünü destekleyip İsmet Paşa'ya karşı ılımlı bir tutum takındı. İsmet Paşa ise Ankara'dan yanıt alamadığı için bu konuda ilerleme kaydedemiyor, eli kolu bağlı haber bekliyordu.

Kapitülasyonlara hayır!

16 Mayıs İsmet Paşa'nın epeydir üzerinde çalıştığı öneriyi resmen dile getirdiği gün oldu. Lozan Barış Konferansı'nın hayati konularından olan kapitülasyonların gündeme gelmesi zaten bekleniyordu. O gün ramazan bitmiş, bayram başlamıştı. Lozan'dan çok uzaktaki Ankara'da, Gazi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne, belediyelere ve ulusa gönderdiği kutlama mesajında, "Sonsuz güçlükler içinde oluşturduğu orduların kazandığı zaferlerle sonsuz gurur duyan ulus, inşallah siyasi ve toplumsal alanlarda da aynı liyakati gösterecek ve ilerleme ve gelişimiyle çok daha mutlu bayramlar yaşayacaktır," demişti. Ankara'daki paşanın bu dileğinin gerçekleşmesi, Lozan'daki paşanın ikna gücüne bağlıydı.

İzleyen üç gün boyunca farklı konularda yazışmalar yapıldı, telgraflar gidip geldi. Örneğin Fransa'nın İstanbul'daki elçisi dört yıldır temettü almamış olan tüccar vatandaşlarının durumunu soruyor, gümrük işlemlerinin zamanında yapılmadığından yakınıyordu. Rumbold güney sınırını belirleme süresini kısmaya çalışıyor, Irak'ın bir an önce tahliyesini talep ediyordu. Sırp delege Yugoslavya'daki Müslüman vakıflarının işlemlerine başlanmamasından şikâyet ediyor, Fransa delegesi Pellé Yunan talepleriyle sıkıştırıyordu. İsmet Paşa'nın Ankara'ya gönderdiği telgrafta, "Anladığıma göre bunlar konuları aralarında konuşarak halletmeye çalışacak ama durum ciddiyetini koruyor," diyordu.

19 Mayıs günü kapitülasyonlarla ilgili olan 28'inci madde kabul edildi. Buna göre tarafların her biri kapitülasyonların tümüyle kaldırıldığını kabul ediyordu. Ne var ki iş bununla bitmiyordu. Bu kez kapitülasyonsuz hayatta geçerli olacak düzenlemelerin yönünü belirlemek için çalışmak gerekecekti. Aynı gün Rumbold, Birinci Komisyon oturumunda tutuklu yabancılara genel af konusunu masaya getirdi.

İsmet Paşa daha önce Ankara'ya yönelttiği iki sorunun yanıtını henüz alamadığı için rahatsızdı. Türkiye'de azın-

lık konumunda olup nüfus mübadelesine dahil tutulmayanların topraklarına dönmesine izin verilmediğini iddia edenler haklı mıydı? Türkiye'deki memurlar, onay almadan mallarını tasfiye etmeye kalkıyor muydu? İsmet Paşa'nın karşısına çıkan bu sorulara samimi yanıt verebilmesi için Ankara'da neler olduğunu bilmesi gerekiyordu; çünkü ağzından çıkan her söz ve kararlara attığı her paraf, bütün dünyanın gözü önünde olacak, TBMM Hükümeti'ni bağlayacaktı. Paşa acilen bu şikâyetlerdeki haklılık payını ve reddedilen başvuruların pasaport meselesinden ibaret olup olmadığını öğrenmek istiyordu. Pellé ise her ne kadar İsmet Paşa'yla iyi geçinmeye dikkat ediyorsa da kapitülasyonlarla kaybettiği ayrıcalıkların en azından bir kısmını amorti etmek istiyordu. Vergisini ödemiş Fransız tüccarların iş kaybından doğan alacaklarının hesabı ya da ödememiş olanların yükümlülüğünün ortadan kalkması gibi teknik maliye konularıyla sigorta şirketlerinin ve geçerliliği süren poliçelerin bankalara etkisi gibi finans konuları kolay çözümlenecek sorunlar değildi. Üstelik Ankara'yla haberleşme eskisi kadar seri olmuyor, her nedense Başbakan Rauf (Orbay) soruları yanıtlamakta giderek daha ketum davranıyordu.

Sosyalistlerden seçim desteği

TBMM'NİN kendini feshedip seçimlere gitmesi üzerine yeniden faaliyete geçme kararı alan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi (TİÇSF) sözcüsü Dr. Şefik Hüsnü (Değmer), bu dönemde solcuların izlemesi gereken politikanın ulusal devrimi gerçekleştirenlerle iş birliği yapmak olduğunu belirtti. İstanbul'da faaliyete giren TİÇSF yönetim kurulu da yayımladığı beyannameyle işçi, çiftçi ve orta hallileri partiye katılmaya davet etti. Seçimlere dair taleplerini genel ve gizli oy, nispi temsil, aşar vergisinin kaldırılması, kademeli gelir vergisi uygulaması, kamu dışı tekellerin kapanması ve parasız zorunlu ilköğretim olarak sıralayan TİÇSF'nin yayın organı olan *Aydınlık*'ın Mayıs sayısında, TBMM'nin hiç beklenmeyen bir zamanda seçime gitmesi eleştiriliyor, seçimde yarıştığı dile getirilen üç siyasi akım şöyle tanımlanıyordu:

Dr. Şefik Hüsnü

"1-Bugünkü devrimi yapan ve yaşatma azminde olanlar.

2-Derebeyliğe ve Osmanlı hanedanına bağlı olanları etrafında toplayanlar.

3-Yoksul, işçi, köylü ve orta halli kitleleri bir araya getirenler."

Aynı sayıda Şefik Hüsnü de bir yazı kaleme almış, TİÇSF'nin desteğinin kerhen olduğunu şöyle ifade etmişti: "Müdafaa-i Hukuk gibi ülkemizi yüzde yüz ölümden kurtaran bir örgüte yardım etmek boynumuzun borcudur. Fakat bu yardım onun gösterece-ği her adaya kesinkes oy vermek anlamına gelmez."

Aydınlık çevresi yüz yıl önce bu hafta Ankara Hükümeti'nden ilk darbeyi yedi. 1 Mayıs'ta dağıtılan bir başka beyannameden dolayı TİÇSF başkanı, genel sekreteri ve bazı üyeler vatan hainliğiyle suçlanıp tutuklandı. Partinin avukatları her ne kadar İstanbul TBMM yönetimi altına girmiş olsa da henüz ilgili yasa resmen yürürlüğe girmediği için mahkeme kararına itiraz etti ve sanıkların beraatini sağladı.

Moskova'da cenaze ve isyan

LOZAN'DA uğradığı suikastta hayatını kaybeden 51 yaşındaki SSCB temsilcisi Vatslav Vorovski'nin cenazesi 16 Mayıs günü Berlin'e ulaştı. Lozan planlarını tamamen değiştiren cinayeti kınayan Sovyet yetkililer, cenaze törenine toplu katılım çağrısı yaparak İsviçre Hükümeti'ni olayın sorumlusu ilan etti. Vorovski'nin bedeninin Kızıl Meydan'daki Kremlin Duvarı'nın yedi numaralı mezarına gömülmesi ve anısının her fırsatta yaşatılması kararlaştırıldı.

Vorovski'nin cenazesi Berlin'de.

Lenin yatağa bağlandı

BOLŞEVİK Devrimi'nin ve SSCB Komünist Partisi'nin 52 yaşındaki lideri Vladimir Lenin'in sağlık sorunları bir yıl kadar önce başlamıştı; kronik baş ağrıları, uykusuzluk ve bayılma nöbetleri çekmekteydi. Şikâyet sebebi olabileceği düşünülen 1918'den kalma iki kurşun ameliyatla çıkarıldıysa da iyileşememiş, aksine felç olmuştu. 20 Mayıs'ta sağlık durumunun iyice bozulduğu duyurulan Lenin artık görev yapamayacak durumdaydı ve Kremlin'deki ofisinden yatağa bağlı kalacağı tatil evine taşındı.

Aynı gün İngiltere Başbakanı Bonar Law da gırtlak kanserinden dolayı sesini kaybettiği için istifa etti. Doktorların kısa sürede iyileştirme sözü verememesi üzerine Kral V. George, başbakanın istifasını kabul ettiğini açıkladı. Bonar Law beş, Vladimir Lenin ise sekiz ay daha yaşayabilecekti.

Brecht oyununa NAZİ bombası

O akşam Münih'deki Residenztheater'a giden tiyatroseverler, Bertolt Brecht'in sahnelenen ilk oyunu *Im Dickicht der Städte'yi (Kentlerin Vahşi Ormanında)* seyretmeyi bekliyordu. Başrollerde Erwin Faber ve Otto Wernicke, rejide ise Erich Engel vardı. 1910'ların Şikago'sunda geçen oyun, bozkırdan büyük şehre taşınan bir ailenin çöküşünü konu alıyordu ama prömiyer gecesi beklenmedik olaylara sahne oldu. Bir grup Nasyonal Sosyalist Parti (NAZİ) üyesi perde açılır açılmaz yuhalamaya ve ıslık çalmaya başladı. Protestonun nedeni, oyunun yazarı Brecht'in komünist olduğuna dair çıkan söylentilerdi. Temsil bu kesintilere rağmen devam ederken salona bir de gaz bombası atılınca olay büyüdü. Oyunun sahnelenmesi provalar sırasında da engellenmiş, o arada Brecht ve Engel, Karl Valentin'i de aralarına alarak bir komedi filmi çekmişti.

Tutankamun lanet saçıyor

NORMAL koşullarda dikkat çekmeyecek bir haberdi ama 59 yaşındaki Amerikalı milyarder demir yolu işletmecisi George Jay Gould'un Fransa'da tatildeyken yüksek ateşten dolayı hayatını kaybetmesi, herkesi yakından ilgilendirdi. Çünkü Gould birkaç ay önce Mısır'a gitmiş ve Tutankamun'un yeni bulunan mezarını gezmişti. Doktorların hastalığı teşhis edememesi üzerine bu ölüm de tıpkı bir ay önceki Lord Carnarvon'unki gibi Tutankamun'un lanetiyle ilişkilendirildi. Lord Carnarvon mezarı keşfeden ekipteydi ve "Firavun'un mezarına her kim dokunursa ölümün kanatları onu saracaktır," bedduasını ilk okuyandı. Tutankamun'un lanetine bağlanan şüpheli ölümler sonraki yıllarda da sürdü. Yüz yıl sonra mezar odasındaki öldürücü bakteriyel oluşumun saptanması için halen çalışılıyor ve her olasılık Mısır turizmine katkı sağlayacak film ve belgesellere konu olmaya devam ediyor.

Tutankamun'un altın maskesi

1923

Son düşmanla ilk el sıkışma

27 Mayıs günü Lozan'da, üzerinde üç saati aşkın tartışılan konu yine Yunanistan'ın savaş tazminatıydı.

Akşam saat altıyı çeyrek geçe masadan kalkan tarafların yüzü bu kez gülüyordu.

28 Mayıs 1923 tarihli *Sheffield Independent*'ın ilk haberinin başlığı "Türk-Yunan Anlaşması"ydı ve savaş tazminatı yerine toprak almayı kabul eden İsmet Paşa'nın Venizelos'la el sıkışmasının Balkanlar'da yeni bir savaş riskini ortadan kaldırdığını duyuruyordu. Lozan kaynaklı haber henüz anlaşmanın ayrıntılarının belli olmadığını ama İtilaf Devletleri'nin kararı memnuniyetle onayladığını bildiriyordu. Kararda Karaağaç'ın merkez alındığı bir üçgen üzerine anlaşmaya varılmıştı. Akşam saat altıyı çeyrek geçe masadan kalkan taraflar birbirini kutladı ve İsmet Paşa'yla Venizelos el sıkıştı. Yunanistan, silahlı kuvvetlerinin Anadolu'yu işgali ve terk edişi sırasında sebep olduğu hasarlar için tazminat ödemesi yapmayacak, bunun karşılığında Meriç Nehri'nin batısında ve doğal sınırın ötesinde kalan demir yolu bağlantısıyla stratejik önem taşıyan bölgeyi TBMM Hükümeti'ne bırakacaktı. İsmet Paşa'nın çözüme yaptığı son katkı Yunanistan'a verdiği fiziki hasarı kabul ettirmek ve Türk Heyeti'nin bu formülü söz konusu ülke ekonomisinin gereken finansmanı karşılayamayacağı için benimsediğini kayda geçirtmek oldu. Ayrıca Anadolu'da Yunan Ordusu'nun sebep olduğu yıkım-

22 Mayıs 1923
İngiltere'nin yeni başbakanı Stanley Baldwin göreve başladı.

23 Mayıs 1923
Başbakan Rauf (Orbay) Yunanistan'ın Karaağaç formülünün reddedildiğini İsmet Paşa'ya bildirdi.

24 Mayıs 1923
İsmet Paşa savaş tazminatı sorununda başbakanla anlaşmazlık yaşadığını Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi.

EXPRESS EDITION.

Sheffield Independent

Great Free Family Insurance Scheme—More Fatal Accident Claims Paid Than Any Other Newspaper.

No. 21,434.—Founded 1819. MONDAY, 28 MAY, 1923. ONE PENNY.

RED WHITE & BLUE

MR. HODGES'S WARNING TO THE MINERS.

Cry of "Halt" in Attack on Wages Agreement.

"NO STRIKE" SPEECH.

Plea for Parliamentary Methods to Secure a Living Wage.

BELGIAN PLAN FOR REPARATIONS.

Creation of German Monopolies.

MUSSOLINI ACTIVE.

TURCO-GREEK AGREEMENT.

Land Given Instead of Reparations.

NO BALKAN WAR.

Ismet and Venizelos Shake Hands.

EUROPE ONLY HALF CIVILISED.

Mr. Lloyd George Urges Missionary Effort.

HATRED REVIVING.

COSGRAVE FIRM.

No Bargaining with the Rebels.

A FREE STATE LOAN.

PARLIAMENT TO-DAY.

Eager to Test the New Cabinet.

TORY DISSENSION.

Mr. Chamberlain angered by "Die-hards."

Sheffield Independent'*ta Türk-Yunan anlaşması haberi.*

lar için hükümeti, hak sahibi olan yabancılara da hiçbir ödeme yapmayacaktı. Yunan Hükümeti karara karşı çıkmasa da Yugoslavya temsilcisi bir çekince ileri sürdü ve Bulgaristan ve Yunanistan sınırlarının kesin olarak saptanacağı sürece katılmak istediğini belirtti. Heyetler aynı gün Mondros Mütarekesi'nden beri el konmuş halde tutulan Osmanlı Donanması gemilerinin iadesini de konuştu ve bu konunun esir ve silah değiş tokuşu görüşmesine dahil edilmesini kararlaştırıldı. Lozan'dan beklentiler, sonunda gerçekleşmeye başlamıştı. Artık aylardır olgunlaşan dosyaların birer birer kapanma olasılığından bahsedilebilirdi.

Kriz ve çözüm

İNGİLTERE'NİN Maliye Bakanı Stanley Baldwin 22 Mayıs'ta yeni başbakan olarak atandı ve Lord Curzon'un bu makama dair beklentileri boş çıktı. Fi-

25 Mayıs 1923

Otuz ülkenin sosyalist partileri bir araya gelerek Sosyalist Emek Enternasyonal'i (LSI) kurdu.

Lozan'daki Türk Heyeti Milletler Cemiyeti'ne afyonla ilgili Lahey sözleşmesine uyacağını bildirdi.

27 Mayıs 1923

Fransa'da koşulan ve 24 saat aralıksız süren Le Mans otomobil yarışı ilk kez düzenlendi.

Lozan'daki Türk ve Yunan heyetleri savaş tazminatı konusunda anlaştı.

listin'deki İngiliz yetkililer, Transjordan Emirliği'nin (Ürdün) özerkliğini açıklarken Almanya'nın Ruhr Bölgesi'nde yüz binlerce işçi açlık grevine başlıyor, çıkan olaylarda yedi kişi daha ölüyordu. Yüz yıl önceki bu hafta boyunca Almanya'nın para biriminin düşüşü de sürdü. Bir ABD doları ilk kez elli bin Alman markını aştı ve hükümet, ekmek fiyatını ikiye katlamak zorunda kaldı. Fransa'daki hükümet krizi ise Başbakan Raymond Poincaré ve bakanlar kurulunun istifasını getirdi. Devlet Başkanı Millerand, Louis Pasteur'ün yüzüncü doğum yıldönümü kutlamasını fırsat bilerek hükümeti görevde kalmaya ikna etti.

Diğer ülkelerde bunlar olurken İsviçre'deki gündem yine Lozan Barış Konferansı'ydı. İsmet Paşa 23 Mayıs günü muhataplarına toplu bir mektup yollayarak bir konunun çözümü için daha adım attı. Yunan savaş esirlerinin bulunduğu kamplar, Uluslararası Kızılhaç Komitesi tarafından ziyaret edilebilecek ve mahkûmların beslenme ve bakım koşulları denetlenebilecekti.

İsmet Paşa savaş tazminatı konusunu çözmek için Yunanistan Dışişleri Bakanı Venizelos'la anlaşmaya varmış fakat bir türlü Ankara'ya onaylatamamıştı. Son çare olarak 24 Mayıs günü başbakanı atlayarak Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafı çekti: "Hükümetle aramızda esasla ilgili bir anlaşmazlık var. Bu konuda uyuşamazsak görüşmeleri bırakıp Ankara'ya dönmek zorunda kalacağım. Bu kararı vermeden önce başkanlık makamında olmanızdan dolayı bu olağanüstü durumla yakından ilgilenmenizi dilerim." Nitekim iki gün sonra Karaağaç önerisinin kabul edildiği haberi geldi ve kriz çözüldü. İki temsilcinin el sıkışması üzerine bir hafta önce Yunan Ordusu'na savaşa hazırlık emri veren Plastiras da Venizelos'a minnet duyduğunu ifade etti ve ordusuna şöyle seslendi: "Hepiniz 'Yaşasın Savaş!' diye bağırıyorsunuz ama, hiçbiriniz savaş istemiyorsunuz. Peki ben istiyor muyum? Siz askerseniz, ben de askerim. 'Üç yıl savaştık ve yorulduk' diyorsunuz. Bense on yıldır savaşıyorum. Evzonlardan geriye otuz beş kişi kaldı. Diğerlerini ölüm dağıttı. Kaç subay arkadaşım kaldı? Hiç! Niçin savaş isteyeyim? Ancak yine de zamanı geldiğinde savaşacağım. Siz de vatan için savaşacaksınız. Size demagoji yaptılar ve terhis olmak için onlara oy verdiniz. Oysa sizi olabilecek en kanlı savaşa sürüklediler. Size terhis sözü vermiyorum. Tekrar savaşabileceğimizi söylüyorum. Tekrar savaşmak isteyip istemediğinizi size soracağım. Cevabınız ne olursa olsun, zamanı geldiğinde, gerekirse sizi zorla ateşe süreceğim. Yunanistan'ı kulağından tutup kurtaracağız. Gerektiğinde tabii ki savaşacaksınız."

Diğer taraftan Venizelos'a telgraf çeken birçok Yunan yetkili bu çözümü kabullenmekte zorlandığını ve orduyla donanmanın matem havasında olduğunu yazarak derin üzüntülerini belirtti. Plastiras bu tavırlara karşı iktidarını ko-

rumak için Selanik'e gidecek, ordu komutanlarını ülkesinin içinde bulunduğu koşullar hakkında bilgilendirme ihtiyacı duyacaktı. Sonuçta üst düzey subaylar hükümetin ve Lozan'daki temsilcilerin rotasını onaylayacak, Başkomutan Pagkalos ise toprak vermeyi kabullenmeyerek istifa edecekti. Sonuçta 27 Mayıs'tan itibaren iki ülke arasında yeni bir siyasi ilişkiler süreci başladı. Venizelos da bu sahnede başrol oynamaya devam edecek gibi görünüyordu.

Adaylar seçim propagandasında

SEÇİM bölgelerine dağılan milletvekili adayları bu hafta da meydan nutukları ve basılı beyannamelerle propagandaya devam etti. İzmir'de Yüzbaşı Hilmizade Hüseyin Halit, seçim propagandasını kentin işgali sırasında yaşadıklarına dayandırmıştı. "Güzel ve sevgili İzmir'imiz, ülkenin en çağdaş şehriyken bugün harabeden ibaret durumda olması..." diye başlayan beyannamesi, Yunan haydutlara karşı Bergama ve çevresinde mücadele ederken yaralanmasını anlatıyor, ardından Darülfünun'da hukuk eğitimi aldığını ekleyerek ülkesine milletvekili olarak hizmet vermeye devam etme arzusunu dile getiriyordu. Kastamonu'da da seçim tansiyonu yüksekti. İsmail Habip (Sevük) seçime dair görüşlerini 22 Mayıs günü Kastamonu Lisesi'nde düzenlenen "Sınavdaki Ulus" başlıklı konferansta şöyle dile getirdi: "Fısıltı yayanlar kim? Bunların çeşitleri ve düzeyleri var. İçlerinde hain, alçak, aptal ve cahiller var. Hepsi aldatanlar ve aldananlar diye ikiye ayrılabilir: 1. Çıkarını saltanatın, geleceğini sarayın devamında gören hainler. Bunlar yasaların boğazına yapışmasından korkup çok gizli fısıldar. Bir kısmı İkinci Grup'tan çıkmış küskün, muhteris, ikiyüzlüdür bir kısmı ise aldanmış, aldatılmıştır. 2. Hürriyet ve İtilaf siyasi parti olmaktan çıkıp hıyanet kulübü olunca ruhunda fazilet olanlar lanet ederek çekildi ama köşede kuytuda kalmış bazı sadık inatçı çömezler, hâlâ batan partinin intikamını alma çabasında. Bunların bazıları Mustafa Sabri gibi dini kisveye bürünenler, bazılarıysa Ali Kemal gibi kalemini hıyanet tercümanı yapanlar. Bazılarıysa da Rıza Tevfik (Bölükbaşı) gibi idam anlaşmasına imza atanlar. Peki ne fısıldıyorlar? Şeriatçılık, yerlici-

lik, ırkçılık, gelenekçilik. Son söz: Artık bana kimi seçmeli diye sormazsınız değil mi? Bu seçimde meclise göndereceksiniz, devrimi tamamlayacak, kurulan devleti netleştirecek kişiler olacak. Onun için sadık ve sağlam karakterli, devrimci anlayış sahibi ve ilkeleri şeklen değil ruhuyla kavramış olmalılar. Bunları nasıl ayırt edeceğini soruyorsan, vatanı kurtaranların sesi sana duyuracaktır. O ses yapılamayacak olanları yapanların sesidir. Üç asırlık gerilemeyi durduranlarındır. Onlara güvenmek görev, şükran duymak borç, sözlerine uymak fazilettir. Kardeş, oyunu istediğine vermekte serbestsin. Sana, 'Şuna ver, buna ver,' değil 'yalnızca vicdanının sesini dinle,' diyeceğim. O sesi dinlersen ihtirasına yenilmez, şahsi endişelerini vatan çıkarından üstün görmezsin. Hiçbir his vicdanının sesini boğamaz. Yalnız onu dinle. Sana hakkın, vatanı kurtaranlarda olduğunu söyleyecektir."

Seçim nedeniyle Anadolu'daki tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerine merkezin belirlediği adayların listesi gönderiliyor, halka ulaştırılması isteniyordu. Cemiyetin başkanı Gazi Mustafa Kemal'in imzasını taşıyan gönderide ise "Vatanın yüksek çıkarlarını bildiklerinden asla kuşku duyulmayacak ikinci seçmenler, bu en büyük ve önemli görevi yaparken geçmiş felaket günlerinin acılarını akıldan çıkarmadan, yüksek vicdanlarının sesini dinleyerek, oylarını geçmişteki gibi gelecekte de mutluluk sağlayacak cemiyetimizin ve partimizin adaylarına vermesini kuvvetle umuyorum," yazıyor ve cemiyetin artık bir siyasi parti olarak algılanması için adım atıyordu. Muhalif tutumu bilinen *Tan* gazetesi ise zaten seçimlerin yenilenmesine karşıydı. Barış sürecinin ilk meclis tarafından tamamlanmasından yanaydı. Oysa seçim kararı İkinci Grup üyelerinin de onayıyla alınmıştı.

Cenevre'de Türk afyonu

REUTERS Haber Ajansı, Cenevre'de toplanan Milletler Cemiyeti Afyon Komisyonu'yla ilgili bir haber geçti. Komisyon adına açıklama yapan kişi, on yılı aşkındır uyuşturucu karşıtı hareketin öncülüğünü yapan ve daha önce dünyada kişi başına en fazla uyuşturucunun ABD'de tüketildiğini açıklayan Amerikalı hekim Hamilton Wright'dı. Afyonu insanlık için bilinen en zararlı uyuşturucu olarak tanımlayan Wright, Lozan'daki Türk Heyeti'nin afyonla ilgili Lahey Sözleşmesi metnini barış antlaşmasına dahil etmeyi kabul ettiğini 25 Mayıs günü ilan etti. Ardından Türk Heyeti'nin kendisini resmen yetkilendirdiğini de belirtti ve TBMM Hükümeti'nin sözleşmenin tüm yükümlülüklerine uymaya hazır olduğunu Milletler Cemiyeti'ne bildirdi.

Dünya sosyalistleri birleşti

HAMBURG'DA dört gün süren kongre 25 Mayıs günü tamamlandı ve Sosyalist Emek Enternasyonal (LSI) kuruldu. Dünya üzerindeki tüm sosyalist ve işçi partilerinin uluslararası örgütü, birbirine rakip konumdaki Viyana ve Bern enternasyollerinin birleşmesiyle oluştuğundan sosyalist hareketin en büyük uluslararası oluşumu oldu. Özerk ulusal partilerin federasyonu olarak kurulduğu için üyelerinin eylemleri üzerinde doğrudan denetim yetkisi olmayan LSI'nin ilk başkanı da İngiliz İşçi Partisi'nden Arthur Henderson oldu. Böylece Ocak ayındaki 4. Komintern Dünya Kongresi'nin ardından başlayan birleşme süreci, otuz ülkeden kırk bir sosyalist siyasi partinin buluşmasıyla tamamlandı. Altı yüzü aşkın delege arasında, solcu aktivistlerden ılımlı reformistlere kadar birçok farklı siyasi eğilimin temsilcisi yer aldı ve hiçbirine politik program önkoşulu diretilmedi. Sadece yeni Enternasyonal'in sosyalist partilerin birbirine uyum sağlama sürecinde doğal olarak gelişmesi beklentisini ifade eden bir bildiri yayımlandı. Bu yeni uluslararası yapının zamanla kurumlaşması ve farklı görüşleri birbirine yaklaştırması arzulanıyordu. Anlaşmazlık konularının başında ise komünizm, sömürgecilik, emperyalizm ve nazizm geliyordu.

Gelecek otomotivde

27 Mayıs günü kesintisiz 24 saat süren ilk Le Mans otomobil yarışı yapıldı ve 33 çift pilot 17 Fransız, iki Belçikalı, bir İngiliz üreticinin geliştirdiği araçlarla kendini gösterdi. Sonuçta kazanan Chenard-Walcker otomobiliyle yarışan Fransız takımı André Lagache ve René Léonard oldu. Giderek yıldızı parlayan otomotiv dünyasının ilgisini çeken yarış günü ABD'den gelen bir başka haber de sektörün geleceğine işaret ediyordu. Milyarder iş adamı ve basın imparatoru William R. Hearst, ABD başkanlığı için aday olursa otomobil üreticisi Henry Ford'u destekleyeceğini açıkladı ve iki ulusal parti de gericilerin elinde olduğu için Ford'un bağımsız aday olmasını önerdi.

İlk Le Mams yarışı

Yeni demir yolu politikası

Çoktan beri demir yollarını ulusallaştırma ideali besleyen ve konunun üstadı sayılan Behiç (Erkin), yüz yıl önce attığı adımla Şimendifer Mektebi'ni kurdu.

Böylece tamamına yakını yabancı işletme olan hatlar kamulaştırıldığında ihtiyaç duyulacak ehliyetli ve liyakatli personel yetiştirilebilecek.

Osmanlı topraklarında ilk demir yolu 1851'de çalışmaya başlamış, 1856-1922 arasında yedi bin kilometrelik hat döşenmişti. 1923'te Misakı Milli sınırları içindeki demir yolları ise İzmir-Aydın hattı için verilen imtiyazla yapılmaya başlamıştı. Demir yolu imtiyazı farklı bölgelerde İngiliz, Fransız ve Alman şirketlerine tanındığından özellikle bu ülkelerin sermayedarlarını ilgilendiriyor, tarıma dayalı sanayi hammaddeleriyle maden ürünlerinin limanlara ulaştırılmasında kullanılıyordu. Döşenen raylardan kilometre başına kâr güvencesi ve demir yolu çevresindeki maden ocaklarının işletilmesi gibi imtiyazlar karşılığı yapılan demir yolu hatlarının statüsü, kapitülasyonların kalkmasıyla değişecekti. Lozan'dan gelen haber sonrasında demir yolu işletmelerinin ulusal, iktisadi ve siyasi çıkarlara göre biçimlendirilmesi gündeme gelince akla gelen ilk isim, Milli Mücadele'de bütün

Behiç Erkin

29 Mayıs 1923

Dr. Rıfat Adnan, İsmet Paşa'ya Kilis'in sürekli taarruz altında olduğunu ve sınır ihlallerinin ezici sıkıntılar yarattığını bildirdi.

30 Mayıs 1923

Hatay ve çevresindeki seçmenler için Antakya ve İskenderun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubesi kuruldu.

31 Mayıs 1923

Bir grup Nazi Partisi aktivisti 23 yaşındaki Alman öğretmen Walther Kadow'u işkenceyle öldürdü.

Konya Gar Oteli

yokluklara rağmen demir yollarını çalıştıran Behiç (Erkin) Bey oldu. Önceden İstanbul demir yolu müfettişliği de yapmış, Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle kurmay albay rütbesini bırakarak demir yollarının başına geçmiş olan Behiç Bey, yeni demir yolu politikasının da öncüsü olacaktı. Ankara'da ihtiyacı karşılayacak bir bina bulunmadığından ocak ayında genel merkezi Eskişehir'e taşınan Demiryolları Genel Müdürlüğü'nün bazı birimleri de Konya'daydı.

Behiç Bey'in ilk girişimi yeniden çalışacak olan hatlar için hareket ve katar memuru yetiştirmek üzere bir demir yolu okulu açmak oldu. Şimendifer Mektebi olarak anılan okulu kurma düşüncesinin temelinde, tamamına yakını yabancıların elindeki demir yolu hatlarının ulusallaştırılması yatıyordu. Öncelikli ihtiyaç aksama ve kazaya yol açmayacak bilgi ve deneyime sahip insan kaynakları olduğundan açmak istediği okul için Bayındırlık Bakanlığı'na başvurmuştu. Projenin onaylamasından sonra, okulun hazırlıklarına bir demir yolu taburunun da bulunduğu Konya'da başladı. Mevcut tabur daha önce kurs gördüğünden oku-

1 Haziran 1923

Konya'da Şimendifer Mektebi (Demir Yolu Okulu) açıldı ve ilk yatılı öğrenci grubu eğitime başladı.

2 Haziran 1923

Mustafa Kemal Paşa, oluşacak yeni TBMM yapısı hakkındaki asılsız iddialarla ilgili açıklama yaptı.

4 Haziran 1923

Lozan'daki ABD Heyeti'nin protestosu üzerine İstanbul'daki Rauf Bey Genç Hıristiyanlar Cemiyeti'ni kapatma kararını erteletti.

lun çekirdeğini oluşturdu, Hareket Müfettişi Kemalettin (Bayraktar) de müdürlüğe atandı. Okul binası olarak eski Bağdat Oteli kullanılacak, okulda staj görenler mesleki bilgilerini artırırken dışarıdan da öğrenci kabul edilecekti. 1 Haziran günü hareket ve katar sınıfları 39 öğrenciyle yatılı eğitime başladı. Birkaç gün sonra ilk öğrenciler Behiç Bey'e bir telgraf çekerek iyi birer demir yolcu olmak için bütün varlıklarıyla çalışacaklarına söz verip onlara bu olanağı sağladığı için teşekkür ettiler. Okulun eğitim programında hareket, işaret, telgraf, muhasebe ve yönetim gibi temel derslerin yanında haftalık konferanslar da planlanmıştı. Böylece eğitim sağlık bilgisi, yol ve cer işleri(*), ilkyardım, ticari işletme, demirbaşların korunması gibi konularla pekiştirilecekti. Üç ay sürecek eğitimi deneyimli demir yolu memurları verecek, 30 Ağustos'ta yapılacak olan sınav da mezunları belirleyecekti. Behiç Bey'in de katıldığı resmi açılış töreni ise on gün sonra düzenlendi. Bayraklarla süslenen binada yapılan törene Vali Mustafa Kazım, askeri ve mülki erkân, demir yolu personeli ve eşraf da katıldı. Okul girişinde misafirleri karşılayan öğrenciler toplu duanın ardından dershaneleri, yatakhane ve kütüphaneyi gezdirdi. Behiç Bey de yaptığı konuşmada Milli Mücadele döneminde demir yollarında yapılan çalışmalardan söz ederek kıt imkânlarla orduya nasıl erzak ve cephane taşındığını anlattı. Törene katılanlara limonata, dondurma ve pastalar ikram edildikten sonra Sanayi Mektebi orkestrasının konseri izlendi. Okulun ilk öğrencileri arasından hareket sınıfını Zeki İsmet, katar sınıfını ise Mehmet Kazım birincilikle bitirecek, sınavı geçenler bir aylık stajdan sonra memuriyet hakkı kazanacaktı. İstenen düzeyde başarı gösteremeyenler ise iki aylık stajdan sonra yeniden sınava alındı ve sonuçta bütün öğrenciler kondüktörlük yapıp, altı ay sonra katar sınıfına terfi ettiler. Böylece okul açılmadan önce yapılan demir yollarında ehliyetsiz personelin görev alamayacağı duyurusunun gereği yerine getirilmiş oldu. Demiryolları Genel Müdürlüğü yeni bir duyuruyla demir yolu kadrolarının Şimendifer Mektebi mezunlarıyla dolduğunu bildirdiğinde yeni bir kamu sisteminin daha çalışmaya başladığı görülüyor, artık öncelikli iş hatların artırılması oluyordu.

Diplomat açısı

RUMBOLD 29 Mayıs'ta arkadaşı Henderson'a, "İsmet bu sabah kelimelerle anlatılamayacak kadar rahatsız edici ve yorucuydu," diye yazmış, nedenini de, "Korkunç bir öksürüğü var ve sınırlı zekâsına ek olarak sağırlığından dola-

(*) *Lokomotiflerin teknik bakım işleri*

yı herhangi bir tartışmada anlaşmak bile neredeyse insanüstü bir çaba gerektiriyor," diye açıklamıştı. Türk Heyeti'nin kendince adım atma çabasında olduğunu ama iki gün önce üzerinde anlaşmaya varılan konuyu dün tekrar masaya yatırdıklarını söylüyor, "Keşke tüm Türk delegasyonunu göle atabilsem ve bunlarla işim bitse..." dediği zamanlar olduğunu yazıyordu. Rumbold, önceki müzakereci Lord Curzon'dan çok daha kibar olmasına karşın, özel yazışmalarında ondan pek de farklı ifadeler kullanmıyordu. Haziran başında yine Henderson'a yolladığı bir mektupta şöyle demişti: "Geçen cumartesi Türklerle özel bir toplantıda içimi boşalttım ve uzun süredir onlara söylemeyi düşündüğüm bazı gerçekleri söyleyerek üzerimden attım. Bunların başında da burada Kapalıçarşı yöntemleriyle pazarlık yapılmayacağıydı."

29 Mayıs günü İsmet Paşa'ya Ankara'dan yollanmamış bir telgraf geldi. Kilisli Dr. Rıfat Adnan, Suriye sınırındaki şehrin sürekli taarruz altında ve sınır ihlallerinin yarattığı sıkıntılar içinde ezildiğini hatırlatıyor, kibarca bir çare dileniyordu. Paşa aynı gün gazetelere göz attığında Karaağaç konusunda hükümetle birkaç gün önce yaşadığı tartışmanın haberlere yansıdığını gördü. Durumu hemen başbakana bildirdi ve şifreli telgraflarının çözülüyor olmasından kuşkulandığını belirtti. Paşa, sabah on buçukta yine oturumdaydı. Konu görece çok önemli görünmese de tartışma uzun ve şiddetli geçti. Mahkemelere katılacak yabancı hukuk müşavirleri konusu Montagna'nın formülünü aşar şekilde masaya getirilmiş, aynı masaya yine yumruklar vurulmuştu. O bununla uğraşırken Başbakan Rauf da uzun uzun Batı Trakya'da Yunan zulmünün sürmekte olduğuna dair şikâyetlerini yolluyordu. Duyumlara göre Gümülcine ile İskeçe arasındaki bütün Türk yerleşimleri boşaltılmış, halk adalara sürülmüş, pek çok kişi de denize atılarak öldürülmüştü. Aynı akşam, İsmet Paşa ertesi günün planını yapmak zorundaydı. Çünkü Osmanlı borçlarının senetle yapılacak faiz ödemeleri konusunda önünde üç yol vardı: Senetle ödeme reddedilirse işi barış imzasından sonraya ötelemek; konuya hiç girmemek ve konuşulanları duymazdan gelmek; borcu onaylamak fakat hangi ülke parasıyla ödenme yapılacağı sorusunu geçiştirmek.

Yüz yıl önce bu hafta Ankara'dakiler de oldukça meşguldü. Kapitülasyonların kalkmasıyla yaşamın devamı için birçok sözleşmenin yenilenmesi gerekecekti. 31 Mayıs'ta Haliç Şirketi ve Su Şirketi'yle anlaşma sağlandı, Elektrik ve Tünel İşletmeleri ve sigorta şirketleriyle görüşmeler başladı. Ayrıca Maliye Bakanlığı'nın yeni kredi bulması gerekiyordu çünkü Yunanistan'la esir değiş tokuşunu yürüten komisyona olan borç miktarı on bin frankı geçmiş, Lozan'dan uyarı gelmişti.

Bütün bunlar yetmezmiş gibi 1 Haziran'da Lozan'daki ABD Heyeti elinde bir mektupla gelmiş, İstanbul'da-

ki Genç Hıristiyanlar Cemiyeti'ni kapatma kararını protesto ediyorlardı. İsmet Paşa bu kadar nazik bir dönemeçteyken hükümetin böyle bir karar almasına sinirlendi ve derdini olabildiğince kibar bir dille Rauf Bey'e bildirdi: "Bu kararı barış imzalamaya çalıştığımız sırada misyonerleri karşımıza alacak ve ABD Parlamentosu'na etkide bulunacak şekilde vermeyip, barış imzalandıktan sonraya ertelenmesini rica ederim." Başbakanın yanıtı üç gün sonra geldi: "Bu cemiyet para verip propaganda yaparak halkı Hristiyanlaştırıyor ve İslam karşıtı fikirler yayıyor. İçişleri Bakanlığı ve Genelkurmay cemiyetin kapatılmasını gerekli görüyor. Zaten izinsiz faaliyet gösteriyor. Ayrıca Protestanlık yaymakla yabancıların ikamet hakkı birbirinden farklı konular. Yine de istediğimiz an kapatabileceğimiz için valilikten işlemi ertelemesini istedik."

Gazi'den güven çağrısı

SEÇİM çalışmalarını sürdüren Mustafa Kemal Paşa, 30 Mayıs'ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Antakya, İskenderun ve çevresinde görev yapacak bir şubesinin kurulduğunu ilan etti. 2 Haziran günü de cemiyet örgütüne bir genelge yollayarak hakkında çıkartılan asılsız haber ve karşı propaganda hakkında şu uyarıda bulundu: "Adice ve menfi emelleri olan bazı kişiler tarafından çirkin söylentiler çıkarılmaktadır. Yeni oluşacak TBMM'nin, ülkenin geleceği üzerinde kesin ve hayati bir etki ve önemi olacaktır. Bütün vatandaşların bu tür telkinlere karşı uyanık olmasını sağlamak gerekmektedir."

NAZİ militanları kan döküyor

BİR hafta önce Düsseldorf yakınlarındaki Golzheimer çevresinde duyulan silah sesleri, Birinci Dünya Savaşı gazisi ve Freikorps milisi Albert Leo Schlageter'in hayatının sonunu getirmişti. Almanya Versay Antlaşması'nın emrettiği tazminatı ödemediği için Ruhr Vadisi'ni işgal eden Fransız ve Belçikalı birliklere sabotaj suçundan dolayı idam edilen Albert Leo Schlageter, sayısız kurbandan sadece biriydi ama olay yokluklar içindeki Almanya'da büyük bir yankı uyandırdı. Kurban anıden sağcı milliyetçi gruplar, özellikle de NAZİ sempatizanları arasında kahraman haline geldi. Yirmi yaşında savaş patlak verdiğinde orduya yazılmış olan Schlageter'in Ypres, Somme ve Passchendaele gibi birçok büyük savaşta görev alıp iki kez Demir Haç nişanına layık bulunmuş olması vurgulanarak NAZİ örgütü tarafından ismi simgeleştirildi. Bu olayın yarattığı intikam dalgası da yüz yıl önce bu hafta ilk kurba-

Albert Leo Schlageter

nını seçti. Örgütün kanlı yüzünü gösteren ilk cinayet 31 Mayıs günü işlendi. 23 yaşındaki öğretmen Walther Kadow, Fransız yetkililerin başka bir NAZİ üyesini tutuklayıp cezalandırmasına yol açan istihbaratı sağladığı şüphesiyle kaçırıldı ve işkenceden geçirildikten sonra öldürüldü. Olay sonrası yapılan soruşturmada, Walther Kadow'un Parchim kasabası yakınlarındaki bir ormana götürülüp sorgulandığı, ardından boğazı kesilerek öldürüldüğü ortaya çıktı. Faillerin ise Rudolf Höss liderliğindeki bir grup NAZİ Partisi aktivisti olduğu saptandı. NAZİ'lerin faaliyetleri arttıkça bu tür olaylar daha sık görülecek, bu olaydaki aktivistlerin lideri olan Rudolf Höss, gelecekte Yahudilere karşı kurulan ölüm kamplarının operatörü olarak anılacaktı. İşbirlikçisi olduğu saptanan Martin Boorman ise maktulün eski bir öğrencisiydi ve yakın gelecekte NAZİ Partisi başkanı ve Adolf Hitler'in özel yetkili yardımcısı olacaktı.

1923

"Oy kullanmak farzdır."

Seçimlerin tam bir serbesti içinde yapılması gerektiğini belirten hükümet bildirisi 7 Haziran günü yayımlandı. Ankara'daki süreç herhangi bir olay yaşanmadan tamamlandıktan sonra İstanbul ve İzmir'de de seçim havası esmeye başladı.

Aynı günlerde yayın hayatına başlayan yerel gazete *Türk Sesi*, her sayısında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin dokuz ilkesine ve seçimin önemine ilişkin yazılara yer vererek rengini belli ediyordu. Gazeteye göre, "Bu seçim o seçim"di ve ülkenin siyasal değişimini gerçekleştirecek, devrimin kalıcılığını ve bağımsızlığın bekasını sağlayacaktı. "Uzun yıllardan beri yapılanların ufak bir boşvermişlikten dolayı kaybedilmesi ulusal tarihimiz için bir cinayet olmaz mı?" diye soran gazete, kendi sorusuna şöyle yanıt veriyordu: "Bu nedenle içinde bulunduğumuz seçim döneminde, Türkiye halkının her zamankinden daha uyanık davranmasına gerek duyuyoruz. Devletin altı, yedi asırlık yönetim ve siyaset zihniyetini bir anda yıkan son devrimimizin bazı zihinler tarafından hazmedilmemiş olmasını doğal görüyoruz. Dolayısıyla bir özet yapalım: Türkiye ulusun saltanatına, anayasaya ve halkçılığa dayalıdır. Ulusal devrimin temeli bu üç esastır. *Türk Sesi*'ne göre devrimin siyasal ve hukuksal yapısını belirleyecek olan seçimde oy vermek farz sayılır. Çünkü zavallı duruma düşen Türklük, eski Mebusan Meclisi'ni dağıttığından beri kurultayını kaybetmiş, o canlı devrenin bütün faaliyetini tarihe terk etmiştir."

Aynı günlerde Ekonomi Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) da ülke sorunları-

5 Haziran 1923
Milli Türk Ticaret Birliği, Chester Projesi'nin kalkınma yolunda yakın gelecekteki katkılarını açıkladı.

7 Haziran 1923
Ankara'daki TBMM seçimleri olaysız tamamlandı.

10 Haziran 1923
Türk dostu ünlü Fransız yazarı Pierre Loti, 72 yaşında Hendaye'de öldü.

nın kişisel çıkar ve kanıların üstünde tutulması gerektiğine değinerek seçimin bir ülke meselesi olduğuna dikkat çekiyordu: "Hedef ve amacımız, mecliste bir parti veya grup anlayışı yaşatmak değil. Yapılmış bir devrimin eksik kalan yanlarını tamamlayacağız. Bize göre seçimin en büyük anlamı bu: Ulusal egemenliğe dayanan, halkçı ve anayasaya bağlı olanların seçilmesi. Türk ulusunun selameti ve refahı bu üç odağa bağlıdır."

Meclise en fazla milletvekili gönderecek iki büyük şehir olan İstanbul ve İzmir'de sandıkların kurulacağı tarih 28 Haziran olarak belirlenmişti. Müdafaa-i Hukuk cephesi İzmir'den emin olsa da İstanbullu seçmenin tercihi halen belirsizdi.

Ekonomi ve para

YENİ Türk devletinin ekonomi politikası, dört ay önce İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresi'nin çıktıları dikkate alınarak şekillendiriliyor, Lozan'dan gelen haberlere göre de yapılacak düzenlemelerin ana hatları belirleniyordu. İhracat için yerli şirketleri batıya tanıtmak ve yerli girişimcileri ileri ekonomilerde yaşanan gelişmelerden haberdar etmek öngörülüyordu. Doğal kaynakların işletilmesinde yasalara uyma koşuluyla yabancı sermaye ortaklığına açık kalmak esastı; fakat tüccar kesiminde ulusal ve mesleki ahlâk geliştirilecekti. Ticari anlaşmazlıklarda meslek birliklerinin hakemliği sağlanacak, tüccarlar arası dayanışma geliştirilip mesleki gereksinimler giderilecekti. Bu amaçla ithalat ve ihracatta hükümet denetiminde görev üstlenecek meslek birlikleri de kurula-

caktı. Avrupa ve ABD'nin ticari çevreleriyle ilişkiye geçebilmek için atılması gereken adımları saptama görevi, Milli Türk Ticaret Birliği'ne verilmiş, yıl başında İstanbul'da toplanan Milli Ticaret Kongresi'nde on iki maddelik öneri paketi sunulmuştu:

1- Yerli sanayinin oluşturulabilmesi için gümrük koruması yürürlüğe konularak gümrüklerde yabancı müdahalesini kabul etmemek.

2- Yabancı sermayenin tüm ayrıcalık ve tekellerini kaldırmak.

3- Karasularındaki Türk bayraklı gemilere kabotaj hakkı tanımak ve limanlarda hiçbir kurum ve şirkete ayrıcalık vermemek.

4- Büyük sermayeli ulusal bir merkez bankası kurmak.

5- Ticaret erbabının görüşlerini alarak Ticaret Kanunu ve ilgili mevzuatı yenilemek.

6- Yabancı sermayenin ülkeye girişini ekonomiye zarar vermeyecek şekle getirmek.

7- Ticaret ve sanayi odaları kurmak.

8- Dış ticareti kolaylaştırmak için resmi ve yarı resmi iktisadi kurumlar oluşturmak.

9- Gelir vergisi düzenlemesi yapmak.

10- Kambiyo düzeni için maliye uzmanlarından bir komisyon oluşturmak.

11- Ticaret hayatına dair kurallar ve vergilerin belirlenmesinde ticaret ve sanayi odalarının görüşünü almak.

12- İstanbul'daki Ticaret Okulu'nu çağın gereklerine uygun hale getirmek ve ülkenin her yerinde yeni ticaret okulları açmak.

Milli Türk Ticaret Birliği'nin üzerinde ısrarla durduğu bir konu da haftalık tatil günlerinin yasayla belirlenmesiydi. Osmanlı devrinde bu konuda düzenli bir uygulama yapılmamıştı. Bu yüzden halen Müslümanlar cuma, Yahudiler cumartesi, Hıristiyanlar ise pazar günü tatil yapıyordu. Konuyu hayati ve iktisadi bir sorun olarak gören birlik, mütarekede herkesin pazar günü tatil yapmaya zorlanıp resmî tatil ilan edilmesinden şikâyetçiydi. İstanbul gümrükleri cuma çalışıp pazar kapandığından vergi daireleri de bu düzene uymuştu.

Yüz yıl önceki iktisat politikalarına, o dönemde dünyada etkisi artan ve bir bakıma Osmanlı'nın da sonunu getiren milliyetçilik öne çıkıyordu. "Millî iktisat" terimi gerek iş dünyası gerekse Ankara'da daha sık duyulmaya başlanmış, ekonomik faaliyetlerin devlet eliyle Ankara merkezli olarak yürütülmesi için çalışılmaktaydı. Sanayinin henüz seri üretime dayalı olmaması ve kırsal kesimdeki dışa kapalı üretim ilişkileri, sosyolog Ziya Gökalp'i, 1923 seçimleri öncesi şu beyanda bulunmaya itmişti: "Bugün bizde ne bilinçli burjuva ne de bilinçli işçi sınıfı bulunuyor. Dolayısıyla henüz işçi sınıfının burjuvaziye başkaldırma zamanı da gelmemiş durumda. Burjuvazinin iki tarihi rolü vardır ki, bunlar da henüz ülkemizde görülmedi.

Bunların ilki feodalizme son vermek, ikincisi ise ulusal sanayi yaratmak."

Yeni devlet oluşumu, liberalizmle korumacılık arsında gidip gelen iktisat modellerini tartışırken 5 Haziran günü Lozan'daki Rumbold, General Harington'a şu notu yolladı: "İsmet çekiçle örs arasında debeleniyor. Ankara'daki cahil güruha hizmet etmek zorunda olması korkunç bir durum olmalı. Bazen o da onlara öfkesini dizginlemekte güçlük çekiyor."

Chester gelecek dertler bitecek

HÂKİMİYET-İ Milliye'nin 5 Haziran günkü sayısında Milli Türk Ticaret Birliği Başkanı Hüseyin Hüsnü'yle yapılan bir söyleşi yayımlandı. Konu bir süredir gündemde olan Chester Projesi'ydi. Bir iç politika konusu olarak görüşülmeye başlanmasından beri proje lehine ve aleyhine birçok görüş ortaya atılmış, TBMM'nin projeye verdiği onay Fransa tarafından kınanınca, dış politika çevreleri de tartışmaya katılmıştı. Projenin artık bir onur meselesi haline geldiğini söyleyen Hüseyin Hüsnü, bütün yetkili makamlar ve yerli basının bu kararı desteklediğini belirtiyor, yaşanan savaşlar sonrasında ülkenin hızlı bir kalkınma dönemine girmesi için önemli bir itici güç olacağını savunuyordu. Ona göre yeni kurulan devletin ihtiyacı olan limanlar, demir yolları ve caddelerin yapılmasında yabancı kaynaklı sanayi makinelerinin gelip yerli hammaddeye ulaşılmasını sağlaması, bu projeyi çok kullanışlı kılıyordu. Başında bulunduğu Milli Türk Ticaret Birliği altı ay önce kurulmuştu ve Anadolu'nun ihtiyaç duyduğu hem ulusal hem de iktisadi kalkınmayı sağlama hedefindeydi. Kuruluş aşamasında İstanbul'daki iktisadi potansiyelin envanterini ortaya çıkartırken etnik köken odaklı bir araştırma yapmış, ithalat ve ihracatla uğraşan kesimdeki Müslüman unsurların yüzde dört oranında olduğunu belirlemişti. Liman işletmeleri ve sigorta şirketlerinin de tamamen yabancıların elinde olduğunu saptayan birlik, herhangi bir dış ticaret faaliyetinde bulunabilmek için Rumca, İtalyanca veya Fransızca bilmenin şart olduğunu da belirtmişti. Su, havagazı, elektrik, telefon, tramvay ve tünel gibi kentsel hizmetlerle demir yolları, madenler ve tütün tekelinin de imtiyaz tanınmış yabancı şirketlerin elinde bulunması sakıncalı görülüyor, İstanbul'daki 4267 şirketin sadece 1202'sinin Müslüman tüccarlara ait olduğu uyarısı yapılıyordu. Ahmet Hamdi (Başar) öncülüğünde kurulan ve Ankara'yla yakın ilişki kuran birliğin amaçları, İbrahim Paşazade Hüseyin Hüsnü tarafından şöyle sıralanıyordu: "Birliğin amacı Türk ve Müslüman ticaret erbabını korumak ve dağınık bulunan Türk tüccarları bir araya getirmektir. Bugün bize

düşen görev, çok önceden beri yabancıların elinde olan İstanbul'un ticaret hayatını yerlilerin eline aktarmaktır." Birlik, İstanbul Ticaret Odası hakkında da bir rapor hazırlamış, odanın Türk ticaretine karşı çalıştığını ve genel sekreterinin Rum, yardımcısının ise Ermeni olduğunu belirtmişti. Şehirdeki işçilerin meslek birliği olan İstanbul Umum Amele Birliği'nin Türk olmayan işletmelerin yok edilmesini öneren raporu da Ankara'ya iletilmiş, açılacak tüm yeni işletme izinlerinin Türk iş ve zanaat ustalarına verilmesi, mevcut yabancı işletme sayısının düşürülmesi istenmişti. Özetle Milli Türk Ticaret Birliği, Chester Projesi'yle ülkeye gelecek ABD sermayesini olumlu karşılıyor fakat diğer yabancı işletmelerin tasfiyesini istiyordu.

Yüz yıl öncenin envanteri

1923'TE Misakı Milli sınırlarında 3126 kilometrelik tek hatlı standart demir yolu vardı ve hükümet dört yıl içinde yedi yeni hatla bu rakamı ikiye katlamayı hedefliyordu. Yeni kurulacak hatlar, geçtiği toprakların potansiyel tarımsal üretimine göre belirlenmişti. On bin kilometreyi aşmayan karayollarının da yeni bir seferberlikle artırılması planlanıyordu. Ülkedeki toplam yabancı sermayenin ekonomik değeri yaklaşık 63 buçuk milyon sterlin olarak hesaplanmıştı. Yabancı sermayeyle kurulmuş doksan üç şirket bulunuyordu ve bunların on ikisi imalat sanayii, altısı ise madencilik sektöründeydi. II. Meşrutiyetle birlikte İttihat ve Terakki hükümetlerinin başlattığı yerli girişimci yaratarak ekonomiyi ulusallaştırmayı öngören hareket savaş yıllarında kesintiye uğramış, Anadolu'da kurulan işletme sayısı 76'da kalmıştı. Sanayinin gayrı safi milli hasıladaki payı ise yüzde 10,6 kadardı. Osmanlı'dan devralınan sanayi tesisleri yetersiz olduğu gibi iş gücü, ulaşım, teknoloji, bilgi ve deneyim birikimi de yok denecek kadar azdı. Bu koşullara rağmen bir 'hızlı kalkınma modeli' arayışına girildi. Sonuçta yedi yıl içinde tarım üretiminde yüzde 16, imalat sanayiinde yüzde 8,2, hizmet sektöründe ise yüzde 7,9 yıllık ortalama büyüme sağlanacaktı.

Karagün dostuna veda

TÜRK dostu olmasıyla tanınan ünlü Fransız yazarı Pierre Loti'nin 10 Haziran günü gelen ölüm haberi birçok çevrede üzüntü yarattı. Bunun sebebi Loti'nin oryantalist tavır göstermeyip ulusal davayla yakından ilgili olmasıydı. Milli Mücadele sırasında 1921 yazı başından itibaren Fransa'nın barış yanlısı bir tutum sergilemesinde onun yazıları da etkili olmuş, Mustafa Kemal

Paşa daha o zaman yazdığı mektupla Türkiye'nin bağımsızlığından yana gösterdiği tavra teşekkür ederek Konya Yetimler Yurdu'ndaki şehit çocuklarının dokuduğu bir seccadeyi minnetinin ifadesi olarak ona hediye etmişti. Nitekim birkaç ay sonra TBMM ile Fransa arasında Anadolu'nun güneyini kuşatma altında tutan Fransız işgaline son veren Ankara Antlaşması imzalanmış, yeni yapılanmakta olan TBMM Ordusu'nun karşısındaki cephelerden biri kapanmıştı. Bu diplomasi zaferi TBMM için büyük önem taşıyordu; çünkü aynı yaz boyunca muharebeler sürmüş, ordu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmek zorunda kalmıştı. O sırada Fransız tehdidi sürüyor olsa, Ankara'nın düşme olasılığı artacaktı. Milli Mücadele'nin başından beri işgale karşı tavır gösteren Pierre Loti hakkında *Servetifünun* ve *Tasviri Efkâr*'da, "Pierre Loti'de Türk Aşkı" başlığıyla şunlar yazılmıştı: "Dost, düşman karagünde belli olur. Bu karagünlerimizde yazarlarımız, şairlerimiz bütün acılarını, hiçbir baskı ve kahırdan yılmayan bir cesaretle yazıyor. Onlara, görevini unutmayanlar diyebiliriz. Fakat siz, uzaklardan geldiniz, bizi gördünüz, aramızda yaşadınız, bizi damla damla sevmeye başladınız, sonunda da bizi ruhunuzun bir parçası haline getirdiniz. Siz diğerlerinden iki kat daha kutsalsınız. Samimi dostları birbirinden ayıran, ömründe birbirini görmemiş ya da birbirine hiç kötülüğü olmamış iki köylüyü birbirinin katili yapan muharebeler, o kan ve ateş oyunları bile sizi bizden uzaklaştıramadı. Çoğumuz Çanakkale savunmasında bize güceneceğinizi düşündü ama her gün binlerce gencin kanının dökülmesiyle biten o acıklı zamanda bile hayretle bizi savunduğunuzu gördük. Sonunda anladık ki, sizin ruhunuz o siyasi fırıldaklar gibi her yana dönebilen türden küçük, umursamaz ve yıkıcı değil. Aksine büyük sanatçıların kaynağı bilinmez hakikatten yana ruhuna sahipsiniz. Siz bu büyük mücadeleyi en büyük hakikat olan sanat aşkıyla açtınız. Dünyanın çılgın öfkesiyle parçalamaya çalıştığı bir ulusu tek başına savundunuz. Onun için siz artık bizimsiniz."

Pierre Loti'nin İstanbul'da yaşarken Mektebi Sultani öğrencilerine imzaladığı fotoğraf (Galatasaray Müzesi).

1923

Kelkit'te seçmene müdahale

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul seçim bölgesi için belirlediği milletvekili adaylarının listesi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin dönüşeceği siyasi partinin adını da içeriyordu.

Ankara'da basılıp İstanbul'a yollanan mühürlü listenin üzerindeki notta yer alan cemiyetin alternatif ismi "Halk Fırkası" olarak yazılmıştı.

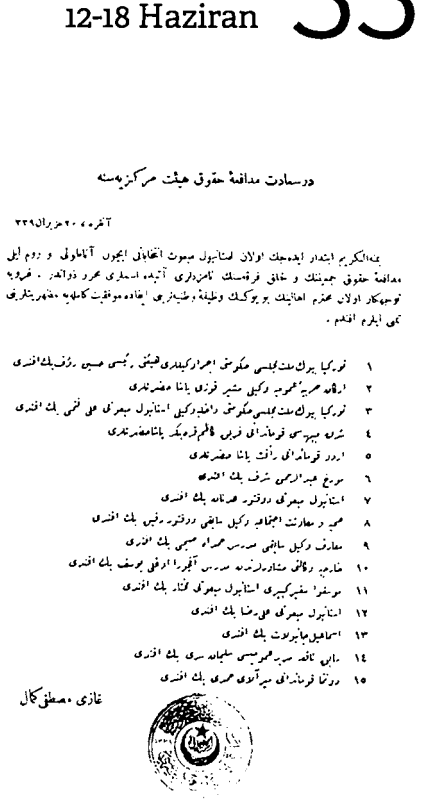
İstanbul için seçim vakti yaklaştıkça dedikodular yayılıyordu. Mustafa Kemal Paşa adaylar hakkında yerel basına yansıyan söylenti ve iddiaların önüne geçmek için kendi adını kullanıp bastırdığı mühürlü aday listelerini Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İstanbul Merkezi'ne gönderdi. Metindeki bir parti ismi ise birçok kişi tarafından ilk kez duyuluyordu. Cemiyetin adının yanında aynı zamanda "Halk Fırkası" adı da geçiyordu. Henüz resmen siyasi partiye dönüşmemiş olan cemiyetin gelecekteki kimliği böylece ilk kez resmi bir belgede yer aldı. Diğer yandan adayların kimliğiyle ilgili tartışmalar da sona ermişti. Listenin başında Başbakan Rauf (Orbay) yer alıyor, onu Mareşal Fevzi (Çakmak) ve Ali Fethi (Okyar) izliyordu. Kâzım Karabekir, Refet (Bele) paşalar, Milli Mücadele'nin İstanbul'daki destekçisi Abdurrahman Şeref, Dr. Adnan (Adıvar) ve Dr. Refik (Saydam), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Akçuraoğlu Yusuf (Akçura), Moskova Büyükelçisi Muhtar (Mollaoğlu), Ali Rıza, İsmail Canbolat, Süleyman Sırrı (Aral) ve Donanma Kumanda-

12 Haziran 1923
ABD'ye tanınan Chester Projesi ayrıcalığı Lozan Barış Konferansı'nda sorun yarattı.

13 Haziran 1923
Darülbedayi oyuncularından bir grup ilk kez yaz aylarında temsillerine devam etme kararı aldı.

14 Haziran 1923
Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul fahri hemşeriliği belgesi sunuldu.

nı Albay Hamdi (Denizmen) de diğer isimlerdi. Basında İkinci Grup hakkında da haberler çıkıyor, alacakları tavır tartışılırken, iki grup arasındaki fikir farklılıkları yorumlanıyordu. İki grubun programlarını karşılaştıran *Vatan* gazetesi, en belirgin anlaşmazlığın ulusal egemenliğin kullanımına dair olduğunu iddia etmişti. Bu yazı İkinci Grup tarafından tekzip edildi ve iki grubun da aynı ulusal egemenlik çizgisinde olduğu açıklandı. Bitlis Milletvekili Koçzade Yusuf Ziya, *Tevhid-i Efkâr*'a verdiği röportajda İkinci Grup olarak siyasi görüşlerinin doğru yansıtılmadığını, tek amaçlarının ulusal egemenliğin sözde kalmayıp fiilen uygulanması olduğunu söyledi. Hilafeti siyasi bir makam olarak canlandırmak istemediklerini, başından beri Milli Mücadele'nin içinde olduklarını da ekledi ve İkinci Grup olarak aday gösterilmeyeceğini, isteyenlerin kişisel ve bağımsız aday olacağını açıkladı. TBMM seçimlerinin ikinci aşamasında adı İkinci Grup önderleri arasında geçen Zeki (Kadirbeyoğlu) da bu bağımsız adaylardandı ve o günlere dair anılarında şu ayrıntıları yazdı: "Seçim vilayetlerde ayrı ayrı yapılıyor ve kaza merkezlerinde bile ikişer gün arayla seçmenler oy veriyordu. Seçim için Kelkit kazasına emir verildiğinde Seyyar Jandarma Taburu kaza merkezini kuşattı. Tabur kumandanı bir

Mustafa Kemal Paşa'nın belirleyip halka dağıttırdığı on beş kişilik İstanbul milletvekili adayları listesi.

15 Haziran 1923

Nezihe Muhittin'in önderliğinde Kadınlar Halk Partisi kuruldu.

17 Haziran 1923

Betonarme olarak inşa edilen ilk modern mimari tasarımlı Katolik kilisesi Paris'te açıldı.

müfrezeyle Belediye Dairesi'ni de çevirip binaya girdi. Aynı zamanda jandarma kumandanı olan kaymakam vekili de önlem almak üzere geldi. İkinci seçmenlerin gelmesi tamamlanınca Belediye Başkanı Hacı Alaattin Bey kumandan ve kaymakama, 'Değerli misafirlerimiz şimdi mebus seçimine başlayacağımız için lütfen dışarı çıkınız,' dedi. Bunun üzerine, süvari binbaşısıyla jandarma kumandanı, 'Biz buraya seçimi yaptırmak için geldik. Seçimin nasıl yapıldığını göreceğiz. Hükümetin istedikleri dışında kimseye oy verilmeyecek,' dediler. Bu açıkça suçtu. Tehdit karşısında, 'Seçim Kanunu'nda sizin burada bulunabileceğinize dair hiçbir kayıt yok. Halkın kendi vekilini kendinin seçeceği yazıyor ve buna karışanların ağır cezalara çarptırılacağına dair maddeler var. Hükümetin istediği olacaksa bu ahaliyi aylardan beri köylerinde tedirgin edip, tarla zamanı neden yerinden ettiniz? Burada durmanıza izin veremem. Elimdeki kanun da bunu emrediyor,' dedim. Tartışma uzayınca, Hacı Alaattin kaza adına seçime katılmayacağını söyledi ve 'Elimizdeki kanun ne derse onu yaparız,' dedi. Böyle bir durumla karşılaşmayı beklemeyen kumandan ve kaymakam vekili şaşırdı. Binbaşı telgrafhaneye koşup aldığı talimat gereği Mustafa Kemal Paşa'yı aramak zorunda kaldı. Mustafa Kemal Paşa da onlara, 'Çekilin ve seçimi serbest bırakın. Bu kadar azimli bir halka böyle bir baskı yapılmaz,' deyince seçmenler öğleden sonra tekrar Belediye Dairesi'nde toplandı ve iki kişi hariç, hepsi bana oy verdi."

Lozan'da Chester arızası

YÜZ yıl önce bu hafta 12 Haziran günü, Rumbold ve İsmet Paşa Lozan'da düzenlenen özel bir toplantıda buluştu. Oturum ciddiyetinden uzak ortamda olmayı fırsat bilen Rumbold, İsmet Paşa'nın Ankara Hükümeti tarafından takip edildiğini ve tam yetkili bir delege gibi davranamama nedenini anladığını söyledi. Tavsiyesi ise Ankara'daki yetkililerden bir süre sessiz kalmalarını istemesiydi. Aynı gün bu görüşmeyi Henderson'a aktarırken Türkleri gaza getirdiğini ve İsmet Paşa'nın ellerinin terlediğini fark ettiğini söyledi. İzlenimine göre Türk delegasyonunun hepsi sonuç ne olursa olsun idam edilmekten korkuyordu. Asıl kötü kalplilerin Ankara'da olduğundan emindi.

Hafta boyunca İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan savaş öncesi almış olduğu ayrıcalıkların akıbeti konuşuldu ve masaya sürekli Chester Projesi geldi. Konu bir demir yolu yatırımı kararı olmaktan çıkmış, ABD yardımıyla kalkınma tartışmasına dönmüştü. Masanın karşı tarafındakiler ne yapıp edip Ankara'nın bu projeyle ilgili görüşmeleri durdurması-

nı istiyor, İsmet Paşa'ya bu konuda güvence vermesi karşılığında diğer maddeler üzerinde daha anlayışlı olmayı vaat ediyorlardı. Ankara Hükümeti'nin ABD şirketine ayrıcalık tanıma kararı, neredeyse konferansın yeniden tıkanmasına neden olacak kadar önem kazanmıştı.

19 Haziran tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*'de çıkan bir haber Chester Projesi ayrıcalığının ABD'ye birçok alanda kazanç sağlayacağına işaret etti. Demir yolu malzemeleri, raylar, inşaat makineleri gibi gereçlerin tümü okyanus ötesinden getirilecek, projede çalışacak olan mühendisler bile Amerikalı olacaktı. Hepsi bir yana, ABD'nin asıl önemsediği konu Musul'un güneydoğusundaki petrol yataklarını ele geçirip işletmek olabilirdi. Gazete özellikle bu olasılığın altını çizerek, şimdiye kadar faydalarını sayıp durduğu projenin pek de sanıldığı kadar cazip olmayabileceği kuşkusu yaymaya başlamıştı.

Hafta boyunca Başbakan Rauf'la (Orbay) İsmet Paşa arasındaki yazışmaların çoğu yabancı yatırımcılarla ilgili oldu. Örneğin Ereğli'de planlanan ve İstanbul'a enerji aktaracak elektrik santrali için de bir ABD grubu teklif vermişti ama konu pekâlâ İtalyanlarla da görüşülebilirdi. İstanbul'da Kont Ostrorog, liman işletmeleri ayrıcalığına sahip İngiliz şirketini temsilen hükümetle pazarlık ediyordu. Reji ve telefon şirketleri de faaliyete devam edebilmek için yeni statülerinin belirlenmesi beklentisindeydi. Başbakan 14 Haziran günü reji ve telefon şirketleriyle anlaşma sağlandığı müjdesini iletti. İzmir-Kasaba demir yolu hattını işleten İtalyanlar ise yeterli yetkiye sahip bulunmamıştı. Şirketlerle ilgili diğer bir konu da savaş dönemi boyunca gördükleri zararın karşılanmasına yönelik taleplerdi. Ankara bu işletmelerin tatmin edilmesini mümkün görmüyor ve İsmet Paşa'dan Türk şirketlerinin gördüğü zararı öne sürerek taviz vermemesini istiyordu. Abdülmecit döneminde Michel et Collas şirketine verilen Deniz Fenerleri ve Şamandıralar İşletmesi'nin ayrıcalığının güncellenmesi ise başlı başına bir sorunlar yumağıydı; çünkü önceden imparatorluğun olan ada ve kıyılar, artık Filistin, Irak ve Suriye toprakları olarak anılıyordu. Bu arada konferansa ev sahipliği yapan İsviçre'den de bir proje teklifi geldi. Paul Besihof Şirketi, yüzde yetmişi mal ve eşya olmak üzere yüz milyon İsviçre frankı tutarında ihracatı kolaylaştırıcı bir yatırım öneriyor, banka teminatı da veriyordu.

18 Haziran'da başbakandan nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Revandiz'in İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edildiği haberi geldi. İsmet Paşa'dan bu pazarlıkları bırakıp barış sürecini ihlal eden bu hareketi şiddetle kınaması ve bölgenin acilen boşaltılmaması durumunda silahlı karşılık verileceğini Rumbold'a bildirmesi istendi.

1923

Kadınlar partisi mi kuruluyor?

MUSTAFA Kemal Paşa 14 Haziran günü, kendisine fahri hemşerilik belgesini sunmak için İstanbul'dan gelen heyeti Çankaya Köşkü'nde kabul etti. Ertesi hafta da İstanbul Belediyesi'ne teşekkür yazısı göndererek, "Bu vesileyle doğal hemşerisi olmakla övündüğüm İstanbul'un, artık hak ettiği mutlu bir yaşama kavuşup özgür ilerleyişini beklerken bütün halkına en sıcak ve samimi özlemlerimin ulaştırılmasını rica ederim," dedi. Herkesin ondan Halk Partisi'nin kuruluşunu ilan etmesini beklediği 15 Haziran günü ise Nezihe Muhittin'in önderliğinde Kadınlar Halk Partisi'nin kuruluşu açıklandı. İstanbul Valiliği kuruluş dilekçesine yanıt vermediğinden resmiyet kazanmayan oluşumdaki hanımlar arasında Nesime İbrahim, Nimet Remide, Zeliha, Faize, Seniye, Latife Bekir, Şükufe Nihal ve Matlube Ömer de vardı.

Darülbedayi'de harekete devam

İSTANBUL Belediye Meclisi 13 Haziran günkü toplantısında, faaliyetini sürdürmekte olan ülkenin tek tiyatrosu durumundaki Darülbedayi'yi denetleme kararı aldı ve meclis üyesi Dr. Necmettin Arif'i bu işle görevlendirdi. Darülbedayi'nin yönetim kurulu üyeliğine de giren denetçi, iki ay boyunca herhangi bir olumsuzluk saptayamayıp görevden ayrılacaktı ama o arada tiyatroyu yaşatacak kararlar da alınmış oldu. Darülbedayi öteden beri yaz aylarında sahne açmazken sanatçıların bir kısmı bu yılın yaz aylarında İzmir'e gidip turne yapmak için yönetim kurulundan izin istedi. Bu istek kabul görmeyince Ahmet Refet Muvahhit sahne arkadaşlarına belirli bir ücret vereceğini, kazanç veya zararın kendisini ilgilendireceğini söyleyerek anlaşma sağlayıp izni kopardı. İzmir'de bir sinema salonu kiralayarak yeni bir sahne ortaya çıkarması üzerine Darülbedayi yönetimi gazetelerde şu bildiriyi yayımladı: "Taşra şehirlerinde Darülbedayi adıyla temsiller veren heyetin, resmi niteliği ve Darülbedayi-i Osmani ile hiçbir ilgisi yoktur ve bu kişiler Darülbedayi kadrosundan çıkarılmıştır." Grup İzmir'de temsillere başlamadan önce Mustafa Kemal Paşa'yı tiyatroya davet edip, kabul görmüş olmanın rahatlığıyla hare-

Darülbedayi'de uzun yıllar sahne alan Bedia (Muvahhit), Emin ve Raşit Rıza (Samako).

ket ediyor, Müslüman Türk kadınlarının sahneye çıkmasının önünde herhangi bir engel kalmadığını düşünüyorlardı. Muhsin Ertuğrul'un *Ateşten Gömlek* filminin gördüğü ilgi de artık rahatça çalışabilecekleri bir ortam doğduğunun işaretiydi. Filmi Mustafa Kemal Paşa da seyretmiş, ardından Ahmet Refet Muvahhit'e filmde rol alan eşi Bedia Muvahhit'in neden tiyatroda oynamadığını sormuştu. Sadece bu soru bile Darülbedayi sanatçıları arasında büyük bir sevinç yaratmış ve Bedia Muvahhit'e sahne yolunu açmıştı. Sonuçta Muvahhit çifti birlikte ilk kez İzmir'de sahneye çıkacak, oyunu seyreden Mustafa Kemal ve arkadaşları da onları seyredip kutlayacaktı. Mustafa Kemal'in de desteğiyle başlayan bu tiyatro hareketi, yüz yıl önceki yaz aylarında İzmir'den başlayıp farklı ilçeleri kapsayan bir turneye dönüştü ve 16 Ekim'e kadar sürdü.

Paris'e modern mabet

17 Haziran günü Paris'in banliyösünde açılan Notre-Dame du Raincy Kilisesi, birçok mimari yeniliği barındırıyordu. Mimari tasarımını Auguste ve Gustave Perret'nin yaptığı mabet, bir süredir etkisini hissettiren modern mimari çizgilerine sahipti ve tamamen betonarme olarak inşa edilen ilk kilise olma özelliği taşıyordu. Gotik tarzı çağrıştıran çan kulesi ve geleneksel bazilika formundaki ana yapı, o dönem için son derece cüretkâr bir meydan okuma olarak değerlendirilirken inşaatın daha önce görülmemiş şekilde, açık betonun sistematik kullanımı ve modüler elemanların montajlanmasıyla yapılmış olması hayranlık uyandırdı. 1905 tarihli, mimar seçimini sponsor piskoposluklara geri veren yasa sayesinde gerçekleştirilen proje, bir yarışmayla belirlenmiş, inşaat maliyetinin finansmanı için sekiz yıl beklenmesi gerekmişti. Sonuçta gereken parayı kilise inşa eden ilk ateist mimarlar olmayı hayal eden Perret kardeşler buldu ve 30 Nisan 1922'de kilisenin temeli atıldı. Versay Piskoposu Monsenyör Gibier tarafından açılıp kutsanan yapı bloku, çok geçmeden Katolik hac istasyonlarından biri olacaktı. Auguste Perret'nin betonarmeye olan inancı, bu yeni malzemenin dayanıklılığına dayanıyordu. Oysa yapı ancak kırk yıl dayanabildi ve 1960'lardaki restorasyonunda büyük sorunlar yaşandı. Yine de inşaatta kullanılan deneysel beton karışımı, mimarlık tarihinde yeni bir dönemi başlatmış oldu. Kırk üç metre yüksekliğindeki Orta Çağ deniz fenerlerinden esinlenilmiş çan kulesi de halen modern mimarinin ikonik örnekleri arasında anılıyor.

1923

Başkente mecliste on koltuk

Mustafa Kemal Paşa'nın on beş kişilik aday listesine karşın İstanbul'un ikinci TBMM'ye on milletvekili göndereceği belirlendi.

Muhalif İkinci Grup'un İstanbul'da bu listeyi bağımsız adaylarla delerek mecliste varlık göstermesi mümkün görünmüyor.

22 Haziran günkü *Vakit* gazetesinin "İstanbul'dan on mebus çıkıyor" başlıklı haberi şöyle devam ediyordu: "Milletvekili seçimleri 28 Haziran günü Darülfünun'un konferans salonunda yapılacaktır. Dün nihayet yeni teftiş heyeti tarafından iki yüz doksan bin sekiz yüz elli kişi olarak belirlenen İstanbul nüfusuna oranla bu bölgeden çıkacak milletvekili sayısı da bu kez on adet olarak kesinleşmiştir."

23 Haziran tarihli *İkdam*'daki bir haber de sandıkların seçim bölgesine gelmesinin bile bir bayram coşkusu yarattığını söylüyordu. Arabaların üzerine konan sandıkların başına elleri bayraklı küçük kızlar oturtulmuş, bir tören havasında, sırayla yollardan geçen arabalar defne dalı, bayrak ve çiçeklerle süslenmiş; davul zurna eşliğinde marşlar söylenirken halk da yoğun tezahüratta bu-

20 Haziran 1923

İstanbul'un nüfusuna oranla on milletvekili çıkarma hakkı bulunduğu belirlendi.

Mektebi Sultani öğrencisi Ayetullah Emin Galatasaray'ın amblemini çizdi.

Misakı Milli sınırlarına dahil olan Karaağaç'ta yaşayan Rum ahali Yunanistan'a taşınmaya başlandı.

lunmuştu. Rum ve Ermeni halkın da bu gösterilere katıldığını özellikle belirten gazete, en çok ilgi çeken sandıkların Beşiktaş ve Ortaköy'e konacağını belirtiyordu. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa İstanbul'daki ikinci seçmenlere şu telgrafı göndererek bir kez daha uyarma ihtiyacı hissetti: "İstanbul ve çevresindeki ikinci seçmenlere: Ulusun takdiri ve ülkeyi yönetecek olan TBMM'nin ikinci devresine göndereceğiniz vekillerinizi seçme hakkını, önceki seçmenlerin şeref sözüyle sorumluluğunuza almış bulunuyorsunuz. Vatanın yüce çıkarlarını her şeyin üstünde tuttuğundan asla kuşku duymadığım ikinci seçmen arkadaşlarımın bu en büyük ve önemli görevi yerine getirirken geçmişteki feci günlerin acısını akıllarından çıkarmadan ve yüksek vicdanlarının sesini dinleyeceğini ve gelecekte kendilerine mutluluk sağlayacak olan cemiyet ve partimizin adaylarına oy vereceğini umuyorum."

22 Haziran 1923

Seçim sandıkları İstanbul sokaklarında dolaştırıldı. Osmanlı Devleti'nin 1908'deki seçimde kullandığı oy sandığının yeniden kullanılmasına karar verildi.

23 Haziran 1923

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'daki ikinci seçmenlere telgraf göndererek seçimler konusunda uyardı.

Mustafa Kemal Paşa Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nin fahri profesörlük diplomasını getiren heyeti kabul etti.

1923

Hâkimiyet-i Milliye her gün yinelediği haberlerle Müdafai Milliye adaylarını açık açık destekliyordu. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ulusun en mükemmel rehberi oldukları, sunduklarının sadece bir grubu değil, tüm ülkeyi düşünen bir program olduğu, onları seçmenin vatandaşlık görevi olduğu yazılıyor, İkinci Grup adaylarının ise belirgin bir programı bile olmadığı yineleniyordu. Kılıç Ali anılarında cemiyetin iktidar partisi görünümünde olduğunu ve Mustafa Kemal liderliğinde olanca gücüyle seçimi kazanmak için çalıştığını anlatırken adaylar üzerinde tek tek durulup kendilerinden yana olmayanların hiçbir yerde seçilmemesine yoğun çaba gösterildiğini belirtiyor. Bu durum karşısında muhalefet partisi durumundaki ikinci Grup üyeleri de Anadolu'ya yayılmış, başta Ali Şükrü cinayeti olmak üzere farklı gerekçelerle Birinci Grup karşıtı söylemler geliştiriyordu. Kılıç Ali bu çalışmaların Mustafa Kemal Paşa tarafından ciddiye alındığını ve her fırsatta genelge yayımlayarak yanıtlandığını da anımsıyor. Artık Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adının geçtiği her yere Halk Partisi de ekleniyor, siyasal partileşme tamamlanıp ilan edilmemiş olsa da halkın cemiyeti parti olarak algılaması isteniyordu. İktidarın muhaliflerine karşı yaptığı tanımlamalar arasında en çok öne çıkan, seçim çalışmalarını aksatmaya çalışan kıskançlıktı. Seçim çalışmalarına başlanmayan bölgelerde bile bazı adayların seçimi kaybettiği ilan edildiğine göre demek ki kötü niyetliler vardı. Mustafa Kemal Paşa sırasıyla tüm seçim bölgelerindeki adayların açıklandığını, halkın bunlar ilan edilmeden yapılan propagandalara itibar etmemesi gerektiğini duyuruyordu. Merkezden aday listesi gelmemiş olan bazı seçim bölgelerinde ise adaylığını ilan edenler oluyor, bunlara cemiyet ve parti tarafından onay verilmedikçe oy verilmemesi hatırlatılıyordu. 23 Haziran günü Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nin fahri profesörlük diplomasını getiren Necip Asım (Yazıksız), İsmail Hakkı (İzmirli) ve Şemsettin (Günaltay) Beylerden oluşan heyeti kabul eden Mustafa Kemal Paşa, onların ardından yeni Sovyetler Birliği elçisi Suriç'le görüşerek güven mektubunu aldı. Hayat seçime odaklanmıştı ama gündelik işler de bir yandan sürüyordu.

Dünyanın yeni Türklere bakışı

TARİH kuramcısı ve yazar Arnold Toynbee, İngiltere'nin saygın almanağı *Nineteenth Century and After*'ın Haziran sayısı için "Ankara ve Doğudaki İngiliz İmparatorluğu" başlıklı bir makale kaleme aldı. Toynbee, "Türkler Rusya'da cephane, diplomatik destek ve yardımdan başka bir şey aramıyor, Üçüncü Enternasyonal'in değil, batılı uluslar topluluğunun üyesi olmayı

hedefliyor," diyerek Ankara'nın yüzünü çevirdiği yönü işaret ediyordu. *The Economist* de son sayısında Türkiye izlenimlerine yer verdi ve Ankara'dan yeni dönen bir gözlemcinin düşüncelerini şöyle aktardı: "Türkler şu ara siyasetten çok ekonomiyle ilgileniyor. Oysa çok değil, iki yıl önce bütün ilgi odakları sınır sorunlarıydı."

Lozan Barış Konferansı'nı yakından takip eden İngiliz gazete ve süreli yayınlarının çoğu, yeni Türk Devleti'nin izleyeceği ekonomi politikasının geleceği üzerine yorum yapıyordu. Özellikle bundan sonraki ticaret ve yatırımların yönü hakkında spekülasyonlar yapılıyor, tüm olasılıklar değerlendiriliyordu. *Morning Post* ise diğer muhafazakâr gazeteler gibi Ankara'daki rejimin siyaseti ekonomiden çok daha önemsediği görüşündeydi ve diğer emperyalist güçlerin İngiltere'nin zararına çalışmasını istemiyordu. Ankara'nın yabancı sermayeye, okullara ve girişimcilere yetki vermekten kaçınan tavrını "yeni bir milliyetçi ruh" olarak tanımlayan gazete, İngiliz Hükümeti'ni fırsatları kaçırmaması için uyarıyordu. *The Times* ise "Türklerin koşmadan önce yürümeyi öğrenmesi gerekiyor," diyerek ülkenin ideallerini gerçekleştirmek için zamana ihtiyacı olduğunu belirtiyor, mevcut İngiliz işletmelerin geleceğinden endişe duyuyordu. Gazeteye göre Türkler herhangi bir ticari kapasiteden oldukça uzaktı ve büyüyen yabancı düşmanlığının ortadan kalkması için gerçekleri görüp

Arnold Toynbee

yabancı sermayeye güvence sağlanması gerekiyordu.

İsmet Paşa elindeki dosyaları kapama çabasındayken önüne yeni işler çıkmaya devam ediyordu. 19 Haziran günü Başbakan Rauf (Orbay) Lozan'daki İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafla yeni bir sorun bildirdi. Trakya'dan Anadolu'ya askeri malzeme götürmek üzere Silivri'den kalkan *Ümmid* gemisi, limandan on beş mil kadar uzaklaştıktan sonra bir İngiliz torpidosu tarafından durdurulup el konmuştu. Haydarpaşa'ya getirilen geminin taşıdığı on sekiz top indirildikten sonra serbest bırakılmış, toplar işgal kuvvetlerinde kalmıştı. Refet (Bele) ve Selahattin Adil Paşalar bu nakliyenin Mudanya Mütarekesi koşullarına uygun olduğunu ileri sürerek General Harington'a başvurma niyetindeydi. Mareşal Fevzi (Çakmak) ise top-

lar Trakya'dan geri çekildiği için el koymanın haksız olduğunu savunuyordu. İsmet Paşa aynı gün Venizelos'la yaptığı görüşmede, Yunan esirlerin tamamen iade edilmesine karşın Türk esirlerin eksik olduğunu belirtti ve şu yanıtı aldı: "Resmen bildirilen listedekilerin tamamı iade edilmiş olmalı. Gelmeyen varsa kendiliğinden dönmek istememiş olabilir. Atina'ya bir jandarma subayı yollayarak inceleme yaptırabilir, gazetelere ilan vererek Yunanistan'da kalanları durumdan haberdar edebilirsiniz. Ben de elimden geleni yaparım." Bu arada Yunanistan'ın savaş tazminatı karşılığı Türkiye'ye bıraktığı Karaağaç'ta yaşayan Rum ahali de Edirne'den Atina'ya doğru göç etmeye başlamıştı. Kafileleri Yunan Ordusu taşıyor, nüfus mübadelesinin temeli atılıyordu.

İstanbul'a sembolik sandık

İSTANBUL Belediyesi, Laleli'deki Zeynep Hanım Konağı'nda eğitime devam eden Darülfünun'da yer alacak seçim sandığının sembolik bir önemi olacağını açıkladı. 1908'de İkinci Meşrutiyet ilan edildiği zaman kullanılan ilk oy sandığının Belediye deposundan çıkarıldığı ve on beş yıl sonra yeniden aynı işlevi üstleneceği belirtildi. Askeri Matbaa Müdürü Ahmet Ziya'nın (Akbulut) eseri olan bu sandık halen İstanbul Büyükşehir Belediyesi arşivinde bulunuyor.

Bir amblemin doğuşu

74 okul numarasıyla Mektebi Sultani'de öğrenci olan Ayetullah Emin'in resme özel yeteneği vardı ve bir defterini *Karakedi* adıyla haftalık dergi olarak düzenleyip elden ele gezdirerek işlediği konuları arkadaşlarıyla paylaşıyordu. Defterin 20 Haziran tarihli sayfasına çizdiği *gayın* ve *sin* harflerinden oluşan amblem, sıra arkadaşı Şinasi Raşit tarafından okulda yapılan Galatasaray Spor Kulübü Genel Kurul Toplantısı'na katılan Dr. Namık'a (Canko) gösterilince hemen toplantı gündemine alındı. Yapılan oylama sonucu bu amblem kulübün simgesi olarak kabul edildi ve mineli rozet olarak üretilmesine karar verildi. Galatasaray'ın kuruluş yıllarında da kurumsal bir kimlik imgesine ihtiyaç duyulmuş ve bir süre Tobler çikolatasının kartal çizimi benimsenmişti. Ayetullah Emin'in çizdiği amblem ise yüz yıl önce bu haftadan itibaren lise ve ku-

lüp evraklarında, öğrenci üniformalarında, sporcu formalarında, takım flamalarında ve davetiyelerde kullanılmaya başlandı. Bu amaçla "hendesî çizgileri ve muayyen ölçüleri" de kulüp yönetimi tarafından kayda geçirildi. Ayetullah Emin mozayik tarzıyla Latin harflerine uyarladığı bir GS versiyonunu da *Karakedi* defterine eklemişti. 1926'da liseden mezun olduktan sonra Tıbbiye'ye giren Ayetullah Emin doktor çıktıktan iki ay sonra, yirmi altı yaşında hayatını kaybetti. Ölümünden bir yıl kadar sonra aynı zamanda lisede Türkçe öğretmeni de olan babası Mehmet Emin'in evde bulduğu *Karakedi* ciltlerini duygusal bir mektup eşliğinde Galatasaray Lisesi Kütüpanesi'ne bağışlaması amblemin ardındaki öykünün unutulmamasını sağladı. Okul yaşamını kayıt altına alan bu tek nüsha elyazmalarının başında da yaratıcısının şu notu bulunuyordu: "Şu okuduğunuz *Karakedi*'lerin her biri nedir biliyor musunuz? Ben bunlara tatlı maziye birer inci tanesi gibi gömülen hatıratımız diyorum. Bunlardan hepimiz farklı bir tat alırız, hepimizi memnun eder, güldürür. İçindeki bazı

hakikatlere de hatalara da güleriz. Fakat biliniz ki, bunlar bir zaman sonra hepimizi ağlatacak. Ağlatmazsa bile mahzun edecek. Onun için *Karakedi*'leri üzmeyin. Dikkat edin ki, yırtılmasın, incinmesinler. Günler geçtikçe bu yavru kediler büyüyecek, ciltlenecek, kütüphanede saklanacak. Sonra orada da duramayacak, çünkü ihtiyarlayacaklar. Zarfların içine girecek ve en özel yerlerde saklanacaklar. Sonra... Sonra da üzülmesin, hırpalanmasın diye ancak yılda bir kez ziyaret edilecekler." Ayetullah Emin'in öngörüsünün doğru çıktığı söylenebilir; çünkü Galatasaray Müzesi, yüz yıl sonra 20 Haziran'da arşivindeki bu defterleri sergiliyor.

1923

İstanbul için seçim vakti

28 Haziran geldi çattı ve aylardır gündemi meşgul eden İstanbul ve İzmir seçimleri için iki kentte de sandıklar kuruldu.

Seçim havası işgal altındaki İstanbul'da özgürlük beklentisini, zaferin simgesi İzmir'de ise kurucu iradeye mutlak desteği yansıtıyordu.

28 Haziran günü, işgal altındaki beşinci yılını yaşamakta olan İstanbul halkının morali en azından seçimde oy kullanabilmenin getirdiği özgürlük havasıyla yükseldi. Seçim propagandalarında öne çıkan mesaj, çok yakında özgürlük geleceğiydi. Yüz yıl önce bugün İstanbul ve İzmir'de kurulan sandıklar zaten seçimin galibini ilan eder şekilde tasarlanmıştı. O günkü *İkdam* gazetesi şehirdeki seçim havasını şöyle betimliyordu: "Milletvekillerimiz bugün seçiliyor. İstanbul seçmeni Darülfünun'da toplanarak şehrimizdeki halkın vekillerini seçecek. İstanbul seçimi bir bayram havasında yaşıyor. Birkaç sene önce işgalin ağırlığı altında yaptığımız seçimden sonra yaşadığımız acıyla şu an duyduğumuz gurur arasında çok büyük fark var. Darülfünun salonu birkaç gündür bayraklar, çiçekler ve defne dallarıyla süslenmiş durumda. Seçime katılan ikinci seçmenler teftiş heyetinin açıkladığı programda belirlenen saatte Beyazıt Camii avlusunda toplanacak ve salona mümkün olduğu kadar hızlı girip oylarını kul-

26 Haziran 1923

İşgal kuvvetleri komutanı General Harington Halife Abdülmecit'i ziyaret etti.

28 Haziran 1923

İstanbul ve İzmir'de ikinci TBMM'yi oluşturacak milletvekillerinin seçimi yapıldı.

Mustafa Kemal Paşa, fahri profesörlük diplomasına layık bulunduğu için Darülfünun müderrislerine teşekkür etti.

İstanbul sokaklarında seçim günü kutlamaları.

lanacak. Anadolu yakasından gelenler için de bir vapur tutulacak. Oy sayımına bu akşam başlanacak ve cuma günü sonuçlar açıklanacak." Haberde sözü geçen teftiş heyetleri yüz yıl önceki ilk TBMM seçimlerinin en etkin birimiydi. Günümüzdeki Yüksek Seçim Kurulu'na benzer yetki ve işleve sahip olan heyet, oylamanın yasalara uygunluğunu denetliyordu.

Yurt genelinde Haziranda yapılan seçimler, bazı vilayetlerde Ağustos ayına sarkacaktı. Bu yüzden alınan ilk sonuçlar her ne kadar Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kesin bir zafer kazandığını gösterse de kesin sonuç sayılmayıp TBMM'nin hemen açılmayacağı idi. Yine de Anadolu'ya göre daha özerk olduğu düşünülen İstanbul'da merkezin belirlediği adayların oy birliğiyle seçilmesi güçlü bir göstergeydi. Seçim sonuçları 29 Haziran günü *Vatan* gazetesinde şöyle duyuruldu: "Müdafaa-i Hukuk adayları büyük çoğunlukla milletvekili seçildi. Muhalifler gizli listelerle propaganda yapmasına rağmen çok az oy alabil-

29 Haziran 1923

Vatan gazetesi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarının büyük çoğunlukla milletvekili seçildiğini açıkladı.

1 Temmuz 1923

Karaağaç'tan sonra Orestiada'nın diğer yerleşimlerindeki Rumlar da yeni çizilen sınırlara göre Yunanistan'a göç etmeye başladı.

1923

İzmir'de Revzai İrfan Okulu'nda kurulan seçim sandığı.

di. İkinci seçmenlerin ezici çoğunluğu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarına oy verdi." Adaylar arasında en çok oy alan mevcut Başbakan Hüseyin Rauf'tu (Orbay). Mustafa Kemal aynı anda hem İzmir hem Ankara'dan seçildi ve bölge tercihini seçimler bittikten sonraya bıraktı. 1923 seçimleri hakkında sonradan yapılan değerlendirmelerin çoğunda güdümlü bir seçim olduğu için herhangi bir muhalifin seçilme ihtimali bulunmadığı belirtilse de buna karşı görüşler de oldu. Mevcut yasalara göre yapılmış olduğundan, siyaset biliminde totaliter rejimlerde görülen güdümlü seçim tanımına tam uymuyordu. Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'yi özellikle dış dünyaya karşı meşru gösterme yöntemi, sahip olduğu tüm yetkileri TBMM'den almaktı. Nitekim seçim kararını da parlamentoya aldırmıştı. Aslında ilk kez kapalı olduğu için TBMM denetimi dışında siyasi faaliyet yapılıyordu ve Mustafa Kemal Paşa hem Lozan Barış Konferansı hem de ikinci meclisin oluşmasında tek erk sahibiydi. Bu süreçte yeni mecliste olabildiğince kendine yardımcı olacağını düşündüğü adayları belirlemeye ve halkı ikna etmeye çalışmıştı. İstanbul seçimleri bu yüzden özel bir önem taşıyordu. Hâkimiyet sınırlarının dışındaki başkentte onun iradesi dışındaki adayların seçilmesi, ülkenin geri kalanındaki tercihlerin güdümlü olduğunu düşündürebilirdi. Muhaliflerin önünde yasal engel yokken bir program ortaya koyamamasından ise o sorumlu tutulamazdı. Nitekim muhalifler arasından seçilenler oldu ama azınlıkta kaldılar. Günümüzdeki demokrasi anlayışıyla değerlendirildiğinde bu seçimlerde belirgin bir baskı ortamı olduğundan söz edilebilir. Muhaliflerin etkisiz kalmasındaki en büyük etken ise seçimin savaş ve barış ikileminin yaşandığı bir ortamda yapılmasıydı. Yirmi yılı aşkındır süren savaş ortamı halkta koşulsuz barış isteği yaratmıştı. Başta ordu olmak üzere devlet yapısı doğrudan Mustafa Kemal'in denetimindeydi ve muhalefet somut bir siyasi söylem ortaya koyamamıştı. Mustafa Kemal egemen ideolojiyi belirleyen kişiydi ve emperyalizme karşı başlattığı savaşın üçüncü yılında kendini halkına onaylatıyor, bunu yaparken de kuzey komşusu SSCB'nin 1917'de sergilediği kanlı yöntemlere yeltenmiyordu.

Lozan'da ciddi konular haftası

MUSTAFA Kemal'in, tasarladığı yeni rejimi aksatmayacak ve destekleyecek bir parlamentoya ihtiyacı vardı. Ya istediği gibi bir meclis olacak ya da ideallerini gerçekleştirmek için başka bir yol arayacaktı. Bu yüzden seçimde İstanbul ve İzmir'den gelecek erken bir onay hem özgüven sağlayacak hem de çevresini kendine bağlayacaktı. Diğer yandan Lozan'dan Tokyo'ya, Vaşington'dan Londra'ya kadar yankılanacak bir meşruiyet zırhı da kazanmış olacaktı. Yüz yıl önce bu hafta cuma günü açıklanan seçim sonuçları bu yüzden yeni Türkiye'nin gerçek doğuş habercisiydi. Sandıklardan çıkan sevindirici sonuçlar, Lozan'daki İsmet (İnönü) Paşa'ya da iletiliyor, ülkesinde demokratik seçimlerin yapılıyor olması, pazarlık masasında elini güçlendiriyordu.

26 Haziran günü Fransız haber ajansı HAVAS'ın Londra'dan geçtiği bir haber şöyle diyordu: "Baldwin, Lozan müzakerelerinin sonuçlandırılmasında yaşanan gecikmenin, Türklerin faiz ödemesini sterlin yerine frank cinsinden yapmayı talep etmesinden kaynaklandığını söyledi. Baldwin bu talebi kabul etme yetkisine sahip olmadığını ve Türklerin yükümlülüklerini reddetmesi halinde, müttefiklerin haklarını almanın bir yolunu bulacağını da ekledi."

Hafta boyunca Düyunu Umumiye kaynaklı Osmanlı borçlarının TBMM Hükümeti Maliye Bakanlığı'na devri konusu görüşülüp uygulama yöntemi üzerinde anlaşmaya varıldı. Ankara'daki Mustafa Kemal Paşa'nın da katıldığı toplantı ise yabancı şirketlerin hisseleri ve yeni yabancı sermaye yatırımlarının statüsünü belirleme amaçlıydı. Sonunda kararlar alındı ve başbakandan İsmet Paşa'ya şu talimat gönderildi: "Şirketler ayrıcalıklar hakkında müttefiklerin teklif ettiği prensipleri barış antlaşmasına eklemlemeyi düşünmesin. Örneğin İstanbul'da bir İngiliz tersanesi kurulmasını kabul etmeyeceğiz. Bu konudaki düşüncemizi bir daha özetleyeyim: Büyük Harbe girdiğimiz tarihe kadar tanınmış olan ayrıcalık sözleşmeleri Ankara'da incelendi. Savaş yıllarında harp kanunlarına göre durdurulanların zararını karşılayan anlaşmalar da imzalandı. 1914'ten sonra yapılan ve yasalara aykırı olduğu için iptal edilen Doklar Şirketi'yle Samsun ve Sivas sözleşmelerinin imtiyaz olarak onaylanması mümkün değil. Bu tür anlaşmalardan doğan maddi zararları giderebiliriz ama 1918 mütarekesi sonrası İstanbul yönetiminin verdiği herhangi bir izni imtiyaz olarak kabul etmeyiz. Olsa olsa bunların da maddi zararlarının telafisi için görüşebiliriz o kadar."

Bu hafta halledilen İtilaf Devletleri'yle Yunan Hükümeti arasındaki diğer bir konu İsmet Paşa'yı da yakından ilgilendiriyordu. Yunanistan'daki yönetim topraklarındaki vakıf varlıkları-

na dair hukukun tamamen güven altına alındığı garantisi vermişti.

Başbakanın 2 Temmuz günü İsmet Paşa'ya bildirdiği karar ise İzmir yangınıyla ilgiliydi: "İzmir yangınından zarar görenler Ekonomi Bakanlığı'na başvurarak bağlı oldukları sigorta şirketlerinden tazminat istedi. Bakanlık bu kişilerle sigortacılar arasındaki sözleşmeleri inceledi ve devletin bu konuya müdahale etme hakkı olmadığını beyan ederek doğrudan yargıya gitmelerini önerdi. Bakanlığın hareket tarzının Türkiye'deki hukukun üstünlüğünü gösterdiğini ve hak arayışında her medeni ülkedeki gibi davranıldığını muhataplarınıza bildirin."

Lozan'da artık işin sonuna gelindiğine dair işaretler artıyordu. Başbakan, "Lozan'da bütün meseleler halledilip barış imzalanırsa," diye başlayan cümle kurabiliyor, İsmet Paşa'dan doğacak olumlu havadan yararlanarak, Suriye'nin kuzeyindeki çoktan beri affedilmesi gereken tutukluların salınması için Fransa temsilcisiyle görüşme adımları atmasını istiyordu. Masaya gelen her konu hallolmaya başlamış, Lozan'dakiler için tünelin ucunda ışık belirmişti.

Garip ziyaret tepki doğurdu

İSTANBUL'DAKİ İngiliz işgal kuvvetleri komutanı konumundaki General Harington, 26 Haziran günü Halife Abdülmecit Efendi'yi ziyaret etti. Haber Ankara'ya ulaştığında hiç hoş karşılanmadı. Halifenin aynı zamanda TBMM tarafından lağvedilen Osmanlı saltanatının veliahtı konumunda olması ve Ankara Hükümeti'yle siyasete karışmama anlaşması yapmış olması, hilafet

Halife Abdülmecit işgal kuvvetleri komutanlarıyla

makamıyla ilgili tartışmaları yeniden başlattı. Halife Abdülmecit Efendi'ye sıkça kabul ettiği yabancı konuklarla ilgili bir uyarı yapılmamıştı fakat son misafirinin kimliği öğrenilince Ankara'daki yetkililer arasında bu gelişmeyi not alanlar oldu.

Orestiada'ya yeni isim

MİLLETLER Cemiyeti, Batı Trakya'daki Orestiada üçgeninin sahip olduğu yeni konumu bölgede yaşayan Rum halka resmen bildirdi. Karaağaç yakınlarındaki Bosna ve Demerdes kasabalarının da TBMM Hükümeti denetimine devredildi ve Orestiada yöresinin adı Kumçiftliği olarak Türkçeleştirildi. Karaağaç'ta yaşayan Rumlardan sonra 1 Temmuz'dan itibaren bölgedeki diğer Ortodoks Hristiyanların da Yunanistan'a taşınmasına başlandı. Yunan Hükümeti üç ay içinde on altı kilometre kadar güneyde yeni bir Orestiada kurmayı ve göç etmek zorunda olanlara kalıcı yerleşim yaratmayı vadetti.

Kahraman hocalar

28 Haziran günü kendisini fahri profesörlük payesiyle onurlandıran İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'ne bir teşekkür telgrafı çeken Mustafa Kemal Paşa, fahri diploma sahibi olmaktan duyduğu memnuniyeti dile getirdi ve bilim insanlarını şu sözlerle taltif etti: "Ulusal bağımsızlık, ancak ulusal kültürün gelişmesiyle mümkün olabilir. Bu yüzden sorumlusu olduğunuz ülkemizin öğretim kürsülerindeki bilim insanları olarak sizler de kuşkusuz bizle aynı savaşın kahramanları sayılırsınız." Fakülte senatosu bu kararı önceki Eylül ayında Yahya Kemal'in (Beyatlı) teklifi üzerine görüşme gündemine almış, uzun süren tartışmalar sonrasında oybirliğiyle kabul etmişti.

1923

Dağlık Karabağ'da çözüm

Dağlık Karabağ ile ilgili günümüze kadar yansıyan sorunlar, Stalin ve SSCB Kafkasya Bürosu'nun kararları kaynaklıydı.

Bölge 1917 Devrimi sonrası Transkafkasya Cumhuriyeti'ne katılmış, kısa süre sonra Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan toprağı sayılmıştı.

Son dört yıldır Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışmalara sahne olan Dağlık Karabağ bölgesi, Birinci Dünya Savaşı sonundan beri istikrara kavuşamamıştı. Önce Birinci Ermeni Meclisi bölge yönetimine hâkim olmuş, ardından İngiliz denetimine geçerek Azerbaycan Hükümeti'nin desteğiyle Genel Vali Hüsrev Bey Sultanov'un yönetimine girmişti. 1920 başında bu yönetime karşı harekete geçen Karabağ Ermenileri, Azerbaycan'ın parçası olmayı reddedince Sultanov bir dizi baskıcı önlem almış ve Şuşa'da katliamlar yapmıştı. Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'ı işgalinden sonra Neriman Nerimanov liderliğinde yeni bir Sovyet cumhuriyeti kuruldu ve Sultanov da kendini Karabağ Devrim Komitesi Başkanı ilan edip Azerbaycan Sovyeti'ne katılmak istedi. Nerimanov ise Karabağ için olağanüstü komiserliğine Dadaş Bünyadzade'yi atayarak Sultanov'u tasfiye etme niyetindeydi. 1921'de Er-

Hüsrev Bey Sultanov

3 Temmuz 1923

Lozan'da barış antlaşmasının genel durumu görüşülerek pürüzlerin giderilme sürecine girildi.

Mustafa Kemal Paşa'nın daveti üzerine Ankara'ya gelen Demiryolları Genel Müdürü Behiç (Erkin) Gazi'yle görüştü.

Latife Hanım'ın ailesi Çankaya Köşkü'ne misafir geldi ve özel bir davetle karşılandı.

Yaşanan yıkım sonrasında Şuşa kenti.

menistan ve Gürcistan'ı da eline geçiren Bolşevikler, komünizmin Türkiye'ye de yayılması beklentisindeydi ve Nerimanov madden ve manen Milli Mücadele'yi destekliyordu. Sonuçta SSCB yönetimi nüfus çoğunluğunun Ermeni olmasına rağmen Dağlık Karabağ ve Nahcıvan'ı Azerbaycan denetimine verdi. 7 Temmuz 1923 günü Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Dağlık Karabağ Özerk Oblastı'nın kurulduğu ilan edildi ve sıkı Sovyet denetimi başladı. Bu gelişme sonrasında bölgedeki çatışmalar sona erdi; Sultanov da çareyi Türkiye'ye kaçmakta buldu. Yaşamını bir süre Trabzon'da zor şartlar altında sürdürdükten sonra İran'a, ardından Fransa'ya gitti. 1936'ya kadar Almanya'da yaşadıktan sonra tekrar Trabzon'a yerleşip yaşamının sonuna kadar Türkiye'de kaldı.

Lozan'da son düzlüğe girildi

3 Temmuz gününün antlaşma tasarısı üzerine genel tartışmalarla geçtiği Lozan Barış Konferansı'nda, taraflar artık birbirine karşı seslerini yükseltmez ol-

4 Temmuz 1923

Mustafa Kemal Paşa Lozan'a çektiği telgrafla **İsmet Paşa**'ya güvenini **tazeledi.**

5 Temmuz 1923

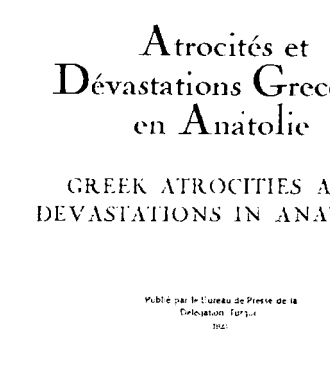
Milli Mücadele'nin kadın kahramanlarından Kara Fatma **(Seher),** gazetelerde yayımlanan röportajlarında savaş anılarını anlattı.

7 Temmuz 1923

SSCB, Azerbaycan'daki Ermeni sorununu **sona** erdirmek için Dağlık **Karabağ'da özerk yönetim kurulduğunu ilan etti.**

muştu. 4 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa şu telgrafı çekerek İsmet Paşa'yı bir kez daha teşvik etti: "Gayet iyi bildiğiniz gibi esas görüşlerimizde kararlı ve ısrarlı olmalıyız. Bunlarda lehimize olmayan bir başarısızlık yaşama durumunda, kullanacağımız askeri yollar ve doğabilecek sonuçlar malum. Bu yönde hareket ederek sonuç elde etmeyi ülkemizin yüksek çıkarları için çoktan beri uygun görmekteyiz. Sizin de takdir edeceğiniz gibi beklentim, yiğitçe davranarak kuvvetle muhtemel olan sonucu almanız."

O günlerde Lozan'daki herkesin elinde Türk Heyeti'ndeki basın danışmanlarının hazırladığı Fransızca ve İngilizce basılmış bir kitap görülüyordu. Yunan Ordusu'nun işgal süresince işlediği suçları ve verdiği savaş dışı zararı ortaya koyan kitap, etkili bir propaganda aracı olmuştu. Konferansı takip eden gazetelerden *Hâkimiyet-i Milliye,* yarı resmi bir yayın organı niteliğinde olduğundan Ankara'nın sesi olarak görülüyor, Lozan'daki taraflarca da yakından takip ediliyordu. Gazete 5 Temmuz günü İtilaf Devletleri'nin Yunan delegesi Dimitrios Kaklamanos'un, "Eğer müttefiklerimiz barışı geciktirmeye niyetlenirse, biz kendi başımıza hareket ederek barış imzalarız," dediğini duyurdu ve Yunanistan'daki darbe yönetiminin iyi niyetini açıkladı. Bu çıkış İtilaf Devletleri blokunda yeni bir çatlak anlamına geliyordu. Yunan Dışişleri Bakanlığı'nın görüşü de aynı yöndeydi ve Yunan Ordusu'nun Türkiye'ye karşı baskı aracı olarak kullanılmasına karşıydı. Geciktirmeden ve konferansın bitmesini beklemeden Karaağaç'ı boşaltmaları da iyi niyet kanıtı olarak gösterildi.

Atrocités et
Dévastations Grecques
en Anatolie

GREEK ATROCITIES AND
DEVASTATIONS IN ANATOLIA

Publié par le Bureau de Presse de la
Délégation Turque
1923

Propaganda kitabı

6 Temmuz günü İngiliz delegasyonu, Fransa temsilcisi Poincaré'ye borç faizleriyle ilgili ayrıntıların antlaşmadan çıkarılmasını önerdi. İki ülke bu konunun İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında barış imzalandıktan sonra da görüşülebileceği üzerine anlaşınca, iş İsmet Paşa'yı ikna etmeye kaldı. Konu altı saat süren bir oturumda tartışıldıktan sonra uzlaşma sağlandı ve karara bağlandı.

9 Temmuz günü yapılan görüşmelerde öğlen arası verildiğinde, Türk delegasyonu gidişattan memnundu ve barış antlaşmasının onaylanmaması için bir sebep kalmadığı düşünülüyordu. Borç faizlerinin yapılandırılması ve olası ayrıcalıklar kapsam dışı tutulacağına göre son aşama İstanbul'dan gelecek olan İtilaf Devletleri yetkililerinin görüşlerinin değerlendirilmesi olacak-

tı. Daha önce ötelenmiş olan bazı ayrıntılar da gecikmeye neden olmamak için onlar beklenirken çözümlenecekti.

Sonuçta yüz yıl önceki bu hafta, Lozan sürecindeki en olumlu ve yumuşak geçen fasıla sahne oldu. Yunan tarafının gösterdiği tavır değişikliğini sa-

mimi bulmayan bazı çevreler ise yıllar boyu İsmet Paşa'yı geri adım atmakla eleştirecek, o da şu cümleyle ifade ettiği görüşünü yineleyecekti: "Yunanistan'a Anadolu'da yaptığı savaş dışı hasarın sorumluluğunu kabul ettirmek, başlı başına önemli bir başarıdır."

Raylar üzerinde siyaset

DEMİRYOLLARI Genel Müdürü sıfatıyla bu alandaki yeni politikaları hayata geçirmekte olan Behiç (Erkin), İngiliz Lloyds Bank'ın müdürlerinden Parker ile görüşmüş, bankanın önerdiği beş yıllık planı değerlendirmişti. Bütün demir yollarını hükümeti adına bankanın satın alması ve Türk-İngiliz ortaklığındaki bir şirket tarafından işletilmesi akılcı görünmekle beraber, o anki siyasi durum ve İngilizlerle savaş durumunun sürmesinden dolayı öneri uygun bulunmadı. Ankara'daki görüşme sonrasında İstanbul'a gitmek isteyen Behiç Bey, İngilizlerin işlettiği Gebze-Haydarpaşa hattını devralmak ve işletmeyi aksatmadan yürütmek için önlemler almak niyetindeydi. İstanbul'daki satın alma komisyonu başkanı Hasan Fehmi (Tümerkan) ile yazışarak İngiliz işgal kuvvetleri yetkililerinin tepkisini öğrenmesini istedi ve iyi karşılanma garantisi alınca haziran sonunda yola çıktı. Hatıratında sonrasını şöyle anlatıyor: "İzmit'ten özel bir katarla Pendik'e geldim. İngilizler işgal bölgesine üniformayla girmemizi yasaklamıştı. Gebze'de bir İngiliz kontrol subayı vagonuma geldi. Ben ve yanımdaki iki subay üniformalıydık. Bizi selamladı ve bir şey söyleyemedi. Özel bir tren ve servis vagonlarıyla seyahat etmeme şaşırmıştı; geçmemize izin verdi. Haydarpaşa'ya vardığımda, Demiryolları Genel Müdürü Albay Smith ve iki İngiliz subay tarafından karşılandım. Akşam yemeğine davet ettiler ve hürmet gösterdiler. Gece vagonumda kaldım. Ertesi gün Anadolu Demiryolları eski Genel Müdürü Huguenin geldi. Önceden tanışırdık ama bu ziyaret biraz damdan düşer gibi oldu. 'Siz bu hattı işletemezsiniz. Şimdiye kadar şansınız varmış ki, işlettiniz. İşletmeyi yine ben alacağım,' dedi. Ben de, 'Hattın size verilmesi, hükümetin işi. Benle ilgisi yok. Beni buraya genel müdür atayan da TBMM Hükümeti. Ne emir verirlerse onu yaparım. Hattı size verirlerse de orduya katılırım,' dedim." Haydarpaşa'da iki gün kaldıktan sonra Eskişehir'e dönen Behiç Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın daveti üzerine 3 Temmuz'da Ankara'ya gitti. İstasyonda Mustafa Kemal Paşa'ya rastlamasının sebebi, Latife Hanım'ın

ailesinin de aynı trende olmasıydı: "Kayınpederini karşılamaya gelen Gazi'yi görünce vagondan indim, hürmetlerimi ilettim. O da, "Bu akşam kayınpederimin şerefine bir davet var; sen de gel,' dedi. Gittim. Köşkteki içki safhası uzayınca içerideki sofralardan birine oturup yemek istedim. Ardından Gazi, Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ve Ali Fethi (Okyar) geldi. Ali Fuat Paşa biraz içince içindekileri döktüğünden Gazi'ye, 'Sana bir sorum var; sicilime ordu komutanlığı yapamaz diye yazmışsın ama sonra neden beni cephe komutanı yaptın? Cevap isterim,' dedi. Gazi de gülerek, 'Canım şimdi bunların sırası değil, sonra görüşürüz,' diye cevap verdi. Ardından Ali Fuat Paşa kardeşi Mehmet Ali'nin kayınpederinin 150'liklerin listesinden çıkarılmasını rica etti. Gazi anlamazlıktan gelerek lafı çevirdiyse de Ali Fuat Paşa ısrarla derdini anlatmaya çalıştı. Gazi yine duymamazlıktan geldi ve başka bir konu açtı."

Çankaya'ya misafirler geldi

2 Temmuz günü Çankaya Köşkü'nde çalışan personel için oldukça hareketliydi. Herkes ertesi gün ziyarete gelecek Latife Hanım'ın ailesini ağırlama hazırlıkları için seferber olmuştu. Köşkün önündeki terasta bir içki sofrası hazırlandı. İçerideki hole de dörder kişilik yemek masaları kurularak o an Ankara'da bulunan üst düzey davetliler de çağrıldı. Nikâh sonrası Mustafa Kemal Paşa'nın ilk kez karşılaştığı kayınpederi ve kayınvalidesi, diğer üç kızlarıyla birlikte yüz yıl önce bu hafta köşkte ağırlandı.

Erzurumlu Kara Fatma savaş anılarını anlattı

MİLLİ Mücadele'nin birçok cephesinde görev alan Kara Fatma (Seher), 5 Temmuz günü *Tanin* gazetesinde yayımlanan röportajında, "Bütün emel ve arzum, yapmış olduğum hizmetten bir çıkar sağlamadığımın bilinmesidir," dedi ve üsteğmen rütbesi ile gazi unvanı aldığı için bağlanan maaşını Kızılay'a bağışladığını açıkladı. Savaş anılarını gazeteye anlatan Kara Fatma, Mustafa Kemal'le ilk görüşmesini de şöyle anlattı: "Huzuruna çıkabilmek için farklı kılıklara girerek, üç günlük takip sonucu, Sivas'ta öğle yemeği davetine giderken kendisini yakaladım. Üzerimde çarşaf, yüzümde peçe vardı. Bir mesele hakkında görüşmek istediğimi söyledim. Sert bir dille, 'Ne görüşeceksin?' dedi. Kalbimdeki vatan aşkı bu sertliği yendi ve derhal peçemi kaldırarak İstanbul'dan kendisiyle görüşmek için geldiğimi ve bir dakika dinlemesini rica ettim. Adımı, silah kullanmayı ve ata binmeyi bilip bilmediğimi sordu. Verdiğim müca-

deleyi anlatınca çok memnun oldu ve 'Bütün kadınlar senin gibi olsaydı Kara Fatma...' dedi. Eliyle yazdığı bir kâğıt verip, 'Sıkışık anlarında yararı olur. Göreyim seni. Talimatlarımı unutma ve bir an evvel İstanbul'a gidip hazırlan, işe başla,' dedi. O günden sonra adım Kara Fatma kaldı." Ardından Topkapılı Pire Mehmet ve Laz Tahsin'le bir çete kuran Kara Fatma, kardeşleri Süleyman ve Mehmet Çavuş'u da yanına alarak yüz elli kişilik bir gönüllü grubu kurmuş ve Kuvayı Milliye'ye katılmıştı. Birliği zamanla büyüdü ve emrinde kırk üç kadın, yedi yüz erkek toplandı. İzmit, Adapazarı ve Düzce civarındaki çatışmalarda yanındaki oğlu Seyfettin ve kızı Fatma da yaralandı. Adı ülke geneline bir efsane gibi yayılırken Afyon'un Sürmeli Köyü yakınlarındaki bir keşif sırasında Yunan kuvvetlerine esir düştü. O günleri, "Beni yakalayıp gözlerimi bağladılar. Başkumandanları Trikupis'in yanına götürdüler," diye anlatan Kara Fatma, generalin onu görünce hayretle 'Sen! Kara Fatma!' diye üç kez adını tekrarladığını hatırladığını söyleyip sebebini şöyle açıkladı: "Meğer beni devasa biri olarak hayal ediyormuş! On dokuz gün esaretin öldürücü acılarına maruz kaldıktan ve hayli zorluk çektikten sonra kaçmayı başardım. Bursa'nın işgalini duyunca de tekrar kıtamın başına geçtim. Bundan dolayı üsteğmenliğe terfi edildim."

9 Temmuz günü de Konya'nın yerel gazetesi *Babalık*'ta bir söyleşisi yayımlanan Kara Fatma, muhabirin kadının hayatın her alanında yer almasına dair sorusuna şu cevabı verdi: "Bundan sonra kadın erkek, hep birlikte çalışacağız. Kadın peçesiz ve yüzü açık gezmekle iffetini kaybetmez. Zaten ülke bizden o kadar çok hizmet istiyor ki, peçeyle çarşaf düşünecek halde değiliz. İstanbullu kadınlara silahı kapıp cepheye gidin demez; fakat onlara daha büyük bir iş düşüyor. Bundan sonra Anadolu'ya gitmeli ve cahil kadınların gözünü açmalılar. Kadın neden erkek kadar çalışmasın? Anadolu'da bir evde iki erkek varsa, yanı başında on kadın vardır. Benim ne okumam ne yazmam var. Keşke eğitimli olsaydım. Çocuklarımız mutlaka okumalı. Çok iyi biliyorum ki, bugün Anadolu'daki bütün çocuklar okursa, ülkenin durumu değişir, Türk'ün yüzü güler, işler düzelir. Bütün bâtıl inançlar kalkınca, Türkler de yaşamaya başlayacak."

18. Tümen'in 20. Hücum Taburu'nda süvari bölüğü kumandanlığını yaparken milis subay unvanı verilen Üsteğmen Kara Fatma.

1923

Elâlemin derdi yine Chester

İngiltere'nin aylardır tartışma konusu olan Chester Projesi aleyhine çabaları yine gündeme geldi.

Lozan'daki her gelişmeyi anında sayfalarına taşıyan Hâkimiyet-i Milliye, *projenin avukatı gibi yayın yapıyordu.*

Hâkimiyet-i Milliye, 15 Temmuz günü "Bütün Amaçları Chester Projesi'ni Bozmak" başlığıyla çıktı. İngiltere'nin proje aleyhine gösterdiği çabalara değinen haberde, son aylarda yaşananlar özetlenerek projeye gösterilen tepkiler sıralandı. Gazetenin en garip karşıladığı gelişme ise ABD'nin eski Berlin büyükelçisinin de projeye karşı demeç vermesiydi. Projenin Ermenilere tanınan haklara zarar verdiğini iddia eden büyükelçi, gazetenin tepkisini çekmiş, o hakların Sevr Antlaşması'yla tarihe gömüldüğü anımsatılmıştı. Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi boyunca, önce Fransa heyetinin, ardından İngiltere'nin karşı çıktığı bu yatırım planından vazgeçilmesi için İsmet Paşa kadar ABD gözlemcileri üzerinde de baskı kurulmuştu. ABD gözlemcilerinin, "Lozan'ın geleceği Chester meselesine bağlıdır," demesiyle gerginlik artmış, projeye itiraz etmeyen sadece İtalya kalmıştı. Artık ABD Hükümeti'nin de geri adım atabileceği görülüyordu ama özel sektör serbestisine güvenen Chester Grubu, bütün bu muhalif tutumlara direniyor, 1908'de başladığı demir yolu imtiyazı macerasını sonuçlandırmaya çalışıyordu. Konu Lozan sonrasında da gündemden düşmeyecek,

10 Temmuz 1923

Fener Kilisesi Patriği Meletios Yunanistan'a kaçtı.

İtalya'da muhalefet partilerini kapatan Mussolini, tek parti diktatörlüğünü başlattı.

Selahattin Adil Paşa yeniden açılması planlanan Harp Akademisi Komutanlığı görevini kabul etmedi.

yıl sonuna doğru Chester Grubu ortakları arasında çıkan anlaşmazlık halledilse de verilen sekiz aylık sürede gerekenler yapılmayınca ümitler azalmaya başlayacak, sonuçta proje kadük kalacaktı. Resmi adı Doğu Anadolu Demiryolları Anlaşması olan proje tasarlandığında Musul'un zengin petrol yataklarının ülke sınırları dışında kalacağı düşünülmemişti. Bölgeyle ilgili sorun Lozan'da da belirsiz kalınca, proje Chester Grubu için cazibesini yitirmeye başladı. Oysa söz konusu ayrıcalık çok geniş kapsamlıydı. Vaşington'un model alınacağı yeni bir başkentin kurulmasını da içeren kapsamda, birçok vergi ve satınalma kolaylığı, dört yüz milyon doları bulan doğrudan yabancı sermaye girişi ve ülkeye hızla çağ atlatma vaadi vardı. Bu Amerikan rüyası, herkesin hayallerini süslerken alevi giderek söndü ve Irak petrolleri denetiminin Standard Oil Company'ye geçmesiyle bir rüya olarak kaldı. Yine de projenin bu kadar uzun süre gündemde kalması, Türkiye-ABD ilişkileri için yeni bir başlangıç oldu. Sonuçta kapitülasyonlar devrinde İtilaf Devletleri'ne karşı oluşan olumsuz algının yanında, alternatif bir dış kaynak olasılığı belirmiş, ABD'nin SSCB'den daha güvenilir bir süper dost olabileceği algısı yayılmaya başlamıştı.

İngiltere'den son tehdit

1918'DE Pera Palas'ta tanıştıklarından beri Mustafa Kemal'i takip eden *Daily Mail* muhabiri George Ward Price'ın ortaya attığı "Yeni Türkiye" terimi diğer gazeteler tarafından da sıkça kullanılır olmuştu. *The Times*'ın Yeni Türkiye'ye dair yorumlarının ana fikri, yüzyıllardır Avrupa'da yaşayan Türklerin bir türlü Avrupai olamamasıydı. Gazete hükümetin siyasi kararlarını belirgin bir kuşkuyla analiz ediyor ve şöyle yazıyordu: "Yeni Türkiye hangi yöne gitmeyi benimseyeceğini seçmek zorunda. Ülkenin gerçekten modernleşmesi isteniyorsa, çağdaş siyasi söylemle uyumlu bir dil geliştirmesi ve birtakım zorun-

12 Temmuz 1923

Polonya ile TBMM Hükümeti arasında ikili ticaret antlaşması imzalandı.

13 Temmuz 1923

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) Batı Cephesi Komutanlığı'na harekât ihtimaline karşı hazır bulunma emri verdi.

Mustafa Kemal Paşa ABD'nin *The Saturday Evening Post* gazetesi editörü Isaac F. Marcosson'u kabul etti.

lu değişimlerin kabullenilmesi gerekecek. Yoksa Avrupalılaşmak asla mümkün olamaz."

İsmet Paşa'nın bu haftaki gündeminde ise bambaşka konular vardı. 1914'te bazı yabancı şirketlere tanınmış olan ayrıcalıklarda nasıl bir statü değişikliğine gidileceğini belirleyebilmek için sürekli Başbakan Rauf (Orbay) ile yazışıyor, barış antlaşması metnine son halini vermeye çalışıyordu.

10 Temmuz'da bir İngiliz ortaklığı olan limanların inşaatıyla görevli Şirketi Şahaneyi Osmaniye'nin ayrıcalıklarının süresinin on yılla sınırlanması, Turkish Petroleum Kumpanyası ve Samsun-Sivas Demiryolu'nu inşa edecek olan Régie Géneral'in faaliyete devam etmeleri önerildi. Şirketlerin savaş durumundan dolayı uğradığı zararlar karşılanacak, taahhütlerini tamamlamaları sağlanacaktı. Paşa, İngiliz şirketlerini kollama karşılığında Chester Projesi'ne yönelik tehditlere direnebileceğini düşünüyordu. Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa'nın görüşleri Lozan'a şöyle iletildi:

"1- Bu şirketlerin amacının salt ticari kazanç olmadığı, Fransız ve İngilizlerin muhtemelen İtalyanlarla anlaşarak bazı bölgelerde hâkimiyet alanı kurma niyeti olabilir.

2- Chester Projesi hakkındaki kararımız kesindir.

3- Yabancı şirketlerin zararları karşılanabilir ama yeni ayrıcalıklar tanınmaz.

4- Turkish Petroleum Kumpanyası'nın hukuksal varlığı geçersizdir ve Sait Halim Paşa'nın kuruluştaki vaatleri dışında bir taahhüdümüz olamaz.

5- Régie Géneral ve Chester Projesi'yle çakışacak bir girişim yapılamaz.

6- Osmanlı şirketi olduğu iddia edilen Şirketi Şahaneyi Osmaniye (Armstrong Wickers) sözleşmesine yeni madde eklenemez."

Hükümet bu konularda hukuki haklılığından emin olarak İsmet Paşa'ya gerekirse Uluslararası Lahey Mahkemesi üyelerinden seçilecek bir hakem kurulu kararının kabul edileceğini de bildirdi.

Bu arada bir başka sorun da Lozan Heyeti'nin bütçesini aşmış olmasıydı. Kimsede para kalmadığından bir telgraf çekilerek başbakanlıktan üç bin sterlin havale etmesi istendi.

Barışın yaklaştığına dair bir işaret de 11 Temmuz günü İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'ndan geldi. General Harington İsmet Paşa'ya bir not gönderip ülkesine geri götürmek istemediği birtakım askeri değeri olmayan malzemeyi satmak istediğini bildirdi. Adana ve İstanbul'daki malların ancak vergiye tâbi olarak satılabileceği yanıtı verildikten sonra ertesi gün İstanbul'dan Selahattin Adil Paşa ve Adnan (Adıvar), Çanakkale'deki barakaların satış izni dışında tutulmasını istedi.

Aynı gün Rumbold'u ziyaret eden İsmet Paşa, bu kez başka bir taleple karşılaştı. İstanbul'un boşaltılması sırasında halkın saldırganlık göstermesinden çekinen işgal komutanları, Mu-

danya Ateşkes Antlaşması koşullarının son ana kadar geçerli olmasını istiyordu. Rumbold ve Pellé'nin bu isteği kabul edilip gerekli önlemlerin alınması için durum Ankara'ya bildirildi.

12 Temmuz akşamı barış imzalanmasının önünde üç engel kalmıştı: İtilaf Devletleri donanmasının İstanbul'dan çekilme zamanı; yabancı şirket ayrıcalıklarının kaldırılma şartları ve Chester Projesi. O günkü oturum olağanüstü bir havada geçti. İtilaf Devletleri sert bir dille son teklifleri kabul edilmezse barışın imzalanmayacağını ve konferansın yine kesintiye uğrayacağını belirtti. İsmet Paşa durumu özetleyen bir telgrafla başbakanı uyarma ihtiyacı hissettiyse de 13 Temmuz'da gelen cevap eskilerinden farklı olmadı. Hukuki gerekçeleriyle birlikte üç teklif de reddedilmişti. Yani kimse Lozan'daki konferansın son haftasına girildiğinin farkında değildi.

Patrik Efendi zorla Aynaroz'da

BÜYÜK Taarruz'un öncesinden başlayarak işgalden yana tavırları tepki toplayan Fener Kilisesi Patriği Meletios'un 10 Temmuz günü Yunanistan'a kaçtığı öğrenildi. Geçen ocak ayında Venizelos, Lozan'daki basın mensuplarına verdiği demeçle, Rum Ortadoks Patrikhanesi'nin İstanbul'daki varlığının sürmesi konusunda anlaşmaya varıldığını açıklamış, barışın imzalanmasından sonra Patrik Meletios'un görevinden istifa etmesi gerektiğini belirtmişti. Venizelos'un demecinden anlaşılan, Türk tarafının patrikhaneye değil, patriğin kimliğine karşı olduğuydu. Nitekim Venizelos sonraki aylarda Meletios'un istifası için girişimlerde bulunmuş fakat Meletios bu çağrıya kulak asmamıştı. Venizelos ve TBMM Hükümeti'nin beklentilerine İstanbul'daki muhalif Rumların baskısı da eklenince kriz büyümüş, 1 Haziran'da cemaatin patrikaneyi basarak istifa haykırışları yapmasına kadar gitmişti. Olaylar üzerine bir ara çözüm arayışına giren Patrikane Meclisi, Meletios'un Aynaroz'a gönderilmesini kararlaştırdı ve Meletios'u istifa etmeden İstanbul'dan uzaklaştırma formülü buldu. 27 Haziran'da Fener'i terk edeceğini açıklayarak protestoları dindiren patrik, Galata rıhtımındaki bir vapura bindi ve makamından ayrıldı. 11 Temmuz tarihli *Akşam* gazetesi, piskoposlar meclisi Sen Sinod'un Meletios'un yerine

Patrik Meletios

vekâleten Kayseri Metropoliti Nikolay'ı getirdiğini duyurdu. 14 Temmuz'da Aynaroz'a ulaşan Meletios, hemen patrikaneyi Yunanistan'a taşıma çalışmalarına başladı. Resmen istifa etmemesinden dolayı yeni patrik seçimi yapılamadığından ekümenik makamını koruma durumu doğdu. Yunan Hükümeti, Türkiye ile yeni bir anlaşmazlık ortaya çıkmasını istemediğinden Hrisostomos'u Meletios'u ikna etmekle görevlendirmek zorunda kalacak, patrikane krizi aylarca sürecek, beklenen istifa yıl sonunda gelecekti. Sonuçta yıl sonunda yeni patrik seçimi yapıldı ve makama Kadıköy Metropoliti Grigorios getirildi.

Mareşalden orduya emir

GENELKURMAY Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa, 13 Temmuz günü Batı Cephesi Komutanlığı'na acil ve önemli koduyla bir telgraf çekti. İtilaf Devletleri'yle barış antlaşmasının imzalanmasına dair Lozan'dan gelen olumlu haberlere rağmen her olasılığa karşı askeri birliklerin harekete hazır bulundurulması gerektiğini bildiren mareşal, başkentteki işgal durumunun sürdüğünü hatırlattı.

Mareşal Fevzi Çakmak

Aynı gün Mustafa Kemal Paşa'nın Çankaya Köşkü'nde yabancı bir konuğu vardı. ABD'nin *The Saturday Evening Post* gazetesi editörü Isaac F. Marcosson ile gün boyu süren bir görüşme yapan Mustafa Kemal, yeni Türkiye'nin öncelikli hedeflerinin siyasal değil, ekonomik olduğunu ve üretimde de tüketimde de dünyayla ortaklık kurma niyetinde olduğunun altını çizdi. Bu görüşmenin kapsamlı bir röportaj olarak yayımlanması ekim ayını bulacaktı.

Polonya ile ticaret anlaşması

İSMET (İnönü) Paşa'nın iki yıl önce anayasal bir cumhuriyet olarak kurulan Polonya'nın Lozan'daki temsilcisi Bern Elçisi Modzelefski'yle kurduğu diyalog, geleceğe yönelik bir antlaşmanın tohumlarını attı ve 12 Temmuz günü iki ülke arasında ticaret anlaşması yapılması ve kapsamı üzerine el sıkışılan anlaşmanın Lozan sürecinin hemen ardından imzalanması kararlaştırıldı.

İtalya'da faşist dikta yönetimi

YÜZ yıl sonra bugünlerde faşizme dönüş endişesi yaşanan İtalya'da, 1923 Temmuz'undaki ana konu, Mussolini'nin amirallerine verdiği Korfu Adası'nı işgal emriydi. Dünyanın Lozan'da tanıştığı bu sert lideri gerçekten tanımaya başlaması da bu sebeple Yunanistan'la ülkesi arasında çıkan krizle oldu.

Mussolini baskı altına aldığı meclisten, yüz kırkı aleyhte, yedisi çekimser oya karşı üç yüz dört oyla yeni seçim yasasını *(Acerbo)* çıkarttı. Nitekim bir sonraki yıl yeni yasayla girilen ilk seçim, İtalyanlar için Mussolini hayatta olduğu sürece oy verebildikleri son seçim olacaktı. Muhalefetin bertaraf edilmesiyle faşistler meclisteki koltukların üçte ikisini ele geçirince, Mussolini'nin *Duce* (önder) olarak anılacağı döneme adım atılmış oldu. Latince koyun güdücü anlamına gelen, Orta Çağ'da yine İtalya'daki şehir-devletlerinin kralları için kullanılan bu terim, bundan sonra her duyulduğunda akla sadece bir tek kişiyi, Mussolini'yi getirecekti. Görünürde her şey hukuka uygundu ama demokrasi ruhuna taban tabana zıt bir durum ortaya çıkmış, kitabına uydurularak yapılan uygulamalarla İtalya kendisine seçimle gelen bir tiran bulmuştu. Sonuçlarının nereye varacağını hayal dahi edemeyen halk çoğunluğu yeni lideri taparcasına desteklerken muhalif olmak da suçlanmak için yeterli bir sebep oluyordu.

Benito Mussolini

1923

Uzlaşma ve pişmanlık

İtilaf Devletleri'nin direnci 17 Temmuz günü kırıldı ve ABD'nin denge politikasına teslim oldu.

Son tehditler yerini TBMM'nin istekleri doğrultusunda taviz vermeye bırakınca, Lozan'da imza günü belirlendi.

İsmet (İnönü) Paşa'nın barış anlaşmasına varılmadan önceki son haftası, kendi deyimiyle "azap dolu" geçti. Masadaki muhataplarıyla hükümetinin talepleri arasında sıkışıp kalmış, konferansı tamamlayamama noktasına geldiği olmuştu. Son aşamada Chester Projesi'yle çatışan Turkish Petroleum şirketinin reddi, başlı başına yorucu bir süreçti. Elinde TBMM önerilerinin kabul edilmemesi durumunda konferansı terk etme kartı vardı; fakat deneyimli bir komutan olarak ülkesinin iradesini silah zoruyla dayatma durumunda kalırsa yeni bir kâbus yaşanacağının farkındaydı. Ordunun hazır ve sabırsız olduğu kendisine defalarca bildirilmişti ama o artık Batı Cephesi kumandanı değil, savaş koşullarında yaşamaktan bıkmış halkının barış imzalamakla görevlendirdiği dışişleri bakanıydı.

Müzakereler tamamlanmaya yüz tuttuğunda, başta Rumbold olmak üzere tüm muhatapları bu generale teslim olmaktan başka şansları kalmadığının farkındaydı. Rumbold bir hafta önce bir yandan tehditler savururken bir yandan da Henderson'a şunları yazıyordu: "Hiçbirimiz bu antlaşmanın şanlı bir sonuç olduğunu iddia etmiyoruz. Bu tür bir sonuç almadık ama kerpiçe katacak samanımız olmadığı için, elimizden gelen en iyi tuğla bu oldu."

17 Temmuz 1923

İtilaf Devletleri Lozan'da barışın sağlanması uğruna taleplerinden vazgeçti.

19 Temmuz 1923

Mustafa Kemal Paşa, Lozan'daki kazanımlarından dolayı İsmet Paşa'ya kutlama telgrafı çekti.

Mustafa Kemal Paşa dil uzmanı Mithat Sadullah'ı (Sander) Çankaya Köşkü'nde kabul etti.

Maçta uzatmalar oynanıyordu ama kimsenin sonucu değiştiremeyeceği ortadaydı. *The Observer,* 22 Temmuz günü hâlâ Türklerin müzakere tavrını eleştiren yayın yapan gazeteleri kınayan bir yorumda bulundu. 23 Temmuz günüyse gerek müzakerelerin gerekse tartışmaların sona erdiği, iki tarafın da yapabileceği tüm fedakârlıkları kabullendiği gün olarak tarihe geçti. Uzlaşma sağlanan son konuysa imza töreninin hiç geciktirmeden hemen ertesi gün yapılmasıydı. O gün gazetelerde antlaşmanın en önemli maddeleri olarak şunlar sıralanıyordu:

- Türkiye'nin yeni sınırlarının belirlenmesi.
- Osmanlı yönetiminin kamu borçlarının yeniden yapılandırılması.
- Kapitülasyon sisteminin kaldırılması.
- Azınlık haklarının korunması.
- Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesine gidilecek olması.
- Doğu Trakya'nın tamamının Türkiye'ye geçmesi.
- İstanbul'a Türk askerinin girecek olması ve Ankara Hükümeti'nin tam egemenliği altına girmesi.
- Savaş ve barışta Boğazlar'ın kullanımına ilişkin güvencelerin özel sözleşmeyle belirlenmesi.
- Türkiye'nin güney sınırlarının 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması'na göre kabul edilmesi.
- Musul sorunu da dahil olmak üzere güneydoğu sınırlarının Türkiye'yle İngiltere arasında müzakere edilmesi. İki tarafın dokuz ayda anlaşmaya varamaması durumunda Milletler Cemiyeti'ne başvurarak çözüm aranması.

Lozan Barış Antlaşması'nın kapsamı ortaya çıktıktan sonra İngiliz basını bir anda Türkiye'ye karşı çok daha anlayışlı yorumlar yapmaya ve Ankara Hükümeti'yle liderini iyice ciddiye almaya başladı. *The Observer,* "Artık sancılı ve çaresiz bir Türk'ten bahsetmek anlamsız olur" diyor, Türkiye'nin eskisine göre çok daha makul hale geldiğini ve liderinin, ülkeyi ilkel durumundan kurtaracak yetkinlikte ve barışçıl olduğunu yazıyordu. *Westminster Gazette* de benzer bir tonla, modern ulusal refah standartlarına göre gelişmemiş sayılsa da Türkiye'nin sabırlı ve gerçekçi iyi niyetiyle Lozan'da barışı sağladığına dikkat

20 Temmuz 1923

İsmet Paşa Lozan süreci boyunca verdiği destekten dolayı Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkür etti.

23 Temmuz 1923

Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım İzmir'e gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı.

Tüm konularda anlaşma sağlanması üzerine Lozan'da antlaşmanın imzalanması kararı alındı.

çekiyor ve şöyle diyordu: "Türkiye Avrupa'da kesin bir yer elde ediyor ve hiçbir zaman bagajdaki çanta olmayacağını gösteriyor. Sonuç bazı Türk karşıtlarının sık sık iddia ettiği gibi olmadı ve bizi Konstantinopolis'ten çıkartıyorlar. İngiltere'nin gelecekteki temel çıkarı, Türkiye'de ticaret özgürlüğü ve güvenliğin sağlanmasına bağlı olacak."

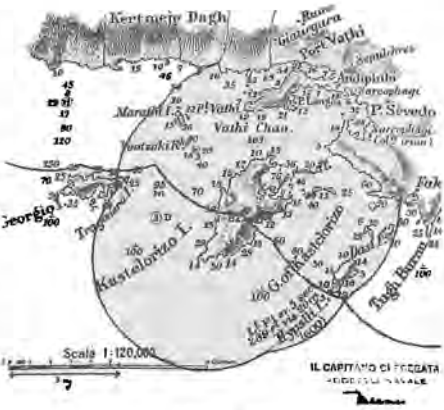
Rumbold'un imza töreninden bir gün önceki akşam yakın arkadaşı olan Ulaştırma Bakanı John Lawrence Baird'e yazdığı mektuptaki şu cümle, aslında İngiliz diplomasisinin genel hissiyatını da özetliyordu: "Mudanya Ateşkes Anlaşması'ndan sonra Çanakkale krizi doğduğu sırada Türklerin peşine düşüp Ankara'yı tamamı zehirli gaz dolu torbalarla bombalamalıydık."

Peki Oniki Ada ne olacak?

ONİKİ Ada'nın statüsüyle ilgili belirsizlik Büyük Harp öncesine dayanıyordu. İtalya'yla giriştiği Trablusgarp Savaşı sonrası masaya oturan Osmanlı Devleti, Libya'dan çekilme karşılığında işgal edilen adalarını geri alıp din ve mezhep ayrımı gözetmediği idari reformlar yapacaktı. 1912'de henüz İtalyan savaşının yaralarını sarmadan bu kez de Balkanlar'da hezimet yaşayan Babıali, acilen barış arayışına girince İtalya'yla sürdürdüğü müzakereler rafa kalktı. Eşzamanlı olarak Venizelos'un fikir babası olduğu Balkan Ligi Projesi, Yunan topraklarını genişletmeyi hedefliyordu. Yunan Donanması statüsü belli olmayan Kuzeydoğu Ege Adalarını işgal edince Adalar Denizi, Yunan ve İtalyanlar tarafından paylaşılmış oldu. 1913'te Edirne kurtulduktan sonra sadece Batı Anadolu sahilleri Osmanlı egemenliğinde kalmıştı. Londra Büyükelçiler Konferansı'yla denkleme diğer devletler de katıldı ama nihai bir çözüm bulunamadı. İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra İtalya'nın adaları iade etmesi görüşündeydi; fakat 1914 başında yeni bir ittifak kurma projesi oluşunca, Bozcaada ve Gökçeada haricindeki Kuzeydoğu Ege Adalarının Yunanistan'a verilmesi gündeme geldi. Osmanlı yönetimi bu kararı kabul etmeyip diplomasi atağına geçtiyse de bu kez Birinci Dünya Savaşı patladı. Böylece Oniki Ada artık müttefik olmalarına rağmen İtalya ile Yunanistan arasında bir sorun haline geldi. İtalya Oniki Ada'nın sağladığı jeostratejik avantajı kullanmayı düşünürken en doğudaki Meis (Castellorizo) de özel bir önem kazandı. Kaş'ın hemen karşısındaki bu küçük kara parçası, 1915'te Fransa tarafından işgal edildi ve İtilaf Donanması tarafından üs olarak kullanıldı. Ada halkının çoğu savaşta Mısır'a göçünce nüfusu üç bine kadar düştü.

Ege adaları Mondros Mütarekesi sonrasında da İtilaf Devletleri tara-

fından kullanıldı ve gelecekle ilgili diplomatik tartışmalar tamamen kesildi. 1919 yazında İtalya ve Yunanistan Rodos dışındaki adaların Yunanistan'a devri üzerine anlaşırken kimse Anadolu'daki Milli Mücadele'yi önemsemiyordu. İtalya'nın derdi de İzmir ve Epir bölgesinin Yunanistan'a katılması karşılığı, Arnavutluk'ta manda yönetimi kurmaktı. Bir yıl sonra İtalyan Dışişleri Bakanı Sforza bu anlaşmayı reddetti. Venizelos bunun üzerine Oniki Ada Yunanistan'a verilmezse Sevr Antlaşması'nı imzalamayacağını belirtti. Bu tehdit işe yaradıysa da TBMM Ordusu zafere ulaşınca Oniki Ada İtalya'da kalmış oldu. İşgalci olmalarına rağmen Milli Mücadele'de Yunan güçlerini desteklemeyip TBMM Ordusu'na silah yardımı yapan İtalya, adaları cephane aktarımında kullanarak Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasına destek bile oldu. İtalya Lozan sürecinde de adaları kendi müttefiklerine karşı pazarlık kozu olarak kullanmaya devam etti. Mussolini'nin iktidara gelmesiyle İtalyan tavrı netleşti. Mebusan Meclisi'nin kabul ettiği Misakı Milli sınırları içinde olmayan adalar, 1912'de kaybedilmiş olduğundan sorunun çözümü Lozan'ın konularına girmiyordu. Sadece savaş öncesi statüye dönülmesi karara bağlandı. İsmet Paşa Lozan'da Çanakkale Boğazı'na yakın adaların Türkiye'ye verilmesi için çalıştı. Bozcaada ve Gökçeada'yı alıp kuzeydeki diğer adalarda Yunanistan'dan bağımsız silahsız bir rejim önerdi. Bu konu antlaşma sürecinden ayrı tutularak çözümü sonraya bırakılınca sadece Meis'in durumu gündeme geldi. Ne var ki konjonktür bu adacığı artık faşist iktidarın saygınlık simgesi durumuna getirmişti. 1923'te 791 ada sakini dilekçe vererek İtalya hâkimiyetini tercih ettiğini belirtti ve bu talep bir plebisit olarak kabul edildi. İtalya, Türklerin güvenlik hassasiyetini temelsiz bulunca, Türk heyeti kaçakçılığı önleme argümanı geliştirerek yeniden Meis'i talep etti. İtalya da bu sava karşı sorunun ikili anlaşmayla çözülebileceğini savundu. Lozan Konferansı'nda tüm meselelerin halledildiği son hafta, Meis hâlâ bir ur gibi sorun olmayı sürdürüyordu. İtalya, Meis'e karşı tekrar kapitülasyonları masaya sürünce İsmet Paşa geri adım attı ve Türk Heyeti şu demeci verdi: "Açıkça Anadolu'nun bir parçası olan Meis'teki haklarımızdan sadece ve sade-

Meis Adası

ce barış imzalanabilmesi için çok büyük bir fedakârlık yaparak vazgeçiyor ve İtalya'da kalmasını kabul ediyoruz." Bu fedakârlık karşılığında ise Çanakkale Boğazı yakınlarındaki Merkep (Tavşan) Adaları Türk topraklarına katıldı. Türk ve İtalyan heyetleri barış antlaşmasının imzalandığı gün Meis'in silahsızlandırılması ve Fransız askeri üslerinin yok edilmesi konusunda anlaşmaya vardı ve konu –şimdilik– kapatıldı.

Günümüzde halen sürmekte olan tartışmanın yeniden alevlenmesi ise İtalya'nın 1930'lardaki yayılmacı politikalarıyla başladı. Türkiye diplomasi ataklarıyla Oniki Ada'nın her koşulda silahsızlanmasını sağladı ama İkinci Dünya Savaşı dengeleri yeniden altüst etti ve konu 1944'ten itibaren yeniden müzakere edilmeye başlandı. ABD, İngiltere ve SSCB'nin de denkleme katıldığı 1946'da kesin silahsızlandırma koşuluyla Yunanistan'a geçen adaların 1912-1947 arasındaki karmaşık macerasını merak edenler, Hazal Papuççular'ın 2019'da Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'ndan çıkan *Türkiye ve Oniki Ada* adlı kitabına başvurabilir.

Gazi'nin tatil öncesi programı

ANKARA'DAKİ herkes gibi artık Mustafa Kemal Paşa'nın da yüzü gülüyordu. Barış imzalanmasına ramak kalmış, seçimlerin kazanılması ise garantilenmişti. 18 Temmuz günü Mustafa Kemal, tüm belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlarına şu kutlama telgrafını gönderdi: "Bölgenizin yüksek siyasi kişiliği ve vatanseverliğini gösteren seçim sonucundan dolayı, vatanın felakete sürüklenen kaderini mutluluğa dönüştürme amacıyla yıllar önce faaliyete başlayan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına, bütün bölge halkını kutlarım. Ülkenin bundan sonraki kalkınması için de aynı yüksek hassasiyetle cemiyet ve partimize destek olacağından kuşkum yok."

Ertesi gün Çankaya Köşkü'nde dil uzmanı Mithat Sadullah'ı (Sander) kabul eden Gazi, İsmet Paşa'nın hükümetten beklediği yanıt geciktiği için şikâyet eden şu telgrafı aldı: "Eğer hükümet, Lozan'da aldığımız kararları reddetmekte ısrarcı olursa, göreve devam etmemiz mümkün olamaz. Hükümetten teşekkür beklemiyoruz; çünkü

yaptıklarımızın hesabını tarih görecektir." Bu serzeniş üzerine 19 Temmuz günü İsmet Paşa'ya yanıt veren Gazi, Başbakan Rauf (Orbay) ile arasındaki anlaşmazlığa şu sözlerle son verdi: "Burada hiç kimsenin tereddütü yok. Kazandığınız başarıyı en sıcak ve samimi hislerimizle tebrik etmek için usulen imzaların atıldığının bildirilmesini bekliyoruz." Bir sonraki gün İsmet Paşa da Lozan'dan şu telgrafı çekti: "Her dar zamanımda hızır gibi yetişirsin. Dört, beş gündür çektiğim azabı tasavvur et! Büyük işler yapmış ve yaptırmış bir adamsın. Sana bağlılığım şimdi bir kat daha arttı."

Mustafa Kemal Paşa imza haberinin gelmesini beklemeden, 23 Temmuz akşamı, Latife Hanım'la birlikte trene binerek Ankara'dan ayrıldı ve İzmir'e doğru hareket etti. Mücadelesinde bir aşamayı daha geride bırakmış, yeni bir safhaya geçmeden önce bir süre dinlenmeyi tercih etmişti.

Anlaşma sonrası ilk imza

BİR hafta önce Lozan'da Polonya'nın Bern Elçisi Jan Modzelewski ile TBMM Hükümeti adına imzalanan ticaret anlaşmasını takiben 23 Temmuz günü de iki ülkenin dışişleri bakanları Alexandre Lados ve İsmet Paşa bir dostluk antlaşması yaptı. Bu anlaşma, yeni Türkiye'nin Polonya tarafından resmen tanınması anlamına da geliyordu. Lozan Antlaşması'nın imza töreninden bir gün önce atılan bu imzalar, iki ülke medyasında geniş yer buldu. Polonya (Lehistan) tarihi boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda da en çok elçi bulunduran ülkeydi ve bu gelişme, Birinci Dünya Savaşı sürecinde sekteye uğrayan ikili ilişkilerin onarılarak kaldığı yerden devam edeceğini gösteriyordu. İki taraf da anlaşmanın kapsamını genişleterek hükümetleri tarafından sonbaharda onaylanmasında uzlaştı ve Lozan'dan dost olarak ayrılma iradesi

RZECZPOSPOLITA

WIECZORNE

Zagodzkon Sp. Akc.

TREŚĆ UMÓW POLSKO-TURECKICH

Polonya'nın önde gelen basın organı Rzeczpospolita'*nın manşetinde dostluk anlaşması.*

göstermiş oldu. Nitekim yüz yıl önce bu hafta Urfa milletvekili seçilen ünlü şair Yahya Kemal (Beyatlı) birkaç yıl sonra Varşova büyükelçisi olarak atanacak ve iki ülke arasındaki ekonomik, kültürel, siyasi ve sosyal ilişkiler 1923 sonrasındaki dönemde hızlanarak artacaktı. İlk simgesel adım ise aynı yıl içinde İstanbul'da 1842'den beri Leh yerleşimi olan Adampol'ün adının Polonezköy olarak değiştirilmesi oldu.

1923

Lozan'da imza töreni

"Bu antlaşma, asırlardır Türk milletine karşı tasarlanan ve Sevr Antlaşması'yla tamamlandığı sanılan büyük suikast planının çöküş belgesi ve Osmanlı devrinde tarihte örneği görülmemiş bir siyasi zaferdir."

(Gazi M. Kemal/Nutuk)

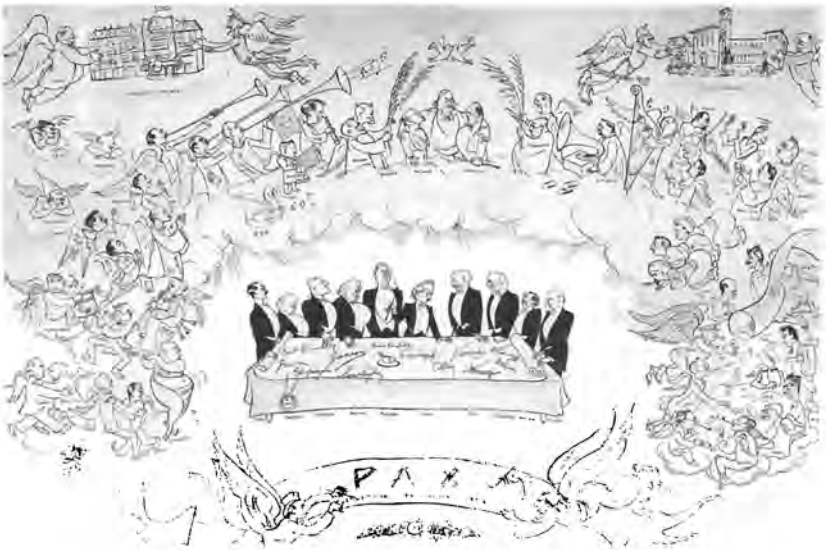
Mustafa Kemal'in dört yıl sonra bu sözlerle tanımladığı Lozan Antlaşması, yüz yıl önce bu hafta tüm dünyada yankılandı. İlk delegeler saat 15 civarında saraya geldi. İsmet Paşa salona girerken İzmir'deki Gazi de ona şu tebrik telgrafını çekiyordu: "Ülkenize birçok faydalı hizmetle doldurduğunuz ömrünüzü bu defa da tarihi bir başarıyla taçlandırdınız." O gün eski Macaristan Başbakanı Frederik'e yazdığı mektup da Macar Parlamentosu'nda okunmuş ve şiddetle alkışlanmıştı.

Lozan'da ise seyirci kalabalığının önünde çift sıra tören üniformalı Vaudois jandarmaları duruyor, delegelerin arabaları ve konuklar yeşilliklerle süslenmiş Riponne Meydanı'ndan geçerek Palais de Rumine'e geliyordu. Sarayın merdivenleri bayraklar ve çiçeklerle süslenmişti. Salonda, üstü imzalanacak belgelerle dolu uzun bir masa duruyordu. Türkler solda diğer imzacılar sağdaki yerlerini aldı. Konfederasyon Başkanı Scheurer içeri girip yetkilileri imzaya davet etti. Delegeler, günümüzde Vaudois Askeri Müzesi'nde bulunan masaya geçti. Kürsüdeki Federal Konsey üyelerinin tanıklığında İsmet Paşa, Rıza Nur ve Hasan

24 Temmuz 1923
Bir yıla yakın süren görüşmeler sonrasında Lozan Barış Antlaşması imzalandı.

25 Temmuz 1923
İstanbul'da bir gün önce başlayan barış kutlamaları bugün de sürdü.

27 Temmuz 1923
Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım İzmir'e geldi ve Göztepe'de kaldığı köşkün penceresinden halkı selamladı.

Derso ve Kelèn'in imza törenini yorumlayan çizimi
(Türkiye İş Bankası Müzesi/Yaşasın Cumhuriyet Sergisi)

Saka Genel Sekreter René Massigli tarafından masaya yönlendirildi. İsmet Paşa yazmanın uzattığı kalemliği kenara iterek cebinden sarı bir deri kutu çıkardı. İçinden Mustafa Kemal'in bu an için hediye ettiği altın kalemi aldı ve devasa ebattaki sayfaları çevirerek imzalamaya başladı. Ardından İngiliz, Fransız, Japon, İtalyan, Yunan, Romen, Bulgar, Belçikalı ve Portekizli delegeler de aynını yaptı. İmzalar tamamlanınca ev sahibi konumundaki İsviçre Konfederasyonu Başkanı Scheurer bir kapanış konuşması yaptı ve şu sözleri uzun uzun alkışlandı: "Biz İsviçreliler, ırk, dil ve inanç farklılıklarının tehlikelerini deneyimlerimizden biliyoruz. Tarih boyunca bu karşıtlıklar devletimizin varlığını defalarca tehlikeye attı. Buna rağmen barış ve dostluk içinde yaşamanın ve ilerleme ve uyumlu gelişme kaynağı bulmanın da mümkün olduğunu biliyoruz. Silahların çatışması

28 Temmuz 1923

Mustafa Kemal Paşa, İzmir'de faaliyete geçen **Yedek Subaylar Derneği'ne** on bin lira bağış yaptı.

29 Temmuz 1923

Batı Cephesi Karargâhı Ankara'ya taşındı.

1923

Palais de Rumine'deki imza töreninin ardından heyetlerin çıkışı.

insanlara en büyük acıyı çektirir; oysa fikirlerin çatışması ortalığı aydınlığa boğar. İsviçre'yi onurlandırdığınız için kalbimizin derinliklerinden teşekkür ederiz. Böylece bize ülkemizin uluslararası konumunu birebir yansıtan ve bir kez daha barış ve uzlaşmayla anılmasını sağlayan bir etkinlik yapma fırsatı verdiniz."

İsmet Paşa da misafirperverliği için İsviçre, Vaud Kantonu ve Lozan Şehri'ne teşekkür etti ve seansın bittiğini ilan etti. Tüm katılımcılar şampanya ve atıştırmalıklar sunulan terasa geçtiğinde şehirdeki tüm kiliselerin çanları çalmaya başladı. Akşam Lozan'daki bütün binalar aydınlatılmış, şehrin katedrali on bin ampulle süslenmişti. Herkes sokaklara dökülmüş, kenti aydınlatan dev projektörlerin altında kutlama yapıyordu. Ertesi günün gazetelerinde öne çıkan bazı başlıklar ise şöyleydi:

"Türkiye kendini batı medeniyetine kabul ettirdi." *(Westminster Gazette)*

"Churchill, Britanya'nın Orta Doğu'daki tüm ana sorunlarının tatmin edici bir şekilde çözülmesi için barışın şart olduğunu savundu." *(Empire Review)*

"Avrupa'daki savaş resmen sona erdi. Türkiye, Batı ile ilişkilerinin geleceğine inanıyor. Sonunda sürekli olarak yeniden alevlenme tehdidi olan yangını savuşturmayı başardılar." *(La Gazette de Lausanne)*

Ertesi sabah saat 5:50'de kalkan Şark Ekspresi, son durak olan İstanbul bileti almış Türk delegeleriyle doluydu. İsmet Paşa ise aralarında değildi. Dönmeden önce yapılacak birkaç işi daha vardı.

Konferansın ardından SSCB'nin Boğazlar'la ilgili paranoyası daha da artmış; Tuna Nehri üzerindeki Adakale Romanya'ya geçmiş; Ermeniler, Doğu Anadolu'da var olma umudunu yitirip küçük bir Sovyet haline gelmişti.

Büyük Savaş'ın resmen bittiği gün

YİRMİNCİ yüzyılın devletler hukuku normlarına göre savaş halinin son bulması için önce bir ateşkes antlaşması yapılması, silahlar bırakıldıktan sonra da barış koşullarının taraflarca kabullenilip bir barış antlaşması yapılması gerekiyordu. 1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşı fiilen 1918'de bitmiş ve ateşkes antlaşması yapılmış olmasına rağmen İtilaf Devletleri için henüz kapanmayan tek bir cephe kalmıştı. Barış sağlamak için tasarlanan Sevr Antlaşması, TBMM tarafından onaylanmadığından, Osmanlı saltanatı ortadan kalkalı beri açık kalan Doğu Cephesi, batı dünyası için savaşın resmen bitmeme sebebiydi. Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki ulusal hareket, zamanla bir iç isyanın boyutlarını aşmış, son Osmanlı parlamentosunun kısmen de olsa Ankara'ya taşınmasıyla Türk Kurtuluş Savaşı uluslararası meşruiyet kazanmıştı. Çareyi Sevr'i geçersiz kılan yeni bir barış antlaşması yapmakta bulan İtilaf Devletleri, yüz yıl önce bu hafta atılan imzalarla ilk küresel çatışmaya resmen son vermiş oldu.

Venizelos, Barış Antlaşması'nı imzaladıktan sonra Gonatas ve Plastiras'a gönderdiği mesajda, yaptıkları ihtilalin Lozan'daki temsilcilere dürüst bir barış imzalama olanağı sunduğunu belirtti ve Yunanistan'ın artık iç meselelerine dönüp, rejimin normalleşmesi gerektiğini belirtti.

Artık Doğu Trakya Türkiye'ye, Batı Trakya Yunanistan'a ait olacaktı. Lozan Antlaşması'ndaki "Azınlıkların Korunması" başlıklı maddelere göre Türkiye gayrimüslim yurttaşlarına eşit siyasal ve yasal haklar tanıyacak, herkes kendi okullarında öğretim görüp dini inançlarının gereklerini yerine getirebilecekti. Yunanistan'ın da kendi topraklarındaki Müslüman azınlığa aynı kolaylığı göstermesi hükme bağlanmıştı ama bir de Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol yapılmış, Türk topraklarına yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklularla Yunan topraklarındaki Müslüman Yunan uyrukluların zorunlu mübadeleye tâbi tutulması hükme bağlanmıştı. İstanbul, Gökçeada ve Bozcaada Rumları ile Batı Trakya Müslümanları ise bu kapsamın dışında kalacaktı. İki ülkedeki Müslümanları Türk, Ortodoks Hıristiyanları ise Helen sayan mübadele şartlarının dini temele dayandırılma sebebi, Müslüman göç-

TBMM Hükümeti'nin Lozan Barış Antlaşması onay belgesi ve resmi mührü (Fransa Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivler Merkezi).

menlerin bir Türk devleti yerine İslam'a bağlı olmalarıydı. Yunan görüşü de Anadolu Hıristiyanlarını Bizans mirasının parçası sayıyordu. İki taraf da mübadeleyi Türkiye ile Yunanistan arasında yeni bir sürtüşme olmaması için alınan en büyük önlem olarak görüyor, iki ülkenin de ulusal devlete dönüşebilmesinin tek yolunun bu olduğunu düşünüyordu. Diğer yandan bu antlaşmayla Yunanistan Megali İdea'yı da kesin bir şekilde terk ediyordu. Milli Mücadele sırasında Türklerin aleyhine çalıştığı için İstanbul'dan uzaklaştırılması istenen Rum Ortodoks Patrikanesi'nin geleceği ise hükme bağlanmamış ama İsmet Paşa'dan sadece dini yetkilerle sınırlandırılarak İstanbul'da kalabileceğine dair söz alınmıştı.

Yunan tarafından bakıldığında, kentlerde ve köylerde yaşayan birçok Rumun varlıkları feda edilmişti ama ülkeleri için ölümcül olacak tazminat koşulları ortadan kalkmıştı. Sonraki yıllarda birçok Yunan tarihçi antlaşmadan dolayı Venizelos'un acele etmese çok daha iyi koşullar elde edebileceğini yazdı ve Lozan Antlaşması'nın, Megali İdea'nın mezar taşına "Lozan, 24 Temmuz 1923" yazdığını ileri sürdü. Sonuçtan tatmin olmayan benzer görüşlere Türk tarafında da rastlandı ve Lozan tartışmaları yerli ya da yersiz gerekçelerle izleyen yüz yıl boyunca sürdü.

Sonuçta Lozan'la Doğu Akdeniz'de tam bir barış sağlanmış, iki komşu ülke arasındaki ilişkiler bakımından da yeni bir dönem başlamıştı. Bu yeni dönemde Yunanistan tarihinde ilk kez Helenlerin ulusal sınırlarıyla Yunan Devleti'nin toprak bütünlüğü örtüşecek, dış politika odağı Anadolu'daki soydaşlarını kurtarmak değil, halkına güvence sağlamak olacaktı. Yunanistan ve Türkiye bundan sonra ihmal edilmiş iç sorunlarına yoğunlaşacak, saldırganlık ve genişleme yerine, savunma ve güvenliği düşünecekti. Türk siyasetinin temelindeki, sınırları kesin olmasa da Misakı Milli hedefi de Osmanlı'nın emperyalist, Panislamist ya da Pantürkist akımlarının reddi anlamına geliyordu. Dış güçlere bağımlı ve her an bir yabancı tehdide açık olan Türkiye, artık kendine yeni bir yol çizebilecekti. Özetle Lozan'daki barış görüşmeleri süreci hiçbir tarafa tam ve kesin bir tatmin sağlamasa da yeni başlangıçlar yapma konusunda uzlaşma sağlamıştı. Türkiye'nin diğer güçler karşısında dik durarak çok ihtiyaç duyduğu kalıcı barışa istediği koşullarla erişmesi, başlı başına rahatlatıcı bir temeldi. Hiçbir ülke tatmin olmasa da kimse Lozan'dan hoşnutsuz olarak ayrılmayacaktı. Zaten barış antlaşmalarında karşı tarafı ezerek yoksulluğa mahkûm etme devri geçmiş, ulusal çıkarlarla mantıklı fedakârlıklar arasında denge kurabilen bir diplomasi devri başlamıştı. Bunu yapamayanlar ise çok geçmeden yeni bir savaşa sürüklenecekti. Lozan'la birlikte Türkiye ve Yunanistan için hedefinde dostluk olan yol üzerindeki engebeleri düzleştirilme süreci başlıyordu.

İstanbul'da şenlik havası

24-25 Temmuz günlerinde İstanbul farklı kutlamalara sahne oldu. Barış antlaşması aynı zamanda beş yıla yakındır süren işgalin sona ereceğinin de habercisiydi. Yüz yıl önceki bu hafta, İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harington'ın kurmay başkanıyla birlikte Selahattin Adil Paşa'yı tebrik ziyaretiyle başladı. Ardından kentteki tek askeri Türk birliği olan 81'inci Alay makineli tüfekleriyle donanmış olarak Beyazıt Meydanı'na geldi ve bir tören geçişi yaptı. O gün Demiryolları Genel Müdürü Behiç (Erkin) de önceden hazırlık yapmış, Haydarpaşa Garı'nda görevli yardımcısı Nüzhet'e (Keyder) şu emri vermişti: "İstanbul'da İtilaf Devletleri barış ilanı için top atışı yaparsa beni haberdar et." Topların atıldığı telgrafla bildirilince bütün lokomotiflere düdük çalma emri gönderen Behiç Bey, akşam da ordu ve vilayet erkânını Haydarpaşa Garı'na davet etti ve getirttiği havai fişeklerle yapılan gösteri izlendi. Behiç ve Nüzhet beylerin yaptığı diğer bir hazırlık da tren hatlarının İngilizlerden devralınması içindi. 26 Temmuz'da Konya'daki matbaada bastırılan yeni tarifeler, biletler ve hareket bayrakları sandıklarla İstanbul'a geldi ve eğitimden geçen memurlar yeni işleri için toplandı.

24 Temmuz 1923 tarihli
Tevhid-i Efkâr *gazetesi*

1923

Dünya basını yorumluyor

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından dünya basınında birbiri ardına çıkan yorumlar barış ortamından beklentileri ortaya koydu.

Uluslararası ilişkilerde yaşanan gerginlikleri bir süreliğine unutturan Lozan Antlaşması'nın imzalanması karşılıklı kutlamalarla sürdü.

İsviçre'nin haftalık haber dergisi *L'Illustré*'nin 2 Ağustos tarihli 31'inci sayısının kapağı, önceki hafta son bulan Lozan Barış Konferansı'nın en çok konuşulan grubu olan TBMM Heyeti'ne ayrılmıştı ve "Lozan Barışı" başlıklı haber süreci şöyle özetliyordu: "Bay Haab'ın geçtiğimiz Noel'de bir sonuca varması umuduyla yaptığı açılış konuşmasından bu yana izlediğimiz, bitmek tükenmek bilmeyen Lozan Konferansı görüşmeleri nihayet sona erdi! On bir haftalık uzun kesintiyi saymazsak, yaklaşık üç yüz gün süren ve barışın resmen, halka açık bir oturumda, tam anlamıyla gerektiği gibi imzalandığı konferans, son günlerine kadar defalarca reenkarnasyon geçirdi."

Diğer gazeteler de antlaşmayı Türkiye'yi uluslararası toplumun aktif ve eşit bir üyesi olarak tanıyan bir bağımsızlık belgesi olarak nitelendiriyordu. *Manchester Guardian*, Türk Hükümeti'nin iç işlerinde padişah iradesinden kurtulduk-

31 Temmuz 1923

Mustafa Kemal Paşa'nın Bedia Muvahhit'i tiyatro sahnesinde izlemesiyle Müslüman kadınlara oyunculuk yasağı kalkmış oldu.

2 Ağustos 1923

Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım İzmir'den Ankara'ya döndü.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda yapılan seçimle yönetim kademelerindeki isimler değişti.

tan sonra şimdi de bu antlaşma sayesinde dış işlerini yabancı güçlerin elinden kurtardığı yorumunu yapıyordu.

Overseas *Daily Mail*'e göre antlaşma İngiltere'yle Türkler arasındaki ilişkilerde yeni bir dönem başlatacaktı. Artık eşit bir dost muamelesi görecek olan Türkiye'yle dostane anlayışa dayalı eski muhafazakâr politikaya dönüş kaçınılmaz görünüyordu.

The Economist konuya biraz daha temkinli yaklaşıyor, bekle ve gör politikası yürütmeyi tercih ediyordu ama yine de Lozan'ın sonucunu bir Türk zaferi olarak kabul etmişti. Bununla birlikte Türkiye'nin tam anlamıyla batıdan bağımsız olamayacağını, batının ise Türkiye karşısında biraz prestij kaybına uğradığını belirtiyordu.

L'Illustré*'nin kapağı*

Birçok gazete Lozan Antlaşması'nın Birinci Dünya Savaşı'na dair gerçekten müzakere edilerek imzalanan ilk barış antlaşması olduğuna dikkat çekiyor, Türklerin eşitlik temelinde masaya oturup her maddeyi tartışarak sonuçlandırdığını yazıyordu.

The Times ise antlaşmanın Türk tarihinde yeni bir sayfa açtığını ve Türkiye'ye dünyada daha önce hiç sahip olmadığı kadar önemli bir konum kazandırdığı yorumunu yaparken diğer Müslüman ülkeler arasındaki saygınlığını artırdığını da öne sürüyordu. İmza sonrasında *The Times* ve *Near East* yayınlarında birçok farklı görüşü de dile getirdi. Türklerin artık kendi evlerinin efendisi olma hak-

4 Ağustos 1923
Başbakan Rauf (Orbay) görevinden ayrıldı.

5 Ağustos 1923
Genelkurmay Başkanlığı tarafından ordunun barış dönemindeki konuşlanma ve yeni düzeninin kuruluş planı uygulamaya kondu.

6 Ağustos 1923
Lozan'da ABD ile suçluların geri verilmesi ve işbirliği sözleşmeleri imzalandı.

kına sahip oldukları konusunda hemfikirdiler ama her iki gazete de ısrarla yinelenen tam bağımsızlık politikasını ve dış desteklerin reddedilmesini eleştiriyordu. Ortak endişeleri de konferansın sonunda kabul edilen Yunanistan'la yapılacak nüfus mübadelesiyle ilgiliydi. Türkiye'deki Hıristiyan azınlıkların geleceğinin kuşkulu olduğunu dile getiriyor, Türkiye'nin yabancı nefreti üzerine kurulu milliyetçi politikalar geliştireceğini öngörüyorlardı. Bundan sonra, Türklerin büyük çoğunluğunun idealinin azınlıklardan ve her türlü Avrupa müdahalesinden kurtulmak olacağını iddia eden *The Times*, kendi geleneksel yolunda rahat bir yaşam kurma hedefi makul görünse de bu tür bir siyaset gütmenin Türkiye için felaket anlamına geleceği görüşündeydi ve şu uyarıyı yapıyordu: "Türkler dış borçları yüzünden Hıristiyan azınlıklar ve diğer güçlerin güven desteği olmadan hiçbir şey yapamaz." *The Near East* ise Japonya örneğini veriyor ve "Tarihin tozlu sayfalarından ders çıkarmayı bilseler, Uzakdoğu'daki deneyimlerden yararlanabilirlerdi," diyordu.

Hemen hemen bütün İngiliz basını Türkiye'nin sahip olduğu en zeki, en nitelikli ve en çalışkan demografik unsurlarını kaybedeceğini dile getiriyor, buna dayanarak Yunanistan'la nüfus mübadelesi yapma kararını eleştiriyordu. En çok yinelenen soru işe şuydu: "Türkler, Rum ve Ermenilerin bugüne kadar sergilediği maharetlerin yerini kimle ve nasıl dolduracak?"

Lozan'da ABD mesaisi

BARIŞ antlaşması imzalandıktan sonra Türk Heyeti'nden Lozan mesaisi sona erenler yurda döndüyse de İsmet Paşa'nın işi bitmemişti. 29 Haziran günü başlayan ABD ile suçluların geri verilmesi ve işbirliği sözleşmeleri ancak 6 Ağustos'ta sona erdi ve metin olağanüstü ve tam yetkili temsilci J. Grew ile İsmet Paşa tarafından o gün saat 16.00'da Lozan'da imzalandı. Haber *La Patrie Suisse* gazetesinde, "İki ülke temsilcileri, ABD ve Türkiye ilişkilerini son gelişmeler sonrasında ortaya çıkan yeni duruma göre uyarlamayı gerekli gördü," diye yer aldı.

ABD aktif gözlemci sıfatıyla Lozan Barış Konferansı'nı başından beri izlemiş ve taraf olmamasına rağmen birçok konuda görüş bildirmişti. Türkiye ile ABD arasında imzalan ikili antlaşma ise kapitülasyonların kalktığı yeni dönem için özellikle önemliydi. İki tarafın da beklentisi Chester Projesi'yle kapsamlı ve kalıcı bir işbirliği programı başlatmaktı. Ne var ki, ABD'deki siyasi karar alma sistemi Avrupa'daki modellerden oldukça farklıydı.

Muhalefetteki Demokrat Parti, iki ülke arasındaki bu yakınlaşmaya taraftar değildi. Osmanlı yönetiminin yeni

kıtada kalmış eski elçileri, büyük üniversite rektörleri, insan hakları savunucuları, Ermeni ve Rum Lobileri birlikte hareket ederek engelleme kampanyalarına başlayınca, Lozan'da imzalanan ikili sözleşmeler onay alınması gereken ABD Senatosu'na sunulmadı.

TBMM Hükümeti, aleyhinde yürütülen kampanyalara karşı koyabilmek için ABD ile diplomatik ilişki kurmak, büyükelçilik ve konsolosluklar açmak istiyordu fakat bu kapıyı açacak olan anlaşma metni senatonun önüne ancak iki buçuk yıl sonra gelebildi. Oy çokluğu sağlanmasına rağmen, yasalaşması için gereken üçte ikilik orana ulaşılamayınca da reddolundu. Oysa Prof. Edward Mead Earle başkanlığında kurulan özel bir komite anlaşma hakkında çok olumlu bir rapor hazırlamıştı. İkili anlaşmayı Lozan'da sağlanan barışın bölünmez bir parçası olarak gören rapor özetle şöyle diyordu: "Anlaşmanın onaylanması sadece ABD'nin değil tüm Yakın Doğu halklarının yararına olacaktır. Son elli yıldır savaş alanı olan bölgede çekilen acılar için hiçbir halk suçlanamaz. Hiçbir namuslu Amerikan aydını da Türklerin çektiği acıları görmezlikten gelemez. 1912-1922 arasında bir milyon iki yüz bin Türk yerinden edilmiş, göçe zorlanmıştır. 1914-1918 arasında da altı yüz bini canını kaybetmiştir. TBMM Hükümeti suçlanırken bu gerçekler hatırlanmalıdır. Yakın Doğu halklarını boğuşturan yabancı kaynaklı entrikalara son vermenin yolu, normal barış dönemi ilişkileri kurmaktan geçer. Bu anlaşmayı reddetmek, savaş psikolojisini sürdürmek olur."

Ahmet Muhtar Bey

Joseph C. Grew

ABD basınının da geneli bu kararı partizanlığa bağlı büyük bir yanlış olarak nitelendirince düğüm 17 Şubat 1927'de imzalanan geçici antlaşmayla çözülecekti. Deneyimli diplomat Ahmet Muhtar, Vaşington'a, Joseph C. Grew da Ankara'ya büyükelçi olarak atanacak ve yeni Türkiye ABD ile kol kola girecekti.

1923

Gazi ve eşi Ankara'ya döndü

2 Ağustos günü Latife Hanım'la beraber İzmir'den Ankara'ya dönen Mustafa Kemal Paşa, masasında İtalya eski Başbakanı Nitti'nin, Lozan Antlaşması'nın imzalanması nedeniyle gönderdiği kutlama mektubunu buldu. 5 Ağustos'ta ise posta eri çok daha uzaklardan aynı amaçla yazılmış bir başka mektup iletti. Çanakkale'de karşı cephelerde savaştıkları Avusturalyalı General Charles Ryan barış kutlamasında şu cümleleri seçmişti: "Türkiye'nin eski ve içten bir dostu olarak bu birkaç satırı yazmaya ve Türkiye'nin yeniden canlandırılmasındaki ve memnuniyet verici barışa erişilmesindeki önemli payınız sebebiyle size yürekten tebriklerimi sunmaya kalkıştım. Sizin faaliyetleriniz ve askerlerinizin muhteşem davranışı olmasa, Türkiye acınacak durumda olurdu. Şimdi Türkiye'nin dünya ülkeleri arasındaki eski ve mağrur yerini almak için güvenli bir yola girdiğine inanıyorum."

Ertesi gün TBMM'deki başkanlık odasında İzmir'de kurulan İhtiyat Zabitleri Cemiyeti (Yedek Subaylar Derneği) temsilcilerini ağırlayan Gazi, misafirlerinin ricasını kırmayarak derneğin fahri başkanı olmayı kabul etti.

Sahnede devrim

İZMİR'DE turnede olan Darülbedayi oyuncuları, kayınpederi Uşakizade Muammer'in köşkünde kalan Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ettiğinde Ahmet Refet Muvahhit'in eşi Bedia'nın *Ateşten Gömlek* filmindeki performansı konu olmuş, Gazi, Türk kadınının sahneye de çıkması gerektiğini söylemişti. Bir yıl kadar önce tiyatroda oynadığı için başına gelmedik kalmayan Afife Jale olayından beri kimsenin cesaret edemediği Müslüman kadın oyuncuların sahneye çıkmasının önü açılınca, Kordon'daki Palas Sineması'nda sahneye konan İbnürrefik Ahmet Nuri'nin *Ceza Kanunu* adlı oyununda Sacide karakterini Bedia Muvahhit'in canlandırmasına karar verildi. 31 Temmuz günü Mustafa Kemal Paşa da tiyatroya geldi ve oyunu izledi. Ertesi gün İzmir gazetelerindeki en önemli haber bu oyun oldu. Bedia Muvahhit yıllar sonra o günü şöy-

le anlatacaktı: "Oyun başladı, tirtir titriyorum. Bir kenarda sıramı bekliyorum. Nasıl oldu anlayamadım; Belediye Reisi Şükrü Kaya Bey, beni birden sahneye itiverdi. İtiş o itiş. Sanat ve sahne heyecanını düşünecek halde değildim. Daha büyük bir heyecan beni kaplamıştı. Seyircilerin en önünde, başında siyah kalpağı ile bir heykel gibi, İstiklal Harbi'nin muzaffer kumandanı Gazi Mustafa Kemal Paşa oturuyordu. O gece gelip beni tebrik etti ve 'Devam edeceksiniz, bu böyle kalmayacak,' dedi. O zaman tiyatro yoktu, kiliselerde oynuyorduk. Bana 'Tamamen başın açık çıkma, giydiğin esvabın renginde, hani şimdi türban sarıyorlar ya, öyle bir şey sar başına. Böyle böyle alıştıralım,' dedi." Mehmet Mithat 2 Ağustos tarihli *Türk Sesi*'nde oyun hakkında şöyle yazdı: "İzleyenleri kahkahadan kahkahaya sürükleyen bu güzel eser, kendisine layık bir tarzda oynandı. Özellikle Bedia, Ayşe ve Şehper hanımlarla Şadi, Adil, Nurettin ve Behzat beyler rollerini çok parlak oynadı. *Ateşten Gömlek*'in sanatkâr Ayşe'si de kıyafetindeki zarafet ve mükemmellikle ayrıca kendini gösterdi."

Odalarda millileşme

İŞGALDEN kurtulmak için gün saymaya başlayan İstanbul'da faaliyet gösteren ve ticari hayatın yeniden canlanması için çalışan Millî Türk Ticaret Birliği, daha önce TBMM Hükümeti'ne başvurarak Ticaret ve Sanayi Odası yönetiminden şikâyetçi olmuş ve gayrimüslimlerden oluşan yönetimin uygulamalarını eleştirerek millileştirmeye gidilmesini talep etmişti. Ticaret ve Sanayi Odası'nın yeniden yapılandırılması için öncelikle mevcut yönetimin görevini bırakması gerektiğini dile getiren birlik başkanı İbrahim Paşazade Hüseyin (Kavalalı), yeni yönetimin de milli ve çağdaş tüccarlardan oluşması gerektiğini savunuyordu. Birkaç aydır sürdürdüğü baskılar sonucunda 2 Ağustos günü yapılan yönetim kurulu seçimlerinde amacına ulaştı ve oda yönetimine

Hüseyin Kavalalı

Milli Türk Ticaret Birliği üyeleri, yönetim kurulu başkanlığına da kendisi seçildi. Bu değişim sırasında odanın etkin yayın organının başına da Ahmet Hamdi (Başar) getirildi.

1923

TBMM'nde ikinci dönem

Seçim sonuçlarına göre atanan milletvekilleri 11 Ağustos'ta toplandı ve TBMM'nin ikinci dönemi saat 13.36'da en yaşlı üye olan Abdurrahman Şeref başkanlığında açıldı.

İki gün sonra yapılan oylamada Mustafa Kemal Paşa yeniden TBMM başkanlığına seçildi. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa da ikinci başkan oldu.

Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Ağustos günü TBMM'de yaptığı uzun konuşma, geçmişle o gün arasında köprü kurar nitelikteydi ve yakın geleceğe dair ipuçları da içeriyordu:

"Efendiler, TBMM'nin ikinci devresine girmiş bulunuyoruz. Yeni meclisimizi oluşturan yüce heyetinizi hürmetle selamlarım. Bu devre, aynı zamanda yeni Türkiye Devleti'nin yeni tarihine mutlu bir geçiş dönemine rastlıyor. Ülkemiz ve ulusumuzun mutluluk ve esenliği için çalışacak yüce heyetinizin başarısı için hayırlı olmasını diliyorum. Dört yıllık bağımsızlık savaşımız, ulusumuza layık bir barışla sonuçlandı. Lozan'da imzalanan antlaşma, sizler tarafından da onaylanırsa tam anlamıyla hür ve bağımsız olarak mesut bir çalışma alanı bulmuş olacağız. Elde ettiğimiz sevindirici sonucun korunmasında, Lozan'da çözümü ötelenen konuların kesinliğe kavuşturulmasında ve ulusumuzu huzur ve refaha ulaştıracak verimli hizmetlerde tam başarı sağlamanızı bütün kalbimle dilerim. TBMM'nin ilk toplandığı devirde ulusumuzun yakın-

9 Ağustos 1923
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyet siyasal partiye dönüşerek Halk Fırkası adını aldı.

10 Ağustos 1923
İsmet Paşa Lozan'dan döndü.

11 Ağustos 1923
TBMM'nin ikinci dönemi başladı.

Mustafa Kemal Paşa TBMM başkanı

lığı ve güvenine erişmiş, meclis başkanlığını ve kahraman ordularımızın başkumandanlığını yapmıştım. Bu sayede büyük onurlara mazhar oldum. Sizler tarafından da başkanlık makamına seçilmem kalbimde minnet ve şükran hisleri uyandırdı. Bu soylu ulusal takdirin yüksek değerine uygun bir şekilde çalışmaya devam edeceğimi ve barış ortamında da başarı sağlamak için bütün güç ve irademi harcayacağımı huzurunuzda taahhüt ediyorum. Seçilmiş ve güveni-

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan gelen izci oymaklarını TBMM önünde teftiş etti.

13 Ağustos 1923

Mustafa Kemal Paşa ikinci kez TBMM başkanlığına seçildi.

nizi almış başkanınız olma şerefi, bugün sizden bazı dileklerde bulunmamı gerekli kılıyor.

Yeni Türk Devleti'nin açtığı barış döneminin ilk meclisi olan heyetinizin karşısında âtıl ve çökmüş haldeki Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve onun son büyük olayı olan Büyük Harp'ten bahsetmeye gerek görmüyorum. Onun için söze Mondros Mütarekesi'nden başlayacağım. Mütarekeden ilk meclisimizin açılışına kadar geçen dönem, bir ulusun feci maceraları ve şeref ve haysiyetine karşı yapılmış en ağır saldırılarla doludur. Bildiğiniz gibi Osmanlı Hükümeti'yle müttefikler arasında imzalanan bu mütarekeden itibaren galip devletler tarafından fiilen parçalandık. İngiliz, Fransız, İtalyan işgal orduları vatanımızın aziz parçalarına çöktü. İstanbul ve Boğazlar düşman donanmasının hareket sahası oldu. Yunan orduları İzmir rıhtımını kana boyadı, en bayırdır yerlerimiz tahrip edildi. Kadın ve çocuklarımız, namus ve iffetimiz ve pek çok eser ve abidelerimiz de dahil olmak üzere, Türk adı taşıyan her şeye saldırıldı. Her gün Ayasofya'ya haç takma tehdidiyle en duyarlı olduğumuz konularda rencide edildik. Omuzlarında asırların onurunu taşıyan subaylarımız esirlere bile reva görülmeyecek zorlamalarla düşman subaylarına saygı gösterisi yapmaya zorunlu tutuldu. Namusumuzun simgesi olan bayrağımıza hakaret edildi. Bu uğursuz mütarekeyi uygulamak üzere Anadolu'nun en ücra yerlerine kadar nüfuz eden yabancı subaylar ve istihbarat ağı adı altındaki arabozucu odaklar, iç düşmanlarımızın da teşvikiyle halkımıza akla gelmeyecek zulüm ve hakaretlerde bulundu. Hükümetin nüfuzu ve ulusun onuru da bu saldırgan subayların elinde oyuncak oldu. Özetle Türklüğün vicdanı müthiş bir sınavla karşı karşıya kaldı. Bu sonu gelmez saldırıların yaratacağı faciayı görmemek mümkün değildi. Tarihi ve ananeleri sayesinde vatanın tahtında oturan Osmanlı padişahı halife ve hükümeti ise yalnız kendi çıkarlarını korumak için tamamen düşmanlara teslim olmayı tercih etmiş, vatana ihanette onlara paydaş olmuştu. Durum ümitsiz görünüyordu. Düşmanların gücü ezici, yaşanacak felaket katlanabilir gibi değildi. Esaret veya ölüm arasında tercih yapmak zorundaydık. Özgürlük ve bağımsızlık için dünyada hiçbir ulusun karşı karşıya kalmadığı kadar büyük zorluklarla mücadele etmek gerekiyordu. Durumu anlayanlar, karşılarındaki manzaranın mağlup bir devletin kaderinin çizilmesinin ötesine geçtiğini görüyordu.

Halkta ise bir uyanış başlamıştı. Ülkenin bazı yerlerinde farklı unvanları olan cemiyetler oluşuyor, düşmanlara karşı silahlı savunma planları bizzat halk tarafından yapılıyordu. Batı ve doğu bölgelerindeki kongreler genel uyanışı güçlendirdi. Sonunda Sivas Kongresi belli noktalarda net ilkeler ortaya koyarak bu

örgütleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında topladı ve ulusun genel gücünü birleştirdi. Dikkate değer bir ciddiyetle şekillenen bu çalışma düşmanların, özellikle de padişah ve halife olan kişinin karşı önlemler almasını doğurdu. Ulusal hareket girişimcilerinin takip edilmesi için emirler verildi, caydırıcı cezalar istendi. Düşman karşısında aciz kalıp aşağılanmayı kabul eden saray ve hükümeti, kalan gücünü ve araçlarını tamamen ulusun tercihlerine karşı kullanıyor, hakkına ve namusuna saldıranlara karşı koyulmaması ve ülkenin parçalanmasına yardım ediyordu.

Bu gerçeği görenler Anadolu'da çalışmaya devam etti ve Anadolu örgütlenmesi güçlendi...

Bu durum düşmanlar için iyi bir manzara değildi ve açıkça karar alıp İstanbul'u işgal ettiler. Osmanlı Devleti'nin hayatına fiilen son veren bu olay, Anadolu'da çalışanlar için beklenmedik bir durum değildi.

Ulusal bir mecliste toplanma daveti zorunlu hale gelmişti. 23 Nisan 1920'de bugün toplandığımız bu salonda, heyetinize öncülük yapan Birinci TBMM açıldı. Türkiye tarihinde önemini daima koruyacak ve torunlarınızca takdir görecek olan ilk meclisimiz ulusun kendi kaderini çizme kararlılığını ilan etti. ... Anadolu'da yeniden ulusal bir devlet kurma kararı ulusun olgunluğunu gösteren takdire şayan bir eserdi; fakat padişah ve halife olan kişi bundan memnun olmadı. Paris'te imzaladıkları Sevr Antlaşması'nı ulusa zorla kabul ettirmek için ortak önlemler aldılar. Anadolu'daki heyecanı bastırmak için başvurmadıkları yol kalmadı. Bir yandan dini siyasete alet ederek Anadolu mücahitlerini idama mahkûm ettiler, bir yandan da ahaliyi fetvalarla kışkırttılar. Bazı sefillerin ceplerini doldurarak Kuvayı İnzibatiye veya Hilafet Ordusu adıyla üzerimize saldılar. Saf ve masum halkı birçok uydurmayla iğfal ederek yer yer isyan ateşleri yanmasına neden oldular. İlk meclisimizin açıldığı gün İstanbul'dan yönetilen bu kıyım, Ankara'ya sekiz saat uzaklığa kadar gelmişti. Samsun ve çevresindeki siyasi ve zalim isyan, bütün bölgeye hakim olacak gibi görünüyordu. Vatanın her köşesi düşman ateşiyle yanıyordu. İşte hareke geçtiğimizdeki manzara buydu. Bugünkü parlak sonuca varmak kolay olmadı. Başlangıçla sonuç arasındaki farkın büyüklüğü ve geçen zamanın azlığına dikkatinizi çekmek isterim. Bu anılarımızı daima koruyalım. Çünkü bu yaşananlar gelecekteki çalışmalarımız için azim ve cesaret kaynağı olacak.

Öncünüz olan TBMM, ilk günlerin dehşetinden hiç bezmedi. Ulusundan aldığı büyük güçle görevine devam etti. Hükümeti de yiğitçe mücadele etti. Halk korunarak topsuz, tüfeksiz, cephanesiz kalmış, enkaz halindeki ordu ayağa kaldırıldı. İlk günlerde çaresizlikten oluşturulan kuvvetler derhal düzene kavuş-

turuldu. Ülkenin huzuru düzenli orduya emanet edildi. Milli Ordu'nun oluştuğu ilk günlerde verdiği büyük ve değerli hizmetler, daima minnet ve şükranla anılacaktır...

Ulusun ruhundaki sanat, müzik, edebiyat ve tüm estetik yaratıcılığı, bu kutsal kavgayı sonsuz bir vatan aşkıyla daima seslendirmelidir. Askeri başarıların yanında önemli siyasi faaliyetlerimiz de oldu. Özetlersek, şimdiye kadar Ruslarla karşılıklı dostluk anlaşması imzaladık. Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan ve Afganistan'la da benzer nitelikte antlaşmalar yaptık. Doğuda kazandığımız zafer sonucu Ermenilerle barış imzaladık. Batı ülkeleriyle ilişkilere gelince, Fransızlarla sınırlı şartlar içeren Ankara Antlaşması'nı yapabildik. Oysa her büyük muharebeden önce veya sonra barış için uğraştığımız halde ya reddedildik ya da olumsuz karşılık gördük. İlk meclisimiz ülkeyi düşmandan kurtarıp barış sağlamaya çalışırken aynı zamanda yeni Türkiye Devleti'ni kuruyordu. Bu amaçla yasalar çıkardı, kararlar aldı, devletin ihtiyaç duyduğu birçok konuyu halletti...

Ülkenin iç ve dış güvenliği sağlanırken adli kurallarımızın en kısa sürede düzeltilmesi özel bir önem taşımaktadır. Bayındırlık, ekonomi ve eğitim konularının ne kadar hayati olduğunu, ulusun refah ve mutluluğunu sağlamak için bunların ne kadar acil ve gerekli olduklarını takdir edersiniz. Ulusa karşı yüklendiğimiz ve her biri başlı başına önem taşıyan bu işleri bilimsel yöntemlerle çözmek hepimizin görevidir. Dışişlerimiz hakkında fazla bir şey söylemeye gerek görmüyorum. Bu alandaki kesin ilkelerimiz tüm dünya tarafından biliniyor. Kuşkusuz bütün komşularımız ve diğer devletlerle dostça geçinmeye ve karşılıklı hürmet ve vefaya dayalı siyasete devam edeceğiz. Şunun altını çizmek isterim ki, barış dönemine hakiki bir samimiyet ve ciddi bir sükûnet arzusuyla giriyoruz.

Bir an için teferruatı bırakıp geniş bir açıyla vatan dediğimiz kutsal varlığa bakalım. Onun hayat ve bayındırlık bakımından her şeyden mahrum bırakılmış siyah bir toprak sahadan ibaret olduğunu görüyoruz. O kara toprağın altında defineler, üstünde ise asil ve kahraman bir ulus yaşıyor. İşte biz, bütün bu uzun ve dayanması zor mücadeleleri bu aziz mirasın hür ve tek sahibi olduğumuz ve ilelebet olacağımızı kanıtlamak için verdik. ... Bundan sonraki faaliyetlerimizin de asıl hedefi aynı sorumlulukla huzur ve güvenliği sağlamak olacak. Bu sayede ülkemizi gelişmiş, halkımızı mutlu kılacağız. Umudumuz, azmimiz ve özellikle ulusun ve yüce meclisin göstereceği birlik ve dayanışma, gelişim ve uygarlık yolunu açacaktır."

* * *

İsmet Paşa nihayet İstanbul'da

LOZAN mesaisi sona eren İsmet Paşa, 10 Ağustos günü gösteri ve tören yapılmaması için ilettiği talebin işe yaramadığını gördü. Çatalca'dan itibaren her durakta halkın çiçekler ve marşlarla karşıladığı tren Sirkeci Garı'na girdiğinde, büyük bir kalabalık paşayı alkışlarla karşıladı ve kat ettiği yol boyunca eşlik etti. Eminönü'nde adına kurulan takın altından geçen İsmet Paşa ve beraberindekiler, izciler ve öğrencilerin hazırladığı töreni izledikten sonra gazetecilerin sorularını yanıtladı. Paşa mutlu ve rahatlamış görünse de yanıtları yine de kaçamaktı: "Hamdolsun, milletimize, memleketimize kavuştuk. Barışla döndüğümüzden dolayı çok sevinçliyim. Hasretimiz çok sürdü. Lozan'la ilgili bahsedecek bir şey yok. Hepsini biliyorsunuz. Barış yeni ve büyük görevlere başlamak demek. Şimdi o kapıyı açtık. Bu sınavı vereceğiz."

Seçimin sonucu: Partileşme kararı

TÜM seçim bölgelerindeki oy sandıklarının sayımı yapıldıktan sonra TBMM'nin ikinci döneminde görev alacak milletvekilleri belirlendi ve sonuç beklendiği gibi çıktı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ezici üstünlüğüne karşın muhalif İkinci Grup adayları birkaç isim dışında var-

lık gösterememişti. Bu sonuçlar üzerine İkinci Grup sözcüsü konumundaki Hüseyin Avni (Ulaş) *Tevhid-i Efkâr'a* verdiği demeçle sonuçları yorumladı ve grup olarak neden örgütlenemediklerini şöyle açıkladı: "TBMM Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dayalı olup gruplar birer siyasi parti halinde örgütlenmiş olmadığından ve aralarında görüş farkı olanlar bulunduğundan zaten mecliste kuşatılmış durumdaydık. Mevcut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubeleri her iki grubun da örgütlerini kapsadığı için de İkinci Grup olarak ayrı bir programla ortaya çıkmayı uygun görmedik. Sonuçta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti düşmanı memleketten çıkarma amacındaydı ve buna karşı olamazdık."

İlk dönem sonunda TBMM başkan vekilliği de yapan Hüseyin Avni seçimde adaylığını koymamıştı. İstanbul'a giderek avukatlık yapmayı tercih ettiyse de Terakkiperver Cumhuriyet Partisi kurulunca partide görev alıp siyasete dönecek ve Mustafa Kemal'e karşı muhalefete devam edecekti. İkinci Grup'ta muhalif kimliğini en çok hissettiren isimlerden olan Zeki (Kadirbeyoğlu) ise Gümüşhane'den milletvekili olarak seçildi.

Yeni mecliste 72 seçim bölgesinden çıkan 333 milletvekilinin yüzde altmışı doğmuş oldukları yeri temsil edecekti. Geri kalanların 48'inin doğum yeri ise artık Misakı Milli sınırları dışındaydı. 73 milletvekilinin ise seçim bölgeleriyle hiçbir ilişkisi olmamıştı. Bu isimler büyük çoğunlukla halen orduda görevliydi ve Milli Mücadele'de kahramanlıklarını ve Mustafa Kemal'e bağlılıklarını kanıtlamış isimlerdi.

İkinci dönem milletvekillerinin mesleki dağılımı ise şöyleydi:

- 76 asker
- 72 hukukçu
- 20 hekim
- 11 mühendis
- 34 eğitmen
- 75 yönetici
- 26 din görevlisi
- 17 diplomat
- 25 kamu memuru
- 19 yazar ve gazeteci
- 30 çiftçi
- 30 tüccar

8 Ağustos günü Mustafa Kemal Paşa yeni yasama döneminde görev yapacak milletvekilleriyle bir toplantı yaparak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir siyasal parti olarak yapılanmasına dair çalışmaların tamamlandığını bildirdi. Ertesi gün de Milli Mücadele'nin ilk siyasi partisinin adının Halk Fıkrası olacağı açıklandı. Parti üyesi olarak da özellikle Milli Mücadele'ye karşı tavır almamış olanlar seçilecekti. Partinin amacı ulusal hâkimiyetin halk tarafından ve halk için kullanılmasına rehberlik etmek, ülkeyi çağdaşlaştırarak kalkındırmak olarak ifade edildi.

TBMM'nin ikinci döneminin başladığı 11 Ağustos günü, tüm izci oymaklarının fahri başbuğu unvanını taşıyan

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan gelen izcileri teftiş ederek onurlandırdı ve ilk oturuma katıldı.

Ankara'daki yeni başlangıcın ilk gününde, 23 Nisan 1920'den beri ilk kez barış ortamında siyaset yapılacaktı. Muhtemelen TBMM'nin bu dönemde yapacaklarının tamamını hayal edebilecek kimse yoktu. Biri hariç! TBMM'nin başkanının zihnindeki yapılacak işler listesi neredeyse bir ömre sığdırılamayacak kadar uzun ve çok boyutluydu.

Yeniden çalışmaya başlamak üzere hazırlanan TBMM yemekhanesi.

1923

Yeni meclise yeni hükümet

Lozan sürecinde yaşananlar sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın istifasını istediği icracı bakanlar kurulu başkanı (başbakan) Rauf Bey yurt gezisine çıktı.

İçişleri Bakanı ve İstanbul Milletvekili Ali Fethi (Okyar) bu makama atanarak yeni TBMM Hükümeti'nin başına geçti.

Geride kalan Lozan süreci, Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Rauf (Orbay) Bey'in başbakanlığı ile Mudanya Mütarekesi'ni imzalayan İsmet Paşa'nın dışişleri bakanlığında geçmişti. Başbakan Rauf, bu süre boyunca dışişleri bakanlığına da vekâlet etmiş, yoğun ve yorucu bir dönem geçirmişti. Konferans sürecinde ikisi arasında anlaşmazlık ve gerginlikler de yaşanmıştı. Lozan'ın son döneminde hükümet kararlarının dışına çıktığı gerekçesiyle İsmet Paşa'nın beklediği imza talimatını göndermemesi, Lozan'da yetki krizi yaratmış, sorun TBMM Başkanı olarak devreye giren Mustafa Kemal Paşa tarafından çözülmüştü. Başbakanın, Lozan Heyeti'ni kutlamaması ve Ankara'ya dönüşünde İsmet Paşa'yla karşılaşmamak için yurt gezisine çıkmak istemesi, artık birlikte çalışamayacaklarını gösteriyordu. Mustafa Kemal Paşa bu sorunu yurt gezisine çıkma iznini görevinden istifa etmesi şartıyla verebileceğini söyleyince ipler koptu. Rauf Bey hemen istifasını sundu ve ertesi gün aynı makama İstanbul Milletvekili ve İçişleri Bakanı olan Ali Fethi (Okyar) getirildi. Yeni başbakan, Mustafa Kemal'in ortaokul yıllarından sınıf arkadaşı, Harbiye yıllarından ise istibdat

14 Ağustos 1923

Başbakan Rauf'un (Orbay) istifası üzerine Fethi (Okyar) başbakanlığında yeni hükümet kuruldu.

15 Ağustos 1923

Halife Abdülmecit yeniden TBMM başkanlığına seçilen Mustafa Kemal Paşa'yı tebrik etti.

SSCB Elçisi Suriç, Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve meclisin ikinci döneminin başlaması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'ya hükümeti adına Çiçerin'in tebriklerini iletti.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa ve Başbakan Ali Fethi.

karşıtı örgüt yoldaşıydı. Harbiye'yi birincilikle bitirmiş, İkinci Meşrutiyet'i ilan eden İttihatçı grupta yer almıştı. 31 Mart Vakası'nda Hareket Ordusu'na katılmış, II. Abdülhamit tahtan indirildiğinde Selanik'e götürüp muhafızlığını yapmıştı. Picardie manevralarında, Trablusgarp savunmasında, Sofya Elçiliği'nde ve Çanakkale'de Mustafa Kemal ile birlikte çalıştıktan sonra askerlikten ayrılmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel sekreterliğini tercih etmişti. 1917'de İstanbul Milletvekili olarak Mebusan Meclisi'ne girdikten sonra Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nde içişlerini yönetme deneyimi de yaşamıştı. Mustafa Kemal'le yakın ilişkisi mütareke yıllarında da sürmüş, onun maddi desteğiyle *Minber* gazetesini yayımlamış, kurduğu ilk siyasal parti Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası olmuştu. 1919'da Mustafa Kemal Samsun'a hareket ederken o tutuklanmış ve Malta'ya sürüldüğünden Milli Mücadele'ye geç katılmıştı. Ankara

16 Ağustos 1923

Mustafa Kemal Paşa İdman Cemiyetleri İttifakı Başkanı Ali Sami (Yen) ile spor örgütlenmesi üzerine görüştü.

18 Ağustos 1923

Mustafa Kemal Paşa milletvekili seçildiği iki bölge arasından Ankara'yı tercih etti.

Hükümeti'nin girişimleriyle serbest bırakıldıktan sonra Mustafa Kemal ile tekrar buluşup İstanbul milletvekili olarak TBMM'ye katıldıktan sonra içişleri bakanı olmuş, Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması'na önemli katkılarda bulunmuştu. 14 Ağustos günü üstlendiği bakanlar kurulu başkanlığı ne ilk ne son önemli görevi olacaktı. Mustafa Kemal'in tanımlamasıyla "Büyük günlerin adamı" olmaya devam edecekti.

Ali Fethi'nin TBMM konuşması

TBMM'NİN ilk yıllarındaki yönetim sisteminde yürütme erki, "icra vekilleri heyeti" olarak anılan bakanlar kurulu ve başbakan konumundaki heyet başkanı tarafından yürütülüyordu. Yüz yıl önce bu hafta hükümetin başına gelen Ali Fethi (Okyar) Bey bu yeni sıfatıyla TBMM'de yaptığı konuşmada şu konuları dile getirdi:

Birlik ve dayanışma: "Görev ve sorumluluğumun büyüklüğünü düşündükçe bana gösterdiğiniz güven kadar yardım ve desteğinize de çok ihtiyacım olacağını görüyorum. Bu yardım ve destek sürdükçe başarılı olduğumu varsayarak görevimi sürdüreceğim. Bunda zerre kadar azalma hissedecek olursam da ilk işim bana verdiğiniz emaneti daha ehil ellere teslim etmek olacak."

Şeffaflık: "Önceki ve hâlihazırdaki bakanlık dönemime dair hesap vermekten çekinecek değilim. Bütün yaptıklarımın ve siyasi kararlarımın defteri, eleştiri ve muhasebe yapabilmeniz için daima önünüzde açık olacaktır. Güveninize lâyık görülmeyen bir hareketim, kuşku veya tereddüt içeren bir durum görecek olursanız, her zaman açıklama yapmak için emrinizde olacağım. Bu konuda bana karşı merhametsiz olmanızı özellikle rica ederim."

Ortak akıl: "Uygun bulacağınız ilk oturumda, genel siyaset hakkında iç ve dış işleri, ekonomi, maliye ve adalet yönetiminiz hakkında genel bir tartışma açmayı hem çok gerekli hem de yararlı buluyorum."

İcraat: "Şunu belirtmek isterim ki, her şeyden önce bir icraat hükümeti olmak niyetindeyiz. Ülkenin her tarafında ulusun bütün ihtiyaçlarını yakından inceleyerek ihtiyaçların bir an önce karşılanması ve muhtaç olduğumuz idari, malî ve iktisadi bütün iyileştirmeleri uygulamaya koymak için tüm TBMM üyelerinin kalbinde aynı şiddetli arzu varken bu işleri yapmayan bir hükümetin yaşama hakkı yoktur. Bunun tam anlamıyla farkında olarak göreve başladığımıza inanmanızı rica ederim."

Güvenlik: "Gazi Paşa'nın dün çok güzel bir nutukla işaret ettiği gibi en büyük görevimiz iç güvenliği sağlamaktır. İtiraf etmek gerekir ki gerek harp yıllarının uzaması gerekse bazı bölgelerdeki bozulmuş kamu düzeninin kanıksan-

mış hal alması ve burada saymaya gerek görmediğim diğer nedenlerden dolayı, iç güvenlik sorunu halkın rahatına, ticaret ve tarımın gelişimine büyük bir engel oluşturmaktadır. Çağdaş bir devlet için gereken koşulları sağlamak hepimizin hayalidir. Bu görevi ihmal eden hükümetin yapacağı ilk iş, derhal makamını daha yetkin ellere vermek olmalıdır. Toplum düzenini bozan birtakım haydutların, halkın alın teriyle kazandığını silahla gasp etmek isteyenlerin kafalarını bütün gücümüzle ezmeliyiz."

Ekonomi: "Halkın; ticaretin, tarımın ve genel yaşam koşullarının gelişimine uygun bir zemin hazırladığımıza inanması gerekir. Gelirlerimizi ancak böyle artırabilir, vergi sistemimizi düzeltebilir ve halkın medeni ihtiyaçlarını karşılayabilecek yasalar çıkartarak adalet ve diğer konulardaki iyileştirmeleri yapmaya imkân bulabiliriz."

Kalkınma: "Eriştiğimiz barış ortamı, şimdiye kadar doğal kaynaklarımızdan yararlanmayı engelleyen kapitülasyonların kalkmasıyla, ulusu kendi kaderini çizecek duruma getirmiş, kalkınmanın önünde engel kalmamıştır. Bu durumda doğacak fırsatları nasıl değerlendireceğimizi merak eden dünyanın gözü üzerimizde olacaktır. Zincirler kırılmış olsa da yerimizde durarak ilerleyemeyiz. Bunun için her medeni ülkede olan koşulları sağlayacak azim ve donanıma sahip olmamız gerekir. Bence barış içinde başarılı olmak savaştakinden daha önemli ve zor olacaktır. Fakat parlak ve mutlu bir gelecek buna bağlıdır."

Ankara gündemi

SİYASİ çalkantıların bir nebze durulduğu Ankara'da, yüz yıl önceki bu hafta görece sakin ve huzurlu geçti. Başbakan Rauf krizini çözen Mustafa Kemal Paşa, bu makama en güvendiği arkadaşlarından birini getirmenin rahatlığıyla, aynı akşam Türk Ocağı'nda Bilim Heyeti onuruna verilen davete katıldı. Burada yaptığı konuşmada birkaç gün önce TBMM'nin açılış konuşmasında değindiği konulardan birini yeniden vurguladı: "Şimdiye kadar askerlik ve siyaset alanında kazanılan zaferin, kültür ve bilim alanında da sağlanabilmesini umuyorum."

Gazi'nin yeniden TBMM başkanı seçilmesiyle ilgili tebrikler gelmeye devam ediyordu. O gün SSCB Elçisi Suriç, gerek Lozan Antlaşması'nın imzalanması gerekse meclisin ikinci dönem çalışmalarına başlaması nedeniyle hükümeti adına Çiçerin'in tebriklerini ileten mektubu sundu. Ardından aynı sebeple Halife Abdülmecit Efendi'den de bir kutlama telgrafı geldi.

16 Ağustos günü Gazi bir toplantı sebebiyle yine Türk Ocağı'ndaydı. İstanbul'dan gelen Ali Sami'nin (Yen) ülkenin spor örgütlenmesine dair görüşlerini dinledikten sonra şunları söyledi: "Biz spor alanında henüz Avrupa düze-

1923

yine erişemedik. Sporda tek ve belirli bir amaç gözetmemiz gerekir: Spor propaganda yapmaya yararsa da bedensel gelişme sağlamak için yapılır." İsveç'te Kraliyet Askeri Beden Eğitimi ve Jimnastik Akademisi'nde eğitim gördükten sonra yurda dönen Selim Sırrı (Tarcan), bir ay önce Bilim Heyeti'ne sunduğu raporda bir spor akademisi kurulmasını önermişti. Bu görüşün kabul görmesi üzerine Ali Sami de Ankara'ya gelerek ortak görüşlerini Gazi'ye iletti. Spor gündemindeki başka bir konu da bir yıl sonraki Paris Olimpiyatları'ydı. Lozan'da barış imzalanmasının etkisi bu alana da yansımış, İdman Cemiyetleri İttifakı Başkanı Ali Sami, ikinci başkan Burhan (Felek) ve Uluslararası Olimpiyat Cemiyeti temsilcisi Selim Sırrı'nın girişimi sonucunda Türkiye, Olimpiyat Komitesi tarafından oyunlara resmen davet edilmişti. Yani spor yoluyla beden geliştirirken ulusal propaganda yapma fırsatı da doğuyordu.

18 Ağustos ise Mustafa Kemal için kişisel bir karar günüydü. Aynı anda iki bölgeden birden milletvekili seçilmiş olmasından dolayı bir tercih yapması gerekiyordu. "İzmir mi, Ankara mı?" sorusunun yanıtı "Ankara" oldu.

Fransa'dan yakın basın takibi

KAPİTÜLASYONLARIN kalkmasının ardından Türkiye'yle ilişkilerini ve ticari çıkarlarını yeniden düşünmek durumunda kalan Fransa'nın dışişleri bakanlığı, erişebildiği tüm yerel basın organlarını tarayarak topladığı haberleri aktaran resmi bir bülten yayımlamaya başladı. Ağustos ayına dair haberleri farklı başlıklar altında toplayan bülten, Fransa'yı özellikle ilgilendiren, Suriye sınırı ve Ortadoğu'da hâkim olduğu yerleşimlerle ilgili olarak şu derlemeyi yaptı:

BULLETIN PÉRIODIQUE
DE LA PRESSE TURQUE

Fransız dışişleri bakanlığı bülteni

"*Yeni Adana* gazetesi, on beş bin Kilisli Türk adına Ankara'ya bir telgraf göndererek yaşadıkları toprakların anayurda katılmasını talep ettiğini duyurdu. Aynı gazete Fransa'nın Suriye'deki taahhütlerini yerine getirmediğini de iddia ediyor ve Ankara Antlaşması'nın 7. maddesinin İskenderun'a özel bir idari rejim sağladığını hatırlatarak Türklere garanti verilmesi gerektiğini, ulusal kül-

türlerini özgürce geliştirme hakkı ve ana dillerinin resmi dil olarak kabul edilmesi gerektiğini söylüyor. Fransa, bu liberal kararlara rağmen, yaklaşık yüz bin Türk'ün yaşadığı Antakya'da sadece yedi ilkokul ve bir lise bulunduruyor. Şehirde yeni açılan lise ve dört ilkokul bulunuyor ve ikisi Aleviler, biri Hristiyanlar, biri de Araplara ayrılmış durumda. Türklerin kurduğu okula gelince, sadece üç yıl normal bir okulda okumuş ve çok az Türkçe bilen Halepli bir Arap'ın yönetimine verilmesi tam bir komedi ve Türklerin entelektüel gelişim ihtiyaçlarını karşıladığı söylenemez."

"Ankara'dan gelen haberlere dayanarak *İleri*'nin yayınladığı habere göre, General Weygand bir askeri konsey toplamış ve yüzde 95'i Türkiye'ye dönmek istediği için ayaklanan Haleplileri bastırmaya çalışıyormuş. Fransızlara karşı isyan şiddetlenince, gerektiğinde Halep'in boşaltılması ve Hama'da bir savunma hattı kurulmasına karar verilmiş. Bu iddialarla ilgili olarak Fransa Büyükelçiliği Halep'te yeni bir ayaklanma çıktığına dair yayılan haberleri yalanladı. Bu arada Jessé Curély ile Adnan Bey arasında Suriye sınırının belirlenmesine ilişkin görüşmeler yapıldı. *İleri* bu konuşmaları okuyucularına aktarıyor ve halkı yeni düzenlemelere katkıda bulunmaya davet ediyor."

"Bölgede iki devlet arasında karşılıklı anlayış hâkim olsa da Fransızların neden olduğu bazı olaylar pişmanlık uyandırabiliyor. Örneğin Halep'te Türklerin Suriye'ye dönüşünü sağlama amacıyla gizli bir örgüt kurmakla suçlanan bazı Müslümanların kınanması yersiz oldu. Halep'teki esnaf dükkânlarını kapatarak on üç Müslümanın kınanmasını protesto etti. Gazete ayrıca dindaşlarına ihanet ederek kendisine bir kazanın yönetimini verdirmeyi başaran muhbir Said El Hami'yi 'aşağılık bir entrikacı' olarak niteleyip eylemlerini kınadı."

"*Adana Postası* da benzer yönde yayınlar yapıyor. 'Bir başka alçak' olarak gösterilen ve Fransız işgali sırasında Antep valisi olan Celal Kadri de *Doğru Yol* adlı Ankara'ya muhalif bir yayın organını yönetiyor."

"*İkdam* gazetesi, *İleri*'nin ima ettiği siyasi davayı daha ayrıntılı ele alıyor. *Vatan* ise Şam'daki Kanuni Sultan Süleyman Camii'nin yarış atı ahırına dönüşmesinden duyulan öfkeden bahsediyor. Suriye'de şiddetin hâkim olduğu bir kriz ortamı yaşanmakta olduğunu ve oradaki herkesin eskisi gibi Türk bayrağı altında yaşamak istediğini dile getiriyor."

"*Vatan*'da yayımlanan *Yeni Gün* kaynaklı bir haberde de Şeyh Es-Senusi'nin bir mektubundan alıntılar yer alıyor. Türk bayraklı iki teknenin Beyrut'ta halkı Türkiye yanlısı olmaları için kışkırttığını ve Fransızların bu Kemalist gösteriyi engelleyemediğini yazıyor. Basında Fransız yetkililerin bu tür olaylarla başa çıkmak için bu şehirlerdeki kuvvetlerini artıracağına dair duyumlar alındığı da belirtiliyor."

1923

Chester Projesi arıza yaptı

Yeni Türkiye'nin kuruluşuna en büyük katkıyı yapması beklenen ve yılan hikâyesine dönen ABD ve Kanada sermayeli projenin ortakları arasında anlaşmazlık çıktı.

Amiral Chester ortaklarıyla birlikte kendi adıyla anılan projeyi yürüten konsorsiyumdan çekilme kararı aldığını açıkladı.

Aralarındaki anlaşmazlığı gidermek için 23 Ağustos'ta toplanan Amiral Chester ve ortakları, Türkiye'de yaptıkları diğer işler ve ihale edilmesi süreçlerindeki danışmanlıkları karşılığında üç yüz bin dolar ve Ottoman Development Company'nin net kârının % 10'unu almak koşuluyla projeden çekildiklerini açıkladı. Demir yolu ve maden işletmeleriyle Ankara'nın inşasını(*) üstlenen şirketle ilgili tüm evrak ve defterleri devralan Kanadalı Kennedy Grubu, ayrılıktan doğan finansman sorununu Avrupalı büyük sermayedarlarla çözeceğini açıkladı.

Buna karşın ABD Dışişleri Bakanlığı bu proje yerine Amerikan petrol şirketleri adına görüşmelerde bulunan Standart Oil'e destek vermeye hazır olduğunu açıklayınca Kennedy Grubu zor durumda kaldı. Musul sorununun da bir çözüme ulaşmamış olması, projenin başlamasını bir kez daha erteletti.

(*) *Meclis binası ve bazı devlet daireleriyle pek çok konut inşa edilmeyi içeren bu plan sadece kâğıt üzerinde kalmış, hiçbir zaman gerçekleştirilememiştir.*

23 Ağustos 1923

TBMM Lozan Barış Antlaşması'nı onayladı.

Genelkurmay Başkanlığı, Yarbay Mehmet Nihat'ı İstanbul'da görevlendirdi.

Amiral Chester ortaklarıyla birlikte, adını taşıyan projeyi gerçekleştirecek konsorsiyumdan ayrıldı.

25 Ağustos 1923

Fransa basını İsmet Paşa'nın Lozan sonrasında Ankara'ya dönüşünü duyurdu.

Chester Projesi ilk bakışta bir demir yolu yatırımı projesi olarak ortaya çıkmasına rağmen değişen konjonktüre bağlı olarak ABD sermayesinin Ortadoğu'ya nüfuz etme mücadelesine dönüşmüştü. Amiral Colby Mitchell Chester'ın 1909'da kurduğu The Ottoman-American Development Company (OADC) şirketinin hedef ve çıkarları zaman içinde değişmiş, gelişmeler diğer devletler tarafından da yakından izlenmekteydi. Chester'in gerek Osmanlı gerekse TBMM hükümetleriyle imzaladığı sözleşmeler artık Ottoman-American Exploration Company (OAEC) adı altında kurulan yeni şirket tarafından yürütülüyordu. Projesini Ankara Hükümeti ve TBMM'ye de kabul ettiren Chester, sahip olacağı imtiyazla önemli petrol bölgelerini şirketinin kontrolü altına almayı hedefleyince ABD yönetimi konuya daha soğuk yaklaşmaya başladı.

Chester Grubu ile Ankara Hükümeti arasında yapılan görüşmeler sonrasında taslağa son şekli verilerek nisan başında TBMM onayından geçirilen anlaşmaya göre Musul ve Kerkük'ü Akdeniz ve Karadeniz'e bağlayan 4400 kilometrelik demir yolu ve üç liman tesisinin yapımına başlanacaktı. İnşaata başlamak için gün sayılırken verilen bu çekilme kararı üzerine yeni merak konusu, demir yolu hattı üzerindeki yeraltı kaynaklarını doksan dokuz yıl boyunca işletme hakkını ve tüm yetkileri elinde toplayan Kennedy Grubu'nun nasıl hareket edeceğiydi.

Demir yolu hattında erteleme

DEMİRYOLLARI Genel Müdürü Behiç (Erkin) Bey 27 Ağustos günü İstanbul'a geldi ve doğrudan Selahattin Adil Paşa ile görüşmeye gitti. Albay Smith'le buluşmak üzere birlikte İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı'na giderken ikisinin de kafasında tek bir ortak düşünce vardı: İngilizler tarafından işletilmekte olan demir yolu hatlarını TBMM Hükümeti adına devralmak. Lozan sonrası İstanbul'un kurtuluşuna dair önemli ve simgesel bir gelişmeye imza at-

27 Ağustos 1923

İstanbul'a gelen Behiç (Erkin) Bey, İngilizlerden demir yolları işletmelerini devralmak için girişimlere başladı.

Ankara-Moskova ilişkilerini analiz eden *Times*, mevcut politikaların Kafkasya'da sorun çıkaracağını iddia etti.

1923

Behiç (Erkin)

mak üzere masaya oturduklarında, Albay Smith'in zannettikleri kadar kolay teslim olmayacağını anladılar. Çok geçmeden o güne kadarki yazışmalarda bir yanlış anlaşma olduğu ortaya çıktı. İngiliz subay kendisine gelen emrin, demir yolu hattının hükümet temsilcilerine değil, TBMM'nin işletme sözleşmesi yapacağı şirkete teslim edilmesini bildirdiğini söyledi. İş eylül ayına kalacak gibi görünüyordu. Bu durum karşısında Behiç Bey İstanbul'da birkaç gün daha kalarak hattın devralınma işlemleriyle uğraştı ve Ankara'ya dönüp durumu bakanlığa bildirmeye karar verdi.

TBMM'den Lozan'a onay

RAUF (Orbay) Bey'in başbakanlıktan istifa etmesi sebebiyle TBMM onayına sunulamayan Lozan Barış Antlaşması, yeni bakanlar kurulu tarafından meclise getirildikten sonra 23 Ağustos günü onaylandı ve resmen yürürlüğe girdi. İlk icraatını böylece yerine getiren yeni hükümet, şu on iki isimden oluşuyordu: Başbakan ve İçişleri Bakanı Ali Fethi (Okyar), Diyanet ve Vakıflar Bakanı Musa Kazım (Onar), Milli Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa, Genelkurmay Bakanı Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa, Adalet Bakanı Seyit Mehmet Emin, Dışişleri Bakanı İsmet (İnönü) Paşa, Maliye Bakanı Hasan Fehmi (Ataç), Eğitim Bakanı İsmail Safa (Özler), Bayındırlık Bakanı Pirinççizade Fevzi, Ekonomi Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Rıza Nur, Mübadele, İmar ve İskân Bakanı Mustafa Necati.

Haber artık Türkiye'de olup bitenlerle çok daha ilgili olan batı dünyası medyasında da yer buldu. Fransız *L'Illustration* dergisi, İsmet Paşa'nın Lozan'dan dönüşünü de haber yapmış, 25 Ağustos sayısında İstanbul'daki karşılanışını betimlerken imzaladığı diğer anlaşmalara da değinmişti. 27 Ağustos tarihli *Times* ise *Yakın Doğu* muhabirinin Rusya ile ilişkilerin gidişatı üzerine şu gözlemine yer verdi: "Türkiye'nin Avrupa'dan fiilen dışlanmaya boyun eğdiğini ve neredeyse tamamen Rusya'yla bağlantılı bir gelişme yoluna gireceğini düşünen bir kesim var. Asya'ya, özellikle de Kafkasya'ya yönelik böyle bir poli-

tika benimsenirse er ya da geç Rusya'yla çatışma doğacak ve güneyinde dost bilecekleri bir İngiltere görmek isteyecekler." Lozan Antlaşması, her ne kadar İngilizlerin gözünde TBMM Hükümeti üzerindeki Bolşevik etkisi kuşkularını hafifletse de başta *Daily Express* olmak üzere birçok gazete bu yönde yayın yapıyor, Ankara'nın halen Bolşevik yanlısı olduğuna inanıyordu.

Şaziye Hanım da sahnede

AFİFE Jale ve Bedia (Muvahhit) Hanımlardan sonra sahneye çıkan üçüncü Müslüman kadın olan Şaziye (Moral), bu deneyimi yüz yıl önce bu hafta yaşamıştı. Şaziye Moral, küçük yaşta Balkan göçmeni olarak İstanbul'a gelmiş, Umumi Hizmetler Acentesi'nde küçük bir memur olarak çalışıyordu. Sahneyle ilişkisi Ferah Tiyatrosu'ndaki oyunları seyretmekten ibaretti. O ara bu tiyatrodaki Yeni Sahne Kumpanyası'nın sanatçılarıyla kurucusu İsmail Faik arasında bir anlaşmazlık çıktı ve ekip Darülbedayi'ye döndü. Yine o ara Bedia (Muvahhit) Hanım'ın İzmir'de sahneye çıktığı da İstanbul'da duyulmuştu. Bu gelişmeden cesaret alan İsmail Faik, başta Afife Jale olmak üzere, Yeni Sahne'ye Müslüman kadın oyuncular almak istedi. İşte bu arada müdavim seyirci Şaziye de kendini kadroda buldu. Celâl Yakup'un *Kırık Kalp* adlı oyununun provalarına katılan Şaziye'nin ilk rolü ikinci derece bir genç kız karakteriydi. Sonrasını Vasfi Rıza'ya (Zobu) şöyle anlatmıştı: "Deli gibi çalışıp rolümü ezberledim. Oyun gecesi Ferah Tiyatrosu'ndaki bir odada makyajımı yaptılar. Ziller çaldı, perde açıldı. Bana da, 'Haydi kulis arasına gel de sıranı bekle,' dediler. Bitik, mecalsiz bir halde yürüdüm. Kulisin yanında durdum. Kalbim duracak gibiydi. Bir şey düşünecek, bir şey yapacak halde değildim. Birden beynimde bir şimşek çaktı. Karar verdim: Kaçacaktım. Sahneye çıkmama yarım dakika kalmıştı. Loca arkalarına doğru açılan kapıya doğru olanca hızla koşup kaçarken omuzlarıma iki kuvvetli kol yapıştı. İsmail Faik Bey'di. Beni tuttuğu gibi sürüklercesine kulis arasından sahnenin ortası-

Şaziye Moral

na fırlattı. Parlak ışıkların altında halkla karşı karşıyaydım. Gerisini hatırlamıyorum. Birinci perde sonunda sahnenin karardığını, dışarıdan alkış sesleri geldiğini, bir odaya kapanıp hüngür hüngür ağladığımı unutmuyorum. Beni bu heyecanlı andan ikinci perdenin zilleri ayırdı. Makyajımı tazelediler, 'Sıran geldi, haydi gir,' dediler. Sahnede biraz sakinleştim. Tam söze başlayacağım sırada sahne arkasında bir gürültü koptu ve perde kapandı. İçeri polisler doldu. 'Müslüman kadınının sahneye çıkmayacağını bilmiyor musunuz? Yürüyün karakola,' dediler. Kadınlı erkekli Şehzadebaşı Karakolu'na dolduk. Gürültü patırtı arasında sorguladıktan sonra serbest bıraktılar. Birkaç gün sonra da mahkemeye çıktık." İstanbul'da bunlar olurken Bedia Muvahhit ve Darülbedayi sanatçıları Mustafa Kemal'in teşvikiyle İzmir turnesine devam ediyordu. Tiyatronun avukatı hâkime bu durumu emsal olarak gösterince Şaziye bir daha sahneye çıkmama şartıyla beraat etti. Ama o, karara uymayacak, Antalya turnesine çıkıp Anadolu sahnelerini dolaşacaktı.

Yarbay Nihat'a İstanbul görevi

İŞGAL kuvvetlerinden kurtulmayı bekleyen İstanbul'daki TBMM Ordusu temsilcisi Selahattin Adil Paşa'ya ulaşan 23 Ağustos tarihli Genelkurmay Başkanlığı tezkeresi Yarbay Bursalı Mehmet Nihat'ın İstanbul'a atandığını bildiriyor ve kendisine gereken yardımın yapılmasını istiyordu. Yarbay Mehmet Nihat'la Çanakkale'de ve Güney Cephesi'nde birlikte çalışmış olan Selahattin Adil Paşa, özellikle değer verdiği bir komutanla çalışacak olmaktan mutluydu. Yarbay Mehmet Nihat, 1920'den başlayarak harp tarihi yazımında sıra dışı üretkenlik göstermiş, birçok eser yazmış, çeviriler yapmış, kalem erbabı bir askerdi. Bunların yanında askerî tarih yazım yöntemleri ve deneyim aktarımına önem veren bir karargâh subayı olarak harita çiziminde uzmanlaşmış, Almanca ve Fransızca bilgisi de üst düzeyde biriydi. Dolayısıyla İstanbul'un işgal kuvvetlerinden teslim alınma sürecinde gerekli olacak

Mehmet Nihat

askerî diplomasinin yürütülmesine uygun özellikler taşıyordu. Ne var ki sahip olduğu meziyetlere rağmen 42 yaşına kadar hizmet verebildi. Bu göreve atandıktan beş yıl kadar sonra Urla'daki bir görevden dönerken jandarmalar tarafından yanlışlıkla vurularak hayatını kaybedecekti.

Matbaadan propaganda kartı çıktı

YÜZ yıl önce bu hafta binlerce adet basılan "Zafer Hatırası" başlıklı bu propaganda kartına halen sahaf müzayedelerinde rastlanıyor. Bir hilalin içinde Mustafa Kemal Paşa'nın yer aldığı kartpostalın üst köşelerindeki dairelerde *İstiklal Marşı*'nın ilk mısraları yer alırken Gazi portresinin altında "Kurtardın vatanı oh Mustafa Kemal!" yazısı ve rumi 1341 (1923) tarihinin okunduğu grafik yerleştirmede, iki yandaki dairelerde TBMM'nin açılışı, zaferler, İzmit'in alınışı gibi 1921-1922 yıllarının önemli olayları hatırlatılmış. Yukarı bakan diğer hilalin içinde ise Mustafa Kemal Paşa'nın on üç silah arkadaşının portreleri bulunuyor. Bu kişiler sağdan sola Selahattin Adil Paşa, Cevat (Çobanlı) Paşa, İzzettin (Çalışlar) Paşa, Refet (Bele) Paşa, Fahrettin (Altay) Paşa, Fevzi (Çakmak) Paşa, İsmet (İnönü) Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Ali İhsan (Sabis) Paşa, Kâzım (Özalp) Paşa, Nurettin Paşa, Cemal (Mersinli) Paşa ve Halit (Karsıalan) Paşa olarak sıralanıyor. En altta ise "Bir başarı devamlılığı gösteren ordumuzun genel taarruzu 26 Ağustos 1338" ibaresiyle 1923'ün barış antlaşmasının tarihi olduğunu belirten not bulunuyor. İki dairenin arasına ise yazar, şair ve hukukçu Mithat Cemal'in (Kuntay) *Vatan Hisleri* adlı şiirinden şu mısraya yer verilmiş:

"Ölmez bu vatan, farzı muhal ölse de hatta,
Çekmez kürenin sırtı o tabût-ı cesîmi."(*)

(*) *Bu vatan ölmez; öldüğünü varsaysak da yeryüzü onun devasa tabutunu sırtında taşıyamaz*

1923

Batı Cephesi tarih oldu

Milli Mücadele'nin başından Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasına kadar defalarca Kurtuluş Savaşı'nın gidişatını belirleyen bir karargâh kapandı.

Barışın garantilenmesiyle Anadolu'nun işgale direnişinde başrol oynayan Batı Cephesi Karargâhı, 1 Eylül günü kaldırıldı.

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Harington'ın İtilaf Devletleri orduları adına TBMM Ordusu'nun başkentteki kadrosuna verdiği davet, tahliye sürecinin hızlanacağına dair bir iyi niyet gösterisiydi.

30 Ağustos günü herhangi bir resmi tebliğ olmamasına rağmen üzerinden bir yıl geçen Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Savaşı'nda kazanılan zaferi kutlamak isteyenler Ankara, Afyon ve İzmir'de şenlikler düzenledi. Aynı gün Çankaya'da mareşal üniformasıyla objektif karşısına geçen Gazi Mustafa Kemal Paşa, başkumandanlık günlerini andıran bir fotoğraf çektirdi.

1 Eylül günü artık barış ortamında yaşandığını hatırlatan bir gelişme oldu ve Genelkurmay Başkanlığı emriyle Batı Cephesi Karargâhı'nın kapandığı belirtildi. Kararın anlamı artık Anadolu'ya yönelik batı kaynaklı askeri bir tehdit kalmamasıydı. Kuvayı Milliye birliklerinin Gediz'de 24 Ekim 1920'de düzenli Yunan Ordusu'na karşı geri çekilmek zorunda kalması TBMM üyelerini endişelendirmiş, Mustafa Kemal Paşa, "Dalgalı, disiplinsiz, emir ve komutasız ba-

28 Ağustos 1923

TBMM mübadeleyle ilgili işlemleri hızlandırma kararı aldı.

29 Ağustos 1923

General Harington İtilaf Devletleri orduları adına Türk Ordusu şerefine çay ziyafeti verdi.

30 Ağustos 1923

Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Meydan Savaşı'nda kazanılan zaferin yıldönümü Ankara, Afyon ve İzmir'de düzenlenen şenliklerle kutlandı.

zı hareketlerden sonra bildiğiniz üzere Gediz'de yenildik," diyerek, düzenli orduya geçme gereğini vurgulamıştı. Bunun üzerine Kuvayı Milliye'nin tasfiyesi ve Batı Cephesi'nin yapılandırılması başlamıştı. Önce Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, sonra Albay İsmet (İnönü) komutasındaki karargâh, Milli Mücadele'yi kazanan düzenli ordunun temeli oldu. Batı Cephesi'nde Yunan kuvvetlerine karşı ilk harekâtın yaşandığı İnönü'den başlayarak Milli Mücadele'de kilit rol oynayan Batı Cephesi Karargâhı, 18 Kasım 1921'de Akşehir'e taşınmış, belediye binası komuta merkezi olmuştu. Büyük Taarruz'un planlarının da yapıldığı karargâh, 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz'dan beri âtıl haldeydi ve Lozan'da barış imzalandıktan sonra ordu teşkilatında görevi kalmamıştı. Akşehir'deki bina halen Batı Cephesi Karargâhı Müzesi olarak kullanılıyor ve savaş yıllarındaki çalışma odalarını canlandırıyor.

Musfata Kemal mareşal üniformasıyla

İstanbul'da hayat

YÜZ yıl önce bu hafta, işgalden kurtulmayı bekleyen İstanbul ahalisinin gündeminde son beş yılki konulardan farklı konular vardı. Ankara giderek yetkisini daha görünür kılmak istiyor, şehre dair düzenlemeler birbirini izliyordu. Önce İstanbul Valiliği'ne ilköğretim talimatı geldi. Hükümet, bundan böyle yerel yönetimin kamu eğitimi konularına karışmaması gerektiğini bildirip bir dizi tali-

1 Eylül 1923

Batı Cephesi Karargâhı kaldırıldı.

Japonya'da Tokyo ve Yokohama şehirlerini yok eden Büyük Kanto depremi yaşandı.

2 Eylül 1923

Basın işçisi dizgicilerin mesleki kuruluşu Türk Mürettibin Cemiyeti, basın organlarını iş saatleri konusunda uyardı.

mat iletiyordu. Buna göre daha önce pilot model olarak belirlenmiş ilkokullardaki Fransızca dersleri de kaldırılıyordu. Yeni ismiyle Galatasaray Lisesi olarak anılan Mektebi Sultani ise karardan muaf tutulmuş, hangi derslerin Fransızca okunabileceği özellikle belirlenmişti.

İstanbul'da daha önce açıklanıp uygulaması ağustos ayına ertelenen içki yasağı da sürekli gündemdeydi. *Tevhid* gazetesinin desteklediği yasağı, başta *Tanin* ve *İleri* olmak üzere diğer gazeteler şiddetle eleştiriyordu. Yasağa muhalif olanların başını çeken İstanbul Mebusu İsmail Canbulat, *İleri*'ye verdiği demeçte yasağın kalkmasını, en azından yumuşatılmasını beklediğini söylerken, *Vakit* gazetesi ise bir ay daha ertelenmesini öneriyordu. Edirne Mebusu Şakir Bey'in bu konudaki beyanı biraz daha açıklayıcıydı. Yasağın kendi seçmen bölgesi için bir felaket olacağını söylüyor, kararın Çatalca ve Kırklareli'ndeki geçimini üzüm bağlarından sağlayanları tehdit ettiğini belirtiyordu.

Çelişkili düzenlemelerden biri de yabancıların Türk topraklarına kabul edilmesiyle ilgiliydi. İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Vehbi, *Vakit*'e yaptığı açıklamada, kendi ülkelerinde formaliteleri tamamlamadan İstanbul'a gelen yabancı pasaportlara vize verme yetkisinin kaldırıldığını duyurdu. Vize artık pasaport sahibinin ikamet ettiği yerdeki Türkiye konsoloslukların-ca verilecekti. Sadece Amerikan, İtalyan, Fransız ve İngiliz uyruklular geçici olarak bu kuraldan muaf tutulmuştu. Sırp, Bulgar ve Yunan uyruklu olup ülkesinden ayrılmak isteyen Müslümanlar ise İçişleri Bakanlığı'na başvuracaktı. *Vatan* gazetesi bu önlemleri de kınadı ve bu sınırlamanın ancak serbest dolaşım avantajlarından yararlanmayacak kadar uzaktaki Ankara'nın aklına gelebilecek bir uygulama olduğunu yazdı. *Tanin* de Bulgaristan'ın şimdiden misilleme yaptığına dikkat çekiyor, hükümeti bu önlemi almaya iten nedeni, "Bazı istenmeyen kişileri Türkiye'den uzak tutma arzusu," olarak tanımlıyordu. Pasaport önleminin etkisiz bir silah olduğunu dile getiren gazete, konsolosluk soruşturmalarının garantili olamayacağını, şimdiye kadar istenmeyen kişilerin Amerikan, İngiliz, Fransız veya İtalyan pasaportuna sahip olmayı başardığını yazıyordu: "Kısacası, bu durumda Türk Hükümeti'nin yaptığı hareket, tersine propagandadır." Kısıtlayıcı önlemleri eleştirenler arasına *Vakit* de katılınca hükümet bir basın bildirisi yayınladı ve yabancıların Ankara'dan izin almadan İstanbul'a girebileceğini duyurma ihtiyacı hissetti. Ne var ki, düşmanla işbirliği yapmış olanlar, suçlular, toplu halde kaçanlar, yasaya aykırı uyruk değiştirenler ve mübadeleye dahil olanlar bu serbestiden yararlanamayacaktı. Ayrıca Türk vatandaşlarının serbest girişine izin vermeyen devletlere de misilleme yapılacaktı. Yabancıların Anadolu'ya seyahatini kolaylaştırmak için de İzmit'e

uğramadan gitme ve güzergâhını belirtme şartı getirilmişti.

Gazetelerin iç yapısında ise pek dışa yansımayan bir kaynama vardı. Büyük çoğunluğu dizgicilerden oluşan basın işçilerinin çalışma saatlerinin düzenlenmesini isteyen Türk Mürettibin Cemiyeti, 2 Eylül günü basın organlarına bir ültimatom verdi. İşçilerin artık sabah çıkan gazeteler için 03-08 saatlerinde, akşam çıkanlar için ise 09-14 saatlerinde çalışmasını talep eden cemiyet, grev tehdidinde bulunup 6 Eylül'e kadar süre tanıyınca, son dakika haberlerini vermekten vazgeçmek istemeyen *İkdam, Akşam, İleri, Tanin, Vatan, Vakit* ve *Tercümanı Hâkikat* yönetimleri bir araya gelip geçici bir ortak gazete çıkarmakta anlaştı. Karşılıklı restleşmeden doğacak bu kolektif gazetenin dilinin Türkçe olmasına, adının da *Müşterek Gazete* olmasına karar verildi.

Nüfus mübadelesi başlıyor

TÜRKİYE ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesi sorunu Balkan Savaşları sırasında ortaya çıkmış, 1913 sonunda iki ülke arasında bir antlaşma yapıldıysa da Birinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulamaya geçilmemişti. Milli Mücadele'nin sonunda Anadolu'daki Rumlarla Yunanistan'daki Müslümanlar karşılıklı göçe başlayınca Lozan Konferansı sırasında iki ülke arasında karşılıklı nüfus mübadelesine karar verilmişti. Mübadelenin sistematik olarak uygulanması için öngörülen dönem 1924 yazı olmasına rağmen yerli ve yabancı basına yansıyan haberler Yunan Hükümeti'nin birçok ihsan hakları ihlali yaptığını duyuruyordu. *Tevhid-i Efkâr*'ın ağustos ayı boyunca yaptığı ısrarlı yayınlarda Yunanistan'dan gelen mektuplar paylaşıldı ve Türklerin çektiği zorluklar dile getirildi. Bu yöndeki haberlerin giderek artması üzerine Yunan Hükümeti ülkeden ayrılmayı Ankara Hükümeti'nin inine bağladı; fakat mübadillere de eylül sonuna kadar ayrılma tebligatı verdi. Bu tutum Türkiye'de tepkiyle karşılanıp hükümete yönelik eleştiriler artınca TBMM 28 Ağustos'ta mübadeleyle ilgili işlemleri hızlandırma kararı aldı. Yunanistan'a karşı girişimde bulunmamakla suçlanan hükümeti harekete geçiren diğer bir etken de Yunanistan'daki Müslümanların Dr. Rıza Nur'a kurtarıcı gözüyle bakmaya başlamasıydı. Gönderdikleri bir mektupta, "Lozan'da nasıl haklarımızı savunduysanız, şimdi de TBMM'de haklarımızı savunmaya devam ediniz. Siz bizim kahramanımızsınız," demeleri, hükümetten umudu kestiklerinin göstergesiydi. Anadolu Ajansı ve İstanbul gazeteleri durumu yakından takip ederek kamuoyu baskısını artırıyordu. Gelen haberlere göre Yunanistan, Rum göçmenlere yer açmak için Müslümanları gitmeye zorluyor, özellikle Selanik ve

çevresinde arazi ve evlere el koyuyordu. Hatta mübadeleden muaf olmalarına rağmen Batı Trakya Türkleri de baskıya dayanamayarak topraklarını terk etmeye başlamıştı. Bir yandan da ABD yetkililerinin gözetimi ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin insani yardımlarıyla başta Karadeniz Bölgesi olmak üzere Anadolu'dan Rumeli'ye doğru göç başlamıştı. Sonuçta sorunun çözümü için İstanbul'daki Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Adnan (Adıvar) Bey aracılığıyla 1 Eylül'de Yunanistan'a bir nota verildi. Bu iş hızlanacaktı.

Japonya'da taş taş üstünde kalmadı

JAPONYA'DA 1 Eylül günü yaşanan Büyük Kanto depremi, Tokyo ve Yokohama şehirlerinde görülmemiş derecede büyük hasar yarattı. Honşu Adası'ndaki Kanto Ovası'nda öğle saatlerinde gerçekleşen 8,2 büyüklüğündeki sarsıntı, o güne kadar bölgede saptanmış en büyük doğal felaket olarak tarihe geçti. Depremden birkaç dakika sonra, bölgeyi kırk metrelik dalgalar üreten bir tsunami de vurdu ve iki kentte hasar almayan yapı kalmadığı gibi büyük yangınlar da yaşandı. Yüz kırk bin kişinin canını kaybettiği yıkımda kat kat fazla sayıda insan da yaralandı ve sakat kaldı.

Almanya enflasyonu yenemiyor

SON iki buçuk yıldır Weimar Cumhuriyeti'ni çöküşe götüren hiperenflasyon, dramatik ve sıra dışı manzaralar yaratmaya devam ediyordu. Ekonomi bilimi bakımından çoğu ilk kez sistematik olarak belgelenen sonuçlar da diğer ülkeler tarafından ibretle izleniyordu. Fiyatlarda ve faiz oranlarındaki hızlı artış, para biriminin sürekli değer kaybetmesini ve tüketici kesiminin nakitten sabit varlıklara kaçmasını getirmiş, banknotlar duvar kâğıdı olarak kullanılacak kadar değersizleşmişti.

Ekonomist John Maynard Keynes'in durumla ilgili yorumu şöyleydi: "Avrupa'nın para sistemlerindeki enflasyonizm olağanüstü boyutlara ulaştı. İhtiyaç duydukları kaynakları borç ya da vergiyle sağlayamayan veya çok çekingen ve dar görüşlü hükümetler, savaş giderlerini dengelemek için para bastı." Dönemin Fransız ve İngiliz eko-

nomistleri arasında Almanya'nın savaş tazminatı ödemekten kaçınmak için ekonomisini kasıtlı olarak mahvettiğini iddia edenler de vardı. İki alacaklı devletin bu durumu nasıl ele alacağına dair görüşler de çelişkiliydi. Fransa, Almanya'nın tazminat ödemeye devam etmesini, İngiltere ise yeniden mali yapılanma için moratoryum kararı alınmasını istiyordu. Almanya'nın ödemesi gereken savaş tazminatı, ekonomisindeki açığın yaklaşık üçte biri kadardı ve Alman Hükümeti hiperenflasyonun ana nedeni olarak bunu gösteriyordu. Hiperenflasyon 1923'ün ikinci yarısında zirveye çıkmış, piyasaya yeni bir para biriminin sürülmesi zorunlu olmuştu. Rentenmark'a geçmek için bankalar tonlarca eski banknotu toplayarak hurda kâğıtçılara devretti. Sorun satış ve satın alma düzenlemelerinin ayarlanması ve emeğin ücretlendirilme yöntemlerinin yenilenmesiyle aşılmaya çalışıldı.

Bu deneyim Alman para politikasında kalıcı bir disiplin doğmasını sağlayacak, para biriminin korunması merkezi bir kaygı olarak kalacaktı. Birçok Almanın Büyük Buhran'la özdeşleştireceği kadar derinleşen kriz, yarattığı belirsizlik ortamından dolayı halkın devlete güvenini sarsmış, giderek sesini yükselten NAZİ Partisi'ne yönelenlerin sayısını artırmıştı.

Savaş sonrasında Almanya'ya yalnızca altın veya dövizle ödenebilecek büyük bir borç yükleyen İtilaf Devletleri'nin de bu deneyimden bazı sonuçlar çıkarması gerekecekti. Altın rezervi tükenen Alman Hükümeti, kendi para birimiyle döviz satın almaya çalıştıkça fiyatlar hızla artıyor, kamu giderleri vergilerle finanse edilemiyor, alacaklıyı da borçluyu da batıran bir kısır döngü yaşanıyordu. Hükümet ve bankalar enflasyonu durdursa iflaslar, işsizlik, grev, açlık ve şiddet olayları artacak, muhtemelen bir ihtilal olacaktı. Enflasyona izin verdikçe de dış borçlar ödenemeyecek kadar büyüyordu.

Sonuçta kriz, dünyanın önde gelen ekonomistleri ve politikacılarını bir çözüm yolu aramaya itti ve ekonomist Karl Helfferich, çavdar tanesinin piyasa fiyatına endeksli ipotek tahvilleriyle orantılı yeni bir para birimi önerdi. Plan önce reddedildiyse de Tarım Bakanı Hans Luther'in çavdar yerine altına bağlı tahvil planına dönüştürülerek uygulandı. Almanya 1923 sonuna doğru en azından bir antieflasyonist para politikasına kavuşacak ve merkez bankası Reichsbank'ın eylemleri kısıtlanarak kalıcı bir çözüme doğru ilerlenecekti.

1923

Halk Fırkası kurulmuştur!

Milli Mücadele'yi başlatan, Temsilciler Heyeti aracılığıyla kongreleri düzenleyen, Kuvayı Milliye oluşumunu yaratan, TBMM'nin açılmasını sağlayan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasi partiye dönüştürme kararı alındı.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının aylardır üzerinde çalıştığı partileşme projesi, 9 Eylül'de tamamlandı ve isminin daha önce de dile getirildiği gibi, Halk Fırkası olacağı açıklandı. Parti iki gün sonra resmiyet kazandı.

Toplumun demokratik sistemlerin vazgeçilmez unsuru olarak görülen siyasi partilerle ilgili tek deneyimi, meşrutiyet rejimi altında yaşanan İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmuştu. Lozan Konferansı sonrasında sağlanan barış ortamı ve yeni Türk Devleti'nin bağımsızlığının tanınmasıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin işlevi sona ermişti. Mustafa Kemal Paşa hayata geçirmeyi planladığı toplumsal dönüşüm ve iktisadi kalkınma hamlelerini gelişmiş ülkelerdeki gibi bir siyasal parti aracılığıyla yapmaktan yanaydı. Nisan ayındaki seçim bildirisinde Halk Fırkası projesini açıkça dile getirmiş, gerekçelerini de farklı ortamlarda anlatmıştı. Son bir yıldır basına verdiği demeçleriyle de yeni bir parti kuracağını ifade etmiş, parti programının hazırlanmasında uzman görüşlerinden yararlandığını belirtmişti. TBMM seçimlerinde halkın onayına sunduğu şu dokuz ilkenin parti programında olacağı da ilan edilmişti:

5 Eylül 1923

Mustafa Kemal Paşa TBMM'de Makedonyalılar Cemiyeti'nden İhsan Bey'i kabul ederek mübadele hakkında görüştü.

6 Eylül 1923

İstanbul'daki basın dizgicileri çalışma saatlerinden doğan anlaşmazlık üzerine greve gitti.

7 Eylül 1923

Grev üzerine İstanbul'un önde gelen yedi gazetesinin sahipleri tek bir ortak gazete çıkarmaya başladı.

1. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Ulusun hakiki ve tek temsilcisi TBMM'dir. Başka hiçbir kişi, güç veya makam ulusun geleceğine müdahale edemez. Tüm yasama faaliyetinde, her tür örgütlenmede, genel eğitimde ve ekonomi konularında ulusal egemenlik ilkesi doğrultusunda hareket edilecektir.
2. Egemenlik vazgeçilmez, devredilmez, bölünmez bir bütün olarak Türkiye halkının asıl temsilcisi olan TBMM'nin manevi kişiliğindedir ve saltanatın sona erdirilme kararı değiştirilemez. Dayanağı TBMM olan hilafet ise Müslümanların yüce makamı olarak korunacaktır.
3. Yurtta güven ve düzenin sağlanması en önemli görevdir.
4. Mahkemelerde adaletin uygulanmasında ivedilik sağlanacak, yasalar ulusun ihtiyaçları ve hukukun temel ilkelerine göre yeniden düzenlenecektir.
5. Ekonomik, mali ve sosyal konularla Aşar Vergisi yeniden düzenlenecektir.
6. Askerlik süresi kısaltılacak, okuma yazma bilenlerle, orduda öğrenenler daha kısa askerlik yapacaktır.
7. Emekli subayların, gazilerin, şehit yakınlarının ve ordu mensuplarının refahı sağlanacak, yedek subayların şartları düzeltilecektir.
8. Devlet memurlarının atanma, sorumluluk, yükselme, emeklilik gibi sıkıntıları giderilecektir.
9. Yıkılmış, yakılmış durumdaki vatanın kısa sürede tamir edilmesi için devlet tüm imkânlarını kullanacak, bunun yanı sıra bu yönde çalışacak şirketlerin kurulması teşvik edilecek, bireysel girişim desteklenecektir.

Halkın taleplerinin devlet yönetimine yansıtma ve kamusal politikalarla koşutluk sağlama işlevini üstlenecek olan Halk Fırkası'nın kurulma kararı, Müdafaa-i Hukuk Grubu tarafından onaylandığından önünde bir engel kalmamıştı. 9 Eylül günü TBMM'deki Halk Fırkası üyeleri parti tüzüğünü kabul etti ve Halk Fırkası'nın kuruluşu ilan olundu. İki gün içinde ilk kurultay toplanarak partinin başkanı ve yöneticileri seçilecek, ardından İçişleri Bakanlığı'na sunulacak dilekçeyle resmi işlemler tamamlanacaktı.

8 Eylül 1923

Darülbedayi sanatçıları Reşat Nuri'nin (Güntekin) *Eski Rüya* adlı oyununu İzmir'de sahnelemeye başladı.

9 Eylül 1923

Halk Fırkası'nın kuruluşu ilan edildi.

İzmir'in işgalden kurtuluş yıldönümü kentte düzenlenen gösterilerle kutlandı.

1923

Çankaya'da yoğun mesai

HEMEN her hafta beklenmedik bir konuk Çankaya Köşkü'nün kapısını çalıyordu. Hindistan'dan gelen *Islamic News* gazetesinin sahibi Abdülkayyum Malik Efendi de bunlardan biriydi. Ankara'da iki hafta kalmış, Hintli Müslüman kadınların Latife Hanım'a gönderdiği hediyeyi iletmek için köşke de uğramıştı. Mustafa Kemal Paşa bu ziyareti Hindistan Müslümanları'nın Milli Mücadele'ye verdiği desteğe teşekkür etmek için bir fırsat olarak gördü ve şu dilekte bulundu: "Umarım sizler de bizim gibi ulusal varlığınızı gerçekleştirmeyi başarırsınız."

O günlerde *Tevhid-i Efkâr* sık sık Hindistan'dan gelen haberlere yer veriyor, Hindularla Müslümanlar arasındaki çekişmeleri aktarıp İngiltere'nin baskıcı politikalarını eleştiriyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'ni desteklemenin dinî bir görev olduğunu ileri süren Ağa Han'ın, geçmişi unutup Türkiye'yi İslam dünyasının en parlak yıldızı yapma teklifi de basın tarafından alay konusu yapıldı.

Türkistan ulemasından ve Çin Hükümeti'nin Hicaz temsilcisi Kaşgarlı Mahmut Han da köşkü ziyaret etmiş, altın bir sigara tabakası hediye ettiği Mustafa Kemal Paşa'dan Türkistanlılara seyahat serbestisi izni koparmıştı. Asıl derdi ise yirmi milyon Müslümanın yaşadığı Kaşgar'daki eğitim düzeyinin yetersizliği ve tek bir gazete bile yayımlanmıyor olmasıydı. Toplumun aydınlanması için Türkçe gazetelerin ülkesine ulaştırılmasını istiyordu.

Çankaya Köşkü'nün 5 Eylül'deki misafiri *İleri* gazetesi başyazarı Suphi Nuri'ydi (İleri). Mustafa Kemal Paşa bundan sonra neler olacağı sorusuna şu yanıtı verdi: "Ordu görevini yerine getirdi. Ülkenin bilim ve kültür adamları, memurları, milletvekilleri, iş adamları da devletin yönetimine katılacakları mevkilere geldi. Şimdi kendilerini göstermelerinin zamanı. Bu vatanı hür ve mutlu bir hale getirmeliler."

Görüşme sonrasında TBMM'deki başkanlık odasına geçen Gazi, öğleden sonra Makedonyalılar Cemiyeti üyesi İhsan Bey'i kabul etti ve nüfus mübadelesiyle ülkeye gelecek olan soydaşlar hakkında görüş alışverişinde bulundu.

Aynı saatlerde TBMM'nde Bakanlar Kurulu'nun eğitim politikalarıyla ilgili görüşleri okunuyordu. Bilim Kurulu'nun önerileri doğrultusunda şu sonuca varılmıştı: "Bireylerin bedensel ve zihinsel yetenekleri gibi ahlâki ve sosyal yetkinlikleri de geliştirilecektir. Bu hedefe ulaşmak için beden eğitimi öğretmeni yetiştirecek bir okul açılacak, izcilik örgütlenmesine özel önem verilecek, eğitim programlarıyla okulların yapılanması belli esaslara bağlı kılınacaktır."

9 Eylül günü İzmirliler kurtarıcılarını şehirlerinde görmeyi hayal ediyordu. Ne var ki, Gazi'nin yoğun mesaisi buna imkân vermemiş, şu kutlama mesajıyla

yetinmek zorunda kalmışlardı: "9 Eylül 1923 günü, sevgili hemşerilerimizin samimi ortamında bulunmak, benim için bir mutluluk olurdu. Ne çare ki, yine millet ve memleketimizin kurtuluş ve refahına ait mühim uğraşılarım, bu şerefli vazife beni bu mutluluğa erişmekten men ediyor."

10 Eylül'de açılışı nedeniyle Tekfurdağı Türkocağı Başkanlığı'na saygı, bağlılık ve başarı dileklerini ileten bir telgraf çeken Gazi, hafta boyunca Halk Fırkası ve nüfus mübadelesi konuları üzerine çalıştı. İlk konu siyaset yapma aracı, ikincisi ulus yaratma yöntemi olacaktı.

Greve karşı ortak gazete bayilerde

YÜZ yıl önce bu hafta Türk basın tarihinde benzerine az rastlanır bir olay yaşandı. İstanbul'daki gazetelerin dizgi servisinde çalışanlar, çalışma saatlerinde düzenleme talebiyle aldıkları grev kararını uygulamaya koydu ve 6 Eylül günü işbaşı yapılmadı. Gazete patronları ise bu durum karşısında bir hafta öncesinde anlaştıkları gibi birlikte hareket ederek 7 Eylül günü kendi gazeteleri yerine *Müşterek Gazete* adında, iki sayfalık ortak bir yayını bayilere dağıtmaya başladı. *İkdam, Akşam, İleri, Tercümanı Hakikat, Tevhid-i Efkâr, Tanin, Vatan* ve *Vakit* gazetelerinin grevi düzenleyen Türk Mürettibin Cemiyeti'ne bu şekilde rest çekmesi üzerine bir meslek birliği gibi çalışan cemiyet de *Haber* gazetesini kendi yayın organı gibi kullanmaya başladı. *Müşterek Gazete* birbirine rakip olan gazete patronlarının, grev ise basın emekçilerinin kolektif hareket becerilerini sergilerken, kamuoyu yine de gazetesiz kalmamış, hatta aynı gazetede farklı görüşler okunma şansı bulmuştu. Aynı gazetede zıt görüşlerin birlikte yer aldığı, yazarların birbirine komşu sütunlardan cevap verdiği ilk süreli yayın örneği olan *Müşterek Gazete,* bir bakıma zorunlu olarak demokrasi örneği veriyordu.

Hiçbir dizgici *Müşterek Gazete* için çalışmayı kabul etmediğinden patron ve yazarlar, mürettiphaneye girip harfleri tek tek kendileri dizmek zorundaydı. Dönemin ünlü köşe yazarı Abidin'in (Daver) on yaşındaki oğlunun katkısı ise 8 Eylül tarihli gazeteye şöyle yansıdı: "Necdet Ferdi Bey tatil günlerini mürettiphanede geçirmişti.

Burası kendisi için tanıdık bir yerdi. Evvela imtihan ettik. Küçük ellerini gözden göze süratle dolaştırarak istediğimiz yazıyı dizdi. Bunun üzerine on yaşında mürettibimizi büyük rika harflerini(*) dizmeye memur ettik. Velid Ebuzziya Bey de buna iştirak etti. *Müşterek Gazete*'nin başındaki muhtelif gazete isimleri bu iki tertip sanatkârı tarafından dizildi."

Ahmet Ali Gazel'in 2016'da İdeal yayınlarından çıkan *1923 Mürettipler Grevi* adlı kitabı, Türk basın tarihinin bu ilginç döneminde yaşananları derlemiş olmasından dolayı konunun meraklılarına önerilir.

Grevlerin arkasında kim var?

DİZGİCİLERDEN önce iki grev daha gündeme gelmiş, Bomonti'deki Grande Brasserie Lokantası'yla Aydın'daki Demiryolu İşletmesi çalışanları iş bırakma eyleminde bulunmuştu. Bir röportaj yapmak için Başbakan Ali Fethi'den (Okyar) randevu alan Avusturyalı *Neue Freie Presse* gazetesi muhabiri J. H. Lazar, Almanya'daki olaylarla bağlantı kurarak sık görülmeye başlayan grevlerin arkasında komünistlerin bulunup bulunmadığını sorunca Başbakan'dan şu yanıtı aldı: "Mürettiplerin grevinin bir komünist harekete bağlı olarak geliştiği hakkında herhangi bir bilgim yok. Grev yapmakla komünizm propagandası arasında bir ilişki olamayacağını iddia etmek de pek kolay olmaz. Eğer grev hareketi böyle bir şekil alırsa, hükümetimizin İtilaf Devletleri tarafından işgal altında tutulmaya devam eden İstanbul'a acilen müdahale edemeyecek olmasından faydalanmayı düşündüklerini varsayabiliriz. Hükümet memurlarının görev yapmasının engellenmesine son verildiği günden itibaren, başkentte hızlı ve çok kökten bir değişim süreci yaşanacağından hiçbir kuşku duyulmamalı. Aynı zamanda komünizm propagandası yapanlar için de vatana hıyanet suçuyla ilgili yasayı uygulayacağız."

Başbakan büyük olasılıkla grev yapan dizgicilere değil, bir yıl önce Ankara'daki faaliyeti yasaklanan Türkiye Komünist Partisi'nin İstanbul'daki üyelerine gözdağı veriyordu. Nitekim yasa dışı ilan edilen komünist hareketin bir yıl kadar sonra İstanbul'da gizli bir parti kongresiyle yeniden ortaya çıktığı görülecek, Şefik Hüsnü'nün genel sekreterliğine geldiği TKP'den kurtulmak isteyen hükümet, yeni yöntemler aramak zorunda kalacaktı.

(*) Osmanlı Dönemi'nde günlük yazışmalar ve el yazması eserler için kullanılan yazı tipi

Darülbedayi'den yeni oyun

İŞGALDEN kurtuluş yıldönümünü bir fırsat olarak görerek İstanbul dışındaki ilk turneye İzmir'de çıkan bir grup Darülbedayi sanatçısı, Muvahhit Refet'in Kordon'da kiraladığı Palas Sineması'nı kullanıyordu. Muvahhit İzmir'deki tanıdıklarından bulduğu parayla arkadaşlarının ücretini garantilemiş, Nurettin Şefkati, Şadi, Behzat, Âdil, Vasfi Rıza, Şehper (Zabel), Mari, Anais, Bedia Muvahhit, Ulviye ve Behire'den oluşan kadroyu Temmuz sonunda Pierre Loti vapuruyla İzmir'e getirmişti. Karşıyaka'daki Küçük Kulüp'te kalan ekip, önce sinemanın sahnesini inşa etmiş, İzmir'de usta bulunamadığından bu işi bizzat Behzat (Butak) ele almıştı. İlk temsilleri İbnürrefik Ahmet Nuri'nin (Sekizinci) yazdığı *Hisse-i Şayia-Bir Evlilik Komedisi* oldu. İki hafta sonra Muhsin Ertuğrul bir film çekmek için İzmir'e gelince, hızlıca onun da rol alabileceği bir oyun seçerek *Eski Rüya*'yı sahnelemeye karar verdiler. Reşat Nuri (Güntekin), eseri yazarı bir yıl kadar olmuştu ve 8 Eylül günü perde bu yeni oyunla açıldı. Yazarın *Hançer*'den sonraki bu ikinci tiyatro eseri, İzmirli seyircinin yoğun ilgisiyle karşılaştı ve Muvahhit'i kâra geçirdi. Reşat Nuri, *Eski Rüya*'yı Darülbedayi'nin yıldızı Eliza Binemeciyan'a ithaf etmiş ve onun oynamasını ummuştu ama turne kadrosunda olmadığından yazarın hayali gerçekleşmedi.

İzmir kurtuluşunu kutladı

BİR yıl önceki 9 Eylül günü TBMM Ordusu İzmir'e girdiğinde savaş durumu halen sürüyordu ve kentteki güvenlik sorunlarından dolayı herhangi bir zafer kutlaması yapılamamıştı. Şehir o günden beri biri askeri diğeri sivil iki vali tarafından yönetiliyordu ve her iki yetkili de kurtuluş gününü kutlamayı halkın doğal hakkı olarak görüyordu. Böylece 9 Eylül törenleri ilk kez yüz yıl önce düzenlenmiş oldu. Okullar, askeri birlikler ve halkın katıldığı gösteriler sırasında barış ortamının yarattığı ruha uygun olarak Yunan düşmanlığının dile getirilmemesine özen gösterildiyse de işgal sürecinde yaşananlara karşı duyulan bazı tepkilere rastlandı. O gün Mustafa Kemal Paşa da kurtuluşun yıldönümü nedeniyle İzmir Belediye Başkanlığı'na bir kutlama telgrafı çekti. 9 Eylül kutlamaları sonraki yıllarda tekrarlanarak gelenekselleşti.

1923

Gazi, Halk Fırkası Başkanı

Zaten kimse sürpriz beklemiyordu. 9 Eylül günü kuruluşu ilan edilen Halk Fırkası'nın TBMM'deki üyeleri, 11 Eylül'de kurucu Mustafa Kemal Paşa'yı partinin genel başkanlığına seçti.

Partinin genel sekreteri ise kuruluş çalışmaları sırasındaki en yakın yardımcısı Kütahya Milletvekili ve Hâkimiyet-i Milliye *Başyazarı Mehmet Recep (Peker) oldu.*

Mustafa Kemal İkinci Meşrutiyet devrinden sonraki gelişmeleri yakından takip etmiş, o dönemde faaliyet gösteren siyasi partilerin, halkın gücünü arkasına alarak hareket etme tarzlarını görmüştü. Osmanlı devrindeki partileşme deneyimlerine dayanarak başlattığı Halk Fırkası'nı kurma süreci sonuçlandığında, elindeki iktidar gücünü de pekiştirmiş oluyordu. Tüm il ve ilçelerdeki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerinin tabela değiştirmesiyle, parti örgütü de bir anda ve her yerde birden kurulmuş oldu. Böylece Milli Mücadele'yi yürütmek için toplumun tüm kesimlerini temsil ederek ulusal birlik sağlamayı öngören Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ortadan kalkıyor, Sivas Kongresi'yle başlayan, sınıfsız ve ayrıcalıksız, eşitlikçi bir ulus olma hedefinde yeni bir aşamaya geçiliyordu. Partinin ismi de tüm toplumsal kesimleri temsil ettiğinin göstergesi olarak seçilmişti.

Halk Fırkası Tüzüğü'nün ilk maddesinde, partinin görevi ,"Milli hâkimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek," diye belirtiliyor, Türkiye'nin çağdaş bir ülke haline getirilerek, yasaların tüm kuvvetlerin üstünde olduğu bir devlet düzeni kurulması için çalışılacağı dile getiriliyordu. Vatan,

11 Eylül 1923

Mustafa Kemal Paşa Halk Fırkası genel başkanlığına seçildi.

Mustafa Kemal Paşa Mersin'den gelen Şeyh Senusi'yi TBMM'de kabul etti.

14 Eylül 1923

İspanya'da General Primo Riviera hükümete darbe yaparak parlamentoyu kapattı.

Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Peker.

millet ve devlet gibi kavramların yeniden tanımlanmasını gerektiren bir dönem başlayacak, partinin kurulmasıyla birlikte, ulusal bir devlet yapısının inşası gibi kapsamlı bir yapılanmaya girişilecekti.

Halk Fırkası bir yıl sonra adının önüne "Cumhuriyet" sıfatını alacak, 1927'de dört temel ilkesini "Cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laiklik olarak belirleyecek, 1935 yılında bunlara devletçilik ve devrimciliği de ekleyerek altı oklu amblemiyle Cumhuriyet Halk Partisi adı altında faaliyetini sürdürecekti.

Ordu ve TBMM'den sonra Halk Fırkası'nın da liderliğini üstlenen Mustafa Kemal, yıllar sonra CHP'nin Dördüncü Büyük Kurultay'ında bu süreci şöyle

15 Eylül 1923
Rum halkının boşalttığı Karaağaç bölgesi Yunan **yönetiminden devralındı.**

16 Eylül 1923
Selahattin Adil Paşa ordudan ayrılma kararı **aldı.**

Darülbedayi sanatçıları temsillerini sergilemek için Ankara'ya geldi.

dile getirecekti: "Uçurumun kenarında yıkık bir ülke. Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar. Ondan sonra, içerde ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni toplum, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız devrimler. İşte Türk genel devriminin kısa bir özeti."

23 Ekim'de İçişleri Bakanlığı'na sunulacak olan parti kuruluş dilekçesini Mustafa Kemal ile birlikte imzalayan Genel Sekreter Mehmet Recep (Peker) de Trablusgarp Savaşı'ndan beri tüm muharebelere katılmış bir kurmay subaydı. Milli Mücadele'de Gazi'nin karargâhında aktif görev almış, Temsilciler Heyeti'nde başladığı yazı işleri sorumluluğunu TBMM'nin açılışına kadar sürdürmüş, ilk mecliste idare amirliği yapmıştı. Parti kuruluşu sırasında Kütahya Milletvekili'ydi ve yaşamının sonuna kadar milletvekilliği yapacaktı.

Şeyh Senusi Ankara'da

LOZAN'DA anlaşmaya varıldığı şekliyle, Yunanistan'ın savaş tazminatı yerine Meriç'in batısındaki Karaağaç ve çevresini Türkiye'ye devretme kararı, belirlenen takvime uygun olarak gerçekleştirildi ve tüm işlemler 15 Eylül günü sonuçlandı. TBMM Hükümeti'ne devrolan bölgede yaşayanların yüzde 90'ı Rum, geri kalanı Ermeni, Yahudi ve Bulgar kökenli Osmanlı tebaasından oluşuyordu ve son bir ay içinde tüm Rum nüfus başka bir bölgeye taşınmıştı.

Ahmet Şerif Senusi

Lozan'da çözülemeyen Musul konusuyla ilgili bir görüşme de yüz yıl önce bu hafta TBMM'nde gerçekleşti. Mustafa Kemal Paşa'yı makamında ziyaret eden Senusiyye tarikatının üçüncü şeyhi Ahmet Şerif Senusi, Sahra bölgesini Fransız ve İtalyan işgaline karşı savunmuş, Trablusgarp Savaşı'nda askerlerini Enver Bey ve Mustafa Kemal'in de aralarında olduğu Osmanlı subayları eğitmişti. İtalyanlara karşı direnişini sonraki yıllarda da sürdüren şeyh, Balkan Savaşları sebebiyle Osmanlı desteğinden mahrum kalmasına rağmen General Mombretti'yi yenilgiye uğratmış, bölgeyi denetimi altına almıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti tarafından Trablusgarp ve Bingazi valiliği pâyesi verilmiş, Mısır'da İngilizlere karşı onunla birlikte savaşılmıştı.

Şeyh askeri ve siyasi yetkilerini yeğenine devrettiğinden beri tarikatın manevi lideriydi. Son padişah Vahdettin'in kılıç kuşanma törenine katılmış, vezirlik pâyesi ve paşa rütbesi almıştı. Saraya bu kadar yakınken İstanbul Hükümeti'nin İngiliz yanlısı politikalarına karşı çıkınca, Mondros Mütarekesi sonrasında maiyetiyle birlikte Bursa'da ikamete zorlanmış, orada Kuvayı Milliye kumandanlarıyla görüşmüş, Ankara'ya gelerek Mustafa Kemal'le de buluşmuştu. Bu yüzden TBMM başkanına hediyesi olan mücevher kakmalı kılıç ve ayetlerle süslenmiş kemer Çankaya Köşkü'ndeki bir duvarda asılıydı. Milli Mücadele'ye sunduğu katkılar dışında her fırsatta Mustafa Kemal'e tebrik ve iyi niyet mesajları gönderen şeyh, yakın zamana kadar İngiliz istihbaratınca takip ediliyordu. Ankara Hükümeti'nin isteği üzerine 1921'de Irak Cephesi'ndeki Arap ve Kürt aşiretleriyle de buluşan Ahmet Şerif, TBMM ile bölgedeki şeyhler arasında anlaşma zemini oluşturmak için de çalışmıştı.

Millî Mücadele kadrosunu İslam dünyasının kahraman evlatları olarak gördüğü için Lozan Konferansı sırasında da Türk tezleri doğrultusunda çaba gösteren şeyh, yıl başından beri Musul bölgesindeydi. Yerel halk arasında ayak bastığı toprakları kimsenin işgal edemeyeceğine inanılan bu manevi lider, yüz yıl önce bu hafta, bir kez daha Mustafa Kemal Paşa'yla buluştu ve gözlemlerini aktardı.

Post-Lozan İngiliz zihniyeti

İNGİLİZ tarihçi Arnold Joseph Toynbee, *Foreign Affairs* dergisinde kaleme aldığı "Lozan Sonrası Doğu" başlıklı politik analizinde şunları yazdı: "Konferansın açılışından sekiz ay, Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından ise dokuz aydan fazla bir süre sonra, Lozan'da bir barış antlaşması imzalandı. Ateşkes, savaştan kaçınma açısından bu iki olaydan da daha önemliydi ve bu adım bir kez atıldıktan sonra, diplomatik müzakerelerde yaşanan kesintiden dolayı yeniden geri dönülmesi ve bunun düşmanlığa sebep olması gibi bir tehlike hiçbir zaman olmadı. Yine de tam da bu nedenle, müzakerelerin ne zaman sona ereceğini tahmin etmek mümkün olmuyordu. Sonuçta bugün de Türkiye'nin dış yardım kabul edip etmeyeceğinden emin değiliz ve olacakları tahmin edemiyoruz. Türkiye'nin özgün bir batılı kavram olan mutlak ulusal egemenlik doktrinini alıp kendini ona adamış olduğu görünüyor. Bu durum Türkiye'nin bu siyasi ilke uğruna ekonomik bakımdan toparlanmayı feda ettiğini düşündürebilir. Ancak başka bir gerçek de var: Yeni Türkiye'nin son askeri başarısı, sanıldığı gibi herkesin gözünü kamaştırmıyor."

1923

Kral Alfonzo ve General Riviera

İspanya'da hükümet darbesi

12 Eylül gecesi Barselona'da sıkıyönetim ilan eden General Primo Riviera, iki gün sonra da hükümet gücünü eline alarak parlamenter rejime son verdiğini açıkladı. Darbe gerekçesi olarak Fas'taki savaşta görülen askeri başarısızlığı ve ülkedeki ekonomik bunalımı gösteren General, her iki konuda da hükümeti sorumlu göstererek suçladı. 14 Eylül'de darbe yönetimi, parlamento desteğine gerek görmediğini ve ülkeyi General Primo liderliğindeki bir heyetin yöneteceğini ilan etti. Bu oldubitti karşısında hareket şansı kalmayan Kral Alfonzo da Riviera yönetimini onaylayarak meşru kılmak zorunda kaldı. Böylece İspanya'da da İtalya'daki Mussolini faşizmine benzer bir diktatörlüğün yolu açıldı.

Şehre tiyatro geldi

HÂKİMİYET-İ Milliye 17 Eylül günü iri puntolarla şu haberi duyurdu: "Darülbedayi Ankara'da. Darülbedayi sanatçılarından bir grup evvelki gün şehrimize geldi. Salı günü Ocak'ta temsillere başlayacak." Haber şöyle devam ediyordu: "Darülbedayi sanatçılarından Şadi Fikret Bey ve arkadaşları dün Eskişehir'den Ankara'ya geldi. Grup İzmir'de temsiller verdikten sonra Türk Ocağı'nın daveti üzerine şehrimize hareket etmişti. Birkaç temsil için Eskişehir'de kalan değerli sanatçılar şimdi aramızda. Ankara'nın tiyatro ihtiyacını karşılayacakları için onlara teşekkürü borç bilir, yüksek sanatlarına duyduğumuz saygıyı belirtiriz. Sahnede daima alkışlanan Şadi Fikret Bey'le birçok başarı kazanan rejisör Nurettin Şefkati Bey dışında, topluluktaki kadın sanatçılar şunlar: Şehper Vedia, Leman, Şermin. Diğer erkek sanatçılar da Rıza Fazıl, Kemal, Adil, Yaşar Nezihe, Ömer Aydın. Topluluk yarın akşamdan başlayarak Türk Ocağı salonunda temsiller verecek. İlk akşam *Hisse-i Şayia* sahnelenecek. Ayrıca *Sekizinci Ceza Kanunu, Kaymakam, Lokmanzade* piyesleri de oynanacak.

Şadi Fikret (Karagözoğlu)

Şadi Bey indirimli fiyatla abone biletler bastırmış olup Türk Ocağı ile Anadolu Lokantası'nda satılmaya başlanmıştır. Anadolu'da temsil vermeyi iş edinen Şadi Fikret ve Öğretmen Okulu'nda misafir edilen arkadaşlarını bir kez daha tebrik ve takdir ederiz."

Ankara ilk tiyatroyu Ahmet Fehim sayesinde görmüştü. Şadi Fikret'in (Karagözoğlu) gelişiyle ikinci kez tiyatroya gidecek olan Ankaralılar ise artık o eski kasabalı halktan ibaret değildi. TBMM üyelerinin yaşadığı kentte geniş bir aydın topluluğu vardı.

İstanbul kumandanı rahatsız

16 Eylül günü Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı'na vekâleten Albay Sadullah Bey'in atandığını, kendisinin de Harp Akademisi Müdürlüğü'ne getirileceğini öğrenen İstanbul'daki TBMM Ordusu temsilcisi Selahattin Adil Paşa, bir yandan İstanbul'un kurtuluş gününü bekliyor, diğer yandan rahatsızlık duyduğu konuları hatıra defterine şöyle yazıyordu: "Son zamanlarda olan biten olaylar yeni bir baskıcı düzen döneminin başlayacağını hissettiriyor. Böyle bir yönetim anlayışının ülke için hayırlı bir yön olmayacağını düşünüyorum ve yeni görev ve sorumluluklar altına girmeyi doğru bulmuyorum. Lozan Barış Antlaşması'yla selamete kavuşacağına inandığım vatanımın geleceğine duacı olarak, işgal kuvvetlerinin şehri boşaltmasından sonra ordudan ayrılmaya karar verdim." Ankara'da Avrupa'dakilere benzer bir diktatörlük oluşmasından endişe duyan tek kişi Selahattin Adil değildi. Önceki başbakan Rauf (Orbay) da benzer bir karamsarlığa sahip olduğunu dile getiriyordu.

Selahattin Adil Paşa

1923

Yeni bir anayasa, yeni bir rejim

Mustafa Kemal Paşa Türkiye'nin yeni rejimini bir Avusturya gazetesine açıkladı: Yakında yeni bir anayasa ve cumhuriyet yönetimi geliyor.

Gazi birçok kişinin bilmediği "Cumhuriyet" sözcüğünü ilk kez 19 Eylül'de kullandı ama gazete yayımlanana kadar duyan olmayacak.

Yarbay İbrahim Bey oğlu Kemalettin'in hatıra defterini uzatınca, Mustafa Kemal Paşa 19 Eylül tarihini atıp şunları yazdı: "Oğlum Kemalettin! Babanın iyi ahlâklı bir insan, temiz bir asker olduğunu biliyorum. Seni fotoğrafından inceleyip fikir çıkarmaya kalkışmayacağım. Babanın verdiği öğütler kıymetlidir. Ben yalnız şunu ekleyeceğim: Hatıra defterini başkalarının yazılarıyla doldurmaya heveslenmektense, hayat defterini kendi yaptıkların ve vereceğin fazilet eserleriyle doldurmaya bak."

21 Eylül günü Latife Hanım'la beraber Türkocağı salonuna gittiklerinde, konu yine çocuklardı. O gün toplanan Himaye-i Etfal Cemiyeti Kongresi'nin (Çocuk Esirgeme Kurumu) açılışına katılıp ilk oturumu izlediler.

23 Eylül günü TBMM'deki odasında, Viyana'da yayımlanan *Neue Freie Presse* adlı Avusturya gazetesinin 1920'den beri Türkiye muhabirliğini yapan Josef

19 Eylül 1923

TBMM İstanbul Kumandanlığı İstanbul'u boşaltmaya hazırlanan işgal kuvvetleri kumandanlarına Beykoz Parkı'nda bir davet verdi.

Darülbedayi'nin Ankara turnesi Türkocağı salonunda sahneye konan *Hisse-i Şayia* ile başladı.

20 Eylül 1923

Kapitülasyonların kalkmasının sonucu olarak İstanbul'daki yabancı devletlere ait postaneler kapatıldı.

Himaye-i Etfal yardım pulu

Hans Lazar'la randevusu vardı. O günkü söyleşinin tarihi önemi ise iki hafta kadar sonra, gazetenin 2 Ekim tarihli sayısı çıktığında anlaşılacaktı. Lazar'ın yazısı alışılmış olduğu şekilde kişisel izlenimleriyle başlıyordu: "Yeni Türkiye'nin kurucusunu görmek pek de kolay değil. Onunla konuşmak daha da zor. Uzun ve zorlu bir yolculuktan sonra Ankara'ya gidip, hiçbir şey yapmadan geri dönmemek de şans ve tesadüflere bağlı." Yazar, Türk basın bürosunun çabaları sayesinde yeni Türkiye'nin iktidar sahibinin makamına kabul edilmeyi başardığını ve röportajı TBMM'nin başkanlık odasında yaptığını belirttikten sonra, muhatabını şu sözcüklerle tarif ediyordu: "Gücü ve içe dönüklüğüne rağmen Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliği sade, özgür ve kibirsiz. Çok az zamanı olmasına rağmen heyecan ve aydınlatıcı açıklamalarına kırk beş dakika ayırdı. Sözcükleri iyi seçiyordu, tezleri de sakin ve iyice düşünülmüş bir fikir zincirinin sonu-

21 Eylül 1923

Yunanistan Bozcaada'yı Türkiye'ye devretti.

Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım Türkocağı salonunda toplanan Himaye-i Etfal Kongresi'nin açılışına katıldı.

23 Eylül 1923

Mustafa Kemal Paşa yeni rejimin cumhuriyet olacağını ilk kez bir Avusturya gazetesine verdiği demeçte açıkladı.

24 Eylül 1923

İstanbul'daki işgal edilmiş kamu hizmeti binaları valilik emrine devredildi.

CD 10

cuydu. Yüzünde zayıflık, bezginlik, hedefsizlik ve bir şeyler gizlediğine dair bir iz yoktu. Zayıflıklar ve sıradanlığın hakim olduğu bir dönemde olgun, konsantre olmuş bir enerjisi ve gerilmiş bir gücü var gibiydi." Lazar anlatılanları dinledikçe tarihi bir âna tanık olduğunu fark etmiş olmalı ki, yazısının altbaşlığında şu ifadeye yer vermiş: "Mustafa Kemal tarihi önem taşıyan açıklamalarda bulundu: Milli Türk hareketinin başlangıcından bu yana titizlikle kullanılmayan cumhuriyet sözcüğünü kullandı."

Yakın tarihe dair birçok kaynakta rastlanan, Mustafa Kemal'in 28 Ekim 1923 akşamı ani bir karar sonucu "Yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz," diyerek rejim değiştirdiği bilgisini çürüten kanıtlardan biri olan söyleşi şöyle devam ediyor: "Yeni Türkiye'deki gelişme henüz tamamlanmadı. Bu yolda sonuna kadar gidilmeli. Son ve en iyi halini bulmak için değişiklikler, düzeltmeler ve iyileştirmeler gerekli. Ancak Türkiye, çok kısa zamanda, bütünüyle ve ruhuyla layık olduğu yapıya kavuşacak. Bu da cumhuriyettir. Avrupa ve Amerika'nın diğer cumhuriyetleri gibi, temel ilkelerdeki birliğe rağmen çok farklı olmaları gibi... Bugünkü Türkiye sadece bazı dış çizgilerde diğer cumhuriyetlerden farklı ama ilkesel olarak farklı değil. Tüm diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi, burada da bağımsız bir parlamento var ve tüm bakanlar kendi alanlarından sorumlu. Biz cumhurbaşkanı, başbakanı ve sorumlu bakanları olan bir cumhuriyet olacağız. Yeni Türkiye Anayasası'nın ilk maddelerini size tekrar edeceğim: Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yürütme gücü ve yasama yetkisi, ulusun yegâne gerçek temsilcisi olan TBMM'nde toplanır. Bu ikisini bir sözcükle özetlemek mümkündür: Cumhuriyet!"

Lazar yeni Türkiye'nin başkenti hakkında bir soru sorunca da şu yanıtı aldı: "Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'dır!"

Mustafa Kemal Paşa açıklamaları arasında Avrupa basınının sıkça gündeme getirdiği, Türkiye'nin Avrupa ve Batı uygarlığına nefretle sırtını döndüğü iddialarına da yer verdi: "Düşmanlarımız yüzyıllardan beri ellerindeki bütün imkânlarla Türklere karşı kin ve aşağılama duygusu beslemeyi alışkanlık haline getirdi. Beyinlerde kök salan bu duygu ve düşünceler, yorulmadan mücadele ettiğimiz bir Batı zihniyeti oluşturuyor. Tüm değişikliklere ve yaşanan olaylara rağmen bu duygular halen tamamen yok olmuş değil. Halen Türkleri her tür ilerlemeye karşı, düşmancıl, entelektüel ve ahlaki gelişmeye kapalı barbarlar olarak görmek istiyorlar. Bizi batmaya mahkûm bir ulus olarak gören Batılılar, çöküşümüzü hızlandırmak için elinden gelen her şeyi yaptı. Avrupa ile ilişkileri çalışarak geliştirmek doğrudur. Padişahlık döneminde hükümetler Türk halkının Avrupa'yla temasını engellemek için çabaladı. Böylece halkı baskı altın-

da tutup her türlü özgür düşüncenin yayılmasını engellemeleri kolaylaşıyordu. Ama biz Türk milliyetçileri, çevremizi, içte ve dışta olanları açık ve net bir şekilde gözlüyoruz. Çok iyi biliyoruz ki, insanlarımızın başka uluslarla temasa geçmesi bizim çıkarımızadır. Zaman kaybetmeden, hızlıca Avrupa'yla ilişkileri geliştirmek için çalışıp elimizden gelen her şeyi yapmak istiyoruz."

Lozan'ın sonuçları hayata geçiyor

LOZAN'DA imzalar atılalı iki ay geçmiş, icraat zamanı gelmişti. 20 Eylül günü İstanbul'da kapitülasyonların kalkmasının ilk sonucu olarak yabancı devletlere ait postanelerin kapatıldığı görüldü. Ertesi gün de Bozcaada'nın (Tenedos) Yunanistan tarafından Türkiye'ye devrediliş işlemlerinin tamamlandığı duyuldu. Aynı karar kapsamındaki İmroz'un (Gökçeada) devri ise bir gün sonra gerçekleşti. Bu iki adayla Tavşan Adası (Mavriya), Balkan Savaşları sırasında Yunan donanması tarafından ele geçirilmiş ve Lozan Antlaşması'nın kapsamında olmasa da konferans sırasında Çanakkale Boğazı'nın güvenliği gerekçe gösterilerek gündeme getirilmiş, Yunanistan da devredilmelerine rıza göstermişti.

Gökçeada (1) ve Bozcaada (2)

İstanbul'da boş kalmış olan birçok askeri mülk tahliye edilmekteydi ve boş kalmaması için iyi korunmaları veya kullanabilecek kurumlara devredilmeleri gerekiyordu. Bunun ilk örneği Beyazıt'taki eski Savunma Bakanlığı binasının Darülfünun'a (İstanbul Üniversitesi) tahsis edilme kararı oldu. Aynı şekilde Gümüşsuyu Kışlası da Mühendis Mektebi'ne (İTÜ) devredildi. Topkapı Sarayı yakınındaki harap haldeki Aya İrini Kilisesi'nde çürümeye terk edilmiş Osmanlı döneminin Müze-i Hümayun'undaki(*) askeri tarih envanterini kurtarmak isteyen Selahattin Adil Paşa, boşalan eski Silahane'nin bulunduğu Maçka Kışlası'nın kullanılmasını önerdiyse de çatısının on beş bin liralık tamir masrafı gerektirmesinden dolayı kabul görmedi ve müzedeki eserler bir süre daha kaderlerine terk edildi.

(*) Bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin temelini oluşturan imparatorluk müzesi

1923

Yirmi gün önce işgal kuvvetleri komutanının verdiği davete karşılık TBMM Kumandanlığı da 19 Eylül'de Beykoz Parkı'nda bir *garden parti* düzenleyerek iyi niyet gösterisine karşılık verdi.

Tahliye işleri düzenli bir şekilde ve programa uygun olarak yapılırken TBMM Ordusu da İstanbul'a girme hazırlıkları yapıyordu. Şükrü Nâili Paşa kumandasındaki 3. Kolordu'nun 6 Ekim'de İstanbul'a gelmesi taraflarca uygun bulundu ve düzenlenecek törene TBMM'yi temsilen bir heyetin katılması için girişimler başlatıldı.

Kentin işgal kuvvetlerinden tasfiyesi sırasında kara ve deniz itfaiye teşkilatlarının da ilgili yerel yönetimlere devri uygun görülmüştü. Bu konudaki şartlar bakanlık tarafından belirlendikten sonra gereken destek sağlandı ve teçhizatın hazırlanmasına başlandı. 24 Eylül'den itibaren itfaiye teşkilatı valiliğe bağlandı.

Kısaca İstanbul yüz yıl önce bu hafta 1453'ten sonra bir kez daha fethedilmeye hazırlanıyordu.

Halife kızıyla birlikte kapakta

II. Abdülhamit döneminde yayımlanmaya başlayan *Resimli Gazete*, padişahların doğum günlerini kapaktan kutlama geleneğine sahipti. Artık padişah olmadığı için sorumlu müdür Sedat (Simavi) 22 Eylül sayısında Halife Abdülmecit Efendi'nin hicri takvime göre o haftaya denk gelen doğum gününü kutlamayı düşündü. Halife sadece ülkesine, dinine ve ülküsüne değil, güzel sanatlar ve edebiyata da âşık olan tutkun bir bestekâr olarak tanıtılıyor, şark kıyafetiyle çekilmiş yeni bir resmi görülen kızı da zekâsı metaneti ve duyarlılığıyla Türk kadınının eksiksiz bir örneği olarak gösteriliyordu. Kapakta halifenin dokuz yaşındaki kızı Dürrüşehvar Sultan'a da yer verilmiş, "Biri aydınlık saçan, diğeri masum iki çehre" diye sunulan baba-kız görüntüsünün altında kutlama metnine yer verilmişti: "Yoktan var edilmiş bir orduyla, hiçbir şeye şaşırmayan Avrupa ve Amerika'yı hayrete düşüren zaferimizden sonra halifeliğe seçilmiş olması, bütün Türk ve İslam dünyasında sevinç uyandırdı."

Ankara tiyatroyu pek sevdi

DARÜLBEDAYİ'NİN Ankara temsillerine özel bir önem veren *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Eylül günü çıkan sayısında "Ankara'da ilk temsil" başlıklı şu yazıyı yayımladı: "Darülbedayi'nin değerli sanatçılarından bir grup dün akşam Türkocağı'nda *Hisse-i Şayia*'yı sergiledi. Ankara'da üç yıl süren uzun savaş hayatından sonra onları ilk defa görüyoruz. Daha önce yalnız güzel sanatların zevkinden değil, hayatın tadından bile yoksunduk. Kutsal inancımız olan kurtuluşun başarıya ulaşmasından başka bir şey düşünmeyen Ankara şimdi rahata erdi. Bize Türkocağı salonunda güzel bir gece yaşatan sanatçılar ayrıca kutlanmalı. Sanatçılar piyesi konferans için yapılmış küçük sahnede, acele kurulan dekor içinde oynadı. Sahne ve dekor tiyatronun en etkili başarı nedenlerinden biri olsa bile bu küçük sahne ve yetersiz dekor başarıyı hiç eksiltmedi. Bir noktayı hatırlatmak isteriz: Ocağın salonunda sigara içmek yasak olduğu halde dün gece temsil sırasında bile sigara içenler vardı. Bu doğru bir şey değildir. Yasaklanmalıdır." *Hâkimiyet-i Milliye* tiyatro haberlerini izleyen günlerde de sürdürdü. *Kaymakam* vodvilini ve Şadi Fikret'in eşi Şehper Hanım'ın başarısını övdü. Sanatçının yaşam öyküsünü aktardı.

23 Eylül günü kadınlara özel bir matine yapıldıktan sonra ertesi akşam İbnürrefik Ahmet Nuri'nin (Sekizinci) *Ceza Kanunu* vodvili sergilendi. Bu arada İstanbul'daki Darülbedayi yönetimi, Ankara'daki sanatçıların kendileriyle ilgisi kalmadığını duyuran bir bildiri yayınladı. Bunun üzerine *Hâkimiyet-i Milliye* Şadi Fikret Bey'den duruma açıklık getirmesini istedi ve okurlarına şu yanıtı yansıttı: "Biz Darülbedayi'nin bütün sanatçılarının Ankara'da olduğunu söylemedik. Sadece kendi isimlerimizi saydık. Darülbedayi ile ilgimiz konusuna gelince, kadromuzdaki iki hanım dışında bütün arkadaşlarımız Darülbedayi'den. Kadroya bir iki sanatçı katmak için İstanbul'a gidişimde bu yanlış anlama hakkında yönetimle görüştüm. İstanbul'da Darülbedayi adı altında toplanıp çalışmaya geçebilecek bir topluluk yok. Bütün meslektaşlarımın benimle beraber olmamasının sebebini ise size anlatamam ama şu kadarını söyleyebilirim ki, grup halinde Anadolu'da

İbnürrefik Ahmet Nuri

temsiller vermeye çıktık. Buna katılmayan bir arkadaşın kadro dışına çıkarılmasına karar veriliyordu. Son dakikada bir aktristin Anadolu'ya çıkmaya cesaret edememesi bütün projeyi altüst etti. Ben de birlikte gelmeyi kabul edenlerle yola çıktım. Darülbedayi'nin adından faydalandığımız iddiasına karşı diyebilirim ki, ben buna muhtaç biri değilim. Herhangi bir isim altında temsil verebilirim. Darülbedayi sanatçısıyız ama o isim altında hareket etmiyoruz. Kuruluşundan beri daima bu kuruma bağlı kaldım. Ülkenin ihtiyacı olan bu kurumun herhangi bir anlaşmazlık yüzünden yıkılmasını istemem. Yaşaması ve birliğinin bozulmaması için elimden geldiği kadar çalışırım."

Grubun Ankara'daki temsillerinin çoğunu Mustafa Kemal ve Latife Hanım da seyretti ve sanatçıları kutladı. Şadi Fikret'i kabul edip tiyatroyu tüm yurda yaymasını istediler. Ankara'dan ayrılmadan önce düzenlenecek veda gösterisi de Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'nın himayesinde yapılacaktı.

Basın krizinde mutlu son

GREVDEKİ basın işçisi dizgicilerle gazete sahipleri arasında iki haftadır süren anlaşmazlıkta yeni aşama, şair Yaşar Nezihe'nin 18 Eylül'de *Haber*'de yayımlanan şiiri oldu. *Gazete Sahiplerine* başlıklı şiir, açıkça işçilere arka çıkıyordu:

Yaşar Nezihe (Bükülmez)

"Onlardır eden zevkini, eğlenceni temin
Onlar çalışır etmek için hep seni zengin
Kurşundan hûrafât o hayatı kemirirken
Her gün bir parça solarken ve erirken."

Haftalardır süren tartışmaların sonunda bir orta yol bulmak ve sorunları ortadan kaldırmak için iki tarafın temsilcilerinin bir toplantıda buluşmasına karar verildi. Arabuluculuğa soyunan yazanlardan İsmail Müştak, yaşananların hem basına hem ülke insanına darbe niteliğinde olumsuz etki yaptığını dile getirerek ülkenin mevcut durumunun bu kavgayı kaldıramayacağını, işin

bir an önce tatlıya bağlanması gerektiğini belirtirken yazısında şu ifadelere yer veriyordu: "Mürettip gömleği giymiş bir patron ya da yazı masası başında çalışan bir mürettip... Mizah gazetelerindeki karikatürcülerin işine ne kadar yararsa yarasın, halk bu krizin bir an önce bitmesini bekliyor."

Karşılıklı ithamlar sonrasında 20 Eylül günü gazete sahipleriyle dizgiciler bir anlaşmaya vardı. Krizin doğurduğu *Müşterek Gazete*'nin açıklamasına göre, sorun iyi niyet ve karşılıklı fedakârlıklarla çözülmüştü ve 21 Eylül'de akşam gazeteleri, 22 Eylül'de de sabah gazeteleri yayımlanmaya başlayacaktı. İki kesim arasında şu konularda uzlaşma sağlanmıştı:

1- Mesai saatleri 4-9 arasıdır.

2- Gece nöbetçilerine saat 1'e kadar iki sütun yazı dizgisi karşılığı günlük 150 kuruş verilir.

3- Dizgicilere üç yevmiye bağış ve üç yevmiye avans ödenecektir.

4- Hastalık süresince yarım yevmiye verilecektir.

5- Nöbetçilerin dinlenmeleri sağlanacaktır.

6- Gazetelerin mali durumu düzeldiği zaman genel ücret zammı yapılacaktır.

7- Her gazete kadrosunu koruyacaktır.

Böylece gazete sahiplerinin zorunlu olarak ortaklaşa çıkardığı *Müşterek Gazete*'nin de iki hafta süren yayın hayatı sora erdi. 21 Eylül günü çıkan son sayısında *"Müşterek Gazete*'nin On Beş Günü" başlığı altında iki fotoğraf yayımlandı. İlkinde *Müşterek Gazete*'nin ortakları ve yazarlarından bir grup, diğerinde ise gazeteyi hazırlayanlar ve dizgicilik bilgisiyle ekibe yardımcı olan on yaşındaki Necdet Ferdi vardı. Fotoğrafın altında on dört süren grevin sona erdiği ve bir daha da böyle bir durumda kalmama dileği yer alıyordu.

1923

Müthiş bir atlatma haber!

Yazı işleri müdürlüğünü Süleyman Sedat'ın (Simavi) yaptığı haftalık Resimli Gazete, *kapaktan verdiği haberle yeni Türkiye devletinin cumhuriyetle yönetileceğini duyurdu.*

Gazete ilk cumhurbaşkanının Gazi Mustafa Kemal Paşa olacağının da belirlendiğini ilan ederek yerli ve yabancı basında haberi veren ilk yayın organı oldu.

Resimli Gazete'nin 29 Eylül tarihli sayısını alanlar, kapakta Mustafa Kemal'le birlikte son Padişah Vahdettin'in de yer aldığını gördü. Son yıllarda düşman bilinen kim varsa, onların da suretleri aynı baş sayfada yer alıyordu. Hükümet yanlısı olduğu bilinen bir gazetenin neden böyle bir kapakla çıktığını anlamak için ise altındaki şu açıklamayı okumak gerekiyordu:

"Türkiye'mizde hükümet şekli tayin edilmiştir: Cumhuriyet. İlk cumhurbaşkanımız da bellidir: Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri. Hürriyet mücadelesinden şanlı bir zaferle çıkan milletimiz, yeni ve zinde bir hükümet şekliyle yeni tarihine başlıyor. Bu tarihin başında büyük mücahidimizi görmekten mutluyuz. Mustafa Kemal Paşa şimdiye kadar millete hâkimiyetini kazandırmak için çalıştı. Memleketin içinde ve dışında Türklüğün cellatlığını üstlenen kötü başları devirdi. Gazi Paşa'nın Türk Cumhuriyeti'nin ilk başkanı olması, yaşadığımız felaketler sonrası gelen bir ödül ve istiklalimizin işaretidir. Bu resimde muhterem Gazi'yi okurlarımıza yendiği düşmanlarından oluşan bir çerçeve içinde sunmaktan şeref duyuyoruz."

25 Eylül 1923
Ulusal sınırların dışında kalıp Milli Mücadele'ye katılmamış olanlarla ilgili 347 sayılı yasa TBMM'nde kabul edildi.

27 Eylül 1923
Harp Okulu İstanbul'daki Harbiye binasına taşındı.

28 Eylül 1923
Mustafa Kemal Paşa Rumeli Müslümanlarının kaderine dair İslam dünyasına bir bildirge sundu.

Resimli Gazete'*nin 29 Eylül tarihli sayısı*

Haber gerçek bir gazetecilik başarısıydı. Henüz yerli basından kimsenin erişememiş olduğu bu haber, pek de anlamı bilinmeyen yeni bir rejimi duyuruyor, cumhuriyeti resmi ilanından bir ay önce okurlarına müjdeliyordu.

Harbiye binası iade edildi

İSTANBUL'DA bulunduğu semte adını veren Mektebi Harbiye, II. Mahmut'un emriyle 1834'te hastane olarak kurulmuş, günümüzde Askeri Müze olarak

29 Eylül 1923
Resimli Gazete yeni rejimin cumhuriyet, ilk cumhurbaşkanının da Mustafa Kemal olacağını duyurdu.

30 Eylül 1923
Mussolini Yunanistan'ın tazminat ödemesi üzerine Korfu Adası'ndaki askerlerini geri çekti.

1 Ekim 1923
Almanya'daki iç karışıklıklar sonucu Aachen'de tek taraflı Ren Cumhuriyeti ilan edildi.

kullanılan binası ise II. Abdülhamit tarafından inşa ettirilmişti. İstanbul'un işgaliyle İngilizler tarafından el konduğu için 20 Nisan 1920'den beri asıl işlevini göremiyordu.

İşgal kuvvetlerinin İstanbul'u boşaltma planı kapsamında 27 Eylül günü iade edilen 54 bin metrekarelik alana sahip Harp Okulu binası, Mustafa Kemal'in de 1899-1905 arasında öğrenim gördüğü, birçok değerli subay yetiştirmiş bir kurumdu.

Bizden olmayanlar ortaya çıksın

25 Eylül günü TBMM'nde kabul edilen 347 sayılı yasa, ulusal sınırlar dışında kalmış ve Milli Mücadele'ye katılmamış olanlara yapılacak işlemleri belirleme amacıyla tasarlanmıştı. Osmanlı Devlet sisteminden devralınan askeri ve bürokratların yeni devlet yapısı tarafından istihdam edilip edilmeyeceğini belirleyecek olan Heyeti Mahsusa adı altında bir yargı organı kurulması da bu yasayla oldu. Bu olağanüstü yargı organının işlevi, istenmeyen isimleri askeri bürokrasiden ayıklamak olacaktı. Heyeti Mahsusa, belirlenmiş bir süre içinde faaliyet gösterecek ve başta İstanbul'dakiler olmak üzere Osmanlı sisteminde görev almış bürokratları Milli Mücadele'ye karşı göstermiş oldukları tavra göre değerlendirecekti.

Defterdarlık vergi peşinde

İSTANBUL Belediyesi ilk kurulduğunda Darülbedayi'ye yılda üç bin lira ödenek ayırmış, bir ara bu miktar beş bin liraya çıkmış, zamanla bin liraya kadar indirilmişti. İstanbul artık TBMM yönetimine girmiş olduğundan Belediye Meclisi kurumu denetleme ve yeniden yapılandırma kararı aldı. Denetçi Necmettin Arif'in raporunu inceleyen Defterdarlık, vergi borcu bulunduğunu saptayınca Darülbedayi'nin yakasına yapıştı. Belediye Başkanlığı'ndan İstanbul Defterdarlığı'na yazılan 30 Eylül tarihli yazı, tiyatronun trajik durumunu şöyle belirtiyordu: "Ülkenin tek tiyatrosu olan Darülbedayi 1914'te halk ahlâkını yükseltmesi için kurulmuş bir okuldur. Bu kurumdan gelir vergisi olarak para istendiği yönetim kurulunca bildirildi. Belediyemiz tarafından her yıl para yardımında bulunulduğu halde mali durumu düzelmeyen kurumdan vergi almaya kalkışmak, çekilen zorluğu korkulacak hale getirir. Bu vergiden vazgeçilmesini rica ederiz." İflas halindeki tek kurum Darülbedayi değildi. İmparatorluğun çöküş yılları boyunca İstanbul'daki birçok kurum yıkıntıya dönmüştü. İşgal altındaki toplumun büyük kısmı yokluk çekiyordu.

Şu Yemen elleri

THE Times'da yayımlanan bir haber, çok geçmeden Ankara gündeminde kendine yer buldu ve yerel basın Yemen konusunu tartışmaya başladı. Eden imamının eylemleriyle ilgili basına sızan yazışmadan çıkan sonuç, Yemen Emiri Yahya'nın, kendini Türkiye'ye adamış olduğuydu. Halen İngiliz işgali altında olan topraklardaki Addali bölgesine hâkim olan kuvvetleriyle üç yıldır mücadele veren Yahya, iktidarını dayatmaya çalışırken Türkiye'nin sadık dostu olduğunu ve siyasi bir kopuş istemediğini ilan etmişti. Osmanlı yönetiminin Yemen valisi olarak Sana'ya atamış olduğu Mahmut Nedim (Akdilek) de diğer bürokratlarla birlikte halen görev yerindeydi. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında silah bırakma emrine 45 gün direnen Vali, Milli Mücadele boyunca TBMM ile ilişkisini sürdürmüş, resmi görevli olarak Lozan Konferansı sürecine de katılmıştı. Yemen'e döndüğünde İmam Yahya'nın bölgeyi kontrol altında tuttuğunu ve halka ve kendisine borçları olduğu gerekçesiyle Osmanlı memurlarının şehri terk etmesine izin vermediğini gördü. İmam Yahya, kendisinden eski saray yönetimi yerine TBMM'ye bağlanıp Yemen'i Türkiye'nin parçası olarak korumasını istedi. Bunun üzerine Ankara'ya bir rapor gönderen Vali, İmam Yahya yönetimindeki halkın, aralarından bir milletvekili seçerek TBMM'ye göndermek istediklerini, Eden Valisi'nin de acilen müzakere yapmak istediğini bildirdi. *Tevhid-i Efkâr* gazetesine göre, Mahmut Nedim yazdığı raporda İngilizler tarafından Hicaz Kralı ilan edilen Şerif Hüseyin'in Arap gruplar tarafından kınandığına da değiniyordu. Ayrıca Seyit Ali İdrisi gibi TBMM ve Türk yanlısı politika sürdüren Araplar da vardı.

Yemen Valisi Mahmut Nedim

28 Eylül günü Mustafa Kemal Paşa, İslam dünyasına seslenen bir bildiri yayımlayarak Rumeli Müslümanlarının yurda yerleştirilmesi ve Yunan tahribatının giderilmesi için şu sözlerle yardım talep etti: "Yunan yönetimindeki Müslümanları topraklarına yerleştirmeye ve altı yüz bin kişiye ekmek vererek konut sağlamaya çalışan Türkler olarak, kardeşlerinin sefaletten ve yok olmaktan

kurtulması için İslam dünyasının hayırseverliğine başvuruyoruz."

Hemen ardından *Tanin*'de yayımlanan "Yemen'e ne oldu?" başlıklı makale de özetle şöyle diyordu: "Bu soru Mustafa Kemal'in İslam dünyasına yaptığı çağrıya bağlantılı olarak akla geliyor. Yemen ilinin Türkiye'den koparılmasına üzülmemek mümkün mü? Ülkemizin İslami politikası şu şekilde nitelendirilebilir: Hatalarımızdan biri, bir aşırılıktan diğerine gidip gelmek. Bazen sıcak ve etkin bir İslam birliği savunuyoruz; bazen de tepki gösterip kendimizi siyasal İslam'a karşı ilan ediyoruz. Oysa bir orta yol olduğunu unutmayıp ona bağlı kalmalıyız." Başlıktaki soru işareti bir süre daha orada kalacaktı.

Mussolini Korfu'dan çıktı

AKDENİZ'E yayılma politikası güden İtalya Diktatörü Mussolini, işgal ettiği Yunanistan'ın Korfu Adası'ndan çıkmayı bir şarta bağladığını açıkladı. İşgal sonrası İngiltere'nin baskısı yüzünden on bin kadar askerini geri çeken diktatör, 27 Eylül günü adada kalan son müfrezesini ancak Yunanistan'ın elli milyon liret olarak belirlenen tazminatı ödediği zaman çekeceğini bildirdi. Yunan Devleti ekonomik kriz altında olmasına karşın Milletler Cemiyeti'nden destek alamayınca tazminatı bir İsviçre bankasına yatırdı ve 30 Eylül günü son İtalyan birliği de Korfu'yu terk etti. Olay Mussolini'nin saygınlığını yükseltirken, faşist dış politikanın tarzını da göstermiş oldu.

Almanya paramparça

YÜZ yıl önce bu hafta Almanya sadece ekonomik krizle değil, toplumsal olaylarla da çalkalanıyordu. Aşırı sağcı gruplar etkinliğini artırıyor, Münih Jimnastik Festivali'nde sporcuların yaptığı protesto sonrasında pasif direniş ve sivil itaatsizlik eylemleri yayılıyordu. İç huzursuzluk ve hükümet karşıtı ayaklanmalar, darbe girişimlerini de tetikliyordu. 26 Eylül günü kargaşa ve siyasi şiddet olaylarını gerekçe olarak gösteren Bavyera Başbakanı Von Knilling olağanüstü hal ilan etti ve Von Kahr diktatör yetkileriyle donatılarak eyalet komiseri olarak atandı. Eyaletin polis şefi Albay Von Seisser ve General Von Lossow ile üçlü bir iktidar kuran yönetim, merkezi yöne-

timden bağımsız hareket etmeye başlayarak özellikle Hitler'in yayın organı ve NAZİ'lerin faaliyetlerinin durdurma kararlarını uygulamadı. Yine de Hitler 27 Eylül'den başlayarak on dört kitlesel miting yapacağını duyurunca Von Kahr bu toplantıları yasaklayıp Hitler'i durdurmak istedi. Bunun üzerine NAZİ'ler Berlin'e yürüyerek iktidarı ele geçirmeye karar verdi. Hitler, Von Kahr iktidarının desteğini kazanmak amacıyla General Ludendorff'dan destek istese de üçlü iktidarın planı Hitler'siz bir diktatörlük kurup onun estirdiği milliyetçi rüzgârı arkasına almaktı. Diğer yandan ülkenin Ren Bölgesi'nde de ayrılıkçı hareketler doğmuştu. Birçok grup özerk bir cumhuriyet kurma niyetiyle Weimar Cumhuriyeti içindeki bölgenin statüsünün değiştirilmesini istiyordu. Halen Fransa ve Belçika kuvvetlerinin işgali altındaki bölgede Fransa'ya entegre olmak isteyenler artmıştı. Güneyde de benzer siyasi akımlar hareketleniyordu. Ren ayrılıkçılığı, bölge halkının savaş öncesindeki refahı aramasından beslenerek merkezi hükümete karşı güçlenmişti. Fransız işgal güçleri de bu bölgedeki Berlin karşıtı ayrılıkçılığı teşvik ediyordu. Sonuçta ekim ayında Aachen'da Ren Cumhuriyeti'nin kuruluşu ilan edilecek, kuzey, güney ve Ruhr bölgeleri için Aachen, Koblenz ve Essen kentleri, yönetim merkezleri olarak açıklanacaktı.

Direniş, yıl sonlarına kadar sürse de yapılan para reformuyla kırıldı ve iki yıl sonra Fransız ve Belçika birliklerinin çekilmesine yol açan Dawes Planı müzakere edilmeye başlandı.

1923

İstanbul beş yıl sonra özgür

İtilaf Devletleri'nin son askeri birlikleri İstanbul'dan ayrıldıktan dört gün sonra, şehir için tarihi bir gün daha.

6 Ekim günü Şükrü Naili (Gökberk) Paşa komutasındaki Türk birlikleri şehre girdi ve beş yıllık işgal sona erdi.

2 Ekim günü İstanbul'daki İtilâf Devletleri son birlikleri, Dolmabahçe Sarayı'nın rıhtımında Türk bayrağını ve Selahattin Adil Paşa emrindeki birliği selamlayarak gemilerine gitmek üzere filikalara bindiler. Bir gün önce Galata rıhtımındaki *Arayik* gemisinde imzalar atılmış, işgal kuvvetlerinin Mondros Mütarekesi'yle el koyduğu tüm mühimmat ve askeri malzemeyi Türk Hükümeti'ne iade etmesi son resmi işlem olmuştu. İki gün sonra Mustafa Kemal Paşa kendisini İstanbul'a davet eden Üsküdar ve Beyoğlu Müdafaa-i Hukuk Heyetlerinin telgrafını, "Özgürlüğüne kavuşan sevgili İstanbul'u, ilk fırsatta ziyarete koşacağım," diye yanıtladı; fakat o fırsatı ancak dört yıl sonra bulacaktı.

6 Ekim günü Şükrü Naili (Gökberk) Paşa komutasındaki Türk birlikleri, İstanbul'a girdi ve halk tarafından coşkuyla karşılandı. Aynı gün İtilaf Devlet-

2 Ekim 1923

İtilaf Devletleri'nin son askeri birlikleri törenle İstanbul'dan ayrıldı.

4 Ekim 1923

Anadolu Müstakil Türk Ortodoksları ruhani lideri Papa Eftim, Milli Hükümeti destekleyen beyanname yayınladı.

İstanbul'da basın üzerindeki sansür kaldırıldı.

6 Ekim 1923

Şükrü Naili (Gökberk) Paşa komutasındaki Türk birlikleri İstanbul'a girdi.

Bölgedeki son İngiliz birlikleri Çanakkale'den ayrıldı.

Boğaziçi'ne demirli İtilaf Devletleri donanmasına bağlı filo demir alarak uzaklaştı.

leri Donanması'nın son gemileri de Çanakkale Boğazı'nı aşmış, o bölgedeki askerlerini de toplayarak sınırları terk ediyordu. Böylece İstanbul'un boşaltılması Lozan Antlaşması'yla öngörülen altı haftalık sürede gerçekleşmiş ve dört yıl, on ay, yirmi üç gün süren işgal sona ermişti.

Kurtuluş sonrası ilk gün

İSTANBUL'A girmek için bir yıla yakındır Gerede'de bekleyen Şükrü Naili Paşa komutasındaki tümenin özelliği, Milli Mücadele sırasında gösterdiği başarılardan dolayı Yunan Ordusu'nca "Demir Fırka" diye anılmasıydı. Hereke'den deniz yoluyla şehre yaklaşan Şükrü Naili Paşa, "Kalplerimiz İstanbul'un acısıyla çarpıyordu. Geceleri İstanbul'un ışıkları bir ızdırap ateşiydi. Şimdi İstanbul kurtuluşunu kutluyor ve evladını bağrına basıyor," diyerek hasretini dile getiriyordu.

4 Ekim günü karadan harekete geçen Hüseyin Hüsnü (Erkilet) Paşa komutasındaki piyade tümenini karşılamak için de tüm Kadıköy yakası bayraklar, çiçekler ve defne dallarıyla donatılmıştı. Bostancı'da İngilizlerin karargâh olarak kullandığı meydanda tören yapan

tümen Kadıköy'e doğru ilerlerken Erenköy ve Suadiye'de ziyafetler verildi ve İstanbul Ermenileri adına Patrik tarafından askerlere otuz bin sigara dağıtıldı.

İstanbullular için yeni bir dönemin başladığı 7 Ekim günü, bir gün önce yaşanan coşkunun etkisinde geçti.

Başkenti işgal kuvvetlerinden teslim alma sürecini sorunsuz ve zamanında tamamlayan Selahattin Adil Paşa ise bir gün önce sürekli gülümseyen yüzünün aksine, 7 Ekim'e sıkkın ve kırgın bir ruh haliyle uyandı. Birkaç hafta önce bir sonraki görevinin ne olacağını öğrenmiş, Harp Akademisi Müdürlüğü'nü bir rütbe tenzili olarak değerlendirip ordudan ayrılma kararı almıştı. Bakanlığın bir emrivakiyle kendisini tasfiye etmek istediği hissine kapıldığından rencide olmuş, ısrarla emekliye ayrılmayı talep etmişti. O gün İzmir Merkez Kumandanlığı aracılığıyla eline ulaşan yazı, talep ve arzusuna dayanarak emekliliğine dair kararnamenin çıktığını ve üst makamların onayına yollandığını bildiriyordu. Ardından Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) imzalı, iki uzun cümlelik bir telgraf aldı:

"Selahattin Adil Paşa Hazretleri'ne. İstanbul'un tutuklu olduğu hassas bir dönemde, birçok siyasi ve askeri baskı altındayken, bir yıla yakın bir süre boyunca, sayısız engel ve zorluğa büyük bir akılcılık ve cesaretle göğüs gererek, TBMM Hükümeti'nin hedefleri doğrultusunda hizmet edip onun muzaffer ordusunu hakkıyla temsil etmeyi başaran yüksek kumandanlık niteliklerine sahip şahsınızı yaşamakta olduğumuz şu mutlu günlerde tebrik etme şansı bulmaktan dolayı cidden bahtiyarım. Beraberinizdekilerle tam bir başarıyla yerine getirdiğiniz önemli görevden dolayı hepinize tebrik ve teşekkürlerimi sunar, mübarek vatanımızın mutluluğu uğrunda harcayacağınız değerli mesainizin bundan sonra da daima benzer başarılarla dolu olmasını dilerim."

7 Ekim gecesi, bir süredir kamuoyunu meşgul eden içki yasağı konusunda somut bir adım atıldı ve bir polis operasyonuyla şehirdeki dört bini aşkın alkollü içki deposu kapatılıp mühürlendi. O güne kadar yasağa karşı yayın yapan basın, sadece özgürlük coşkusuna odaklandığından, herhangi bir eleştiride bulunmadı. Bir sonraki gün çıkan haberler de yasaktan en çok Rumların etkileneceğini dile getirerek kararı olumluyordu.

Kurtuluşa tanık olanların o güne dair anıları

Demiryolları Genel Müdürü Behiç Erkin:

2 Ekim 1923 akşamı Haydarpaşa'dan Eskişehir'e hareket edecektim. Tesadüfen Huguenin de aynı gün gitmek isteyince birlikte hareket ettik. Akşam saat sekizde İstanbul'u ve tren hattını tamamen teslim almanın verdiği neşeyle, yemekten önce arkadaşlarla birkaç kadeh rakı içelim dedik. Mehtabın denize yansıması, adalar, trenin hareket edişi, yani her an değişen bu güzel manzaralar unutulmazdı. Ne yazık ki, şair olmadığımdan onları şiirle tarif edemedim. Ertesi gün Huguenin beni vagonuna öğle yemeğine davet etti. Yanında müşaviri Kocabaş Arif Bey vardı. Yemekte Arif Bey'in Huguenin'in hattı alınca beni genel müfettiş yapacağını söylemesi canımı sıktı. "Ben askerim, bana bir görev verdiler, yaptım. Hattı şirkete verirlerse, ben de orduya dönerim," dedim.

İstanbul Kumandanı Selahattin Adil Paşa:

2 Ekim günü önceden hazırlanan programa göre Türk, İngiliz, Fransız ve İtalyan kıtalarından toplanan birer müfreze Dolmabahçe Meydanı'nda yerini aldı ve yapılan teftiş töreninden sonra kumandanlar büyük bir seyirci kitlesinin huzurunda ve alkışlar arasında sancağımızı selamlayarak, yabancı kumandanlar da cami rıhtımına kadar yürüyerek halkın önünden geçti. Buraya yanaşan bir tekneyle Fındıklı açığında bekleyen *Arayik* vapuruna hareket ettiler ve İstanbul'un işgali kesin olarak sona erdi. Kaderin garip bir cilvesi, Büyük Harp'te kurmay başkan olarak Çanakkale savunmasını yapan muhterem kumandan Cevat [Çobanlı] Paşa'nın yanında 18 Mart deniz muharebesini fiilen idare ettikten sonra Mondros Mütarekesi gereğince müstahkem mevki kumandanı olarak Boğaz istihkâmlarını İngiliz kumandan Kroker'e teslim etme talihsizliğini yaşamışken, şimdi de galiplerin utanç içinde ülkelerine dönmelerine şahit oluyordum. Ertesi gün bütün İstanbul büyük bir sevinç içinde ordumuzun gelmesini bekliyordu. Orduyu karşılamak üzere TBMM Başkanvekili Sabri Bey başkanlığında on dört kişilik bir heyet kurulmuş ve İstanbul'a doğru hareket etmişti. 6 Ekim sabahı, 3. Kolordu kıtaları peyderpey Sarayburnu rıhtımına çıkarak Gülhane Parkı'nda toplandı ve İstanbul halkının alkışları arasında Köprü, Şişhane, Beyoğlu yoluyla Taksim Meydanı'na gelerek bir resmigeçit yaptı. Ben de orada son emrimi şöyle verdim:

"İstanbul Kumandanlığı, kıtalar ve bağlantılı makamların alacağı durum şöyle belirlenmiştir:

1- Kolordu karargâhının varışı ve göreve başlamasıyla kumandanlık kurmay şubeleri, topçu, istihkâm, nakliye

Selahattin Adil Paşa mağlup komutanlarla

ve makineli tüfek kumandanlıkları, evrak kalemi, karargâh kumandanlığı ve karargâh muhafız takımları tamamen lağvedilecek, birinci şubeye bağlı askere alma görevlileri, yeni oluşturulacak birime devrolacaktır. 3. Kolordu'nun inşaat heyeti oluşturulmadıysa, kumandanlığın ilgili şubesi K3 karargâhına katılacaktır. İşgal bölgesindeki tüm silah ve cephane depolarıyla ilgili işlemlerin yapılması için bakanlık kadrosundan iki subay gerekli dosya ve belgeleri Milli Müdafaa Komisyonu'na verecektir.

2- II. Kumandanlığa doğrudan bağlı kıtalar ve kuruluşlarla ilgili olarak, basın sansür kurulu, 4 Ekim akşamından itibaren kaldırılmıştır. 120 kişilik inzibat bölüğü oluşturulacaktır. Merkez kumandanlığına bağlı itfaiye alayı da lağvolacak, Üsküdar ve Beyoğlu'nda yirmişer kişilik iki itfaiye müfrezesi kalacak, Selimiye ve Taşkışla kumandanlarına bağlanacaktır.

3- III. Çatalca Mıntıka Kumandanlığı müstahkem mevki kurulana kadar göreve devam edecek, sonra lağvedilecektir. Mezbaha ve fırınlar 3. Kolordu'ya verilecektir. Kaldırılan teşkilattan açıkta kalan subay, er, araç, silah, malzeme, evrak vs. hakkında ayrıca emir verilecektir."

1. Piyade Tümeni Kumandanı Hüseyin Hüsnü (Erkilet) Paşa:

İSTANBUL'UN kurtuluş anlarının sevincini meydanda birlikte yaşıyorduk. Eminim ki, oraya koşan muhterem halk, bütün milletle hem fikir ve hem dil olarak Türkiye'nin toprakları ve Türk vatanının işgalinin asla mümkün olmayacağını ilan ediyordu. Kutsal vatan daima birlik içinde oldukça mil-

letimiz için gelecekte ne felaket ve hüsran olacak, onurlu ve mutlu bir kadere kavuşacaktık. Tehlikeli günlerde birbirine yapışıp kalpten gelen inanç ve kararlılıkla sarılarak, gerektiğinde tek vücut gibi bir cephe olmayı bilen bir ulus, asla dağıtılamaz. Eski acılar bugün bir hikâye, tarih olmuştur. Fakat tarihten ibret almak gerekir, hiçbir olay unutulmaya gelmez. Tarih unutan ve ihmal edenleri hemen ve hızla cezalandırır. Herhalde gelecek için bu en acılı geçmişten gereken dersleri çıkarmışızdır. Geçmişin acı günlerini hatırlamak için zihinleri zorlamaya gerek yok. Sevgili İstanbul'umuzun elim esaret hatıraları canlı duruyor. Şu meydanı kirleten düşmanın kurduğu tel örgülerini görenler, eminim ki nefret ve heyecan duyuyordur. Unutulmamalıdır ki, bugün tamamen özgür olan Türk ulusunun büyük bir ordusu var. Vatansever evlatlarınızdan oluşan bu orduya her zaman güven duyabilirsiniz. Bu mutluluğun inceliklerini yaşarken bütün ulusal başarı ve zaferlerin kaynağı olan Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı minnet ve şükranla yâd edelim ve şehitlerimizi unutmayalım.

TBMM Ordusu Galata Köprüsü'nde.

1923

Yeni Türkiye'ye yeni başkent

Milli Mücadele'nin başlangıcından beri özgürlük ve bağımsızlık savaşının yönetim merkezi olan bozkır şehri Ankara, TBMM'nden çıkan yasayla yeni hükümet merkezi oldu.

23 Nisan 1920'den beri TBMM'nin toplandığı şehir, zaten fiilen hükümet merkezini barındırıyordu fakat yeni başkent olarak ilan edilmesi için İstanbul'un kurtuluşu beklendi.

Ankara, 27 Aralık 1919'dan beri Milli Mücadele'yi yönlendirenlerin karargâhıydı. TBMM'nin toplanması için jeopolitik, stratejik ve coğrafi konumundan dolayı bu bozkır kasabası seçilmişti. İşgal sona erdikten sonra İstanbul'daki siyasal ve toplumsal çevrelere duyulan güvensizlik de yeni başkent olarak seçilmesinde önemli bir etken oldu. Süreç TBMM'de oluşturulan bir komisyonun çalışmalarıyla başladı. 1920 sonunda yayımlanan kararnamede gelecekteki başkentin şu özelliklere sahip olması öngörülmüş, eksik kalan noktaların ayrıca değerlendirilmesi not düşülmüştü:

1- Diğer kentlere ulaşım bağlantısı
2- Demir yolu ağıyla ulaşılabilirlik
3- Elektrik üretimine uygunluk

9 Ekim 1923

Emekliye ayrılan Selahattin Adil Paşa İstanbul'dan ayrıldı.

10 Ekim 1923

Ankara'nın başkent olmasını öneren yasa tasarısı Anayasa Komisyonu'na sunuldu.

13 Ekim 1923

Ankara'yı hükümet merkezi yapan yasa TBMM'nde kabul edildi.

Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı Kurulmasına Dair Kanun TBMM'nde kabul edildi.

Hükümet Yemen'in geleceğini Yemenlilerin tayin etmesine karar verdi.

İstanbul basını kentin kurtuluşunu ikinci fetih olarak yorumladı.

Ankara

4- Kömür yataklarına yakınlık
5- Orman sahalarına erişim
6- İhtiyacı karşılayacak su kaynakları
7- Uygun iklim koşulları
8- Büyük şehir kurulabilecek arazi
9- İnşaat malzemesi sağlama imkânı

Bunların yanında İstanbul'un hilafetin bulunduğu yer olması ve bu makamla siyasetin birbirinden uzaklaştırılma isteği de kararda rol oynadı. Yasa tasarısı 10 Ekim'de Anayasa Komisyonu'na sevk edildikten sonra TBMM'de görüşüldü. Sadece Gümüşhane Milletvekili Kadirbeyoğlu Zeki karşı görüş bildirdi. Diğer üyelerin hararetle savunduğu öneri 13 Ekim günü oylanarak onaylandı ve Ankara devletin yönetim merkezi olarak ilan edildi.

Mübadele Komisyonu

NÜFUS mübadelesi çözümü, Lozan görüşmeleri sırasında iki ülke tarafından alınmış ortak bir karardı. Türkiye ve Yunanistan, Türkiye'de yaşayan Ortodoks Rum azınlık ile Yunanistan'da yaşayan Türk-Müslüman azınlığın değişimini kaçınılmaz görüyordu. Bu uygulaması zor programın herhangi bir haksızlık ve soruna yol açmaması için 13 Ekim günü TBMM'nde kabul edildiği şekliyle bir yasa tasarlandı ve Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı kuruldu.

1923

Gümülcine Mübadele Komisyonu

Sorunun kaynağında sadece Milli Mücadele sürecinde yaşananlar yoktu. Yüzyıllarca Osmanlı Devleti'nin geniş sınırlarında yaşamış Müslüman ve gayrimüslimler 18 ve 19'uncu yüzyıllardaki toprak kayıpları ve artan milliyetçilik dalgasıyla siyasi, dini ve ekonomik baskılara uğruyor, daha güvenli gördükleri topraklara göçmek zorunda kalıyordu. Balkan Savaşları bu göç hareketinin en yüksek aşaması olmuş, toplumda ciddi bir travma yaratmıştı. İttihat ve Terakki döneminde Anadolu'daki Rum yoğunluklu bölgelere yerleştirilen Müslüman göçmenler de yerli Rumlarla ciddi problemler yaşamış, sorun iyice büyümüştü. Mübadele fikri de aslında ilk olarak o zaman gündeme gelmişti. Bulgaristan'la 1913'te gönüllü mübadele protokolü yapılmış ama Birinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulanmamıştı. 1919'dan itibaren Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasındaki göç sorunu daha da büyüdü, sarayın Atina Elçisi Galip Kemali, Venizelos'a bir çözüm önerisinde bulundu. Buna göre Makedonya'daki Müslümanlarla Aydın'daki Rumlar mübadele edilecek, bırakacakları gayrimenkuller değiş tokuş edilecek, olası fiyat farkları da hükümetler tarafından tazmin edilecekti. Venizelos öneriyi kabul etti fakat Anadolu'nun işgali söz konusu olunca harekete geçilemedi. Lozan görüşmelerinde bu kez aynı teklif Venizelos'dan gelince Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi hemen imzalandı. Uygulamayı bir karma komisyon yapacaktı. İki hükü-

metin seçtiği dörder üye ve Milletler Cemiyeti'nin tarafsız kalmış ülkelerden seçtiği üç üyeden oluşan 11 kişilik komisyona, TBMM'yi temsilen Dr. Tevfik Rüştü (Aras) başkanlığında bir heyet atandı. Komisyon karşılıklı göçü denetlemek, mübadillerin taşınır ve taşınmaz mallarına değer biçmek gibi görevler üstlenerek işe başladı. Üyelerin aldığı kararlar her iki tarafı da bağlayıcıydı. Selanik, Kandiye, Hanya, Drama ve Kavala'da kurulan alt komisyonlara İstanbul, İzmir, Mersin, Samsun, Yozgat ve Doğu Trakya'dakiler de eklendi ve mübadil kayıtları tutulmaya başlandı. Sözleşmede bazı istisnalar da vardı. İstanbul Rumları ve Batı Trakya Müslümanları ile sözleşmeden önce din değiştirmiş ya da Müslümanla evlenmiş olan Ortodokslar kapsam dışı tutulacaktı. Kurtuluş Savaşı'nda askeri ve insani yardımda bulunan Rumlar da bu ayrıcalıktan yararlanabilecekti.

İlk Türk göçmen kafilesinin Kasım ayında gelmesiyle başlayacak olan mübadele 1930 yılına kadar sürdü. Komisyon 1933 sonunda yeni bir sözleşmeyle yürürlükten kaldırıldı.

Yemen Yemenlilerin olmalı

OSMANLI yönetiminin vali olarak Sana'ya atamış olduğu Mahmut Nedim'in (Akdilek) bir süredir TBMM'ye aktardığı Türkiye'ye bağlı kalmak isteyen Yemenlilerin başvuruları 13 Ekim günü resmen yanıtlandı. TBMM'nin bu konudaki tavsiye kararı, Yemen halkının kendi idaresini yansıtacak bir hükümet kurmasıydı. Mahmut Nedim'e TBMM'nden beklenen maddi yardım talebinin karşılanmasının mümkün olmadığı, ancak Yemen'de meşru bir devlet yapısı kurulması durumunda, örgütlenmede gerek duyulacak uzman personel ve memur ihtiyacının karşılanabileceği bildirildi. Böyle bir durumda maaş ödemelerinin Yemen yönetimi tarafından yapılacağı da kayıt düşüldü. Kısmen İngiliz yönetimi, kısmen de İmam Yahya'nın hâkimiyetindeki Yemen'de beklenen siyasi irade oluşmayınca, Mahmut Nedim Türkiye'ye dönecek, ülkedeki istikrarsızlık da farklı etkenlerle yüz yıl boyunca sürecekti.

Selahattin Adil Paşa'nın anıları

İSTANBUL'DAKİ yeni ordu düzenine dair üzerine düşenleri yapıp makamıyla ilgili tüm yetkileri 3. Kolordu Kumandanı Şükrü Naili (Gökberk) Paşa'ya devreden TBMM'nin emekli olan İstanbul Kumandanı Selahattin Adil Paşa, 9 Ekim günü sivil olarak yeni bir yaşam mücadelesine atılmak üzere İstanbul'dan İzmir'e hareket etti. Otuz yıl kadar sonra kaleme aldığı anılarında

1923

geçmişin muhasebesini yaparken o güne dair şunları yazmıştı: "Sonbaharın ılık güneşi altında Çanakkale'ye doğru yol alan vapurun güvertesinden eşsiz ve muhteşem İstanbul'u seyrederken yakın geçmişin acı günlerini düşünüyor, bazı eksiklerine rağmen Lozan barışının vatanın selameti ve geleceğinde açtığı yeni ufukların ne kadar ümit verici olduğunu düşünüyordum. Asırlardan beri her fırsatı değerlendirerek üzerimizdeki müdahale ve baskılarını artıran Avrupa devletleri, Büyük Harp'ten yorgun ve kendi yaralarını sarmaya muhtaç halde çıkmıştı. Rusya gibi geleneksel bir düşmanımız da geçirmekte olduğu devrimle zayıflamış, perişan duruma düşmüştü. Onlar da yeni maceralara atılmaktan kaçınacakları, sükûnet ve huzur arayacakları, uzun bir barış devresine girmişti. Bize gelince, Türk ulusu olarak özgürlük ve bağımsızlık aşkıyla gösterdiğimiz birlik ve kahramanlık ve döktüğümüz kanlar pahasına elde ettiğimiz başarı sayesinde geçmişin birçok belasından ve yıkımdan kurtulmuştuk. İmparatorluğumuza veda etmiş, anavatanımızın kısıtlı sahasına çekilmiş, milyonlarca vatandaşımızı yabancı diyarlara terk etmişsek de tek bir ulus haline gelen toplumla güçlenmiş, ülkenin yaşamı ve geleceğini kelepçeleyen kapitülasyonlar gibi kayıtlardan kendimizi kurtarmıştık. İstiklal Harbi'nde olduğu gibi, feragatle vatan ülküsünde birleşen, kişisel çıkar ve nüfuzdan uzak kalmasını bilen bir grup insanın çizeceği yönde, yüksek bir kabiliyet, büyük bir karakter ve aklıselim sahibi olan itaatkâr Türk ulusunun yakın gelecekte ulaşamayacağı irfan ve uygarlık seviyesi olamazdı. Yeter ki, hiçbir ihtilafa meydan vermeden, itidal ve basiretle dini ve sosyal eksikliklerini gidersin, devamlı ve esaslı bir ahlâki, bilimsel ve yerleşik bir demokratik yönetim şekli kurabilsin."

Anıları *Hayat Mücadeleleri* (1982 Zafer Matbaası) ve *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar* (2007 Yeditepe Yayınevi) adlı iki kitapta yayımlanan Selahattin Adil Paşa, emeklilik yıllarında Avrupalı savunma sanayii firmalarının Türkiye mümessilliğini yürüttü ve bir kablo fabrikası kurarak sanayici oldu. İstanbul'da kurduğu Satranç Derneği'nin başkanlığını yaparken 1950'de Demokrat Parti'den Ankara milletvekili seçildi ve 1961 yılında hayata veda etti.

Yerel basında İstanbul'un 2. fethi

BEŞ yıla yakın bir süre sonra ilk özgür haftasını geride bırakan İstanbul'da, yerel basın işgalden kurtuluşu 1453'le özdeşleştirerek "İkinci Fetih" olarak adlandırdı. *Tanin, Tevhid-i Efkâr* ve *Resimli Gazete* benzer başlıklar atarak aynı benzetmeyi kullanırken Galatasaray Lisesi bahçesinde yapılan canlandırmada da aynı tema işlendi, meydanlara asılan afişlerde Fatih Sultan Mehmet ile Mustafa Kemal Paşa'ya birlikte yer verildi ve Milli Mücadele kahramanlarını anan kartlar basıldı. Diğer yandan TBMM Ordusu tarafından teslim alınan İstanbul, eski görkeminden çok uzak bir görünüm sergiliyordu. Haydarpaşa-Ankara Demiryolu ve Elektrik İdaresi de dahil olmak üzere şehirdeki hemen hemen bütün kilit konumdaki işletmeler halen kapitülasyonlarla hak sahibi olmuş yabancı tüzel kişiliklere aitti.

Nazif Özcan'ın yayına hazırladığı ve İBB Yayınları'ndan çıkan *100. Yılında İstanbul'un Kurtuluşu* adlı kitap, İstanbul'un esaretten kurtuluş öyküsünü uzman kalemler aracılığıyla, farklı ve çarpıcı boyutlarıyla ele alıyor. Dönemin siyasal ve diplomatik mücadeleleri, basın, sanat ve edebiyat yansımaları ve kadınların sürece katkıları gibi birçok çarpıcı gerçeği de belgeleriyle ortaya koyan eser, bütünlüklü bakış açısı ve zengin görselliğiyle dikkat çeken bir çalışma.

Galatasaray Lisesi'nde İstanbul'un Fethi canlandırması.

1923

M. Kemal Paşa ABD basınında

20 Ekim günü The Saturday Evening Post *gazetesi muhabiri Isaac F. Marcosson Mustafa Kemal Paşa'yla uzun bir söyleşi yaptı.*

Röportaj yirmi gün sonra ABD'de yayımlandığında, Türkiye tarihinde bir aşama daha geride kalmış, yeni bir devir başlamış olacaktı.

Sekiz sayfalık uzun söyleşi muhabirin Ankara izlenimleriyle başlıyordu: "Bir zamanlar Ankara sadece kedileri ve keçileriyle ünlüydü. Anadolu'nun uzak tepelerindeki bu eski, hantal şehrin bugün dünya çapında bir önemi var. O sadece yeniden kurulan Türk Devleti'nin başkenti ve çağdaş demokrasi deneyimlerinin en renklisinin yaşandığı bir merkez değil, aynı zamanda Dünya Savaşı'nın acı sonuçlarının ortaya çıkardığı birçok şahsiyet arasında sivrilen Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın da yaşadığı yer. Savaş içinde doğan bu devlet için kritik bir anında, Ankara'da onunla konuştum." Lozan Konferansı sürecinde yaşananları özetledikten sonra Anadolu'da seyahat etmenin güçlüğüne değinen Marcosson, Türkiye izlenimlerini şöyle ifade ediyordu: "Türkiye, uzun ve kanlı tarihinde ilk defa, belirli sınırlara, gerçek bir vatana ve Müslüman dünyasının kaderine şekil ve-

16 Ekim 1923

Demiryolları Genel Müdürü Behiç (Erkin) hatların devri konusunu çözmek için Ankara'ya döndü.

19 Ekim 1923

Refet (Bele) Paşa İstanbul'a gelerek halka seslendi.

20 Ekim 1923

Mustafa Kemal Paşa Subay ve Askeri Memurların Ödenekleri Hakkında Kanun'la ilgili olarak TBMM'nde konuşma yaptı.

ABD'nin *Saturday Evening Post* gazetesi sekiz sayfasını Mustafa Kemal Paşa röportajına ayırdı.

Mustafa Kemal Paşa şehit yetimlerine yardım yapan New York Türk Yardımlaşma Cemiyeti'ne teşekkür telgrafı çekti.

THE SATURDAY EVENING POST October 30, 1926

KEMAL PASHA—By Isaac F. Marcosson

THERE was a time when Angora was famous solely for nuts and nuts. Today the shambling, somnolent town far up in the Anatolian hills has another, and world-wide, significance. It is not only the capital of the reconstructed Turkish Government and the seat of one of the most portentous of all contemporary experiments in democracy, but is likewise the home of Ghazi Mustapha Kemal Pasha. To give him his full title who is distinctly among the few vital personalities revealed by the bitter back wash of the World War.

Only Lenine and Mussolini vie with him for the center of that narrowing stage of compelling leadership. Each of these three remarkable men has achieved a definite result in a manner all his own. Lenine imposed an autocracy through force and blood. Mussolini created a personal and political dictatorship in which he dramatized himself. Kemal not only led a beaten nation to victory and dictated terms to the one-time conqueror, but set up a new and unique system of administration.

Lenine and Mussolini have almost overdone to death by human ex, in the case of the ancient overlord, Athenian interest has come Kemal Pasha is still invested with an element of mystery and smoldering angry beget of the abysmal inscrutability of his position. To the average American he is merely a Turkish name vaguely associated with some kind of military achievement. The British Dardanelles Expedition knew it much better, for he frustrated the fruits of that desperate invasion written in blood and agony on the shores of Gallipoli. The Greeks have an even earlier knowledge, to curse he as the organizer of the victory that literally drove them into the sea in one of the most complete debacles of modern times.

At Angora I talked with the man in a critical hour of the war-born Turkish Government. The Lausanne Conference was at the freezing point. War or peace still hung in the balance. Only the day before, Ismet Bey, the Prime Minister, had said he was: "If they [the Allies] want war they can have it." The air was charged with tension and uncertainty. Over the troubled scene brooded the unrelenting presence of the chieftain I had traveled so far to see. Rivals, like the government itself, revolved about him.

In definitely of approach and in the grim and dramatic quality of the setting, Anatolia was strongly reminiscent of my journey a year ago to the Northern Front to see Nan Yat-sen. Between him and Kemal exists a certain similarity. Each is a sort of inspired leader. Each has his kindling ideal of a self-determination that is the by-product of fallen empire. Here the parallel ends. Kemal is the man of blood and iron an orientalized Bismarck, as it were—despotic, ruthless, invincible; while Sun Yat-sen is the dreamer and visionary, eternal lover of rhetoric, and with as many political explosives—and I might add, gerunds—as the proverbial oil has lives.

Kemal Pasha as Field Marshal of the Turkish Army. The inset portrait shows Kemal Pasha when Mustapha Kemal, Esquire, from time

Turkey for the Turks

target practice in the line of Marmora. The capital in the Anatolian hills had become even more inaccessible.

Every barrier based on suspicion, slowness and general resentment of the foreigner—the usual Turkish trilogy—all tied up with endless red tape, worked overtime. It was a combination disastrous to swift American action. My subsequent experience emphasized the truth of the well-known Kipling story which dealt with the fate of an ex-patriate Yankee in the Orient whose epitaph read: "Here lies a fool who tried to hustle the East."

To add to all this handicap began of temperament and otherwise, the Turks had begun to realize, not without irritation, that the counterposition of the Chester Concession was not so easy as it looked on paper. The last section who successfully applied for permission to go to Angora had been compelled to linger at Constantinople seven weeks before he got his answer. as a run is called in Turkish. Two or three others had departed for home in disgust after four weeks of wrangling and fruitless waiting. The prospect was not promising.

When I paid my respects to Rear Admiral Mark L. Bristol, the American High Commissioner, on my first day in Constantinople, I revealed his aid in getting to Angora. He promptly gave me a letter of introduction to Dr. Adnan Bey, then the principal representative of Angora in Constantinople, through whom all passports had to pass.

I went to see him at the famous Sublime Porte, the Foreign Office and the center of so much amateur Turkish history. Here the sordid tools of Abdul-Hamid, the Red Sultan, and others no less unsavory, have lived their day. I expected to find the structure almost as impressive in its richer state in history, the Manger of all Scandals. It proved to be a dirty, crumbling, jerry-built affair, without the slightest semblance of architectural beauty, and strongly in need of disinfection.

In Adnan Bey I found my first Turkish ally. Moreover, I discovered him to be a man of the world with a broad and generous outlook. An early end of Kemal in the

necessary redress of the nationalist movement. So became the first vice-president of the Angora Government. Moreover, he had another claim to fame, for he is the husband of the renowned Halide Hanoum, the foremost woman reformer of Turkey, whom I was later to meet in interesting circumstances at Munich, and whose story will follow in due course in a subsequent article. Adnan Bey, however, is not what we would call a professional banker in America. Long before he rallied to the Kemalist cause he was widely known as one of the ablest physicians in Turkey.

He at once sent a telegram to Angora asking for my permission to go. This now was a completely embodied in a paper the aforesaid would be issued by the Constantinople packet of power. Back in the days of the Great War it was a difficult proceedure to get the so-called letter pass which enabled the holder to go to the front. Compared with the current permission to visit Angora, that task was almost as impressible as a visit to Gandhi, as I was soon to discover.

Adnan Bey told me that he would have an answer from Angora in about three days. I found that three days was like the Roman word *mañana* which technically means "tomorrow," but when employed in actual or rather lack of action on the one ground, usually spells "next month."

Red-Tape Entanglements

AFTER a week passed the American Embassy inquired of the Sublime Porte if they had heard about my application, but no word had come. A few days later Turkish official lips went mad. An order was promulgated that no Jews of British, French or Italian nationality could enter or leave Constantinople without the consent of Angora. People who had left Paris or London, and they included various Americans, with roaring credentials, were held up at the Turkish Frontier, despite the fact that the order had been issued after they had started. Hastily I dispatched a prompt and persistent endeavor, the frontier ban was lifted from Americans. Angora became swamped overnight with telegraphic protests and requests, and I felt that mine was completely lost in the new and growing shuffle.

Meanwhile I had acquired a fine understanding young Turk, Rouchad Bey by name, who spoke English, French and German, fluently, in dragomans, which means courier and interpreter. No sites can go to Angora without them as and, because, save in a few isolated spots, the only language spoken in Anatolia is Turkish. Rouchad Bey was loaned an inheritance from Robert Imbrie, who had just retired after a year as American consul at Angora. Rouchad Bey had been his interpreter. Much contact with Imbrie had accumulated him with American ways and he thoroughly sympathized with their impatience over the delay. He had a strong call at Angora himself and sent some telegrams to friends in my behalf.

At the conclusion of the second week Admiral Bristol made a personal appeal to Adnan Bey to expedite my permission, and a second strong telegram went from the Sublime Porte to Angora. Other Turkish and American individuals whom I had met added their requests by wire. Of course I was occupied with other work, but I had only a limited amount of time at my disposal and when all was said and done, Kemal was the principal figure in the city and I was determined to land him. Early in July (otherwise I mean Rouchad Bey) to Angora to find out just what the situation was. He departed on the morning of the Fourth. When I returned to my hotel from attending the Independence Day celebration at the embassy I found a telegram from Angora addressed to Rouchad Bey in my care from one of his friends in the government, saying that my permission to go to Angora had been wired nine days before! Yet on the previous morning the Sublime Porte had declared that Angora was still silent on my request.

Upon investigation I found that in the tangle of red tape at the production of papers the coveted telegram had been shoved under a pile of papers and no one knew anything about it until a long search, instigated at my request, had disclosed the assiduously awaited message. It was a typically Turkish procedure, and just the kind of thing that might have happened at an official bureau anywhere in China. Rouchad Bey reported to me after his return I had the secret in my possession and was getting ready to start.

rebilecek ve ABD'nin Yakın Doğu'daki ticari özlemlerini etkileyebilecek bir hedefe sahip. Homojen bir ulus olarak yeni sloganları 'Türkiye, Türklerindir'. Bu hayret verici evrimin aracı ve ilham kaynağı ise Kemal Paşa." İstanbul'un cazibesinden de bahseden yazar, Ankara'ya nasıl ulaştığını anlatıyor ve yeni başkenti betimliyordu. "Hükümet bu geçiş döneminde işi şansa bırakmıyor. Kemal Paşa'nın Ankara tercihi, takdir gücü hakkında fikir veriyor. Kemal'in kişiliğinden sonra hükümetin ruhu sayılabilecek olan yer TBMM. Kemal Paşa burada başkan seçilmiş, Lozan Antlaşması burada onaylanmış. Artık Kemal'in sahasındaydım ve şimdiki işim onu görmek. Giriş kapısına vardığımızda bir çavuş bizi durdurup küçük bir taş evciğe götürdü. Burası kabul odası olarak kullanılıyordu. Hâkî üniformalı genç bir teğmen içeri girerek Gazi'nin beni görmeye hazır olduğunu söyledi. Küçük bir avludan geçtik ve kendimi konutun salonunda buldum. Biti-

şik odada, yuvarlak masa etrafında oturmuş, bir grup insan toplantı halindeki kabineydi. Grupla kısa bir tanışma oldu ama gözlerim tek bir kişinin üzerindeydi. O da yerinden kalkıp elini uzatarak bana doğru gelen Kemal'di. Gözleri çelik mavisi ve nüfuz ediciydi. Demir maskeli bir adama benziyordu. Yolculuğumun zor geçtiğini duymuştu. Güçlükler yüzünden özür diledi ve ekledi: 'Geldiğinize çok memnun oldum. Biz Amerikalıları Türkiye'de görmek istiyoruz; çünkü özlemimizi en iyi onlar anlayabilir. Size ne söylememi istiyorsunuz?' Amerikan halkı için bir mesaj istedim. 'Memnuniyetle. ABD'nin ideali, bizim de idealimizdir. TBMM'nin ilân ettiği Misakı Milli, sizin Bağımsızlık Bildirgesi'ne çok benzer. Bağımsızlık, hepsi bu. Anayasa ve ne pahasına olursa olsun, bu misakı korumaya kararlıyız. Türkiye de ABD gibi demokratik rejimdir. Şu anki hükümet dünyadaki en demokratik olanıdır. Halkın mutlak egemenliğine dayanır ve onun temsilcisi olan TBMM yargı, yasama ve yürütme organıdır. Türkiye ile ABD arasında en sıkı ilişkiler olmalıdır. Ekonomik ilişkiler alanında her iki taraf için de en büyük yararı sağlayacak şekilde birlikte çalışılabilir. Zengin ve çeşitli kaynaklarımız Amerikan sermayesi için çekici olsa gerektir. Gelişme yolunda ABD yardımını memnuniyetle karşılarız; çünkü onlar Avrupa'nın siyasal entrikalarından uzaktır. ABD'ye olan inanç ve güvenimizin somut delilini, Chester imtiyazıyla gösterdik. Bu Amerikan halkına teveccühtür. Hayatım boyunca Washington ve Lincoln'ün hayatlarından ve eserlerinden ilham aldım. Sizin atalarınız İngiliz boyunduruğunu kaldırıp attı. Türkiye de üzerindeki bütün rüşvet ve yiyiciliklerini taşıdığı eski imparatorluk boyunduruğunu ve bencil dış müdahaleleri kaldırıp attı. Şimdi yeni bir ulusun doğum sürecindeyiz. Amerikan yardımıyla amacımıza ulaşacağız. Washington ve Lincoln sadece ülkelerinin kurtuluşu için çalıştı. Kamu hizmetinin en yüksek şekli, bencil olmayan çabadır.' Bunun üzerine ideal yönetim anlayışını sordum. 'Panislamizm din ortaklığına dayanan bir federasyon. Panturanizm ise ırka dayanan bir çaba ve ihtiras ortaklığını temsil ediyordu. Emperyalizm ölüme mahkûmdur. Yanıtı Almanya'nın Avusturya'nın, Rusya'nın ve Türkiye'nin yıkılışında bulursunuz. Demokrasi, insan ırkının ümidi dir. Savaş için yetişmiş benim gibi bir askerin böyle konuşması size garip gelebilir. Oysa, yeni Türkiye'nin temelindeki fikir budur. Zor kullanma ve fetih istemiyoruz. Yalnız bırakılmayı ve ekonomik ve siyasal kaderimizi kendimizin tayin etmesine izin verilmesini istiyoruz. Yeni Türk demokrasisi bunun üzerine kuruludur. Bu demokrasi, Amerikan düşüncesini temsil eder. Yüzyıllarca Türklerin azınlıkta olduğu karmaşık bir insan yığınıydık. Sözde azınlıklarımız sıkıntılarımızın büyük kısmının kaynağı oldu. Bunlar ve eski fetih düşüncesi Türkiye'nin gerilemesine neden oldu. İmparatorluk çok büyüktü ve her an problemlere açık

THE SATURDAY EVENING POST

Madame Brette and Her Hotel

oluyordu. Bu eski tip güç, fetih ve yayılma fikri ebediyen ölmüştür. Osmanlı kuvvet ve zor kullanma demekti. Bu da artık anlamını yitirmiştir. Biz şimdi Türküz. Yalnızca Türk. Bunun için Wilson'un gayet iyi ifade ettiği kendi kendine yönetim idealine dayanan, bize ait bir Türkiye istiyoruz. Bu milliyetçilik demektir ama Avrupa'nın birçok yerinde görülen bencil bir milliyetçilik ya da keyfi gümrük duvarları ve sınırlar demek değildir. Bizimki ticarette açıklığı, canlı ekonomiyi, gerçek anlamda vatanseverliği ifade ediyor. Bunca kanlı yıldan sonra nihayet Türkler sınırları belirli bir anavatana kavuştu. Bu sınırlar içinde kendi kurtuluşumuz için çalışmak, evimizin efendisi olmak istiyoruz.' Birden bana doğru eğildi ve keskin üslubuyla şunları söyledi: 'Avrupa'da barışı ve yeniden inşayı engelleyen nedir biliyor musunuz? Bir devletin diğerine müdahalesi. Bu bencil milliyetçiliktir. Ekonominin yerine siyasetin geçmesinden doğmuştur. Almanya'da-

ki tazminat kördüğümü, bunun bir örneği. Küçük çaplı siyaset dünyanın baş belasıdır. Bizim güçlükle kazandığımız bağımsızlığı engellemeye çalışan, milliyetçiliğimizi kötüleyen, doğu komşularımızı fethetme arzusu beslediğimizi söyleyen, ekonomiyi yönetme yeteneğimiz olmadığımızı ileri sürenler var. Göreceğiz. Yeni Türkiye'nin ilk ve en önemli düşüncesi siyaset değil, ekonomidir. Dünya üretiminin de tüketiminin de parçası olmak istiyoruz.' ABD'nin nasıl bir yardımı olabileceğini sorduğumda da şöyle dedi: 'Temelde tarım ülkesiyiz. Başarımız tarıma bağlı. Canlandırma programında tarım, ulaştırma ve sağlık önde geliyor. Çünkü köylerimizdeki ölüm oranı dehşet verici düzeyde. ABD tarım okulları açılmasında yardım edebilir, modern tarım makineleri verip bilimsel destekte bulunabilir. Pamuk gibi yeni, tütün gibi eski ürünleri yaygınlaştırmak gerekiyor. Motor bizim ilk yardımcımız olacak. Savaştan önce Almanlar, ulaşım için kapsamlı bir plan hazırlamıştı ama bu ekonomik bir sömürü fikrine dayanıyordu. Onlardan kurtulduğumuza memnunum. Demir yollarını geliştirmek için gözümüzü ABD'ye çevirdik. Bu aynı zamanda yeni limanların inşası ve doğal kaynaklarımızın işletilmesi ümididir. Sağlık konusunda bir bakanlık kurduk ve çocuk ölümlerini önlemek için her çabayı göstereceğiz. Bu konuda da ABD yardımcı olabilir. Hayati önem taşıyan başka bir sorun da büyük Avrupa devletlerinin ticaret konusunda birbirlerine karşı olan bencil tutumları. Ahır yemliğindeki köpekler gibi, istediklerine ulaşamadıklarında rakiplerini de uzak tutmaya çalışıyorlar. Yıllardır Çin'de olanlar da aynen böyle. Ancak Türkiye'yi Çin'e çevirmeyecekler. John Hay'in herkese açık kapı ve fırsat eşitliği fikrinde ısrarcı olacağız. Avrupalılar hoşlanmazsa, dışarıda kalabilirler.' Dünya için ilacının ne olduğunu sorduğumda da hemen cevapladı: 'Aptalca şüphe ve güvensizlik yerine akıllıca işbirliği. Milletler Cemiyeti hem çare hem değil. Hataları bazı ülkeleri yönetilebilir yerler olarak ayrı görmeleri. Bu işleyiş şekliyle henüz bir deneme tahtası niteliğinde görünüyor.' Türk kadınının kurtuluşu konusunda da kesin fikirleri var. Peçenin yasaklanmasına taraftar olmasının yanında, kadını kamusal hayatın bir parçası olarak görmek istiyor: 'Kadın, eğitim ve çalışmada erkekle eşit olmalı. İslam'ın en eski devirlerinde bile kadın bilgin, yazar, eğitmen kadınlar olmuştur. İslam kadınlara, kendilerini erkeklerle aynı derecede eğitmelerini emreder. Bu bir sosyolojik ilkedir. Toplumu güçlü kılmak için kadınların işbirliği gerekir. Türkiye'de kadının hayatlarını tembel ve aylak geçirdiği iftiradır. Büyük şehirler dışında, erkeklerle yan yana çalışmaktadırlar. Şehirlerdeki durum ise dinin emrinden, daha fazla örtünüp kapanmalarından ileri gelmektedir. Gelenek, bu noktada fazla ileri gitmiştir.' Kader, Kemal için ne olursa olsun, o çoktan çağımızın tarihine adını büyük harflerle yazdırmış biri.

Ankara gün sayıyor

16 Ekim günü İstanbul'dan Ankara'ya giden Demiryolları Genel Müdürü Behiç (Erkin) Bey için peşinde koştuğu iş, içinden çıkılmaz bir hal almıştı. Fransız işletmeci Huguenin'le bir kez daha görüşerek tren hatlarının devri konusunu çözme arayışını sürdürdü. Anadolu hattının devri için hazırlanan sözleşme TBMM'nin maliye encümenine verilmişti ve *Tanin* gazetesinden Hüseyin Cahit (Yalçın), yazdığı makalede hattın devlet tarafından satın alınmasını önermişti. Öneri encümenin de dikkatini çekmiş, satın almaya taraftar görünüyordu. Behiç Bey hükümetin aynı fikirde olmadığını görünce yılan hikâyesine dönen konuya müdahil olmamayı seçti. Huguenin ise genel müdürü, Bayındırlık Bakanı Ahmet Muhtar'a (Cilli) şikâyet etti ve satışı engellemeye çalıştığını söyledi. Huguenin ısrarla yeni düzende kendine bir yer bulmaya çalışıyor, Behiç Bey ise her olasılığı düşünerek kendine verilen görevi yerine getirmek için uğraşıyordu. Öyle ya da böyle, demir yollarının takviye edilmesi ve rayların tamiri şarttı. Bunların yapılması için de personelin durumunun düzeltilmesi gerekiyordu. Sonuçta ne olursa olsun, demir yollarında aslolan devamlılıktı ve devrilen bir tren herkes için facia demekti.

20 Ekim günü İzmir'in yeniden yapılanmasına katkıda bulunması için kurulan İzmir Türk İmar Derneği'nin toplantıları başladı. Fransa'dan davet edilen Société Centrale d'Etudes et d'Entreprises Générale'in başkanı Paul Gille, şirketin İzmir'de yaşayan J. P. Carminati tarafından temsil edileceğini ve tüm toplantılara katılmaya yetkili olduğunu bildirdi. İnşaat, yıkım, yol yapımı gibi işler yapan şirket Paris'te olsa da ortakları Nahum Efendi, Reşit Sadi Bey, Mimar Ethem Hamdi ve İzmir Limanı müdürü Guiffray Elzéar'dı. Kentin ortasındaki yangın yerinin kaderini değiştirecek ilk adım atılıyordu.

Aynı gün Ankara'da ise Mustafa Kemal Paşa şehit yetimlerine destek olma amacıyla toplanan bağışları Ankara'ya ileten New York Türk Yardımlaşma Cemiyeti'ne teşekkür telgrafı çekti.

O dönemde ABD genelinde birçok Türk derneği kurulmuştu. Genellikle cenaze ve diğer hizmetleri veren derneklerin

en tanınanı Türk Teavün Cemiyeti'ydi (Turkish Aid Society). New York'ta kurulan dernek Cleaveland, Detroit ve Chicago gibi Türklerin yoğun yaşadığı bölgelerde şubeler açmıştı. 1922'de kurulan Hilâl-i Ahmer ise Detroit merkezliydi ve toplumsal hizmetlerin yanında anavatandaki yaraları sarmak için yardım toplayarak Anadolu'ya gönderiyor, *Hemşehri, Sedd-i Vatan, Birlik* gibi süreli yayınlar yapıyorlardı.

Ankara'da artık herkesin dilinde "Cumhuriyet" sözcüğü vardı. Yeni rejimle birlikte nelerin değişeceği pek belli olmasa da yeni bir şeyler olacağı kesindi.

Gazi TBMM'nde konuştu: "Başkumandan sizsiniz."

20 Ekim günü subayların ödenekleriyle ilgili yasa tasarısı üzerine TBMM kürsüsüne çıkan Mustafa Kemal Paşa, konuşmasında orduya dair fikirlerini dile getirdi. Asıl başkumandanın TBMM olduğunu belirterek başladığı konuşmanın ana hatları şöyleydi: "Ordu ve devleti oluşturan birimler için yapılan maaş zammı önerisinde Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay ile anlaşma sağlanmadığını gördüğümden bu konuya değinmek zorunda kaldım. Öneri amaçlananı sağlamaktan uzak görünüyor. Askeri hayata yakın olduğum için teklifi farklı bir zeminde tartışma gerektiği kanaatindeyim. Konuyu yetkili makamlarla birlikte inceledik ve Maliye encümeniyle bakanlar kurulunun da onayını alarak yeniden huzurunuza getirdik. Bunu yaparken de duygusal olmamaya dikkat ettik. Sadece maddi duruma ve hakikate baktık. Birçoğunuzun yinelediği gibi ben de ordunun başında ölüme giden, seve seve kanını döken, bedenini parçalamaktan çekinmeyen subaylarımızın kahramanlığını anlatmayı yersiz buluyorum ama bir ekleme yapmak isterim. Ülkemiz ve ulusumuz ne zaman bir felakete uğrasa, kuşkusuz bütün vatan evlatları en büyük fedakârlıklarda bulunmaktan kaçınmaz. Ancak bu evlatları vatan savunması için ölüme gönderme sorumluluğunu üstlenip en önde göğsünü kurşunlara geren de subaylardır. Konu onların bu ülke ve ulus için yaptıklarının karşılığını vermekse, her şekilde mahcup olmamız doğaldır. Çünkü onlar en büyük hediyelere layık kumandanlardır. Konumuz onların taltif edilmesi değil, gönendirilmesidir. Subaylarımızın yoksunluktan kurtarılma teklifi üzerine fazla tartışma yapmamanızı rica ederim. Ulus bu evlatlarını ödüllendiremediği için çok üzgün. Bu yüzden en azından onları onurlandırmak istiyor ve son lokmasını bile seve seve vermeye hazır. Biliyorsunuz ki, seferberlik durumu yakında son bulacak. Bunun anlamı şudur: Silah altındaki askerlerin çoğu evlerine, köylerine gidecek, tarlalarında çalışacak, ordu madden zayıf-

layacak. Ülke savunması görevini üstlenen sizler ise güvendesiniz. Hissinize tercüman olayım; o güvenin kaynağı, ordudaki subayların sahip olduğu manevi güçtür. Onlara güvenerek askeri evine göndereceksiniz. Böylece orduya tahsis ettiğiniz bütçenin çoğu devlete geri dönecek. Devlet makinesini güvenle yürütebilmek için tüm yönetim birimleri gibi onları da gönendirme görevimiz var. Bazı arkadaşlar subay maaşlarına yapılacak zammın diğer memurlarla dengeli olmasını öneriyor. Ulusun vicdanındaki ortak duygu ise hayatını, onurunu ve bağımsızlığını savunan subayların refah ve mutluluğunu sağlamaktan yana. Ölüme giderken kıyaslama yapılmazken neden para verirken yapılıyor? Bu sözlerim ve tartışmalar ortak bir görüş ortaya koymak için. Biz imkânsızı elde etmeye değil, mümkün olan bir şeyin yapılmasını rica ediyoruz. Sizler başkumandansınız. Sizin bir vekiliniz olarak böyle bir dilekte bulunduğum için beni mazur görün. Bu teklifi kabul edip kadirşinaslığınızı gösterin. Gayet samimi ve net söyleyeceğim. Bunda hiçbir gizli anlam veya maksat yok. Olsa olsa kişisel bir bakış açısı var: Bir yarbaydan kaç para kesiyor, bir yüzbaşıya kaç para zam yapıyorsunuz? Subaylar aynı bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Hepsinin faziletine ve liyakatine hürmet gösterilmelidir. Birinin rütbesi büyükse verdiği emek de o oranda fazladır. Bu yasayı kabul edip orduya karşı zaten duyduğunuz büyük takdiri göstermiş olursunuz. Ordunuz adına sizlere teşekkür ederim. Ordu hep olduğu gibi ülkenin ve ulusun yüksek çıkarlarını koruma doğrultusunda, takdirinize layık olduğunu gösteren bir şekilde çalışmaktan mutluluk duyacaktır."

1923

Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti

29 Ekim günü Anayasa'da yapılan değişikliklerle Türkiye Devleti'nin yeni siyasi rejimi cumhuriyet oldu.

Gazi Mustafa Kemal Paşa TBMM'deki 158 üye tarafından oy birliğiyle ilk cumhurbaşkanı seçildi.

Çankaya Köşkü'nde tadilat olduğundan Mustafa Kemal Paşa 28 Ekim Pazar akşamı geçici konutu olan Çankaya'daki başka bir evdeydi. Yarısı salon, yarısı yemek odası olarak kullanılan küçük dairedeki misafirleri Fuat (Bulca), İsmet (İnönü) Paşa, Kâzım (Özalp) Paşa, Ali Fethi (Okyar), Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa, Halit (Karsıalan) Paşa ve Ruşen Eşref'ti (Ünaydın). Ruşen Eşref o akşamı şöyle anlatıyor: "Kemalettin Sami Paşa güler yüzlü, genç bir neşeyle bazı hatıralar anlatıyordu. Büyük atılganlıklar öncesi, çoğu zaman kendine has bir suskunluğu olan Gazi'nin içi kaynaşır dışı ise sükûnla zırhlı gibiydi. Söz hükümet krizine geldi. Mevcut hükümet bir engele takılmış, aşamıyor gibiydi. Herkes bir çare düşünürken yemekten sonra açıkça çareyi ortaya koydu: 'Yarın cumhuriyet ilan edeceğiz.' Sofradakilerin hepsi memnuniyetle onayladı. O ana kadar hiç ağzını açmamış olan yanımdaki Halit Paşa birdenbire, keskin ve kısa cümlelerle bu kararı alkışladı ve Gazi'nin sofrada verdiği talimatların aynen uygulan-

23 Ekim 1923

Halk Partisi'nin kuruluş dilekçesi İçişleri Bakanlığı'na verildi.

Mustafa Kemal Paşa ve Latife Hanım Türkocağı'nda açılan resim sergisini gezip tablo satın aldılar.

24 Ekim 1923

TBMM 362 Sayılı Kanun'la saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım gününün ulusal bayram olarak kutlanmasına karar verdi.

26 Ekim 1923

Türk Milli Futbol Takımı ilk maçını Romanya ile Taksim Stadı'nda oynadı.

30 Ekim günü kurulan ilk T. C. Hükümeti üyeleri.

ması için yazılmasını istedi. Bunun üzerine herkese birer küçük kâğıt getirildi. Gazi yapılacakları birkaç maddede toplayıp yazdırdı. Herkes kendi notunu cebine koydu. Saat on bire doğru vedalaşıldı. Derin bir sessizlik içinde, huzurdan ayrıldık. Yalnız İsmet Paşa kaldı. Yarın ne olacağını kimse bilmiyordu ama o akşam, o sofradakilerin hepsi yarın Türkiye için yeni bir başlangıç olacağından emindi." Ertesi sabah saat dokuz buçuk sularında TBMM'nin bahçesi, odaları ve koridorlarında yine küçük milletvekili grupları toplanmış, fikir alışverişinde bu-

27 Ekim 1923

Ali Fethi (Okyar) başbakanlığındaki hükümeti istifa etti.

29 Ekim 1923

Anayasa değişikliğiyle Türkiye Devleti'nin rejimi cumhuriyet oldu.

Mustafa Kemal Paşa oybirliğiyle cumhurbaşkanı seçildi.

30 Ekim 1923

Cumhuriyet'in ilk hükümeti Başbakan İsmet (İnönü) Paşa tarafından kuruldu.

lunuyordu. Birkaç haftadır süren bu belirsizlik havası, yeni bir durum değildi. Gözlerde soru işaretleri, sözlerde karşındakini yoklama eğilimi vardı. Büyük çoğunluk hangi konuda ne yapması gerektiğini kestiremiyordu. Karşıdaki Millet Bahçesi'nde toplanan halk da bir şeyler olacağını seziyor, merakla olacakları bekliyordu. Saat ona doğru meclisin zili çaldı ve üyeleri oturuma yöneldi. Ali Fethi (Okyar) Bey parti grup toplantısını açtığında tüm sıralar dolmuş, bazıları ayakta kalmıştı. Başkanın çana vurup oturumu başlatmasıyla birlikte birbiri ardına kürsüde söz alma talepleri geldi. Her konuşmacı kendi düşüncesini ortaya atıp dileklerini açıkladıktan sonra yerine geçiyor, bir başkası söz alıyordu. Öğle tatiline doğru Kemalettin Sami Paşa başkanlığa bir önerge sunup oylanmasını istedi. Ruşen Eşref sonrasını şöyle anlatıyor: "Öğleden sonraki oturuma Mustafa Kemal Paşa da geldi. Kürsüye çıktı. Salonun derin sessizliğinde söze başladı. Uzun konuşmadı. Dişleri ağrıyordu. Bir saat daha üzerinde çalışıp inceledikten sonra sorunla ilgili düşüncelerini bildireceğini söyleyip indi. Bir saat sonra, ruhları sarsan, aydınlık saçan, krizi kökünden çözen düşüncelerini, sesinin adeta çelikten denebilecek keskinliğiyle dimağlara kazıyarak birkaç cümleyle açıkladı. Tekliflerini tane tane dile getirdi. Yetkili encümen maddeler haline getirecek, biraz sonraki açık oturumda TBMM'ne sunulacaktı. Çapraşık akıntılar birden düz yön aldı. İş ortaya konmuştu. Altı yüz yıl sürmüş, ömrünü artık tamamlamış bir devir, birkaç saate kadar bu salonda tarihe karışıp gidecekti." Recep (Peker), Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ve İsmet (İnönü) Paşa'nın konuşmaları coşkuyla alkışlansa da zaman zaman homurdanmalar da yaratıyordu. Akşama doğru meclisin en yaşlı üyesi olan Abdurrahman Şeref ağır adımlarla kürsüye çıktı. O salondakilerin birçoğunun tarih öğretmenliğini yapmış, sarayın son bürokratlarından olan bu abidevi kişiliğin yorgun sesini duymak isteyenler kürsüye doğru seğirtti. Duyabilenlerin duyduğu cümleler şunlardı: "Arkadaşlar, egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Kime sorarsanız sorunuz, bu cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad bazılarına hoş gelmezmiş; varsın gelmesin..." Meclis oturumuna geçildiğinde dışarıda toplanan meraklı halk da locaları doldurmuştu. Çorum Milletvekili İsmet (Eker) oturumu açtıktan sonra Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı maddeler okundu. Müzakere aşamasında söz alanların hepsi coşkuyu bir kat daha artırmak için konuşuyor gibiydi. Şair Mehmet Emin'in (Yurdakul) ateşli sözleri herkesi yeni bir başlangıcı kutlamak için ayağa kalkmaya çağırdı ve saat 20.30'da cumhuriyet olma kararı verildi. Cumhurbaşkanı seçimi alfabe sırasıyla çağrılı gizli oylamayla yapıldı. Salondaki 158 kişi de oy pusulasına Mustafa Kemal adını yazmıştı. Dakikalar süren alkış altında kürsüye gelen Cumhurbaşkanı, bu karar için teşekkür etti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin her alanda başarılı olaca-

ğına dair söz verip alkışlar arasında indi. Abdurrahman Şeref meclisten çıkarken, Ruşen Eşref'e şöyle diyordu: "Bugünkü oturumu yazmalı. Elim titriyor, yoruluyor; fakat bu yazılmalı. Kaybolmasın. Sen yaz." Gazi, ertesi gün kurulacak hükümette kimlerin yer alacağını önceki gece İsmet Paşa'ya yazdırmış olmanın rahatlığıyla evine döndü. Uzaklardan davul ve top sesleri geliyordu.

Halife ne olacak?

MUSTAFA Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesini ilk kutlayanlardan biri Halife Abdülmecit Efendi olmuştu. Ancak bu seçim Halife'nin konumuyla ilgili yeni tartışmalar da doğurdu. Halen Halife'yi devlet başkanı olarak görenler olduğu gibi devletin başına geçmesini bekleyenler de vardı. Basında geniş yer tutan tartışmalar, halifelik kurumu hakkında farklı yorumların seslendirilmesini de doğurdu. İstanbul'da hilafetin de bir oldubittiyle kaldırılacağından endişelenenlerin sayısı artıyordu. Afyon Milletvekili ve *Akşam* gazetesi sahibi Necmettin Sadak ise çözümü Halife'nin istifa etmesinde görüyordu. Ona göre Halife'nin istifa etmesi durumunda zaten mevcut durumda herhangi bir görevi kalmayan halifelik makamı, daha işlevsel bir şekil alıp anlam kazanabilirdi. Aynı yönde düşünen ve İstanbul'da bütün İslam ülkeleri temsilcilerinin katılacağı bir Hilafet Kongresi toplanmasını önerenler de vardı. Bu tür haberler ve yorumların artması üzerine Halife Abdülmecit Efendi bir açıklama yaparak bulunduğu makamın meşruiyetini hatırlatma ihtiyacı hissetti. Seçimle geldiği makamın tüm İslam dünyasından kabul gördüğünü söyleyerek istifa etmek için bir sebep görmediğini belirtti. Sadece İslam dünyasıyla ilgili işlerle uğraştığını ve siyasetle ilgisi olmadığını da beyan edip bu tür yayınlardan etkilenmeyeceğini, ancak şahsıyla ilgili bir itiraz olursa makamından çekilebileceğini belirtti. Hilafet kongresi konusuna da değinen Abdülmecit Efendi, hükümetin bu tür işlerle uğraşacak zamanı ve imkânı olmadığını, gerekirse ilerde dikkate alınabileceğini söyledi.

Halife Abdülmecit

Bu haberleri kasıtlı çıkartılan felaket habercisi olarak nitelendiren İstanbul Barosu Başkanı Lütfü Fikri de Halife'ye açık mektup yazarak istifa etmemesi gerektiğini, bunun milletin yüreğini kanatacak bir kötülük olacağını dile getirdi. Hüseyin Cahit (Yalçın) de "Şimdi de Halifelik Meselesi" başlıklı makalesinde, halifeliğin kaldırılması durumunda Türkiye'nin, İslam dünyasının gözünde hiçbir önemi kalmayacağını yazdı. Avrupa'nın gözünde küçük ve değersiz bir ülke durumuna düşmemek için hilafete ihtiyaç olduğunu belirterek şu soruyu yöneltti: "Milliyetçilik bu mudur? Gerçek milliyet duygusunu yüreğinde duyan her Türk, hilafet makamına dört elle sarılmak zorundadır."

Bu tartışmalardan Halife de rahatsızdı. Cumhuriyet'in ilanından iki hafta sonra Dolmabahçe Sarayı'nda yeni rejimin şerefine verilen bir ziyafetin ardından ziyaretine gelen Kâzım Karabekir Paşa'yla uzun uzun sohbet ettikten sonra ona şu sözleri söyledi: "Benim bu sarayda resim takımlarımla bir iki bohçam var o kadar. Beni istemezlerse onları alır, giderim."

Hükümet krizi ve yeni kabine

23 Ekim günü Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep (Peker) ile birlikte imzaladığı parti kuruluş başvurusunu İçişleri Bakanlığı'na ileten Mustafa Kemal Paşa, akşamüstü Latife Hanım'la beraber Türkocağı'nda açılan resim sergisini gezmeye gitti ve birkaç tablo satın aldı.

26 Ekim günü Çankaya'da toplanan bakanlar kurulu toplantısı, icraatta yaşanan tıkanmadan dolayı Mustafa Kemal Paşa'nın Başbakan Ali Fethi'ye istifa etmesini önermesiyle bitti. Ertesi gün toplanan Halk Partisi Meclis Grubu'nda, Başbakan Ali Fethi Bey'in kendisiyle birlikte Bakanlar Kurulu'nun da istifa ettiğini bildirdi. Bu krizi uzun süredir planlanan anayasa değişikliğiyle çözmeyi düşünen Mustafa Kemal Paşa, 28 Ekim akşamı planı arkadaşlarıyla paylaştı. Aynı gün sevimli bir gelişme de olmuş, Curtis LaFrance adındaki on yaşındaki bir Amerikalı çocuk, "Türkiye hakkında yazıları bir araya topluyorum. Lütfen imzalı bir resminizle ufak bir mesaj gönderir misiniz?" diye bir mektup göndermişti.

29 Ekim sabahı Fransız gazeteci Maurice Pernot'ya bir demeç veren Gazi, "Ülkemizi çağdaşlaştırmak istiyoruz. Bütün çalışmalarımız Türkiye'de çağdaş, batılı normlara sahip bir hükümet şekli oluşturmak için. Uygarlığı arzulayıp batıya yönelmemiş bir ülke var mı?" dedi. Bir önceki hükümetin performansından memnun kalmadığı açıktı. O akşam TBMM'den istediği anayasa değişikliğini çıkardıktan sonra cumhurbaşkanı olarak birlikte çalışacağı ekip şu isimlerden oluşacaktı:

Başbakan ve Dışişleri Bakanı: İsmet Paşa.
Diyanet Bakanı: Mustafa Fevzi (Saruhanlı)
Genelkurmay Başkanı: Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa
Milli Savunma Bakanı: Kâzım (Özalp) Paşa
İçişleri Bakanı: Ahmet Ferit (Tek)
Maliye Bakanı: Hasan Fehmi (Ataç)
Ekonomi Bakanı: Hasan (Saka)
Eğitim Bakanı: İsmail Safa (Özler)
Bayındırlık Bakanı: Ahmet Muhtar
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Refik (Saydam)
Mübadele, İmar ve İskan Bakanı: Mustafa Necati

Sahadaki ilk ay-yıldızlı formalar

YENİ kurulan Türk Milli Futbol Takımı, ilk maçını 26 Ekim günü Taksim Stadı'nda Romanya'ya karşı oynadı. Zeki Rıza'nın (Sporel) iki gol attığı maç 2-2 berabere sona erdi. Maç İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı sırasında Romanya ile imzaladığı ticari ve kültürel işbirliği anlaşmasının bir sonucu olarak iki ülke arasındaki ilişkileri canlandırma amacıyla organize edilmişti ve basının yoğun ilgisini topladı.

Türk Milli Futbol Takımı

Kişi Adları Dizini

A
Abdülaziz (sultan) 23, 25, 70
Abdülhamit (II.) 21, 53, 55, 61, 159, 259, 292, 298
Abdülkayyum Malik Efendi (Islamic News'in sahibi) 278
Abdülmecit Efendi 13, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 51, 205, 214, 218, 219, 261, 292, 325
Abdürrahim 58
Abilov, İbrahim 96
Adıvar, Adnan 40, 46, 49, 52, 94, 118, 137, 138, 153, 165, 202, 228, 263, 274
Adıvar, Halide Edip 49, 72, 158, 167
Adil (Ateşten Gömlek oyuncusu) 249
Adnan, Rıfat 193
Ağaoğlu Ahmet Bey 65
Ağralı, Fuat 157
Ağrıman, Hakkı Necip 158
Ahçızade Mustafa Nuri 90
Ahmet (I.) 13
Ahmet İzzet Paşa 259
Ahmet Vefik Paşa 107
Ahrens (Matbuat Müdürü) 175
Akbaytogan, Ali Sait 177
Akbulut, Ahmet Ziy 212
Akçiçek, Eren 82
Akçura, Yusuf 202
Akdilek, Mahmut Nedim 299, 311
Aksüğür, Ahmet Mithat 143
Alaeddin Keykubat (I.) 12
Albay Childs 38
Albay Esat 42
Albay Sadullah Bey 287
Albay Smith 223, 265, 266
Albay Von Seisser 300
Altay, Fahrettin 68, 80, 84, 269
Amanullah Han 137
Amiral Bristol 137
Amiral Nicholson 94
Apaydın, Zekai 157
Aralov, Semyon 96
Aral, Süleyman Sırrı 202
Arar, İsmail 74
Aras, Tevfik Rüştü 311
Ar, Cezmi 158
Arduman, Refik Kemal 158
Arıkoğlu, Damar Zamir 120, 121, 136, 145
Arif, Necmettin 206, 298
Ataç, Hasan Fehmi 144, 266, 327
Atadan, Makbule 118
Atak, Abidin 174
Atatürk, Mustafa Kemal 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 19, 20, 24, 26, 35, 37, 40, 42, 43, 46, 47, 48, 50, 52, 53, 56, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 72, 73, 74, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 93, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 160, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 171, 172, 174, 176, 177, 180, 184, 186, 188, 191, 194, 200, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 214, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 227, 228, 230, 232, 233, 236, 237, 238, 239, 241, 244, 248, 249, 250, 251, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 268, 269, 270, 276, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 288, 289, 290, 294, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 307, 313, 314, 315, 316, 318, 319, 320, 322, 323, 324, 325, 326
Atay, Falih Rıfkı 24
Aydın, Ömer 286
Ayşe (Ateşten Gömlek oyuncusu) 249

B
Baird, John Lawrence 234
Bakü, Mürsel 68
Balancar, Ferda 52
Balcızade Hakkı 90
Baldwin, Stanley 151, 184, 185, 217
Baltacis, Yorgos 39
Bardakçı, Murat 20
Barrère, Camille 28, 30
Başar, Ahmet Hamdi 199, 249
Başara, Rasim 140
Başbakan Gonatas 178
Başkomutan Pagkalos 187
Başman, Şefik 157
Baydur, Reşit Galip 123
Bayraktar, Kemalettin 192
Bayur, Yusuf Hikmet 157
Bekir, Latife 206
Bele, Refet 11, 27, 32, 43, 202, 211, 269, 314
Benice, Etem İzzet 165
Bennet, Ernest Nathaniel 118
Bennett (İngiliz subayı) 61
Berzenci, Mahmut (şeyh) 48
Beyatlı, Yahya Kemal 152, 164, 219, 237
Bıyıklıoğlu, Mehmet Tevfik 157
Bıyıklıoğlu, Tevfik 19
Binemeciyan, Eliza 106, 107, 281
Binemeciyan, Onnik 106, 107
Bismarck, Otto von 101
Bompard (Fransız delege) 24, 69
Boorman, Martin 195
Bourbon (Fransız general) 95
Bozkurt, Mahmut Esat 53, 55, 58, 92, 196, 266
Bozok, Salih 63, 68, 78, 79, 81
Bölükbaşı, Rıza Tevfik 187
Brecht, Bertolt 183
Budak, Behzat 158, 249
Bulca, Fuat 322
Burak, Ratip Tahir 163
Butak, Behzat 107, 281
Bükülmez, Yaşar Nezihe 286, 294

C
Canbolat, İsmail 202
Canbulat, İsmail 272
Canko, Namık 212
Carminati, J. P. 319
Carnarvon, Lord 183
Cebelibereket, Avni 123
Cebesoy, Ali Fuat 41, 46, 83, 108, 114, 116, 144, 224, 250, 271
Cebesoy, Mehmet Ali 224
Cenan, Adriyen 107
Chester, Colby Mitchell 145, 146, 153, 163, 264, 265, 316
Chirol, Valentine 93
Churchill, Winston 47, 240
Cilli, Ahmet Muhtar 319
Ciravoğlu, Öner 8
Conradi, Maurice 175, 176
Crowe, Eyre 157
Curély, Jessé 263

Ç
Çakmak, Fevzi 48, 50, 60, 79, 80, 81, 82, 84, 94, 96, 105, 143, 163, 171, 202, 211, 227, 230, 266, 269, 304, 327
Çalışlar, İzzettin 63, 68, 81, 269
Çerkez Ethem 176
Çetinkaya, Ali 165
Çiçerin, Georgi Vasilyeviç 37, 58, 86, 258, 261
Çobanlı, Cevat 47, 147, 269, 305

D
Daver, Abidin 279
Daver, Necdet Ferdi 279, 295
Değmer, Şefik Hüsnü 181, 182
Deli Mustafa 120
Denizmen, Hamdi 203
Derso, Alois 30
Devecioğlu, Tayfun 7
Dışişleri Bakanı Aleksandris 178, 179
Doltaş, Dilek 143
Doruker, Ali Şükrü (Trabzon Mebusu) 45, 116, 134, 136, 137, 143, 144, 210
Doruker, Şevket 134
Duca (Romanya Dışişleri Bakanı) 52, 94
Dürrüşehvar Sultan 292

E
Earle, Edward Mead 247
Eker, İsmet 324
Elzéar, Guiffray 319
Emin, Ayetullah 208, 212, 213
Emin (Canik Mebusu) 43
Emin, Mehmet 213
Emin, Seyit Mehmet 266
Engel, Erich 183
Enver Paşa 284
Enver Paşa (İsmail Enver) 24, 37
Erduran, Ömer 8
Erio, Paul 64
Erkilet, Hüseyin Hüsnü 303, 306
Erkin, Behiç 190, 191, 192, 220, 223, 243, 265, 266, 305, 314, 319
Erol, Seyyid Abdülbaki 58
Ertegün, Münir 157
Ertuğrul Bey (Osman Gazi'nin babası) 12
Ertuğrul, Muhsin 106, 158, 207, 281
Esat, Celâl Esat 77
Esmer, Ahmet Şükrü 149
Eşref, Ruşen 156
Ethem, İbrahim 107

F
Faber, Erwin 183
Facta, Luigi 15
Faik, İsmail 267
Farrère, Claude 59
Fatih Sultan Mehmet 33, 313
Fatma (Kara Fatma'nın kızı) 225
Fazıl, Rıza 286
Fehim, Ahmet 287
Fehmi, Hüsnü 90
Felek, Burhan 262
Fikri, Lütfi 174
Fikri, Lütfü 326
Ford, Henry 189
Frederik, István 238

G
Gadmer, Frédéric 49, 52, 59
Gazel, Ahmet Ali 280
General Ludendorff 301
General Lynch 151
General Mombretti 284
General Von Lossow 300
General Weygand 263
George (İngiltere Kralı) 40
George, Lloyd 33, 174
Gezgin, Hakkı Suha 159
Gibier, Monsenyör 207
Gille, Paul 319
Gonatas, Stilyanos 241
Gould, George Jay 183
Gökalp, Ziya 198
Gökberk, Şükrü Naili 302, 303, 311
Gökçen, Kemalettin Sami 322, 324
Gökçe, Ramiz 76
Gören, Macit 133
Grew, Joseph C. 157, 246, 247
Grigorios (Kadıköy Metropoliti) 230
Gudas, Mihail 39
Guiffray, Elie 93
Gunaris, Dimitri 39
Güden, Coşkun 126
Günaltay, İsmail Şemsettin 152, 210
Gündüz, Aka 108
Güntekin, Reşat Nuri 107, 277, 281
Gürel, Ahmet 82
Gürman, Abdurrahman Nafiz 68
Gür, Tevfik Sırrı 19

H
Haab (İsviçre Heyeti Başkanı) 244
Hacı Alaattin Bey 204
Hacıanesti, Yorgos 34, 39
Hacı Feyzullah 156
Hadden, Briton 130
Hafız Molvi İbrahim 70
Ha, John 318
Hamdi, Osman 25
Hami, Said El 263
Harington (general) 22, 43, 99, 199, 214, 218, 228, 243, 270
Hearst, William R. 189
Helfferich, Karl 275
Henderson, Arthur 189, 192, 193, 20 232

Henderson, Nevile 76, 99, 100
Hidiv II. Abbas Hilmi Paşa 159
Hidiv İsmail Paşa 159
Hilmizade Hüseyin Halit 187
Hitler, Adolf 195, 301
Hoca Salih Efendi 58
Höss, Rudolf 195
Hrisostomos (Metropolit) 230
Huguenin (Demiryolları Genel Müdürü) 223
Huguenin, Gustav 305, 319
Hurşit, Ziya 174
Hülagü, Orhan 99
Hüsnü, Hüseyin 93, 199
Hüsnü, Şefik 280
Hüsrev Bey Sultanov 220, 221

İ

İbrahim, Nesime 206
İdrisi, Seyit Ali 299
İhsan Bey (Makedonyalılar Cemiyeti üyesi) 278
İleri, Celâl Nuri 53, 66
İleri, Suphi Nuri 278
İlyas Efendi (Süryani Patriği) 108
İnan, Afet 99
İnan, Arı 74
İplikçizade Fikri 90
İsmet (İnönü) Paşa 11, 14, 15, 16, 18, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 36, 37, 46, 48, 50, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 66, 69, 70, 78, 86, 87, 93, 94, 97, 99, 100, 101, 102, 104, 106, 114, 116, 119, 134, 155, 157, 160, 162, 166, 170, 171, 176, 178, 180, 181, 184, 186, 192, 193, 194, 199, 204, 205, 211, 212, 217, 218, 221, 222, 223, 226, 228, 229, 230, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 246, 250, 255, 258, 264, 266, 269, 271, 294, 322, 323, 324, 325, 327
İsmet, Zeki 192
İzmirli, İsmail Hakkı 210

J

Jale, Afife 248, 267

K

Kadirbeyoğlu, Zeki 167, 168, 203, 256, 309
Kadow, Walther 190, 195
Kadri, Celal 263
Kahn, Albert 49, 51, 52, 55, 59
Kaklamanos, Dimitrios 222
Kamenev, Lev 70
Kapancı, Hamit 144
Karabekir, Kâzım 41, 79, 80, 81, 83, 95, 96, 98, 99, 141, 202, 269, 326
Kara Fatma (Seher) 90, 221, 224, 225
Karagözoğlu, Şadi Fikret 286, 287, 293, 294
Karagözoğlu, Şehper 293
Kara Kemal 173, 174
Karamanlı Ata Çelebi 124
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 164, 173, 177
Kara Vasıf 173
Karsıalan, Halit 174, 269, 322
Kaşgarlı Mahmut Han 278
Kavalalı, Hüseyin 249
Kaya, Şükrü 249
Kay, John de 61
Kazım, Mehmet 192
Kemal, Ali 187
Kemali, Galip 310
Kennedy, Arthur 164
Kennedy, Clayton 164
Keyder, Nüzhet 243
Keynes, John Maynard 274
Kılıç Ali 123, 172, 174, 210
Kocabaş Arif Bey 305
Koçzade Yusuf Ziya 203
Koperler, Tevfik Kamil 157
König, Leopoldine 57
Kral Alfonzo 286
Kral Faysal 47, 162
Kral Fuat (Ahmet Fuat Paşa) 154, 159
Kral V. George 182
Kraus, Friedrich 49
Kroker (İngiliz kumandan) 305
Kunduh, Bekir Sami 37, 51, 52
Kuntay, Mithat Cemal 269
Kuşçubaşı, Eşref 176

L

Lados, Alexandre 237
LaFrance, Curtis 326

Lagache, André 189
Latife Hanım 112, 115, 119, 120, 121, 122, 124, 132, 133, 220, 223, 224, 233, 237, 238, 244, 248, 278, 288, 289, 294, 322, 326
Latife Hanım (Uşaklıgil) 68, 72, 73, 78, 79, 82, 83, 84, 91, 95, 97, 102, 104, 105
Law, Bonar 182
Lazar, Josef Hans 280, 288, 289, 290
Laz Tahsin 225
Leman 286
Lenin, Vladimir 115, 178, 182
Lenin, Vladimir Ilyic 37, 70
Léonard, René 189
Lewis (senatör) 39
Lincoln, Abraham 316
Loraine, Percy 157
Lord Carnarvon 183
Lord Curzon 16, 17, 18, 24, 28, 30, 31, 40, 42, 48, 55, 56, 57, 58, 62, 69, 76, 84, 87, 99, 100, 116, 117, 127, 131, 137, 156, 185, 193
Lord Stamfordham 69, 127
Loti, Pierre 196, 200, 201
Luce, Henry 130
Luther, Hans 275

M

Madam Brotte 72
Mahmut (II.) 13, 297
Manyasi, Lahika 72
Marcosson, Isaac F. 227, 230, 314
Marki Camillo Garroni 28, 30
Markov, Valcho 80
Massigli, René 239
Mehmet Ağa 21
Mehmet Çavuş (Kara Fatma'nın kardeşi) 225
Meletios (Fener Kilisesi Patriği) 226, 229, 230
Méndez, Rafael de Nogales 102
Menekşelizade Hüsnü 90
Mersinli, Cemal 150, 269
Metin, Ali 68
Metya, Nusret 157
Mınakyan, Aznif 107
Millerand 186
Mimar Ethem Hamdi 319
Mithat, Mehmet 249
Modzelewski, Jan (Bern Elçisi) 230, 237
Molière 107
Mollaoğlu, Muhtar 202
Montagna (İtalya Delegesi) 157, 162, 193
Montagna (Lozan Delegesi) 54
Moral, Şaziye 267, 268
Mougin (albay) 61
Muhittin, Nezihe 206
Muhtar, Ahmet 247, 327
Mursaloğlu Tayfur 122
Mussolini, Benito 15, 18, 30, 157, 226, 231, 235, 286, 297, 300
Muvahhit, Ahmet Refet 206, 207, 248
Muvahhit, Bedia 158, 206, 207, 244, 248, 249, 267, 268, 281
Muvahhit, Refet 107
Müfit Efendi 32, 33
Müfit Hocaefendi 13
Müfit, Mazhar 12, 156
Müftü Rahmetullah Efendi 82
Müştak, İsmail 294

N

Nadi, Yunus 156
Nafiz, Abdurrahman 43
Nahum, Hayim (Hahambaşı) 31, 100, 319
Nakibüleraf Efendi 32
Napolyon, Bonapart 101
Necati, Mustafa 266, 327
Necati, Süleyman 43
Nedim Bey (yarbay) 133
Nerimanov, Neriman 220, 221
Neyir, Neyyire 158
Nihal, Şükufe 206
Nihat, Mehmet 264, 268
Nikolay (II.) 176
Nikolay (Kayseri Metropoliti) 230
Nitti (İtalya Başbakanı) 248
Nurettin Paşa (I. Ordu Komutanı) 72, 269
Nurettin Şefkati Bey 286
Nur, Rıza (Sağlık Bakanı) 14, 18, 54, 61, 62, 63, 69, 70, 76, 86, 157, 238, 266, 273

O
Okyar, Ali Fethi 202, 224, 258, 259, 260, 266, 280, 322, 323, 324, 326
Oliphant, Lancelot 138
Omurtak, Salih 84
Onar, Musa Kazım 266
19 Mart 1923 121
Oral, Kâzım Vehbi 20
Orbay, Rauf 36, 51, 58, 59, 61, 69, 72, 83, 105, 117, 134, 163, 167, 170, 171, 181, 184, 193, 194, 202, 205, 211, 216, 228, 237, 245, 258, 261, 266, 287
Osman Ağa 120
Osman Bey (Osmanlı imparatorluğunun kurucusu) 12
Osman, Topal 135
Owen (senatör) 102
Ozansoy, Halit Fahri 107

Ö
Ökçün, Asım Gündüz 68, 81, 94, 96, 99
Ölçer, Nazan 27
Ömer Faruk (Şehzade) 26
Ömer (Latife Hanım'ın kardeşi) 82
Ömer, Matlube 206
Öncül, Remzi 20
Özalp, Kâzım 68, 82, 145, 266, 269, 322, 327
Özalp, Ömer Hakan 99
Özcan, Nazif 313
Özdemir, Şefik 46, 47, 146, 147, 149, 150, 151, 155, 156, 160, 162, 177
Özdinçer, Zeynep Fikriye 118, 119, 133
Özgen, Osman 44
Özkan, Mustafa Şeref 157
Özler, İsmail Safa 266, 327
Özler, Safa, İsmail 116
Öztan, Neşet Halil 107

P
Pangalos, Teodoros 76
Papuççular, Hazal 236
Parker (Lloyds Bank Müdürü) 223
Pasteur, Louis 186
Paşa, Mustafa Kemal 178
Paşa, Selahattin Adil 283
Peker, Mehmet Recep 282, 283, 284, 324, 326
Pellé, Maurice 148, 153, 156, 157, 158, 166, 171, 176, 180, 181, 229
Pernot, Maurice 326
Perret, Auguste 207
Perret, Gustave 207
Pire Mehmet 225
Pirinççioğlu, Feyzi 45, 164
Pirinççizade Fevzi 266
Plastiras, Nikolaos 75, 186, 241
Poincaré, Raymond 18, 24, 30, 71, 186, 222
Price, George Ward 117, 227
Protopapadakis, Mihalis 39
Protopapadakis, Petros 39

R
Radeglia, Victor 77
Raşit, Şinasi 212
Rauf, Besime 106
Refet, Muvahhit 281
Remide, Nimet 206
Renda, Mustafa Abdülhalik 68, 80, 81, 90, 94
Reşat (Sultan) 22, 23
Reşit Sadi Bey 319
Rıza, Ali 164, 202
Rıza, Raşit 106
Rıza, Savni 107
Riviera, Primo 282, 286
Rue, Larry 105
Rukiye (Latife Hanım'ın kardeşi) 82
Rumbold, Horace 33, 42, 62, 63, 69, 76, 100, 117, 127, 137, 138, 156, 157, 162, 171, 180, 192, 193, 199, 204, 205, 228, 229, 232, 234
Ryan, Charles 248

S
Sabis, Ali İhsan 120, 269
Sabri Bey (TBMM Başkanvekili) 305
Sabri, Mustafa 187
Sadak, Necmettin 165, 325
Sait Halim Paşa 228
Saka, Hasan 157, 238, 327
Saka, Hasan (Maliye Bakanı) 14, 18, 87
Salâhaddin (Mersin Mebusu) 43
Salih Hoca (Erzurum Milletvekili) 135

Samako, Emin 206
Samako, Raşit Rıza 107, 206
Sander, Mithat Sadullah 236
Saruhanlı, Mustafa Fevzi 327
Sauvageot, Camille 49
Saydam, Refik 202, 327
Sazak, Emin 167, 168
Scheurer, Carl 238
Scheurer (İsviçre Konfederasyonu Başkanı) 239
Schlageter, Albert Leo 194
Sekizinci, Ahmet Nuri 281, 293
Sekizinci, Refik Ahmet Nuri 248
Selahattin Adil Paşa 42, 43, 51, 153, 164, 211, 226, 228, 243, 265, 268, 269, 287, 291, 302, 304, 305, 308, 311, 312
Selek, Sabahattin 14
Semyon, Aralov 14
Senusi, Ahmet Şerif 263, 282, 284
Sevük, İsmail Habip 123, 187
Seyfettin (Kara Fatma'nın oğlu) 225
Sforza, Carlo (İtalya Dışişleri Bakanı) 235
Simavi, Lütfü 21
Simavi, Sedat 292, 296
Sinod, Sen 229
Soyak, Recep Zühtü 82
Soydan, Mahmut 24, 82
Soydan, Murat 74
Sporel, Zeki Rıza 152, 327
Stalin, Josef 220
Stambuliski (Bulgaristan Başbakanı) 17
Stavru, Yorgo 89
Stratigos, Zenofon 39
Stratos, Nikolaos 39
Suphi, Mustafa 144
Suriç (Sovyet elçisi) 210, 261
Süleyman (Kara Fatma'nın kardeşi) 225
Şadi (Ateşten Gömlek oyuncusu) 249
Şehper (Ateşten Gömlek oyuncusu) 249

Ş

Şakir Bey (Edirne Mebusu) 272
Şazi, Nurettin 249
Şefik Özdemir 173
Şefkati, Nurettin 281
Şeref, Abdurrahman 202, 250, 324, 325
Şerif, Ahmet 285
Şerif Hüseyin 299
Şermin 286
Şeyhî (şair) 152
Şeyh Mahmut 171
Şimşir, Bilal 7
Şükrü Nâili Paşa 292

T

Talat Paşa 174
Taner, Tahir 157
Tan, Mine Göğüş 20
Tanpınar, Ahmet Hamdi 152
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 202, 324
Taray, Cemal Hüsnü 157
Tarcan, Selim Sırrı 262
Tek, Ahmet Ferit 327
Tekelioğlu, Sinan 120
Tek, Ferit 157
Tengirşenk, Yusuf Kemal 11
Teotokis, Nikolaos 39
Tevfik Paşa (Sadrazam) 11, 12
Tokgöz, Ahmet İhsan 157
Topal Osman 135, 136, 137, 144
Toprak, Sabri 140
Toynbee, Arnold 210
Toynbee, Arnold J. 131
Toynbee, Arnold Joseph 285
Trikopis (Yunan komutan) 20
Trikupis, Nikolaos 225
Tunalı, Abdullah Hilmi 12, 167
Tutankamun 183
Tümerkan, Hasan Fehmi 223
Türkkan, Fahrettin 138

U

Ulaş, Hüseyin Avni 150, 256
Uluğ, Hakkı, Naşit 82
Ulukan, Hakkı Hami 115, 150
Umay, Fuat 20, 156
Untermyer, Samuel 61
Urquhart (İngiliz konsolos) 94
Us, Hakkı Tarık 177
Uşakizade Muammer 79, 80, 83, 90, 248
Uyar, Mesut 15

Ü
Ünaydın, Ruşen Eşref 52, 53, 59, 322, 324, 325
Üstün, Cevat 157

V
Vahdettin (Sultan) 12, 16, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 33, 285, 296
Vahimeddin Efendi 12
Valentin, Karl 183
Vali Mustafa Kazım 192
Vecihe (Latife Hanım'ın kardeşi) 82
Vedia, Şehper 286
Vehbi Bey (Belediye Meclisi Üyesi) 92
Vehbi (Emniyet Müdür Yardımcısı) 272
Velid Ebuzziya Bey 280
Venizelos, Eleftherios 24, 35, 178, 179, 180, 184, 186, 187, 212, 229, 234, 235, 242, 310
Victor-Emanuel (Kral) 15
Von Kahr 300, 301
Von Knilling (Bavyera Başbakanı) 300
Vorovski (Rus Elçi) 40
Vorovski, Vatslav 175, 176, 182

W
Wallenberg, Gustav Oscar 137
Wallenberg (İsveç Büyükelçisi) 16
Washington, George 103, 105, 316
Wernicke, Otto 183
Wilhelm (Almanya İmparatoru) 24
Wright, Hamilton 188

Y
Yahya Kâhya 144
Yakup, Celâl 267
Yalçın, Hüseyin Cahit 319, 326
Yalman, Ahmet Emin 75
Yarbay İbrahim 288
Yaşar, Nezihe (Bükülmez) 169, 170
Yavuz Sultan Selim 13, 32
Yazıksız, Necip Asım 152, 210
Yemen Emiri Yahya 299, 311
Yen, Ali Sami 259, 261, 262
Yeşiloğlu, Salih 44
Yurdakul, Mehmet Emin 324
Yusuf Han 162
Yusuf İzzettin 23
Yücel, Hasan Ali 132

Z
Zabel, Şehper 281
Zaimler, Hüseyin Avni 167
Ziya Hurşit (Lazistan Mebusu) 116, 141
Zobu, Vasfi Rıza 106, 158, 267, 281
Zübeyde Hanım 63, 67, 68, 79, 81, 118
Zühtü, Recep 121

1922'nin son aylarından 29 Ekim 1923'e kadarki elli iki hafta, Türkiye'nin geleceğindeki yüz yılını şekillendiren birçok olaya sahne oldu. Lozan Barış Konferansı, saltanatın kaldırılması, İstanbul ve Trakya'da süren işgal, Musul sorunu, TBMM seçimleri ve Cumhuriyet'in ilanı bunların başlıcalarıydı. Bu tarihi dönemeçlerin öncesi ve sonrasındaki tartışmalar, yerli ve yabancı basına yansımaları, arşivlerde kalmış ayrıntılar ve döneme tanıklık edenlerin anılarından derlenen bu kitap, geçiş dönemine ayna tutarken yakın tarihimizin belki de en önemli elli iki haftasını gün gün, hafta hafta özetliyor.

Atatürk'ün evlenme kararını açıklamasından Latife Hanım'ın kadın hakları görüşlerine, Ali Şükrü cinayetinden İngiliz bombardımanına, Lozan yazışmalarından meclisteki muhalefete, Şehzade Abdülmecit'in halifeliğe atanmasından Cumhuriyet'in ilan edilme kararına kadar bir yıllık süre boyunca Türkiye ve yakın çevresini etkileyen tüm gelişmeleri bir araya getiren *Cumhuriyet'e Doğru 52 Hafta,* sayısız kaynak taranıp güncel dile aktarılarak hazırlandı.

www.remzi.com.tr

ISBN 978-975-14-2162-3

9 789751 421623

₺24,00

KDV'den muaftır